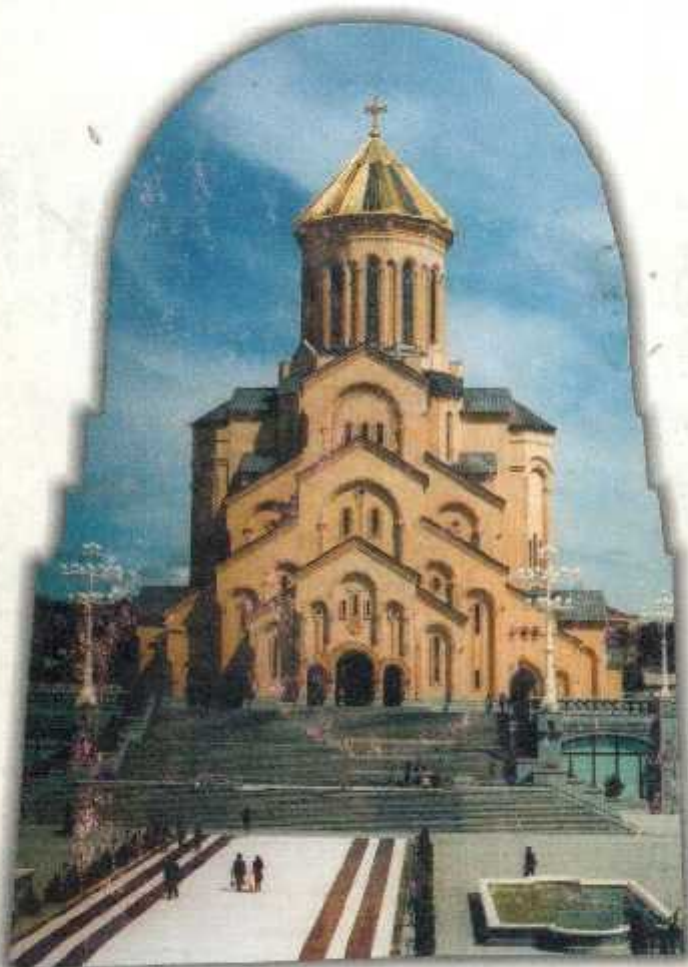

პ/ქ - 1529

და უახლესი ისტორიის საკითხები

I / 2007

1.3.219

ინგლისური ენის
ინტერნაციონალური
საზოგადოებრივი
საზოგადოებრივი

6251-Flr - 89524 - 0889

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

... (8191, (001)49 + "8191, (001)49 (8) 605
189-6

ISSN 1512-3154

ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები

I

ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
ბიბლიოთეკა

საქ. მმართველობის
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
ისტორიის ინსტიტუტის
ბიბლიოთეკა

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2007

9 (47.922) XIX-XX

იტალიტაში პიივოლუოშე ატ პიივოტაი ძილიენიძეჯე გზევი
უაკ (R) 94(100) „15/18“ + 94(100) „1918/...“
ა-984

სახვავილი იქონი

სარედაქციო კოლეგია: ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, გია გელაშვილი, შოთა ვადაჭკორია, ვაჟა კიკნაძე, გელა საითიძე (რედაქტორის მოადგილე), მალხაზ სიორიძე, ავთანდილ სონლულაშვილი (რედაქტორი), ხათუნა ქოქრაშვილი (პასუხისმგებელი მდივანი), დოდო ჭუმბურიძე (რედაქტორის მოადგილე), ნიკო ჯავახიშვილი.

თუ ამიერიდან უკვე არაა
მეტყველება უნდა
მეტი ყურადღება

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2007

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

„იუნივერსალი“ არაა
2005 იპილირი

შინაარსი

რედაქციისაგან.....	6
ვაჟა კიკნაძე.....	7
ახალი საარქივო მასალა ვაჟა-ფშაველას ოჯახური გიოგრაფიისათვის (პავლე რაზიკაშვილი)	
გელა საითიძე.....	21
შალვა ამირაჯიბი — გაზეთ „საქართველოს“ პუბლიცისტი	
მზია ტყავაშვილი.....	44
რუსეთის სამხედრო ექსპედიცია ოსების წინააღმდეგ და ოსთა საქართველოში გიგრაფიის ზოგიერთი საკითხი	
✓ მზია ტყავაშვილი.....	60
კავკასიის ომისა და გუგაჯიროვის ზოგიერთი საკითხი	
დოდო ჭუმბურიძე.....	73
დიმიტრი ნაზარიშვილი	
შოთა ვადაჭკორია.....	94
რუსეთის დემოკრატიულ-ფედარაციულ სახელმწიფოდ მოწყობის იდეა ქართულ პოლიტიკურ აზროვნებაში (1917 წელი)	
ნიკო ჯავახიშვილი.....	118
ესპანეთის სამოქალაქო ომი და საქართველო (1936-1939 წწ.)	
ალექსანდრე ოთარაშვილი.....	129
ქართული მაფრინველეობის პროდუქტების ექსპორტი XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში	
თენგიზ სიმაშვილი.....	137
„ოსრანის“, „საიდუმლო თანამგრომლები“ — აგენტები 1905-1907 წლებში	

ნუნუ მიქელაძე.....	147
საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საკითხები გაზეთ „ამირანში“	
ასმათ ჯიქია.....	159
რამდენიმე დავიკრება სულხან-საბა ორბელიანის "სამოთხის კარზე"	
მერაბ კალანდაძე.....	178
კონსტანტინე გამსახურდიას ნოველა „ნაყოლონი“	
ლელა სარალიძე.....	185
საფრანგეთის როლი თანამედროვე მსოფლიოში და საქართველო	
შორენა მურუსიძე.....	202
სომხეთ-აზერბაიჯანის ტერიტორიული პრეტენზიები გათუმის ოლქზე (1919-1920)	
მანანა დარჩაშვილი.....	213
1991 წლის 9 აპრილი — საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა	
ზ. კ. ღ. ბ. ა.	
ავთანდილ სონღულაშვილი.....	229
რელიგიური სექტების ისტორიიდან საქართველოში	
ელდარ ბუბულაშვილი.....	240
რუსი ეგზარქოსების მოღვაწეობის ისტორიიდან (XIX ს.-ს I ნახევარი)	
ხათუნა ქოქრაშვილი.....	258
ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის ძირითადი ტანდენციები (XIX ს.-ის ბოლო — XX ს.-ის დასაწყისი)	

ირინე არაბიძე.....	287
ახალი წყაროები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარებასთან დაკავშირებით (1920 წ.)	
ცაცა ჩხარტიშვილი.....	298
საეკლესიო პრესის ისტორიიდან; ქურნალი „წვარი ვაზისა“ (1978 № 1, 2)	
წყაზოშტოძე.....	
გია გელაშვილი.....	311
XIX საუკუნის 10-30-იანი წლების გრიტანელი მოგზაურები საქართველოს შესახებ (მოკლე მიმოხილვა)	
მზია მგალობლიშვილი, ლელა მიქიაშვილი.....	328
მეტროპოლიტურ ერთეულთა სისტემა XIX ს. პირველი ნახევრის საქართველოში ჟაპ ფრანსუა გამბას მასალების მიხედვით	
ე. თ. ა. და ტ. ზ. ბ. ა. ბ. ა.	
გიორგი გოცირიძე.....	350
ტრადიციული ქართული სუფრის კულტურულ- ისტორიული პარადიგმები	
ქ. ბ. ა. და ბ. ბ. ბ. ა. ბ. ა.	
აკაკი მათიაშვილი.....	360
გელა საითიძის ნაშრომი — ქართული პოლიტიკური აზრის ისტორიიდან	

წინამდებარე კრებული ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების პერიოდული გამოცემაა. მასში აისახება საქართველოსა და მსოფლიო ისტორიის მოვლენები, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურის საკითხები, წყაროთმცოდნეობის პრობლემები, გამოქვეყნდება არქეოგრაფიული მასალები, ახალი ისტორიოგრაფიული ნივნების ჩამონათვალი, რეცენზიები სამეცნიერო შრომებზე და სხვა.

კრებულში დაიბეჭდება არა მარტო ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის, არამედ საქართველოს სხვა კვლევითი და სასწავლო დაწესებულებების თანამშრომელთა ახალი პუბლიკაციები, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის საისტორიო მეცნიერების მიღწევების ამსახველი სტატიები, იმ უცხოური ლიტერატურის ნიმუშები, რომელთა დახმარებით გაადვილდება საკვლევ პერიოდში საქართველოში მიმდინარე ისტორიული პროცესების გააზრება, კავშირის დამყარება მსოფლიოს საუკეთესო კვლევით ცენტრებთან...

კრებულის ქრონომეტრაჟი დიდია: ის მოიცავს XVII-XXI საუკუნეებს და, შესაბამისად, სამეცნიერო თემატიკაც მრავალფეროვანია და შეუზღუდავი. მასში აისახება მიმდინარე ისტორიული მოვლენებიც და მეცნიერ-ისტორიკოსთა მიერ შეფასდება საზოგადოებისთვის საინტერესო ბევრი თანამედროვე მოვლენა.

ახალი საარქივო და წყაროთმცოდნეობითი მასალებით, სამამულო და უცხოური ისტორიოგრაფიის მიღწევების საინტერესო გაშუქებით, როგორც წარსულის, ასევე მიმდინარე მოვლენების ახლებური გაანალიზებითა და შეფასება-დასკვნებით, იმედია, კრებულში დაბეჭდილი მასალები დაინტერესებს დარგის სპეციალისტებს, საისტორიო თემატიკის მოყვარულ მკითხველებს, საზოგადოების ფართო ფენების წარმომადგენლებს.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
დირექტორი, ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი

ახალი საარქივო მასალა ვაჟა-ფშაველას ოჯახური ბიოგრაფიისათვის¹ (პავლე რაზიკაშვილი)

დიდი პოეტი და მოაზროვნე ვაჟა-ფშაველა სიამაყით აცხადებდა: „მე ვარ ფშაველი ჩამომავლობით, როგორც დედით, ისე მამით“ [2,2]. სწორედ ვაჟას უშუალო წინაპრის, მისი მამის შესახებ მიკვლეული ახალი საარქივო მასალა გვინდა წარმოვადგინოთ. საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში, საქართველოს ეგზარქოსის კანცელარიის ფონდზე (488) მუშაობისას მივაკვლიეთ საქმეს, რომელიც ვაჟას მამას - პავლე რაზიკაშვილს შეეხება და დღემდე, მკვლევართათვის უცნობი იყო.

პავლე რაზიკაშვილზე ის ვიცით, რაც თვითონ, დაუმთავრებელ ავტობიოგრაფიაში დაგვიტოვა [3], ან რასაც ვაჟა და სხვა მისი შვილები, თუ ნაცნობ-მეგობრები იგონებენ მასზე [4,50-52].

პავლეს არსად უსწავლია, წერა-კითხვა თავისით, დიდი მონდომებისა და ჯიუტობის წყალობით შეისწავლა, რადგან მამამისი გივი, წიგნის კითხვას კაცისათვის სამარცხვინოდ და „ეშმაკის საქმედ“ მიიჩნევდა. პავლემ მაინც თავისი გაიტანა და სოფლის მღვდლისაგან წერა-კითხვა შეისწავლა. რომ არა პავლეს ეს დაჟინება, ვინ იცის ეყოლებოდა კი ქართველ ერს დიდი ვაჟა-ფშაველა, რადგან მამის ზოგადი განათლება, წიგნის სიყვარული და ფოლკლორის ცოდნა, უთუოდ გენეტიკურად გადავიდა დიდ პოეტში. გივისგან განსხვავებით, პავლე სულ ამას ჩასჩინებდა შვილებს: „ისწავლეთ, თქვენი გულისთვის ვინც და ვიდაგები... შვილებს არაფერი დამიკლდეს, უსწავლელები არ დამრჩეს“-ო [5,110]. ვაჟას მოგონების მიხედვით, მამამისმა ქართული კლასიკაც იცოდა და საქართველოს ისტორიაც. პავლე შვილებს საინტერესოდ უყვებოდა თურმე ქართველთა საგმირო და სარაინდო ამბებს.

რაც შეეხება პავლეს სასულიერო წოდებაში ჩარიცხვას, ამის შესახებ, კვლავ მხოლოდ მოგონებებიდან არის ცნობილი. ამიტომ, ცნობები მოკლე და ხშირად სიზუსტეს მოკლებულია. მაგალითად,

გიგი ხორნაულის ახლახან გამოსულ საინტერესო მონოგრაფიაში ვაჟა-ფშაველას შესახებ, პავლეს ამ პერიოდის ბიოგრაფიას სულ ორიოდე წინადადება ეთმობა და ის ცნობებიც, რაც მოტანილია მისი სამღვდელთა წოდებაში ჩარიცხვის შესახებ, ზუსტი არ არის [2,30]. ასევე, სრული გაუგებრობაა ამავე წიგნში მოტანილი ცნობა იმის შესახებ, რომ თითქმის 1843 წელს „პავლე რაზიკაშვილი ჩარგლის ეკლესიის პრიჩეტნიკი“ ყოფილა (დასახ. წიგნი, გვ. 13). ჯერ ერთი, ავტორის აზრით, პავლე 1831 წ. იყო დაბადებული და ამგვარად, 1843 წელს იგი მხოლოდ 12 წლის იქნებოდა, რაც მის მედავითნობას გამორიცხავს. ამას გარდა, როგორც ქვემოთ დოკუმენტური მასალიდან დავინახავთ, პავლე რაზიკაშვილი, ყვარას ეკლესიის (და არა ჩარგლის) მედავითნის მოვალეობის აღმასრულებლად მხოლოდ 1853 წ. ნოემბერში დაინიშნა.

ქვემოთ წარმოვადგენთ ყველა საბუთს, იმ თანმიმდევრობით, როგორც ისინი დაცულია საარქივო ფონდში.

პირველი, დოკუმენტებს შორის, არის ფშავის ბლალოჩინის (კეთილმოწესის) ცისკაროვის (ცისკარიშვილის) შუამდგომლობა საქართველოს ეგზარქოსის ისიდორეს სახელზე.

«Его Высокопреосвященству, святейшего правительствующего Синода члену, Высокопреосвященнейшему Исидору, Архиепископу Карталинскому и Кахетинскому Экзарху Грузии и Кавалеру.

Благочинного священника Цискарова
Репорт

Житель сел. Чаргали из Пшавцев - Павел Разикашвили, образовав себя изучением церковных книг на Грузинском языке у Пшавских священников, в состоянии свободно читать Часослов и Псалтырь, равно петь на обедни и других священнослужениях, почему, имея ревностное желание быть служителем Церкви, просит у Вашего Высокопреосвященства моего ходатайства допустить его исправлению причетнической должности в Кварском Пшавском приходе по случаю открывшейся причетнической вакансии.

Я, видя его, Разикашвили усердие к церкви и ревностное старание уменьшить между своими [6] соседями суеверие происходящее от деканозов, в коренении в них [1v] правил истинной веры, принимаю смелость предоставить Вашему Высокопреосвященству его, Разикашвили на Архипастырское Ваше Благословление.

Благочинный священник - Цискаров. №202, 20 ноября 1853 г. сел. Тионети» [7].

ეს არის პირველი დოკუმენტი, რომელმაც პავლეს სასულიერო წოდებაში ჩარიცხვის მცდელობა დააფიქსირა. ფშავის კეთილმოწესე (ბლალოჩინი) ცისკარიშვილი, სითამამეს იჩენს და პირადად იმდროინდელ ეგზარქოს ისიდორეს (ნიკოლსკი, 1844-1858) სთხოვს, თვითგანათლებული ფშაველი კაცი მედავითნედ დანიშნოს სოფელ ყვარას ეკლესიაში. ეგზარქოს ისიდორეს შესახებ, სხვა ეგზარქოსებთან შედარებით, კარგი მოგონებებია შემორჩენილი. თავის ცნობილ წიგნში — „ბურებთან“, ნიკო ბაგრატიონიც კეთილი სიტყვით ახსენებს მას. განსაკუთრებით დიდი წვლილი დასდო ისიდორემ ქართული ეკლესიის მოჭირნახულე მიხეილ საბინინს მაშინ, როდესაც ის უკვე ღრმად მოხუცი, საქართველოდან პეტერბურგის მიტროპოლიტად გადაიყვანეს. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაშიც, ისიდორემ კეთილი ნება გამოიჩინა და პავლე რაზიკაშვილს, რომელსაც არანაირი ოფიციალური განათლება არ ჰქონდა მიღებული, ნება დართო აღესრულებინა მედავითნის თანამდებობა ყვარას ეკლესიაში. ყვარა, იორის ზედა წელზე, ერწოში მდებარეობდა, მაგრამ იქ ფშაველები იყვნენ ჩასახლებულნი (მათ შორის, ვაჟას დედის - ფხიკლემვილის გვარიც სახლობდა). ყვარა მხოლოდ XX ს. 40-იან წლებში გაქრა საქართველოს რუკიდან [8,12].

მართალია, მედავითნობა („причестничество“) დიდი არაფერი თანამდებობაა, მაგრამ იგი უკვე სასულიერო წოდების დაბალი საფეხურია. თანაც, ამ თანამდებობის აღსრულებასაც ხომ თავისი წესი და რიგი აქვს, მით უფრო, სუპერბიუროკრატიულ რუსეთში. ე. ი. ეგზარქოსი მხოლოდ ცისკარიშვილის სიტყვას უნდა დანდობოდა, რომ პავლემ თვით ისწავლა ჟამნისა („часослов“) და ფსალმუნის („псалтырь“) კითხვა, წირვის („обедня“) აღსრულება და ა. შ. ამასთან, ცისკარიშვილი პავლეს ახასიათებდა, როგორც ცრუმორწმუნეობის და ე. წ. მთიელი „დეკანოზების“ წინააღმდეგ მედგარ მებრძოლს და ხალხში ნამდვილი რწმენის დამწერგავ პიროვნებას.

ამ „რაპორტს“ მოსდევს თვით პავლეს განცხადება (რუსულ ენაზე), ეგზარქოს ისიდორეს სახელზე:

«Гогричского [9] общества, селения Чаргали Пшавца
Павла Разикашвили

Прошение

С малолетства моего, имея в душе ревность и усердие к нашей церкви и любовь к службе ее, исправляемой священнослужителями, возгорелось во мне желание удостоиться когда-нибудь быть служителем ее. Для сего пожертвовав труды к образованию себя Священным Писанием [10], изучился чтением и пением церковных книг у

Пшавских священников, почему и могу свободно читать и петь в церкви. Посему осмеливаю покорнейше просить Ваше Высокопреосвященство удостоить меня Архипастырского Вашего внимания, соблагovolить назначить меня исправляющим должность причетника в Кварском Пшавском приходе, где ныне имеется праздная причетническая вакансия. Пავლე რაზიკაშვილი, 1853. 22 ნოემბერი» [11].

ამ განცხადებას ის მოჰყვა, რომ ეგზარქოსმა, გამოსაცდელად, პავლე რაზიკაშვილი თბილისელ ბლალოჩინს - დეკანოზ იოანე ბახსაროვს გაუგზავნა (იგი მოგვიანებით, თბილისის მეტეხის ტაძრის მოძღვარი გახდა). აი მისი დასკვნა პავლეს საეკლესიო განათლების შესახებ:

«Благочинному Цискарову, 28 Ноября №3418

20-го ноября 1853 года; Павел Разикашвили по грузинским церковным книгам читает порядочно; поёт достаточно, пишет не худо. Протоирей Иоанн Басхаров.

1-ое, Тушино-Пшаво-Хевсуретского округа селения Квара где имеется приходу 70 дымов, по штату, положено быть одному священнику и одному причетнику. Ныне здесь состоит Священник (3 v) Василий Хатиев, а причетника нет.

2-ое. О просителе Павле Разикашвили в делах Экзаршейской канцелярии ни какого сведения не имеется. Правитель канцелярии (1 სიტყვა არ გაირჩევა) - Давид Чивадзе [11, ფურც. 3].

ეს იყო პავლე რაზიკაშვილის პირველი გამოცდა, რომელიც ეგზარქოსის დავალებით ჩაუტარდა მას. ამ ცნობას ზევით აწერია „Допустить приватно“. ე. ი. მან პირველი გამოცდა წარმატებით ჩააბარა და ეგზარქოს ისიდორეს ბრძანებით, იგი გამონაკლისის წესით დანიშნეს ყვარას ეკლესიის მედავითნის მოვალეობის შემსრულებლად.

შემდეგი საბუთი, უკვე 1858 წლითაა დათარიღებული, ამ წელს საქართველოს მწყემსმთავრად ახალი ეგზარქოსი ევსევი მოეკლინა. მანამდე, ე. ი. 1853 წ. ნოემბრიდან, პავლე ასრულებდა სოფელ ყვარას მედავითნის მოვალეობას, მაგრამ სულ ცდილა თავის მშობლიურ ჩარგალს დაბრუნებოდა:

«Его Высокопреосвященству, Святейшего Правительственного Синода члену, Высокопреосвященнейшему Евсевию, Архиепископу Карталинскому и Кахетинскому, Экзарху Грузии и Кавалеру

Благочинного священника Цискарова.

Рапорт

Поданное мне объявление исправляющим должность причетника при Пшавской Чаргальской Георгиевской церкви Павлом

Разикашвили вместе с увольнительным от общества свидетельством, имею честь Вашему Высокопреосвященству при сем нижайше представить на Архипастырское Ваше благословление. Благочинный священник Цискаров №184, 1 декабря 1858 г. Сел. Тионети» [11, ფურც. 4].

ამ საბუთიდან ჩანს, რომ პავლე რაზიკაშვილი, მედავითნედ უკვე მშობლიური ჩარგლის წმ. გიორგის ეკლესიაში მსახურობს. ამასთან, საბუთში საუბარია „თემისგან განთავისუფლების ცნობაზე“ („увольнительное от общества свидетельство“), რომელიც აუცილებელი იყო სახაზინო გლეხისათვის, თუ იგი ამ წოდებას ტოვებდა. ასეთი ცნობის ნიმუში, პავლე რაზიკაშვილის საბუთებს ბოლოს ერთვის და მას შემდეგში შევხებით.

შემდგომ წარმოდგენილია თვით პავლე რაზიკაშვილის ხელით დაწერილი განცხადება ქართულ ენაზე (მას თითქმის არსად არ უზის სასვენი ნიშნები. მარჯვნივ, ამიაზე, სიგრძეზე, ხელის მოწერაა: „პავლე რაზიკაშვილი“).

„მის მაღალ კურთხევას ბლალოჩინს ივო ცისკაროვს პრიჩეტნიკობის თანამდებობის აღმსრულებლ(ი)ს ჩარგლის წმინდის გიორგის ეკლესიისა, ფშაველთა ენის პავლე რაზიკაშვილისაგან განცხადება

მოწერილობითა მყოფის საქართველოს ეგზარქოსისა მიტროპოლიტის ისიდორესითა ჩყნგ-ს წელსა, მე მიშვებულ ვარ აღმსრულებლად პრიჩეტნიკობის თანამდებობისა ჩარგლის წმინდის გიორგის ეკლესიაში სადაც ვასრულებ ამა თანამდებობას ხსენებულ წლითაგან ყოვლის ჩემის მეცადინეობითა როგორადაც უწყით თქუენცა მქონდა რა გულითადი სურვილი ყოფნისა ეკლესიის მსახურისა მივიღე ყოვლის ღონისძიებითა განათლებისათვის ჩემისა სწავლითა საღმრთო წერილისა და ეკლესიურის წიგნებისა, სასოებითა რომელ მე ვიქნე ღირსი წევრი ეკლესიისა და სასარგებლო ჩემის მამულისა, რომლისთვისაც მომცა ჩემმა თემმა კანონიერი მოწმობა [12] განთავისუფლებისათვის ჩემისა ყოვლის ხარჯისაგან ამისთვის წარმოვადგენ რა ამასთანავე განთავისუფლების მოწმობას უმორჩილესად გთხოვთ წარადგინოთ რა ესე მთავრობისადმი მიიღოთ შუამავლობა რომელ მიღებისათვის ჩემისა სასულიერო წოდებაში და დამტკიცებისათვის პრიჩეტნიკის თანამდებობაში მოხსენიებულ ეკლესიაში. იქნას მოხდენილი მოწყალებითი განკარგულება რომლითაც ვიქნე შორის სხვათა მთისკაცთა მამულნი [13] კრებული რომელზედაც ხელს

ვანერ პრიჩეტნიკი პავლე რაზიკოვი ჩყნმ-ს ნელსა, ნოენბრის ვთ-ს დღესა“ [11, ფურც. 5].

განცხადება, ერთგვარად მოუქნელი საკანცელარიო ენითაა დანერგილი, მაგრამ პავლე მაინც ავლენს საკუთარ ინდივიდუალობას. კერძოდ, იგი საკუთარ თავს „ფშაველთა ენას“ უწოდებს. აქ „ენა“, უცილობლად ტომის, ხალხის მნიშვნელობითაა ნახმარი, როგორც ეს სიტყვა ძველქართულში იხმარებოდა. ამასთან, იგი ახერხებს ოფიციალურ განცხადებაში ჩაურთოს ფრაზა იმის შესახებ, რომ სურს იყოს „ლირსი ნევრი ეკლესიისა და სასარგებლო... მამულისა“. და აქაც, მამულში, უეჭველად საქართველო იგულისხმება და არა ვრცელი რუსეთის იმპერია.

ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას ბლალორჩინ ი. ცისკარიშვილზეც, რომელიც აღნიშნული საარქივო საქმის თითქმის ყველა ფურცელზე ფიგურირებს და რომელმაც ვაჟს მამას უდიდესი წვლილი დასდო. ი. ცისკარიშვილს პავლე „ივოს“ უწოდებს. მისი სახელი კი „იოვი“ (იობი) იყო. სწორედ ის შეიქმნა ვაჟს პირველი ნათლია („მიმრქმელი“) და შემდეგშიც დიდი კეთილისმყოფელი. იობ ცისკარიშვილი გამორჩეული პიროვნება ყოფილა. 1847 წ. რაფიელ ერისთავმა ქთელავში ის მარი ბროსეს წარუდგინა. ცნობილმა ქართველოლოგმა მაშინვე შეამჩნია იობის ნიჭი და მას წოვა-თუშურის გრამატიკის შედგენა სთხოვა, რაც ცისკარიშვილმა პირნათლად აასრულა. ამას გარდა, მარი ბროსემ ცისკარიშვილს სთხოვა ახალი აღთქმის თავები ეთარგმნა წოვა-თუშურად. 1851 წელს იობი საინგილოში მიაღწივს მისიონერ მღვდლად, სადაც 1170 სული ინგილო კვლავ ქრისტიანობას დაუბრუნა [14].

ზევით განხილულ განცხადებაში პავლე შეცდომასაც უშვებს, როდესაც წერს, რომ თითქოს „ჩყნგ“ (1853) წლიდან ჩარგლის ეკლესიის მედავითნეა. სინამდვილეში, 1853 წლიდან, როგორც ზემოთ მოტანილი საბუთები მოწმობენ, იგი ყვარას ეკლესიის მედავითნეა. ეს შეცდომა გასწორებულია ამ განცხადების შემდეგ დართულ რუსულენოვან საბუთში:

«1858 года, Декабря 9 дня; по справке оказалось: Причетник Чаргальской Георгиевской церкви Павел Разикашвили происходит из казенных крестьян, от роду имеет 30 лет, в училищах не обучался, согласно прошению его допущен к исправлению причетнической должности 24 ноября 1853 года; перемещен к Чаргалской Георгиевской Церкви в 1855 году; судим, штрафован (7v) не был. Аттестован. Поведения хорошего, в семействе имеет жену 27 лет и сына Георгия 4-х лет. За правителя - Д. Пурцеладзе» [11, ფურც. 7].

ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ მხოლოდ ამ საბუთიდან ვიგებთ, რომ ყვარას ეკლესიიდან ჩარგლის წმ. გიორგის ეკლესიაში პავლე რაზიკაშვილი 1855 წლიდან გადაიყვანეს. ძალზე საინტერესოა ისიც, რომ პავლეს დაბადების წელი ამ საბუთის მიხედვით, 1828 წელი გამოდის (1858 წელს გამოვაკლოთ 30 წელი) და არა 1831 წელი, როგორც ეს აქამდე იყო მიღებული. გ. ხორნაული, მაგალითად, წერს, რომ პავლე გარდაიცვალა 1890 წ. 22 ოქტომბერს, 59 წლის ასაკში [2, 31]. ამგვარად, ხორნაულის თანახმად, პავლე დაბადებული გამოდის 1831 წელს. სინამდვილეში, არც მისა რაზიკაშვილის მოგონებაა შემცდარი და გაზვიადებული, როდესაც იგი პავლეს სიცოცხლის ბოლო წლებს იგონებს და წერს, რომ მისი მოგონების დროს პავლე 60 წელზე მეტს იქნებოდა. გ. ხორნაული აქ შენიშვნას ურთავს და განმარტავს, რომ მოგონების ავტორი აჭარბებს, რადგან პავლე 59 წლის ასაკში გარდაიცვალა (იქვე). ზემოთმოტანილი საარქივო საბუთის მიხედვით კი, პავლე 1831 წელზე 2-3 წლით ადრე უნდა დაბადებულიყო (1828 წ.).

ამდენ ხანს პავლე მხოლოდ ბრძანებით და გამონაკლისის სახით იყო დაშვებული მედავითნედ. ახლა კი, მისი საფუძვლიანი გამოცდა გადაუწყვეტიათ და თბილისში გამოუძახებიათ. იმხანად, პავლე ავად ყოფილა და თბილისში წასვლაზე მცირე ხნით გადავადება უთხოვია. ამას კვლავ ცისკარიშვილი გვაძენობს:

«В канцелярию Экзарха Грузии

Благочинного священника Цискарова

Рапорт

В исполнение требования экзаршеской канцелярии от 10, прошлого Декабря за №3115, имею честь сим покорнейше довести, что причетник Пшавской Чаргальской Георгиевской церкви Павел Разикашвили по болезненному и от принятия лекарств слабому своему здоровью, считает ныне невозможным прибыть в Тифлис, а по выздоровлению его и получения здоровья от болезни, считаю долгом выслать его в Тифлис, для объясненной в требовании подробности.

Благочинный священник Цискаров, №12, 28 января 1859 г.»

ამ ცნობას რამდენიმე თვის შემდეგ ცისკარიშვილმა ახალი მინერილობაც მიაყოლა:

«В канцелярию Экзарха Грузии

Благочинного священника Цискарова

Рапорт

В дополнение рапорта моего от 28 Января за №12, имею честь при сем выслать в Тифлис для испытания причетника Пшавской

Чаргальской Георгиевской церкви Павла Разикашвили. №58 Апреля 1859 г. сел. Тионети. Благочинный священник - Цискаров».

ამ „რაპორტს“ ორი რეზოლუცია ადევს, მეღნიტ: „1859 Мая 15; Снесть с Губернским правлением“ და ფანქრით: „Преосвященному Викарию на испытание“ [11, ფურც. 8-9]. ძალზე საინტერესო სწორედ ის არის, რომ ეს „ვიკარი“ (ქორეპისკოპოსი), ეგზარქოსის პირველი მოადგილე და გორის ეპისკოპოსი, იმხანად იყო, განთქმული გაბრიელ ქიქოძე. იგი გორის ეპისკოპოსის და საქართველოს ეგზარქოსის ქორეპისკოპოსის მოვალეობას ასრულებდა 1858 წ. 6 დეკემბრიდან - 1860 წლის 2 ივლისამდე [11, 88-90].

ასე რომ, ვაჟას მამას ბედმა გაუღიმა, როდესაც გამოსაცდელად, სწორედ ქართული სულიერების ასეთ დიდ მოამაგესთან მოხვდა.

„საქმეში“ დაცულია თვით გაბრიელ ეპისკოპოსის ხელით დანერგილი გამოცდის ფურცელი.

«Павел Разикашвили

В чтении: хорошо

В пении: не совсем приятно

В уставе: хорошо

В священной истории и катехизисе: очень порядочно

Гавриил, Епископ Горинский, Викарий Грузинский, исполнено 19 мая 1859 года» [11, ფურც. 10].

როგორც ვხედავთ, პავლეს გამოცდები წარმატებით ჩაუბარებია პირადად გაბრიელ ეპისკოპოსისათვის. ის ფაქტი, რომ გზა სასულიერო წოდებაში, ვაჟას მამას, პავლე რაზიკაშვილს გაბრიელ ქიქოძემ დაულოცა, სრულიად უცნობი იყო.

პავლეს ყველაფერში კარგი ნიშნები მიუღია, მხოლოდ სიმღერა არა სცოდნია კარგად. ალბათ, ეს ნაკლი მამისგან თუ გამოჰყვა ვაჟას, რომელიც ჩივის, სიმღერას მიწუნებდნენ და მე არ ვიჯერებდიო. აი რას იგონებს ვაჟა: „საშინლად შეურაცხყოფილი დავრჩი, რომ მან (გალობის მასწავლებელმა - ვ. კ.) ჩემში არამც თუ ბასი, ტენორი, არამედ არავითარი ხმოვანება არა ჰპოვა... თავს მხოლოდ იმიტ ვინუგეშებდი, რომ მასწავლებელს, ალბათ ვეჯავრები-მეთქი, ხოლო რომ ბასი ვიყავი, ეს უეჭველად მწამდა“ [16, 329].

ასე იყო თუ ისე, ეპისკოპოსმა გაბრიელ ქიქოძემ სასულიერო ასპარეზზე გზა დაულოცა დიდი ვაჟას მამას.

პავლე რაზიკაშვილი ახლა უკვე საბოლოოდ ამორიცხეს საზოგადოებრივ ცხოვრებას. ამავე საქმეში დაცული კიდევ რამდენიმე საბუთი, ამის შესახებ გვამცნობს:

«Тифлисского Военного Губернатора - Управляющего Гражданского частью, Губернскому правлению. Отделение Г(осударя) И(мператора). Сто(л) 1 №14716. 21 Октября 1859 года, Тифлис.

Ваше Высокопреосвященство! Милостивый Архипастырь!

Вследствие отношения Вашего Высокопреосвященства от 19 прошлого Мая №139, имею честь уведомить, что к увольнению жителя Тионетского округа семения Чаргали казенного крестьянина Разикашвили из податного состояния, как доносит Тионетский окружной начальник, никаких (9v) препятствий нет, поведения он хорошего, под судом и следствием не был, от роду ему 29 лет. При этом имею честь препроводить к Вашему Высокопреосвященству увольнительное свидетельство Разикашвили.

С глубочайшим почтением и совершенною преданностью имею честь Вашего Высокопреосвященства Милостивого Архипастыря - покорнейший слуга - А. Кип...» (არ განირჩევა) [17, ფურც. 9-10].

ამ ცნობას კომენტარი არ სჭირდება. აღენიშნავთ მხოლოდ რომ 1858 წ. საბუთში, პავლე რაზიკაშვილი 30 წლისად არის მოხსენიებული, 1859 წელს კი, 29 წლისად. როგორც ჩანს აქ მექანიკურ შეცდომასთან გვაქვს საქმე.

შემდეგ საბუთში დევს ღერბიან ქალაღზე დანერგილი ორენოვანი მონუმბა, რომელიც პავლე რაზიკაშვილის სახელმწიფო (საზოგადოებრივ) გლეხობიდან განთავისუფლებას და მასზე დაფიქსირებული მოვალეობების თემის სხვა წევრებზე გადანაწილებას შეეხება

„მონუმბა

ჩვენ ქუ(ე)მორე ამისა ჴელის მომწერნი თუშ-ფშავ-ხევსურეთის სოფელს ჩარგალს მცხოვრებთა, ფშავის ჩარგლის საზოგადოების საჯელმწიფო გლეხთა, მივეცით ესე ერთსა სოფელსა ჩუშნსა მცხოვრებსა ჩარგალსავე, პავლე გიორგის ძე რაზიკაშვილსა, მასზედ, რომელ ჩუშნ პატივსადებლად მისსა სწავლისა და კეთილის თვისებისა, დავითხოვეთ იგი რაზიკაშვილი ჩუენგან მისასვლელად სასულიერო წოდების სამსახურსა შ(ინ)ა, და ამასთანავე, ვიკისრეთ შესახები მისდა ყოველი საჯელმწიფო და საზოგადო ხარჯი, რაიც იქნება მოთხოვნილი რჯულისაებრ; რომელშიაც ხელმოწერიოთა ჩუენითა ვამტკიცებთ, კ-ს იანვარს ჩყნწ წელსა“ [17, ფურც. 11].

(შემდეგ იგივე რუსულ ენაზე) «Свидетельство

Мы, ниже сего подписавшиеся, Тушино-Пшаво-Хевсурского округа сел. Чаргали Пшавского Чаргальского общества, Казенные крестьяне дали сия односельцу нашему, жителю сел. Чаргали Павлу Георгиеву сыну Разикашвили в том, что мы из уважения к его

грамотности и доброй нравственности, увольняем его Разикашвили из среды себя для поступления в духовное звание и вместе с тем, принимаем на себе за него все казенные подати и общественные наряды, какие будут востребованы по закону, в чем подписями своими удостоверяем. 20 января 1858 года.

* а. ნაცვალის თისავარ ჯაშანის ძე ბაიაშვილი

* ბ. მწარია ბერიძის ძე გორზოშვილი

* გ. შარმაზან გიორგის ძე ბაჩიშვილი

* დ. გიორგი შარმაზანის ძე ზურაბაშვილი

* ე. გულბათი რამაზის ძე რაზიკაშვილი

* ვ. პაპუა ბერისძე გარსევანიშვილი

რადგანაც ამანთ მოხსენიებულთ კაცთა წერა არ იცოდნენ ამათის თხოვნის (11v) და ხელის ჩამორთმევით ვწერ ბერო ბენინას ძე ჟამისაშვილი.

* ზ. ჩაღბო მგელა(ს) ძე შუკუკიშვილი

* თ. ნადირი შილაძის ძე გარსევანიშვილი

თ. ქურსიკა მირაზანის ძე შუკუკიშვილი

* ი. ბერიძე ბეროს ძე რაზიკაშვილი

რადგან ამ ზემოხსენებულთ კაცთა წერა არ იცოდნენ, ამათის თხოვნითა და ხელის ჩამორთმევითა, ხელს ვანერ გიორგი გიორგის ძე პირქუშიშვილი.

* ია. ხელს ვანერ ბერო ბენინას ძე ჟამისაშვილი

* იბ. ხელს ვანერ გიორგი გიორგის ძე პირქუშიშვილი

«Что сие свидетельство подписано этими лицами, которые в оном значатся и дано односельцу своему Павлу Разикашвили, в том Тушино Пшаво Хевсурское Окружное управление за надежностью подписью и приложением казенной печати удостоверяет. Укр(епление) Тионеты, Марта 12 дня, 1858 года. Управляющий Тушино Пшаво-Хевсурским округом - Войсковой старшина князь Эристов» (უზის ბეჭედი) [17, ფურც. 11].

ამ საქმის შემდგომი საბუთებიდან ირკვევა, რომ ეს ამდენი ბიუროკრატიული აუიოტაჟი საჭირო არ ყოფილა, რადგან პავლე და მისი სოფელი საერთოდ არ შეუტანიათ 1842 წლის საგადასახადო აღწერილობათა ნიგნში. მაგრამ თავისთავად საყურადღებოა სოფლის სიბოროტე და პატივისცემა პავლე რაზიკაშვილის მიმართ, რაც ცარიელი სიტყვებით კი არა, საქმით გამოიხატა: მთელი სოფელი და თემი თავზე იღებს ყველა გადასახადს, ნატურალურსა და ფიზიკურს, რაც პავლეს ევალებოდა, რათა გზა გაუხსნას მას სასულიერო ნოდებისაკენ.

13219

ამ საბუთს თან ერთვის მეორეც, რომელიც ამიერკავკასიის სახაზინო პალატაში იგზავნება:

«Тифлисского военного Губернатора Управляющего гражданского частью по Губернскому Правлению Отделение Г(осударя) И(мператора) стол 1, №16108

16 Ноября 1859 года.

Его Высокопреосвященству Экзарху Грузии - Евсевию. Ваше Высокопреосвященство, милостивый Архипастыр!

На отношение Вашего Высокопреосвященства, от 6 сего Ноября за №2338 имею честь уведомить, что об исключении казенного крестьянина Разикашвили из податного состояния, в месте с сим сообщая Закавказской Казенной Палате. С истинным почтением и совершенною преданностью имею честь быть Вашего Преосвященства Милостивого Архипастыря покорнейший слуга - А. Кип... (არ განირჩევა)». ადევს რეზოლუცია «Исполнено 25 ноября 1859 года. Благочинному священнику Цикарову №3543» [17, ფურც. 12].

და ამ საქმის კიდევ ერთი, ბოლო საბუთი, რომელიც ოფიციალურ ბლანკზეა ნაწერი. საბუთის მარცხენა მხარეს, იგივე მეორდება რაც წინა მიმართებებში, მხოლოდ წელი და რიცხვია განსხვავებული - 1860 წლის 31 აგვისტო. მიმართავენ ეგზარქოს ვესევის:

«Ваше Высокопреосвященство, милостивый Архипастыр! По отзыву Вашего Высокопреосвященства от ноября 1859 года за №3338 бывшей, военный Губернатор сносился с Закавказскою Казенною Палатою об исключении из податного состояния, поступающего в духовное звание жителя Тушетино-Пшав-Хевсурского округа селения Чаргали, казенного крестьянина Разикашвили, на что казенная Палата от 3 июля (13 v) сего года за №2795 отозвалась, что так как пшавцы Гогочурского общества к которому принадлежит Разикашвили не вошли в камеральное описание 1842 года и не состоят в податном окладе, то и нет необходимости в исключении из податного состояния упомянутого крестьянина Разикашвили. Доводя о сём до сведения Вашего Высокопреосвященства, в удовлетворении означенного отзыва Вашего за №3338 имею честь покорнейше принять уверение в моем совершенном почтении Вашего Высокопреосвященства покорнейший слуга» (არ განირჩევა).

ამ საბუთს ფანქრით, როგორც ჩანს, ეგზარქოს ვესევის ხელით, შემდეგი რეზოლუცია ადევს: „Нужно дать благочин(ному) предписание о принятии Разикашвили в духовное звание и утверждении в должности“ [17, ფურც. 13].

ისტორიისა და

კისის ინსტიტუტის

ი ბ ლ ი თ ე ქ ა

ნაშ. გივნიშვილისა და
ივ. ჯაფარიშვილისა სახელთა
მეტოქის ინსტიტუტის
ბ ი ბ ლ ი თ ე ქ ა

აი აქ დაესვა წერტილი პავლეს შესახებ მიწერ-მოწერას. მაგრამ „წერტილი“ მისთვის მეტად მნიშვნელოვანი და სასარგებლო იყო. ეგზარქოსმა და სინოდმა ის საბოლოოდ აღიარეს სასულიერო წოდების უმდაბლესი ხარისხის კანონიერად მატარებლად.

ამ საბუთში ის არის საინტერესო, რომ თურმე, პავლეს სოფლისა და თემის ხალხი, რატომღაც არ შეუტანიათ 1842 წლის კამერალური აღწერის წიგნში და ისინი გადასახადებსაც ტყუილად იხდიდნენ. მაგრამ სახაზინო უწყების ეს ცნობა, რა თქმა უნდა, უცნობი დარჩა პავლესა და მისი თანასოფლელებისათვის.

ქვეყნად ლუკას (ვაჟას) მოვლინებამდე კი, ჩრებოდა ერთი წელი... როდესაც ვაჟამ მამა „შეიცნო“ (ე. ი. როცა ის 5-6 წლის იყო), პავლე უკვე მთავარი დიაკვანი გამხდარიყო მაღაროსკარის ეკლესიაში...

წყაროები, ლიტერატურა და შენიშვნები:

1. ამ წერილის პოპულარული ვერსია დაიბეჭდა ლიტერატურულ ჟურნალში „ზედაზე“, 2006 წ., 3.
2. გ. ხონაული, ცხოვრება ვაჟა-ფშაველასი, თბ., 2003.
3. ს. ყუბანეიშვილი, ვაჟა-ფშაველა, დოკუმენტები და მასალები, თბ., 1937.
4. დ. ბენაშვილი, ვაჟა-ფშაველა, თბ., 1961.
5. ვახტანგ რაზიკაშვილი, მამაჩემი ვაჟა-ფშაველა, თბ., 1961.
6. ტექსტში წერია: „своими“.
7. სცსსა, ფონდი 448, აღწ. 1, საქმე 24968, ფურცელი 1.
8. რ. თოფჩიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII-XX სს., თბ., 1994.
9. ტექსტში შეცდომაა. უნდა იყოს „Гогойчурского“
10. ტექსტში შეცდომითაა ნახმარი ბრუნვა „Священного Писания“.
11. სცსსა, ფ. 488, საქმე 24968.
12. ტექსტში: „მონმონობა“.
13. გაურკვეველია რას ნიშნავს „მაშელნი“. შესაძლოა უნდა იყოს „მაშველნი“.
14. კ. ჭრელაშვილი, კავკასიოლოგიის სათავეებთან, „ახალი ეპოქის“ დამატება „ჩვენი მწერლობა“, 2002 წ. 1-8 თებერვალი; აგრეთვე კ. ჭრელაშვილი ვაჟა-ფშაველას „მომრქმელი“, „ლიტერატურული საქართველო“, 1988, 19 აგვისტო.
15. მელიტონ კელენჯერიძე, გაბრიელ ეპისკოპოსი იმერეთისა, თბ., 1913.

16. ვაჟა-ფშაველა, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1955.

17. სცსსა, დასახ. ფონდი, საქმე 29968, ფ. 9-10 (ფრჩხილებში აღდგენა აქ და ქვემოთ ჩვენია - ვ. კ.).

Vazha Kiknadze

Iv. Javakhishvili Institute of History and Ethnology

THE NEW ARCHIVE DATA FROM THE FAMILY BIOGRAPHY OF VAZHA- PSHAVELA (Pavle Razikashvili)

Summary

The archive documents concerning the biography of a great Georgian poet Vazha-Pshavela's father- Pavle Razikashvili are discussed in the article.

Mentioned documents are kept in the funds of the office of Exarchs of Georgia. All of them are published and analyzed at the first time in the article.

Most of the analyzed 15 documents are in Russian and only two of them are in Georgian.

The unique sources give us opportunity to elucidate many unknown details from the early period of the biography of Pavle Razikashvili. For example: it comes clear how this selfeducated person had been enabled to occupy the position of psalmchanter in Kvara's church (1853) and then in his native village Chargali (1855).

It comes clear that the role of priest Iov Tsiskarishvili was great in the career of Pavle Razikashvili. Iov Tsiskarishvili was quite educated person who was in friendly terms with famous kartvelologist Mari Brosset. Later on, I. Tsiskarishvili became the Godfather of Vazha-Pshavela.

According to the published documents Pavle Razikashvili's first examiner was the greatest Georgian ecclesiastical figure bishop Gabriel Kikodze. At that time Gabriel occupied the position of bishop of Gori and the first vicar of Exarch of Georgia (By the decision of Synod of the Church of Georgia Gabriel Kikodze was reckoned among the saints in 1995). Pavle was examined in chanting, kathexesis, history of church, reading of prayer book etc.

Thus, one can conclude that bishop Gabriel blessed Pavle Razikashvili's way in clergy circle.

2000-01-01

Ans. 1432.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი
ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

ეროვნულ-დემოკრატიულ მიმართულების ჟურნალმა „კლდე“ (1912-1915 წწ.) ნიადაგი მოუმზადა ყოველდღიური გაზეთის „საქართველოს“ (1915-1921 წწ.) დაარსებას. თავისი არსებობის მანძილზე გაზეთს რედაქტორობდნენ: სანდრო შანშიაშვილი, გრიგოლ ვეშაპელი, გერონტი ქიქოძე და სპირიდონ კეძია. ქართველ მკითხველთა შორის მისი პოპულარობა იმთავითვე განპირობებული იყო იმითაც, რომ მასში ილიას გზის მიმდევარი მამულიშვილები თანამშრომლობდნენ. მათი სახელის შეხსენებაც კი, ალბათ, მრავლისმთქმელი იქნება დღევანდელი მკითხველი საზოგადოებისათვის. აი, ისინიც: მემედ ბეგ აბაშიძე, მიხეილ ადამაშვილი (ჯავახიშვილი), ალექსანდრე ასათიანი, ვასილ ბარნოვი, ივანე ბუჭურაული, ეკატერინე და რევაზ გაბაშვილები, გიორგი გვაზავა, ვალერიან გუნია, ზაქარია ედილი, ია ეკალაძე (ცინცაძე), შალვა, შოთა და სამსონ დადიანები, დავით ვაჩნაძე, იპოლიტე ვართაგავა, პავლე ინგოროყვა, რაფიელ ინგილო (ივანიცკი), ნიკო თავდგირიძე, დავით კასრაძე, ეპისკოპოსი კირიონ II (საბაგლოშვილი), კორნელი კეკელიძე, პოლიექტოვ კარბელაშვილი, ნიკო კურდღელაშვილი, კოტე მაყაშვილი, ტიტე მარგველაშვილი, მიხეილ მაჩაბელი, მელანია (ნიკო ნათიძე), დეტუ მეგრელი (ქოჩაქიძე), პეტრე მირიანაშვილი, ნიკო ლორთქიფანიძე, ნიკო ნიკოლაძე, სარგის კაკაბაძე, თედო ჟორდანი, გრიგოლ რობაქიძე, თედო სახოკია, პეტრე სურგულაძე, იროდიონ სონღულაშვილი, შალვა ქარუმიძე, სიმონ ქვარიანი, გრიგოლ ყიფშიძე, ვალერიან შალიკაშვილი, ზაქარია ჭიჭინაძე, სტეფანე ჭრელაშვილი, ნიკო ჯანაშია, მოსე ჯანაშვილი, ლელი ჯაფარიძე, ანთიმოზ ჯუღელი და სხვები.

2021

მზია ტყავაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივ. ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი
ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი,

რუსეთის სამხედრო ექსპედიცია ოსების წინააღმდეგ და ოსთა საქართველოში მიგრაციის ზოგიერთი საკითხი

1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ ამიერკავკასიის დანარჩენი სამფლობელოების შემოერთებასაც მიჰყო ხელი. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსა და რუსეთს შორის დამაკავშირებელი ერთადერთი მაგისტრალის, საქართველოს სამხედრო გზის დაცვას, რომელზე უსაფრთხო მოძრაობაც ბევრად იყო დამოკიდებული საქართველოში, ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში, და კავკასიის ჩრდილოეთ ფერდობებზე მცხოვრები ოსების კეთილგანწყობაზე. ისინი ხშირად ესხმოდნენ თავს როგორც მშვიდობიან მგზავრებს, ასევე სამხედროებსაც, ძარცვავდნენ და საფრთხეს უქმნიდნენ მათ სიცოცხლეს. ამასთან ერთად მათ შეეძლოთ ჩაეხერგათ გზები, დაეგრიათ ხიდები და მოძრაობის სრული პარალიზება გამოეწვიათ [1, 865]. ამ გზის უსაფრთხოების მიზნით, რუსეთის მთავრობა იძულებული იყო მათ მიმართ მთელ რიგ დათმობებზე წასულიყო და გადამჭრელი ღონისძიებებისაგან თავი შეეკავებინა. ამიერკავკასიაში ჯერ კიდევ ფეხმოუმაგრებელ რუსეთს იმხანად ფართომასშტაბიანი საომარი ოპერაციისთვის საკმარისი ძალები არ გააჩნდა. მითუმეტეს, რომ ზემოთ აღნიშნული ხალხები საკმაოდ მიუვალ, ბუნებრივი პირობებით კარგად დაცულ, მაღალმთიან ზონაში ცხოვრობდნენ. თუმცა არც მდგომარეობის უბრალო მაყურებლის როლში ყოფნა შეეძლო.

ძველებურად გრძელდებოდა ქართულ სოფლებზე ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ოსებისაგან მოწყობილი თავდასხმებიც, რომლებიც ინტენსიურობითა და სისასტიკით გამოირჩეოდა. ქართველი მოსახლეობის ძარცვა-რბევა, ტყვეება და ტაცება ყოველდღიური მოვლენა იყო. რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაციის მიერ თავდასხმების აღსაკვეთად განხორციელებული ეკონომიური იზოლაცია და ის ღონისძიებები, რომლებიც მათთან ურთიერთობის მოგვარებას ისახავდა მიზნად (ბილეთების შემოღება,

რომლებსაც მთის მხოლოდ იმ საზოგადოების წარმომადგენლებს აძლევდნენ, ვინც თავდასხმებში არ მონაწილეობდა და ამით მას რუსულ პროვინციებთან მიმოსვლის ნებას რთავდნენ; მძევლების გამორთმევა; ურჩებისათვის ბარის რეგიონებთან ვაჭრობისა და საზამთრო საძოვრებით სარგებლობის აკრძალვა), ძალზე დიდი დარტყმა იყო მთის ხალხებისთვის, თუმცა მხოლოდ დროებით შედეგს იძლეოდა. ხანდახან პირიქითაც ხდებოდა. ეკონომიკურ იზოლაციას თავდასხმების გამძაფრება მოსდევდა. ამ დროს მცირემიწიან და მწირ ბუნებრივ პირობებში მუდმივად შიმშილის საშიშროების ზღვარზე მცხოვრები ოსებისთვის ძარცვა-რბევა ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსასწორებელი ერთდაერთი საშუალება ხდებოდა. თავდასხმების დროს მოპოვებული ნადავლი და განსაკუთრებით კი ტყვეების გაყიდვით მიღებული შემოსავალი, მათ სავალალო ყოფას მცირე შევას აძლევდა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ 100-300 მანეთი, რასაც ტყვეებში იხდიდნენ [4, 72, 83] იმ პერიოდში საკმაოდ დიდი ფული იყო, ძნელი მისახვედრი არ იქნება, რომ რუსეთის მთავრობის წინაშე საკმაოდ რთული ამოცანის გადაჭრა იდგა და მთის ხალხების მხრიდან თავდასხმების აღკვეთა საომარი ოპერაციების გარდა სხვა, ეკონომიკური და კულტურული ხასიათის ღონისძიებების გატარებასთანაც იყო დაკავშირებული. ეს კარგად იცოდნენ რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლებმაც. ამიტომაც ხშირად ცვლიდნენ კავკასიის ხალხების მიმართ თავიანთ პოლიტიკას: საომარ ოპერაციებს შედარებით მშვიდობიანი მეთოდები ენაცვლებოდა. რაც უპირველეს ყოვლისა საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობითა და ქვეყნის შინაურ ცხოვრებაში არსებული სირთულეებით იყო გამოწვეული. არსებობდა მრავალი ეკონომიკური და კულტურული ხასიათის პროექტი, რომელთა ავტორები მიზანშეწონილად მიიჩნევდნენ მთის ხალხებში კულტურისა და ეკონომიკის შეტანით მათ ერთიან რუსულ სამყაროში ჩაბმას და მშვიდობიანი მეთოდებით კავკასიელთა წინააღმდეგობის დათრგუნვას [5, 172-174].

ამ პროექტების სანაწილადმდგომარეობდა ის გარემოება, რომ მის განხორციელებას საკმაოდ დიდი დრო სჭირდებოდა და წარმატებაც არ იყო გარანტირებული, მითუმეტეს რომ რუსები კავკასიაში იმდენად არაპოპულარული და მიუღებელი ხალხი იყო, რომ მათი მშვიდობიანი გამოჩენაც კი მთაში ეჭვსა და უნდობლობას იწვევდა. გართულებულ საგარეო პოლიტიკური ვითარების გამო რუსეთი ცდილობდა სწრაფად მოეგვარებინა კავკასიის საკითხი. თურქეთისა და ირანის მხრიდან რევანშის აღების მცდელობა და გავლენის სფეროების შენარჩუნების სურვილი მას აიძულებდა აქტიურად ემოქმედა ამ რეგიონში. ორივე — მშვიდობიან თუ არამშვიდობიან

პროექტებს ერთი მიზანი აერთიანებდა: კავკასიის საბოლოო დაპყრობა და რუსეთის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად მისი გადაქცევა. მხოლოდ ამ მიზნის მიღწევის გზებში იყო განსხვავება.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ რუსების საქართველოში შემოსვლით მოიპალა ის ტრადიციული ურთიერთობა, რომელიც ქართულ სახელმწიფოსა და კავკასიის ჩრდილოეთ კალთებზე მცხოვრებ ოსებს შორის არსებობდა. მათ ქართველი მეფეები საჩუქრებსა და გარკვეულ გასამრჯელოს აძლევდნენ საქართველოს სამხედრო გზაზე უსაფრთხო მიმოსვლისა და მისი შეკეთების სანაცვლოდ. რუსებმა ეს გამოცდილება არ გაიზიარეს, რამაც ოსები მეტად მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა და მათი უკმაყოფილება გამოიწვია. 1807 წელს თავაურელთა მამასახლისები სწერდნენ ამიერკავკასიის მთავარსარდალ გუდოვიჩს: "ჩვენ და ჩვენი მთელი ხალხი არაერთხელ ვიყავით ვლადიკავკაზში გრაფ იველიჩთან, რათა მას გადმოეცა თქვენთვის ჩვენი თხოვნა იმის შესახებ, რომ მას შემდეგ, რაც მოგვაკლდა საჩუქრები და შემოსავალი, რომლებსაც ძველად ქართველი მეფეებისგან ვიღებდით, უკიდურეს გაჭირვებამდე მივედით. ამის გამო ზოგიერთი ყმანვილი კაცი აღარ გვიჯერებს, აწყობს თავდასხმებს თქვენს ქვეშევრდომებზე და ძარცვავს მათ. განსაკუთრებით ზარალდებიან სომხები. ამით ჩვენი ხალხი ინაზღაურებს იმ დანაკლისს, რომელიც მიუღებელი გასამრჯელოსგან შეგვექმნა" [2, 217-218].

გუდოვიჩის საპასუხო წერილი მკაცრი და შეუვალი იყო: "თქვენ წერთ, რომ შეგიწყდათ ძველი შემოსავლები და უკიდურეს სიღატაკემდე მიხვედით... რომ ურჩი ყმანვილები აღარ გიჯერებენ, ძარცვავენ მგზავრებს და იქვე წერთ, რომ გსურთ შეასრულოთ გრაფ იველიჩის ნება-სურვილი. თქვენ ჩივით მაიორ გრინევიჩზე, რომ იგი გაგვინროვებთ და იმუქრებით კიდეც, რომ თუ ის არ შეცვლის თქვენს მიმართ დამოკიდებულებას, მოხდება მრავალი უბედურება და ამაზე თქვენ პასუხი არ მოგეთხოვით... მე მიგითითებთ, რომ ქართველი მეფეების მიერ მოცემულ ძველ შემოსავლებს ნულარც ახსენებთ, რადგანაც ისინი აღარ არიან; ნურც ბატონიშვილებისაგან მოცემული ბარათების იმედი გექნებათ, მათ მისი მოცემა აღარ შეუძლიათ. თუ თქვენ დამორჩილებით და ერთგულად ემსახურებით რუსეთის ხელისუფლებას, აღარ დაესხმებით თავს ჩვენს ქვეშევრდომებსა და ტერიტორიებს, აღარ იქურდებთ, აღარ გაძარცვავთ და დახოცავთ გამგლელებს, გექნებათ გარკვეული სარგებლობა და მაიორი გრინევიჩი აღარ შეგავინროვებთ" [2, 217].

ოსების მხრიდან გახშირებულ თავდასხმებს საქართველოში თავიანთი მმართველობის შემოღების პირველივე წლებში რუსებმა

საბრძოლო ოპერაციები დაუპირისპირეს. რამდენიმე ეტაპად მოხდა საქართველოში კომპაქტურად მცხოვრები ოსების საბოლოოდ შემოერთება. 1802 წელს რუსებმა სიმონოვიჩის სარდლობით ილაშქრეს მათ წინააღმდეგ. საომარი მოქმედება 12 დღის განმავლობაში გრძელდებოდა, რის შემდეგაც მორჩილებაში მოიყვანეს ისინი [3, 361].

ციციანოვის რადიკალური პოლიტიკა კავკასიონის სამხრეთ ფერდობზე მცხოვრები ყაჩაღური ტომების მიმართ არადექლათური იყო ამიერკავკასიაში რუსეთის სუსტი პოზიციებისა და სასურველ შედეგს არ იძლეოდა. რუსეთი დაპყრობილ ტერიტორიებს ვერ ინარჩუნებდა. სამხედრო ოპერაციებში გამარჯვების შემთხვევაშიც კი რუსეთს მთის ხალხებზე თავისი მმართველობის შენარჩუნება უჭირდა.

1812 წლის კახეთის აჯანყების, თურქეთთან (1806-1812) და ირანთან (1804-1813) ომების, ხოლერის ეპიდემიის გამო რუსეთის გავლენა ოსებზე ისევ შესუსტდა და ეს მხარე, იმის მიუხედავად რომ მისი მთავარი საზოგადოებების მძევლები რუსებთან, ქალაქ გორში, იმყოფებოდნენ, არასოდეს არ იყვნენ რუსების მორჩილნი. მათ ხეობებზე რუსების უსაფრთხოდ გავლა ფაქტიურად შეუძლებელი იყო გამცილებლის (ე.წ. ყონალის) ან მრავალრიცხოვანი დაცვის გარეშე [3, 361].

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთს გართულებული საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობაც ჰქონდა: ჯერ რუსეთ-ირანის, რუსეთ-თურქეთისა და შემდგომ 1812 წელს საფრანგეთთან ომები მას ჩრდილო კავკასიელებთან ფრთხილ ურთიერთობას აიძულებდა.

კავკასიასთან მიმართებაში ძირეულად შეიცვალა რუსეთის პოლიტიკა ერმოლოვის მმართველობის დროს. 1818 წელს დაიწყო კავკასიური ომი. საწყის ეტაპზე რუსეთის მთელი ყურადღება მიმართული იყო კავკასიის თავდაცვითი ხაზის მარჯვენა ფლანგისა და ცენტრისკენ, რომლის გასწვრივაც განლაგებული იყო ყაბარდოელებისა და ოსების მიწები. ერმოლოვის აზრით, მხოლოდ და მხოლოდ ოსეთის სიღრმეში შეღწევით და ყაბარდოსთან თავისუფალი მიმოსვლის დამყარებით იქნებოდა შესაძლებელი ოსების დამორჩილება და რუსეთის ამიერკავკასიასთან შეუფერხებელი დაკავშირება [6, 19].

რუსები XIX საუკუნის დასაწყისიდან ალტერნატიული გზის ძიებასაც ახორციელებდნენ. 20-ან წლებში რამდენიმე ექსპედიცია მოეწყო ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში გზის დასაზვერად: 1823 წელს პორუჩიკ ბობორიკინის, 1824 წელს ხერსონის გრენადერთა

პოლკის მეთაურის პოლკოვნიკ პოპოვის, 1825 წელს კი პანოვის ხელმძღვანელობით [6,19].

საქართველოს მთავარმართებელ პასკევიჩის აზრით, ყველა სამხედრო ექსპედიცია, "რომელიც რუსებმა 1830 წლამდე ოსების წინააღმდეგ მოაწყვეს, მიზნად ისახავდა მხოლოდ რომელიმე ოსური ტომის დროებით დასჯას და ოსური ხეობების დაზვერვას მათზე ახალი, საქართველოს სამხედრო გზის გაყვანის მიზნით და არა მათ მორჩილებაში მოყვანას" [8, 187].

კავკასიის რუსული ადმინისტრაციის დავალებით 1827 წელს მთის ხალხის მმართველმა ჩილიაევმა შეაგროვა კავკასიის სამხრეთ კალთებზე მცხოვრებ მთიელებზე მეტად საყურადღებო ცნობები. მის ჩანაწერებში დაწვრილებით იყო მოთხრობილი ამ მხარის ისტორიაზე, მოსახლეობის საქმიანობაზე, მათ განსახლებაზე. საინტერესო მასალაა ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ოსების შესახებაც [3,349]. როგორც ჩანს, რუსეთი უკვე იწყებდა მზადებას დაუმორჩილებელ სამხრეთ მთიან რეგიონებზე შეტევის განხორციელებისთვის და, როგორც მას სჩვეოდა, წინდანინ აგროვებდა ცნობებს დასაპყრობ ხალხებზე, რათა კარგად დაეგეგმა საბრძოლო ოპერაცია.

1828 წელს ირანთან და თურქეთთან განახლებული საომარი მოქმედების დროს რუსეთისთვის არახელსაყრელი იყო ომის ორ ფრონტზე წარმოება. რუსების პოლიტიკას მთის ხალხებთან მიმართებაში კარგად გამოხატავს პასკევიჩის მიერ თბილისის სამხედრო მმართველ სტრეკალოვისადმი 1828 წლის 16 მაისს მიწერილი წერილი: "იქამდე სანამ გაგრძელდება საგარეო ომი (იგულისხმება ომები ირანთან (1826-1828) და თურქეთთან (1828-1829), მეზობელ მთის ხალხებთან დამოკიდებულებაში ჩვენი მთელი მცდელობა მიმართული უნდა იყოს იქითკენ, რომ დავიცვათ ჩვენი სამფლობელოები მათი ყაჩაღობისგან და შეძლებისამებრ შევინარჩუნოთ სიმშვიდე მათთან ურთიერთობაში იარაღის გამოყენების გარეშე. ასევე არ შევითანოთ რაიმე სიახლე, რაც შეაშფოთებს ან ააჯანყებს მათ. ასეთია იმპერატორის ნება. თქვენ ვალდებული ხართ შეასრულოთ ის" [3,21].

ირანთან და თურქეთთან ომებში რუსეთმა წარმატებებს მიაღწია, რამაც კიდევ უფრო განამტკიცა მისი პოზიციები კავკასიაში. 1829 წელს პასკევიჩმა ნიკოლოზ I-სგან მიიღო მითითება, რუსეთის ადმინისტრაციისთვის საბოლოოდ დაემორჩილებინა ეს ხალხები და სასტიკად ჩაეხშო მათი ყოველგვარი წინააღმდეგობა [5,132]. მეფის ბრძანებას ჩრდილოკავკასიელთა წინააღმდეგ საბრძოლო მოქმედებების გააქტიურება მოჰყვა. ირანთან და თურქეთთან ომების დამო-

თავრებისთანავე დაიწყო მზადება საქართველოს ჩრდილოეთ რაიონებში და ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსების: თავაურელებისა და ქურთათელების და მათი მეზობლების: ქისტებისა და ლალელების წინააღმდეგ. რუსეთის მთავრობა ამ ექსპედიციით რამდენიმე ამოცანის გადაჭრას გეგმავდა: ეს იყო საქართველოს სამხედრო გზის თბილისი-ვლადიკავკაზის მონაკვეთისა და თბილისიდან გორსა და იმერეთში მიმავალი მაგისტრალის დაცვა, რომელზედაც თავდასხმებს ახორციელებდნენ ზემოთ აღნიშნული მთის ხალხები. პასკევიჩს უნდოდა ამ ოპერაციით სასწრაფოდ აღედგინა უსაფრთხოება საქართველოს სამხედრო და თბილისი-იმერეთის გზებზე და უზრუნველყო თურქეთში მყოფი ჯარის შეუფერხებელი დაბრუნება. პასკევიჩის აზრით, ეს ოპერაცია იყო მთიელებზე მთავარი შეტევის მოსამზადებელი ეტაპი და მასზე იყო დამოკიდებული შემდგომში განხორციელებული საომარი მოქმედებების წარმატებები [3,361].

რუსეთის მთავრობა ცდილობდა, სანამ ჩრდილოკავკასიელთა წინააღმდეგ მასიურ შეტევაზე გადავიდოდა, არ დაეშვა მათი გაერთიანება და ეს მხარე რამდენიმე თუ არა ორ ნაწილად მაინც გაეთიშა და დაეცვა საქართველოს სამხედრო გზა. ამ მიზნით გადანაწილდა მტკიცედ დამკვიდრებულიყო მის ცენტრალურ რეგიონში. რის შემდეგაც კავკასიის აღმოსავლეთი და დასავლეთი ნაწილები ფაქტიურად იზოლირებულნი აღმოჩნდებოდნენ ერთმანეთისგან. ქართულ სოფლებზე კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე მცხოვრები ოსების მიერ მოწყობილი თავდასხმების აღკვეთა, რუსებისთვის მეტად აქტუალურ და პრესტიჟის საქმესაც წარმოადგენდა. ამ პრობლემის მოუგვარებლობა ადგილობრივ მოსახლეობაში მის ავტორიტეტს სერიოზულ ჩრდილს აყენებდა. რუსეთის მთავრობამ კარგად იცოდა, რომ ეს პრობლემები მხოლოდ და მხოლოდ ამ ხალხების საბოლოო დაპყრობითა და აქ რუსეთის მმართველობის შემოღების შემდეგ მოგვარდებოდა. ალარაფერს ვამბობთ რუსეთის მთავარ მიზეზზე—ტერიტორიების მიერთებაზე.

საბრძოლო მოქმედებების დაწყების წინ რუსეთის მთავრობამ კიდევ ერთხელ შეაგროვა ცნობები იმ მხარის შესახებ, რომლის დაპყრობასაც აპირებდა. ამ მხრივ მეტად დიდი შრომა ჩაატარა თბილისის სამხედრო კომენდანტმა სტრეკალოვმა. მისი მონაცემებით, დიდი ლიახვისა და მისი შენაკადის მდინარე ფცის, ჯავისა და ზალდინსკის ხეობებში ცხოვრობდა 5000 სული ოსი, რომლებიც შეადგენდნენ 10 საზოგადოებას და ერთსულოვანი აჯანყების დროს შეიძლო გამოეყვანა 1000 შეიარაღებული ადამიანი. თუმცა სტრეკალოვის აზრით, ოსების ერთსულოვნება ძნელი წარმოსადგენი იყო, რადგანაც საგვარეულოების დაპირისპირებულობის გამო მათ საერთო ენის გამო-

ნახვა უჭირდათ, მათი მესამედი კი ცხოვრობდა მშვიდად და არ თანაუგრძნობდა დანარჩენებს, რომლებიც ძარცვა-რბევას მისდევნენ.

ქეშელის ხეობაში (მდ. ფცის ზემო წელზე) და მის მიმდებარე ადგილებში 22 სოფელი იყო 300 კომლით, რომელიც 8 საზოგადოებას შეადგენდა. მათ 800 მეომრის გამოყვანა შეეძლოთ. ამ საზოგადოების მხრიდან მოსალოდნელი იყო ძლიერი წინააღმდეგობა, რადგან იცოდნენ, რომ იმპერიის ტერიტორიებზე წარმოებული სასტიკი და სისტემატიური თავდასხმების გამო მათ არავინ შეინყალებდა. ქეშელელები კომპელების, ჟამურელებისა და ზაკელების მიხმარებასაც იმედოვნებდნენ. ზემოთ აღნიშნული საზოგადოებების წარმომადგენლები ერთად ახორციელებდნენ ქართული სოფლებზე თავდასხმებს და მათ ძარცვას.

კოშკისა და ჩიპრანის ხეობებში (დიდი ლიახვის ზემო წელზე) მდებარეობდა ოსების 8 სოფელი და მხოლოდ ერთი ასკომლიანი საზოგადოება. მას შეეძლო 800 შეიარაღებული ადამიანის გამოყვანა.

ჯამაგის, როკის და მიმდებარე ხეობებში (ლიახვის სათავეებთან) იყო 12 სოფელი (3 საზოგადოება) 200 კომლით, შეეძლო გამოეყვანა 400 შეიარაღებული კაცი. მათ ამდენივე შეუერთდებოდა შორეული საზოგადოებებიდანაც.

პატარა ლიახზე ცხოვრობდნენ ერისთავის ყმა-ოსები. მათი უმეტესობა ხელისუფლების მორჩილი იყო და მშვიდობიანად ცხოვრობდა. მხოლოდ ორი სოფელი: გიასური და კნოლო შეადგენდა გამონაკლისს. იქ ცხოვრობდა 60 კომლი და შეეძლო 150 შეიარაღებული კაცის გამოყვანა, ისიც იმ შემთხვევაში თუ გვარებს შორის არ იქნებოდა დაპირისპირება. მათ მალრანდვალთა მიწელების იმედიც ჰქონდათ (ლიახვის მარცხენა ნაპირზე, მის სათავეებთან ცხოვრობდნენ). ეს უკანასკნელნი იმით გამოირჩეოდნენ, რომ დიდი ხნის განმავლობაში აღარ იხდიდნენ გადასახადებს, არავის ემორჩილებოდნენ და არ ასრულებდნენ არავითარ ვალდებულებებს. მათ რაოდენობაზე არ იყო სარწმუნო ცნობები. მათი მეზობლების გადმოცემით, ამ საზოგადოებებში არანაკლებ 300 კომლი იყო და მათ 700 შეიარაღებული ადამიანის გამოყვანა შეეძლოთ. ისინი მიეჩვენებოდა რადამოუკიდებლობას, სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე დაიცავდნენ თავიანთ თავისუფლებას.

რუსებისთვის ყველაზე საშიში იყო ჟამურის ხეობა (ქსნის ზემო წელზე), რომელსაც მალრანდვალეთისგან კნოლოს ქედი ჰყოფდა. მათ რაოდენობასა და შეიარაღებულ ძალებზე სტრეკალოვმა ცნობების მოგროვება ვერ შეძლო.

სტრეკალოვის აზრით, ესენი და ქეშელელები იყვნენ ქართლის სოფლებზე მოწყობილ თავდასხმებში მთავარი დამნაშავეები. ისინი

იფარებდნენ ქურდებსა და სხვა კრიმინალებსაც. ოსების დამშვიდებისა და დაპყრობისათვის აუცილებელი იყო ამ საზოგადოებების მოსპობა და გადასახლება.

მალრანდვალეთისა და ნარის ხეობების მცხოვრებლები არ იყვნენ ისეთი მძარცველები, როგორც ზემოთ აღნიშნული ოსები, მაგრამ სხვებისგან დაუმორჩილებლობითა და მეომრული სულით გამოირჩეოდნენ.

სტრეკალოვი აღნიშნავდა, რომ კავკასიის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კალთებზე მცხოვრებ ოსებს მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში ჰქონდათ ურთიერთობა ერთმანეთთან [6, 19-20].

ჩილიაევისა და სტრეკალოვის მიერ შეგროვებული მონაცემების გათვალისწინებით, პასკევიჩის მიერ შემუშავდა საბოლოო ოპერაციის დანერგვითი გეგმა. მიზანშეწონილად იქნა მიჩნეული ორი ექსპედიციის მოწყობა: პირველი — ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ოსების წინააღმდეგ გენერალ რენენკამპფის ხელმძღვანელობით, მეორე — ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ რაიონებში მცხოვრები თავაზურელების, ქურთაელების, ქისტებისა და ლალელების წინააღმდეგ გენერალ აფხაზოვის მეთაურობით. ოპერაცია სწრაფად უნდა განხორციელებულიყო. პირველს უნდა მოჰყოლოდა მეორე [3, 359].

ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ოსების წინააღმდეგ მონაწილეობა უნდა მიეღო რამდენიმე სამხედრო დაჯგუფებას: მთის ხალხის მმართველის მაიორ ჩილიაევის რაზმებს, ქვემო ქართლის მილიციის ნაწილებს, თბილისის სამხედრო კომენდატის, სტრეკალოვის ქვედანაყოფებს და ა. შ.

1830 წლის ივნისში ჯარი უნდა შეკრებილიყო სოფელ ცხინვალში, რომელიც არამარტო ამ პერიოდში, არამედ მთელი XIX საუკუნის განმავლობაშიც ქართული სოფელი იყო და ხშირად განიცდიდა ოსების თავდასხმებს [2, 214]. აქედან ჯარისკაცები უნდა გადასულიყვნენ სოფ. ჯავაში. აქ განთავსდებოდა მათი შტაბ-ბინა, რომელსაც რაზმები ძალიან და დიდხანს არ უნდა დაშორებოდნენ. ვინაიდან ოსები ხეობებზე ცხოვრობდნენ, ოპერაციებიც ხეობებზე იყო დაყოფილი. რაზმი ჯავიდან გადიოდა, დაიპყრობდა ერთ ან რამდენიმე ხეობას და ისევ უკან დაბრუნდებოდა. აქ იგი შეივსებდა სურსათის, პროვიანტისა და ტყვია-წამლის მარაგს და ახალი დავალების შესასრულებლად გაემართებოდა.

მეთაურებს მიეთითათ: იმ სოფლების მცხოვრებლებს, რომლებიც უომრად დამორჩილდებოდნენ, მოქცეოდნენ ლმობიერად და სამართლიანად. მათგან განსხვავებით, ურჩები, რომლებიც დაიცავდნენ თავიანთ სახლ-კარს და სოფლებს, მოექციათ ალყაში და ამოე-

ხოცათ. სხვების სამაგალითოდ და დასაშინებლად გაენადგურებინათ მათთვის სახლ-კარი, ტყვედ წაეყვანათ მათი ცოლ-შვილი. ამასთან შეენარჩუნებინათ მკაცრი საომარი წესრიგი. ადგილობრივი მოსახლეობის დახმარებით გაენმინდათ ქართლის ბარის რაიონებიდან ორივე ლიახვის ზემო წელზე, მდინარეების ფცისა და ქსნის ხეობებში, მიმავალი გზა [3,361].

ყველაფერი გეგმის მიხედვით წარიმართა. 1830 წლის ივნისში სოფელ ცხინვალში შეგროვდა ოსეთში სამოქმედოდ განწესებული რაზმი. სტრეკალოვის მიერ რაზმის დათვალიერების შემდეგ, 2000 ჯარისკაცი გაემართა სოფელ ჯავისაკენ, სადაც განლაგდა შტაბბინა, პროვიანტი, სურსათი, საწყობები, ტყვია-წამლის მარაგი.

პირველი ოპერაცია დაგეგმილი იყო ქეშელის ხეობის წინააღმდეგ, რომლის მცხოვრებლებმაც რენენკამფს მოსალაპარაკებლად ჯავაში 18 დეპუტატი გამოუგზავნეს. მათგან რუსებმა ოთხი მძევლად დაიტოვეს, დანარჩენები გაუშვეს ოჯახებში, გაატანეს პროკლამაციები და ოსებს დამორჩილება მოსთხოვეს. ასეთივე დავალებით ქეშელელებთან გააგზავნეს თავადი მაჩაბელიც, რომელსაც გავლენა ჰქონდა ამ ხეობის მცხოვრებლებზე.

21 ივნისს დაიწყო პირველი საომარი ოპერაცია. რენენკამფი მიადგა ქეშელის ხეობას. აქ რაზმი ორ კოლონად გაიყო: პირველი — რენენკამფის ხელმძღვანელობით სოფლების: ჩამადას, ბიკვუამისა და დადონისისაკენ წავიდა; მეორე — გრენადერთა პოლკის უფროსის ბერილევის ხელმძღვანელობით სოფლებში: დამწვარასა და ქეშელთაში. ოსებმა მიატოვეს სოფლები და თავი ხშირი ტყით დაბურულ მთას შეაფარეს.

პირველი კოლონის მილიციის ნაწილებმა გურამოვის სარდლობით შეუტყეს ციხე-სიმაგრე ბიკვუამში მყოფ შეიარაღებულ ხალხს. მათ მისახმარებლად გაემართა რენენკამფი. მას სოფელ ჩამადასთან ჩაუსაფრდნენ შეიარაღებული ოსები. ბიკვუამის ციხემდე რუსებმა ტყვიების ქარ-ცეცხლში მიაღწიეს. კოლონის მიახლოებისთანავე ოსები გაიფანტდნენ. რუსებს ტყვედ ჩაუვარდა სამი მამაკაცი, ერთი ქალი და ორი ბავშვი. შეხვდა რა წინააღმდეგობას და დახვდა ცარიელი სოფლები, რენენკამფმა მთლიანად გაანადგურა ისინი.

მეორე კოლონა ბერილევის მეთაურობით წააწყდა მთიელების მედგარ წინააღმდეგობას მდინარე ფცის გადალახვის დროს, სოფელ დამწვარასთან. იგი შეუპოვარი ბრძოლების შემდეგ დაიკავეს რუსებმა. აქედან რაზმი გაემართა სოფელ კოლასკენ, რომელიც მცხოვრებლებმა თვითონ გადაწვეს. სოფლის ციხეში იმყოფებოდნენ ერთ-ერთი ცნობილი ყაჩაღური გვარის კობისაშვილების წევრე-

ბი. ბერილევი მათ არ შებრძოლებია. მან შეასრულა რენენკამფის ბრძანება და შეუერთდა მის ნაწილებს სოფელ ბიკვუამთან.

ორივე კოლონის შეერთების შემდეგ 22 ივნისს რენენკამფი სოფელ დადონისის გავლით ქეშელის ხეობის ბოლოში გავიდა და დაიკავა ჩრდილოეთი პოზიცია ზეკარის მთის პირდაპირ. რუსებს ცნობა ჰქონდათ, რომ აქ მოიყარა თავი შეიარაღებული ქეშელელების დიდმა ნაწილმა. მილიციელებმა დაიკავეს სოფელ თხელთან მდებარე მთების სიმაღლეები, რათა გაქცეულებისათვის მოეჭრათ კოშკის ხეობაში გადასასვლელი გზა. ამან სასურველი შედეგი არ გამოიღო, რადგან ოსების უმრავლესობამ მოასწრო იმერეთში, კუდაროს ხეობაში გადასვლა, რომლის გადასასვლელების გადასაყვად გაგზავნილმა ბერილევმა გზის სიძნელის გამო დააგვიანა და დროულად ვერ შეძლო დავალების შესრულება.

რენენკამფის ბრძანებით რუსებმა რამდენჯერმე განახორციელეს შეტევა ზეკარის მთებში დარჩენილი ოსების წინააღმდეგ. ოსები მალლიდან უზარმაზარ ქვებს აგორებდნენ, რაც ხელს უშლიდა რუსებს მიეღწიათ მათ პოზიციამდე. რუსები გაჭირვებით მიუახლოვდნენ მათ და წაართვეს 200 მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი. ოსებმა დაკარგეს 60 კაცი, ტყვედ ჩაეარდა 17 ადამიანი.

ამ ბრძოლებით შემინებულმა კოშკისა და წარის ხეობების მცხოვრებლებმა, რომლებთანაც პროკლამაციით რუსებმა მღვდელი გაგზავნეს, გამოთქვეს ნებაყოფლობით მორჩილება და პირობა დადეს, რომ არა მარტო შეასრულებდნენ რენენკამფის ყველა მოთხოვნას, არამედ ქეშელელებს გადაუყვავდნენ თავიანთ ხეობებში გადასასვლელ გზებს და გადასცემდნენ მათ რუსებს, თუკი ისინი მაინც შეძლებდნენ მათთან გადასვლას.

ქეშელის ხეობის სოფლების მოსახლეობის უმეტესობა მიხვდა, რომ წინააღმდეგობა ძვირად დაუჯდებოდა და დაბრუნდა მთიდან. მათ 25 ივნისს დაიფიცეს რუსეთის ხელმწიფის ერთგულებაზე. თუმცა მათი მთავარი ყაჩაღური ბანდის კობისაშვილების წარმომადგენლები კვლავ ურჩობდნენ და ციხე-სიმაგრეში იყვნენ გამაგრებულნი.

წინააღმდეგობას განაგრძობდა ოსების მეორე, ძარცვა-რბევის მოთავე, გვარი — კოჩეშვილები. რენენკამფმა მათი გონზე მოყვანა იარაღის ძალით გადაწყვიტა. მან შეუტია ციხეს, თუმცა ვერაფერს მიაღწია და უკიდურეს ზომებს მიმართა: ღამით ციხეს გარშემო ხმელი შემები შემოუწყვეს და კოცონი შეუნთეს. ციხე მხოლოდ ათმა ადამიანმა დატოვა. მათ იარაღით სცადეს გზის გაკაფვა, თუმცა ჯარისკაცების მიერ ხიმტებზე იქნენ აგებული. მათგან მხოლოდ ერთი ჩავარდა ტყვედ. დანარჩენები ციხეში დაიწვენენ.

მეორე ყაჩაღური გვარის კობისაშვილების ნევრები ფიცის მიღებისას იქნენ დაკავებული. ისინი ქ. გორში გააგზავნეს.

ქემელის ხეობის დამორჩილებისა და მოსახლეობის ხელმწიფის ერთგულებაზე დაფიცების შემდეგ 1 ივლისს რაზმი ჯავაში დაბრუნდა. ქემელის საზოგადოების ყველა მამასახლისი სასწრაფოდ გამოცხადდა რენენკამპთან და მისი მითითებით უსიტყვოდ მიიღეს სამართავად მათთან განწესებული პრისტავი--ზაალ ბერძნევი.

მცირეოდენი შესვენების, სურსათისა და ტყვია-ნაშლის მარაგის შევსების შემდეგ რუსებმა მეორე საბრძოლო ოპერაცია დაიწყეს. 5 ივლისს რაზმი ჯავიდან გავიდა და გეზი მაღრანდვალეთისკენ აიღო, რომლის მცხოვრებლებმაც რუსებთან მოსალაპარაკებლად მამასახლისები გამოაგზავნეს, თვითონ კი გაქცევით უშველეს თავს. მამასახლისებმა რუსებს მორჩილება აღუთქვეს. რენენკამპმა მათი ნაწილი მძევლად დაიტოვა, დანარჩენები კი უკან გააგზავნა, რათა მოსახლეობა მოემზადებინა რუსეთის ერთგულებაზე დასაფიცებლად. 11 ივლისს როკის, მაღრანდვალეთის, კოშკის ხეობების ყველა მცხოვრებმა ერთგულების ფიცი დადო, ხოლო ყველაზე ცნობილმა გვარებმა კი მძევლები მისცა რუსებს. მათი ხეობის მართვა დაევალა გერთის ხეობის პრისტავ ფავლენოვს, რომელმაც საომარი მოქმედებების მიმდინარეობის დროს დიდი წვლილი შეიტანა ჯარის პროვინციითა და სურსათით მომარაგების საქმეში.

ამავე დღეს რენენკამპთან მივიდნენ კავკასიის ჩრდილოეთ კალთებზე მცხოვრები ოსური საზოგადოებების დეპუტატები. რენენკამპმა მათთან გააგზავნა გენერალური შტაბის უფროსი კოვალევსკი, რომელსაც უნდა დაეთვალაწიერებინა გზები და შეეგროვებინა ცნობები ამ ხალხის შესახებ. ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა იგი თბილად მიიღეს. ამ ტომებმა, განსაკუთრებით კი მათგან ყველაზე მრავალრიცხოვანმა--ნარელებმა, მოითხოვეს რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღება და მათთან პრისტავად რომელიმე სამხედრო ჩინოვნიკის დანიშვნა. ისინი პირობას დებდნენ, რომ ამ უკანასკნელს დააკმაყოფილებდნენ რიგიანი საცხოვრებლით და მის შესანახად გაიღებდნენ იმ ხარჯებს, რასაც მთავრობა დაანესებდა. ოსების ზოგიერთმა წარჩინებულმა გვარმა გამოთქვა სურვილი--მიეცათ თავიანთი შვილები სახაზინო სკოლებში. რენენკამპმა სოფელ ედისში დატოვა ხერსონის გრენადერთა პოლკის ერთი ნაწილი მაღრანდვალეთში წესრიგის დასამყარებლად და სიმშვიდის შესანარჩუნებლად.

რუსთა ჯარი გაემართა ჟამურის ხეობისაკენ ჩილიაევთან შესახვედრად. მცირე რაზმი მან გააგზავნა პატარა ლიახზე, კნოლოს ხეობაში, აქაური მცხოვრებლების მორჩილებაში მოსაყვანად და ჟამურელებისთვის უკან დასახევი გზის მოსაჭრელად. ჟამურელები რუ-

სების ალყაში მოექცნენ. ისინი იძულებულნი გახდნენ დაეყარათ იარაღი და მორჩილად შეხვდნენ რენენკამფს. მათ დაიფიცეს რუსეთის ერთგულებაზე, მისცეს მძევლები და მორჩილების ნიშნად გადასცეს ტყეში დამალული ყაჩაღები [3,361-365].

დამორჩილებულ ოსურ საზოგადოებებში რუსეთმა დაიწყო წესრიგის დამყარება--თავისი მმართველობის შემოღება. მათ დაუნიშნეს პრისტავები გადამდგარი სამხედრო ჩინოვნიკებიდან. რომლებიც მიეკუთვნებოდნენ ქართულ თავად-აზნაურობას და კარგად იცოდნენ ოსური ენა. ადგილობრივი მოსახლეობის ნაწილი მიაკუთვნეს გორის მაზრას, მეორე კი მთის ხალხის მმართველ მაიორ ჩილიაევს. ზოგიერთი განსაკუთრებით შფოთიანი და დაუმორჩილებელი ხალხი კი გადმოასახლეს დაბლობში, ქართულ სოფლებში [3,365].

მთიელთა ბარში ჩამოსახლება რუსეთის მთავრობის მიერ კავკასიელთა დამორჩილების კარგად ნაცადი ხერხი იყო. მათი წინააღმდეგობის დასათრგუნად კავკასიის ადმინისტრაცია საომარ ოპერაციებთან ერთად ამ საშუალებასაც მიმართავდა. ზ. ანჩაბაძის აზრით, ბარში ჩასახლების შემდეგ აჯანყების შემთხვევაში ადვილად შეიძლებოდა კავკასიელების წინააღმდეგობის დათრგუნვა [7,27].

ოსეთის დაპყრობის შემდეგ მათზე უფლებების აღდგენა მოითხოვეს მაჩაბლებმა და ქსნის ერისთავებმა. აღნიშნულ ფეოდალურ საგვარეულოებს ოსებით დასახლებული ხეობები ერეკლე-II-მ ჩამოართვა 1789 წელს და იგი საგამგებლოდ გადასცა თავის შვილებს. შემდგომში ქართულმა სამეფო სახლმა ისევ აღუდგინა მათ ამ ტერიტორიებზე უფლებები [3,381]. თუმცა, როგორც ჩანს, მათი გავლენა აქ უკვე დასუსტებული იყო. პასკევიჩის აზრით, რომელიც ამ შემთხვევაში რუსეთის მთავრობის კურსს გამოხატავდა, "რუსული იარაღის ძალით და რუსთა სისხლით ნაყიდი ტერიტორიები უნდა დარჩენილიყო ხელშეუხებელი" და უარი თქვა აღნიშნული ფეოდალების "გამგებლობაში მათ გადასვლაზე" [3,381-382]. ეს სხვანაირად არც იყო მოსალოდნელი. რუსეთმა ჯერ ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმა, შემდეგ კი სამთავროების გაუქმებასაც მიჰყო ხელი. რა თქმა უნდა, ლოგიკური იყო, რომ იგი ამ სამფლობელოზე დაკარგულ უფლებებს არავის აღუდგენდა.

კავკასიის ადმინისტრაციის მოხელეები ამტკიცებდნენ, რომ ქართველ თავადებს (ამ შემთხვევაში მაჩაბლებსა და ქსნის ერისთავებს) არ ჰქონდათ საჭირო და საკმარისი საბუთები თავიანთი პრეტენზიების შესამაგრებლად. მიზეზად იშველიებდნენ იმ ფაქტს, რომ დოკუმენტებში არ იყო მოხსენიებული სოფლები ან ზოგიერთი მოყვანილი სახელწოდება არ ემთხვეოდა არსებულს. რა თქმა უნდა, მხედველობაში არ იყო მიღებული ქართველთა არგუმენტები, რომ ისინი

ფლობდნენ მთლიან ხეობებს და ამიტომ მათი წინაპრები საჭიროდ არ მიიჩნევდნენ სოფლების აღნუსხვას, მით უმეტეს, რომ მათი დასახელებებიც ხშირად იცვლებოდა [3,381-382]. ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში ხდებოდა ოსების ხშირი ადგილმონაცვლეობა და ოსთა მიგრაციის შედეგად იცვლებოდა დემოგრაფიული და ეთნიკური ვითარებაც. ქართველების ადგილს ოსები ან გაოსებული ქართველები იკავებდნენ და ნელ-ნელა ხდებოდა სოფლების .სახელწოდებების შეცვლა. იოანე ბაგრატიონის ქართლ-კახეთის აღწერით, სწორედ ქართველ თავად-აზნაურთა სიმართლე დასტურდება. იშვიათი გამონაკლისის გარდა [მაგ. "ლუდა, ოსებით დასახლებული" [9,35], არა მარტო ოსებით, არამედ ქართველი მთიელებით დასახლებული ხეობების სოფლების სახელები ხშირ შემთხვევაში არ არის მოხსენიებული: მაგალითისთვის, "გუდამაყრის ხეობა, ამას აქუს სოფელი რვა; ხანდო მცირე ხეობა არის, ამასა აქუს სოფელი ცხრა; თრუსოს ხეობა, 8 სოფელი, მოსახლენი ოსნი; ჟამური ხეობა არს, ოსები მოსახლეობენ, სოფელი 9, მოსახლენი; ქსნის წილი მალრანდვალეთი, ოსები მოსახლენი, სოფელი 6..." [9,37]. სახელი არა აქვთ ან სახელით არ მოიხსენიებიან ხეობების გარეთ, ქართული სოფლების გარემოცვაში მყოფი ოსური სოფლებიც. ისინი უმეტეს შემთხვევაში მოიხსენიებიან უსახელოდ, უბრალოდ, "ოსის სოფლად". შედარებით სხვა ვითარება გვაქვს ე. წ. შერეულ სოფლებთან მიმართებაში: მაგალითად, იოანე ბაგრატიონი მოიხსენიებს სოფლებს, რომლებიც "მდებარეობენ პატარა ლიხვის ხეობაში და მისი მცხოვრებნი არიან ოსნი და შიგ ნახევრად ქართველნიცა," მათგან თითქმის ყველას აქვს სახელი: მაგალითად, "საცხენისი, ედემ ქალაქი, ბელოთი, აწერის ხევი, ოსის ზონკარი, შუაცხვირი ა. შ." [9,38].

რუსეთის მთავრობის ამ გადაწყვეტილებას ქართველ თავადთა, ამ ტერიტორიების მფლობელების, უკმაყოფილება მოჰყვა. უკვე აშკარა გახდა, რომ ის პირობა, რომელიც ისტორიული ტერიტორიების საქართველოსთვის შემოერთებას ისახავდა მიზნად დაპირებად დარჩებოდა. შემთხვევითი არ იყო ის გარემოება, რომ 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთ მიზეზად ოსებით დასახლებული ტერიტორიების ძველი პატრონებისთვის ჩამორთმევა, ხოლო ერთ-ერთ მოთავედ სენატორის, ამ ტერიტორიების რეალური მფლობელის, გიორგი ერისთავის ამ გადაწყვეტილებით განაწყენება დასახელდა [10,11]. ფიქრობთ, ამ გადაწყვეტილებამ კიდევ ერთხელ გამოაშკარავა რუსების ნამდვილი ზრახვები და განამტკიცა ქართველ თავად-აზნაურთა ეჭვები. იგი შესაძლოა მართლაც გახდა 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი დამატებითი საბაბი.

აღნიშნული ლაშქრობის მასალები მეტად საინტერესო და მნიშვნელოვანი წყაროა ამ დროს საქართველოში კომპაქტურად მცხოვრები ოსების მიგრაციის, განსახლებისა და მათი რაოდენობის შესახებ. ამ ცნობებმა განსაკუთრებული ღირებულება შეიძინეს დღეს. ლაშქრობის დაწვრილებითი აღწერა მოცემულია უცნობი ავტორის მიერ "ტიფლისსკიე ვედომოსტში" (4) და პასკევიჩის მიერ სამხედრო მინისტრისადმი გაგზავნილ წერილში [3,359-365]. ისინი მცირეოდენი განსხვავების გარდა ფაქტიურად ერთმანეთის იდენტურია. მათი შესწავლის შემდეგ ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ ის ხეობები, სადაც ლაშქრობა ცხინვალიდან მოხდა, ქართული სახელმწიფოს შემადგენელი ნაწილი იყო. სწორედ ამ ნიშნით დაიგეგმა და დაიწყო ეს ექსპედიციები. რომლებიც ქართული სამყაროს შემადგენელი ნაწილი იყო, ისინი პირველ ექსპედიციაში გააერთიანა რუსეთის მთავრობამ; თავაურელები, ქურთათელები, ქისტები და ღალღელები კი—მეორეში. სხვანაირად ძნელია აიხსნას ქართული ტერიტორიებიდან დაშორებული და კავკასიის ჩრდილოეთ კალთებზე მცხოვრებ ოსებთან უფრო ახლო მცხოვრები ოსური საზოგადოებების (ნარელების) პირველ ექსპედიციაში შეყვანის ფაქტი. ეს მოსაზრება ამ დოკუმენტებითაც არაერთგზის დასტურდება. კავკასიის ადმინისტრაციას ეჭვი მაჩაბლებისა და ქსნის ერისთავების უფლებებში შეაქვს, თორემ ქართული სამეფოსთვის მათ კუთვნილებას პირდაპირ თუ არაპირდაპირ არაერთგზის აღიარებს.

საინტერესოა ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ოსების რაოდენობაც. სტრეკალოვიც და "ტიფლისსკიე ვედომოსტის" უცნობი ავტორიც იძლევიან ცნობას მათი რაოდენობის შესახებ. მათი ურთიერთშეჯერების შემდეგ ირკვევა, რომ ამ დროს აქ უცნობი ავტორის "წერილი ოსეთიდან" ცნობით, სულ 1800 კომლი ოსი ცხოვრობდა. მიღებული ხერხით, როდესაც მთაში მამაკაცთა რაოდენობა კომლთა რაოდენობის ოთხზე გამრავლებით მიიღება გამოდის, რომ 1830 წლისთვის მათი რიცხვი 7200-ს შეადგენდა. შედარებით მეტი, დაახლოებით, 2200 კომლი ცხოვრობდა სტრეკალოვის მონაცემებით.

აღნიშნული საკითხი—რუსების მიერ ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ოსების დაპყრობა,—სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილულია როგორც ოსების ანტიფეოდალური ბრძოლა ქართველი თავადების წინააღმდეგ, რომლებსაც რუსული ადმინისტრაცია ეხმარება თავისი გავლენის აღდგენაში და ამიტომ იძენს ეს მოძრაობა ანტიკოლონიალურ ელფერს. ამ მოსაზრებას განსაკუთრებით მონდომებით ავითარებს ზ. ვანევი. თვით მისი წიგნის დასა-

ხელებაც, რომლის ერთ-ერთი თავიც ამ საკითხს ეძღვნება ამისი სა-
უკეთესო დასტურია [8, 184-191].

ჩვენს მიერ მოყვანილი მასალით სახეზეა ცენტრალურ კავკასია-
ში რუსეთის პოზიციების განსამტკიცებლად მოწყობილი სამხედრო
ოპერაცია, რომელსაც შეუპოვარ წინააღმდეგობას უწევს ოსთა ერ-
თი ნაწილი. ხოლო დანარჩენები ურჩებთან სასტიკი ანგარიშების,
ძალთა უთანასწორობისა და რუსთა მიერ კარგად დაგეგმილი და
ორგანიზებული სამხედრო ოპერაციის შემდეგ იძულებულნი ხდები-
ან მათ უბრძოლველად დაემორჩილნენ.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Акты собранные Кавказской археографической комиссией, под ред. Ад. Берге. Тифлис, т II, 1868
2. იგივე, ტ III, 1869
3. იგივე, ტ VII, 1878
4. "Тифлисский ведомост", №70-86, 1830
5. История народов Северного Кавказа (конецX-1917г), под ред. Нарочницкий, М., 1988
6. В Чудинов, Оконательные покорение Осетин
7. ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, რედ. ზ. ანჩაბაძე, თბ., 1878
8. З. Вансеев, Крестьянский вопрос и крестьянское движение в Юго-Осетии в XIX веке, Сталинир, 1959
9. იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, რედ. თ. ენუქიძე, გ. ბედოშვილი, თბ., 1986
10. რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქარ-
თლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997
11. ზ. ქირია, საქართველოში მცხოვრები ოსების სოციალურ-ეკონომიკუ-
რი და კულტურული მდგომარეობა 1921—1940 წლებში (შიდა ქართლის
მაგალითზე), (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2002
12. ქართველი და ოსი ხალხის ურთიერთობის ისტორიიდან (სამხრეთ ოსე-
თის სტატუსის შემსწავლელი კომისიის დასკვნა), თბ., 1991
13. ჯ. გვასალია, შიდა ქართლი და ოსური საკითხი, თბ., 1997
14. ოსური საკითხი, თბ., 1994 (რუსულ ენაზე)
15. ვ. გამრეკელი, აღმოსავლეთ კავკასიის შიდაკავკასიური პოლიტიკა და
სავაჭრო ურთიერთობები, ნაკვ. I, თბ., 1980

Mzia Tkavashvili

MILITARY EXPLOITATION OF RUSSIANS AGAINST THE OSSET PEOPLE AND SOME QUESTIONS OF MIGRATIONS OF THE OSSET PEOPLE

Summary

Russian government began joining the rest of kingdoms of the
Caucasus in 1801 after abolishing Kartl-Kakheti kingdom. They concentrate
their attention on defense of movement security at the Caucasus roads, on
which the Osset people living on the North and South slopes of the Caucasus
attacked; Georgian villages have no peace from them too. In the 1st quarter of
the XIX century there were done several battles to stop their invasion, but for
Russia who was not still strong enough in the Caucasus it was difficult to
subordinate the Osset people taken shelter in impassable mountains. Two
expeditions were planed and realized against them in 1830. The first – against
the Osset people living in the North regions of Kartli (under command of
general Renenkamp), the second – against Kurtaelians, Tagaurians,
Ghalgheans and Kistian people living on the North slopes of the Caucasus
(under command of general Abkhazov). The Osset people showed solid
resiste to Russians, but after severe punishment of intractable, force
inequality, well-organized and planed military operations they had to give
themselves up to Russians.

After the occupation of the Osset people, the real owners of these
territories – the Eristavis of Ksani and Machabels asked to vindicate their
rights on them, but their forcible arguments were not taken into
consideration. Russians established their own guidance – appointed police
officer for governing to natives.

The materials describing of this battles are the important source
about settlement of the Osset people in Georgia, their number and for
studying the history, ethnography, social and political situation of this side at
all.

მზია ტყავაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივ. ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი
ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

კავკასიის ომისა და მუჰაჯირობის ზოგიერთი საკითხი

1859 წელს დაღესტნის დაპყრობითა და შამილის ტყვედ ჩავარდნით დასრულდა რუსეთის მიერ კავკასიის დაპყრობის მთავარი ეტაპი. რუსეთს შემოსაერთებული დარჩა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასია. საბრძოლო მოქმედებებამაც ამ მხარეს გადაინაცვლა. ყველასთვის ცხადი იყო, რომ კავკასიის ბედი უკვე გადაწყდა. თუმცა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელები ისევ აგრძელებდნენ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას და უიმედო მდგომარეობის მიუხედავად არაერთგზის გაუწიეს მედგარი წინააღმდეგობა რუს ჯარისკაცებს. ამას მათი ტერიტორიის მიუვალობაც უწყობდა ხელს. თუმცა რუსებსაც უკვე მთის პირობებში ბრძოლის დიდი გამოცდილება ჰქონდათ მიღებული. შეტაკებებს ლოკალური ხასიათი ჰქონდა. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელებმა, შამილის მცდელობის მიუხედავად, იშვიათი გამონაკლისის გარდა მიურიდელი მოძრაობის დროსაც ვერ მოახერხეს გაერთიანება და მტრისთვის რაიმე სერიოზული წინააღმდეგობის გაწევა. ეს მითუმეტეს წარმოუდგენელი იყო მაშინ, როდესაც რუსების მთელი ძალები მათკენ იყო მიმართული, თვითონ კი, რეალური მოკავშირის, მხოლოდ და მხოლოდ დახმარების დაპირების იმედად რჩებოდნენ. ეს დასახრჩობად განწირულის ხავსზე მობლაუჭებას უფრო ჰგავდა.

ამ მხარეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთისთვის, რადგან აქედან შესაძლებელი იყო მნიშვნელოვანი საფრთხე დამუქებოდა. მართალია, ადგილობრივ მცხოვრებლები სუსტი წინააღმდეგობის გამო რუსეთს სერიოზულ საშიშროებას ვერ შეუქმნიდნენ, მაგრამ იყო მეორე ფაქტორი, რასაც შეეძლო ვითარების შეცვლა თუ არა, მისი გართულება მაინც. შავ ზღვასთან სიახლოვის გამო აქ ადვილად შეეძლოთ შეღწევა რუსეთის მტრებს: თურქებს და მათ მოკავშირე ევროპელებს. ყირიმის ომში დამარცხების შემდეგ თურქეთს კავკასიაზე თავისი ძალაუფლების აღდგენის ერთადერთ იმედს სწორედ ეს მოძრაობა უნერგავდა. მას მხარს ინგლისი და საფრანგეთიც უჭერდნენ. ამ ქვეყნების აგენტები ადგილობრივ მოსახლეობა-

ში ანტირუსულ განწყობილებას აღვივებდნენ, ქრისტიანულ საფრთხეზე მიაჩნებდნენ და მათ დაუმორჩილებლობისაკენ მოუწოდებდნენ. რუსების მხრიდან საზღვაო პორტებზე მკაცრი მეთვალყურეობის მიუხედავად მოკავშირეები კავკასიელების იარაღის მობარაგებასაც ახერხებდნენ.

რუსები ყირიმის ომის შემდეგ მეტად არახელსაყრელ პოზიციაში აღმოჩნდნენ. საზავო პირობების თანახმად შავი ზღვა ნეიტრალურ ზღვად გამოცხადდა და აქ ფლოტის ყოლა ყველა სახელმწიფოს აეკრძალა. თურქეთს და მის მოკავშირეებს საჭიროების შემთხვევაში შეეძლოთ ფლოტი სრუტეებიდან შემოეყვანათ. ეს შეიძლებოდა რუსეთისთვის სავალალოდ დამთავრებულიყო, რადგანაც იგი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა. შავი ზღვის რუსული საზღვაო პორტები ფაქტიურად დაუცველნი იყვნენ და მოკავშირეთა სამიზნეები ხდებოდნენ.

მუშავდებოდა გეგმა, რომელიც ქვეყნის შიგნით საფორტიფიკაციო ნაგებობების გადატანას ითვალისწინებდა. ძალზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა აფხაზეთის სანაპიროს. მოენყო რამდენიმე ექსპედიცია ქვეყნის შიგნით თავდაცვითი ციხე-სიმაგრეებისთვის ადგილის შესარჩევად. რუსეთის მთავრობა პორტებზე მოკავშირეთა თავდასხმის შემთხვევაში აქ ჯარისკაცებისა და საბრძოლო იარაღის ევაკუაციას გეგმავდა [3, 817-818].

მდგომარეობას გზების სავალალო მდგომარეობა ართულებდა. უგზოობის გამო შავი ზღვის სანაპიროებიდან რუსებს უჭირდათ დაკავშირება როგორც ქუთაისთან, ასევე ყუბანისპირეთთან. კავკასიის რუსული ადმინისტრაცია საფუძვლიანად შიშობდა, რომ ომის შემთხვევაში მისი ჯარისკაცები უკან დახევასაც ვერ მოახერხებდნენ და შეჭველი დალუპვა ელოდათ. გაძნელებოდა მათ მისაშველებლად ჯარის გაგზავნაც [3, 817-819, 822].

ამიტომ რუსეთმა არაერთი ექსპედიცია მოაწყო აფხაზეთის და სვანეთის სამთავროების ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიასთან დამაკავშირებელი გზების დასაზვერად და მათგან სამხედრო თვალსაზრისით ყველაზე ხელსაყრელი გზის შესარჩევად [3, 817-818]. რუსებმა ზოგ შემთხვევაში ტყის გაკაფვაც დაიწყეს, თუმცა ადგილობრივი მცხოვრებლების წინააღმდეგობისა და რთული ლანდშაფტის გამო გაუჭირდათ ჩანაფიქრის სისრულეში მოყვანა [3, 861].

რუსეთის პოლიტიკურ წრეებში მიაჩნდათ, რომ ახალ ომში მოკავშირეები წინა შეცდომებს აღარ გაიმეორებდნენ (იგულისხმება ყირიმის ომის დროს მთავარი აქცენტის ყირიმის ნახევარკუნძულისკენ გადატანა—ხაზი ჩვენია მ.ტ.) და მთავარ დარტყმას კავკასიის-

კენ მიმართავდნენ, ამიტომ გამალებით ემზადებოდნენ ყველა შე-
საძლო პოლიტიკური თუ სამხედრო გართულებისთვის.

ყოველივე ეს რუსეთს სავალალო მდგომარეობაში აყენებდა და
მის ბატონობას კავკასიაში სერიოზულ პრობლემებს უქმნიდა. ამ
საფრთხეს კარგად გრძნობდა რუსეთის ხელისუფლება. კავკასიის
მეფისნაცვალ ბარიატინსკი (1856-1862) 1860 წელს სამხედრო
მინისტრ სუხოზანეტს წერდა: "წინა ომის დროს ჩვენმა მონინაალ-
მდეგეებმა ვერ გაითვალისწინეს იმ მნიშვნელოვანი უპირატესობის
მიღება, რასაც წარმოადგენდა მრავალრიცხოვანი, მეომარი, კბილე-
ბამდე შეიარაღებული და ჩვენს მიმართ მტრულად განწყობილი მო-
სახლეობა. (იგულისხმება ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელები—
მ.ტ.). არ შეიძლება იმის იმედად ყოფნა, რომ ისინი მეორედ კიდევე
გაიმეორებენ იგივე შეცდომას. ჩვენი მტრების პატარა რეგულარუ-
ლი რაზმის შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე გადმოსხმაც კი
შესაძლოა გახდეს სიგნალი მთიელების საყოველთაო აჯანყების-
თვის. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ჩვენ მათ ძალით დავიმორჩილებთ,
მაინც ვერ ვიქნებით მშვიდად, რადგანაც მაინც საშიშნი იქნებიან
ჩვენთვის... შავი ზღვის მიმდებარე მთიან ხეობებში მათი შეიარაღე-
ბული ყოფნა გარკვეული საფრთხის მატარებელია. კერძოდ კი, ჩვე-
ნი მტრების პირველივე გამოჩენისთანავე ისინი ამ იარაღს მაშინვე
გამოიყენებენ ჩვენს წინააღმდეგ" [3, 665].

რუსებს ეშინოდათ. რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში არ გა-
ჩაღებულიყო ე. წ. "საღვთო ომი," რომელიც ჩრდილო-აღმოსავლეთ
კავკასიაშიც გავრცელდებოდა. ეს განსაკუთრებით საშიში იყო მა-
ნამდე, სანამ დამთავრდებოდა ახალი გზების მშენებლობა და ძვე-
ლის კეთილმოწყობა, ანუ სანამ კავკასიის სხვადასხვა კუთხეები
მჭიდროდ დაუკავშირდებოდა ერთმანეთს და პოლიტიკური ვითარე-
ბის გართულების შემთხვევაში რუსეთის ჯარებს ერთი ადგილიდან
მეორეზე სწრაფი გადაადგილების საშუალება ექნებოდათ [3, 665].

კავკასიელთა დამორჩილებაში დიდ როლს ასრულებდა ეკონო-
მიკური იზოლაცია. კავკასიის ადმინისტრაცია წარმატებით იყე-
ნებდა ამ მეთოდსაც. რუსებმა მთიელები ფაქტიურად მთებში შერე-
კეს და დაბლობის რეგიონებთან მათ მიმოსვლაზე მკაცრი კონტრო-
ლი დაწესეს. ბარის რაიონებთან ინტენსიური ურთიერთობის გარე-
შე კი ადგილობრივ მცხოვრებლებს არსებობა არ შეეძლოთ: ისინი
საზამთრო საძოვრების არარსებობის გამო ვერც საქონელს იყოლი-
ებდნენ და მწირი და მკაცრი ბუნებრივი პირობებში ვერც აუცილე-
ბელი პროდუქტების მომარაგებას შეძლებდნენ. ზოგჯერ ასეთი
დამსჯელი ღონისძიებები თავდასხმების გამძაფრებასაც უწყობდა
ხელს. თუმცა კავკასიის ომის ამ ეტაპზე ხანგრძლივი დროით წინა-

აღმდეგობას მთიელები ვეღარ ახერხებდნენ და ის უკვე ნაკლებად
ეფექტურიც იყო, რადგანაც რუსეთის ადმინისტრაცია დათმობებზე
ალარ მიდიოდა. ეს კი კავკასიელებს აიძულებდა მათთან ურთიერ-
ობის გართულებისგან თავი შეეკავებინათ.

რუსეთისთვის სერიოზული წინააღმდეგობის გასაწევად, საჭი-
რო იყო აქ მცხოვრები ხალხების გაერთიანება. ნანილ-ნანილ გათი-
შულ და არაორგანიზებულ ხალხების შესაკავშირებლად კი აუცილე-
ბელი იყო ძლიერი და ავტორიტეტული მეთაური. მუჰამედ-ამინი,
შამილის ემისარი და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში რუსთა წინა-
აღმდეგ ბრძოლის ორგანიზატორი, მართალია, შამილის ერთგულე-
ბითა და მიურიდელი მოძრაობის თავგადაკლული მომხრეობით გა-
მოირჩეოდა, მაგრამ ამ მისიისთვის არც თუ მთლად შესაფერისი კა-
ცი იყო. მას მართალია გარკვეული ავტორიტეტი და გავლენა ჰქონ-
და მთის ხალხში, მაგრამ, როგორც ჩანს, მოკლებული იყო იმ თვისე-
ბებს, როგორიც აუცილებლად საჭირო იყო ასეთი ვითარების დროს
დაქაასული ხალხის ერთ მუშტად შესაკვრელად. ფრანგი კაპიტანი,
რომელიც მარშალმა სენტ-არნომ 1854 წელს მუჰამედ-ამინთან მო-
სალაპარაკებლად გაგზავნა, წერდა: "მე მაშინ არ ვიცოდი, თუ ვინ
იყო სინამდვილეში ნაიბი... ამკარა პატივისცემის მიხედვით მე მას
მივიჩნევდი ტომთა იმ მამასახლისების ბელადად, რომლებიც მას
გარს ეხვივნენ. მოგვიანებით მივხვდი, რომ ის არავინ იყო. ნაიბს
დიდ პატივს სცემდნენ, მაგრამ მათთან იმიტომ იყო, რომ დახმარება
ეთხოვა; ის კი არ ბრძანებდა, არამედ თხოულობდა" [2, 187].

იგი არც შამილის თვისებებით იყო დაჯილდოვებული და ძირი-
თადად მისი ბრძანებების შემსრულებლის როლს უფრო ასრულებ-
და. მისი ძალაუფლება შამილის ავტორიტეტით იყო შემაგრებული.
მუჰამედ-ამინი სოციალურ თანასწორობას ქადაგებდა და მდაბიოთა
ინტერესების დამცველად გამოდიოდა. მისი გავლენა შეასუსტა მის-
მა ქორწინებამ მდიდარი და გავლენიანი თემირგოის უფროსი თავა-
დის ჯამბულატ ბოლოტოკოვის დაზე [2, 169] ამან კავკასიელებში სა-
ფუძვლიანი ეჭვი დაბადა—მუჰამედ-ამინი ხომ არ ქადაგებდა ერთს
და აკეთებდა მეორეს. ეს სერიოზული დარტყმა იყო მისი გავლენის-
თვის. მითუმეტეს რომ მას საკმაოდ ძლიერი და ჭკვიანი მონინაალ-
მდეგეც ჰყავდა საფარ-ბეი ზანუყოს სახით. ეს უკანასკნელი ყუბა-
ნისპირეთში შეძლებული ფენის ინტერესებს გამოხატავდა და მათი
მხარდაჭერით სარგებლობდა. ამ ორ ფრთას შორის შეუთანხმებლო-
ბა კიდევე უფრო აღრმავებდა შიდა კლასობრივ წინააღმდეგობას,
ასუსტებდა ანტიკოლონიურ მოძრაობას კავკასიის ამ რეგიონში და
რუსებისათვის რაიმე სერიოზული წინააღმდეგობის განევას შეუძ-
ლებელს ხდიდა. ამან XIX საუკუნის 60-იან წლებში ისინი ფაქტიუ-

რად ორ დაპირისპირებულ ძალად გათიშვამდე მიიყვანა. მაგალითად, აბაძეხეში მდაბიოები და ფეოდალები ერთმანეთისგან იზოლირებულად, სხვადასხვა ადგილზე ცხოვრობდნენ. ისინი მოლაპარაკებებსაც ცალ-ცალკე აწარმოებდნენ და რუსეთის მთავრობასთან სხვადასხვა პრეტენზიები ჰქონდათ. თუ გავლენიანი ყაბარდოელები უპირველეს ყოვლისა თავიანთი ქონებისა და ძალაუფლების შენარჩუნებით იყვნენ დაინტერესებულნი, უბრალო ხალხი, პირიქით რუსეთის მთავრობას მათგან დაცვას, გადასახადების შემცირებას და პიროვნულ თავისუფლებას სთხოვდა [3, 825]. რუსეთი კარგად იყენებდა გათიშულობას ამ ხალხის შიგნით. იგი ისედაც ხალხთა დაპირისპირების დიდოსტატი იყო და თავის პრაქტიკაში "გათიშე და იბატონეს" პრინციპებით ხელმძღვანელობდა [1, 53]. ამ ხალხების საქციელი სწორედ რუსეთის წისქვილზე ასხამდა წყალს და დაცვის საბაბით მათით მანიპულირებისა და თავისი ინტერესებისთვის გამოყენების საშუალებას აძლევდა.

ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილის, ძალთა უთანასწორობისა და რუსეთის მხრიდან ურჩების მიმართ განხორციელებული არაერთი დამსჯელი ექსპედიციის შემდეგ, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელებმა ერთიმეორის მიყოლებით დაიწყეს მოლაპარაკებები რუსეთის მთავრობასთან. ამასვე ურჩევდა მათ ტყვეობიდან მიწერილ წერილში შამილიც. იგი მუჰამედ-ამინს, შაფსულებს, უბიხებს, აბაძეხებსა და ნატუხაელებს (ადილეელი ხალხის საზოგადოებების წარმომადგენლებს) წერდა: "თქვენ ყოველთვის იყავით ჩემი საუკეთესო და საყვარელი მეგობრები... ვფიქრობ, საჭიროა გითხრათ ყველაფერი, რასაც ამ საკითხზე ვფიქრობ... კერძოდ კი: რადგანაც ბრძოლაში დარჩით მარტო... დადეთ ზავი და დაემორჩილეთ რუსთ ხელმწიფეს... რუსებმა დაამარცხეს დაღესტანი და ეჭვს არ იწვევს, რომ თქვენც იგივე გელით. მაშინ ძალიან მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდებით... ეს ჩემი აზრი და რჩევაა. თუმცა თქვენ უკეთ იცით თქვენი ქვეყნისა და ხალხის მდგომარეობა და საკუთარი შეხედულების მიხედვით მიიღეთ გადაწყვეტილება" [3, 827]. წერილს შამილის ბეჭედი არა აქვს. თუმცა ემთხვევა ავტორის მიერ ტყვეობაში გამოთქმული მოსაზრებების პათოსს. თანაც წერილის ბოლოს შამილი თვითონაც აღნიშნავს, რომ მისი ბეჭედი ემირ-ხანს დარჩა. ჩვენი აზრით, შამილი რუსეთის აპოლოგეტი და მთიელების დამოუკიდებლობის დაკარგვის მომხრე კი არ არის, არამედ არსებული მდგომარეობის რეალური შემფასებელია. იგი დარწმუნებულია ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელთა ბრძოლის უიმედობაში და ზედმეტი მსხვერპლის აცილება უნდა თავიდან. წერილი, იმისდა მიუხედავად მართლა იყო ის დაწერილი შამილის მიერ თუ რუსეთის მთავრობის მორიგი პროვო-

კაციის ნაყოფი იყო, ნამდვილად იქონიებდა გავლენას შექმნილ ვითარებაზე და გააძლიერებდა აღნიშნული ხალხების ლტოლვას რუსეთთან ურთიერთობის მშვიდობიანი მოგვარებისკენ. მითუმეტეს რომ მისი მიღებისას ისინი ისედაც ინტენსიურ მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ რუსეთის ხელისუფლებასთან და ზოგიერთ მათგანს რუსეთის ერთგულების ფიციც ჰქონდა მიღებული. მაგალითად, აბაძეხებმა, ყაბარდოელთა ერთ-ერთმა ყველაზე მრავალრიცხოვანმა და რუსებისადმი მტრულად განწყობილმა ხალხმა, მუჰამედ-ამინის წინამძღოლობით 1860 წელს რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცეს [3, 827]. მუჰამედ-ამინი ამ გადაწყვეტილებას შამილის წერილს აბრალედა, თუმცა ცნობილია, რომ ამ წერილის მიღებისას აბაძეხებს ფიცი უკვე დადებული ჰქონდათ.

რუსები თავიანთი სიძლიერით და მთიელების გამოუვალი მდგომარეობით სარგებლობდნენ და მათ თავიანთ მოთხოვნებს უყენებდნენ, რაც შემდგომში გამოიხატებოდა: უსიტყვო მორჩილების, ფიცისა და მძევლების მიცემის გარდა, აუცილებელი იყო ამ ხალხის გადასახლება დაბლობში და რუსების მიერ წინასწარ შერჩეულ ადგილებზე მათი დიდ 250-დან 300 კომლიან აულებად დასახლება. რუსეთის მთავრობა მთელ რიგ პირობებს დებდა, მათ შორის, რომ არ შეეხებოდა მათ რელიგიურ მრწამსს, ტრადიციებს, არ მოსთხოვდა სარეკრუტო სამსახურს და ა.შ. მთიელები ამ პირობებს დათანხმდნენ [3, 824-825].

რუსები კავკასიელების მთიდან ბარში ჩამოსახლებას აქამდეც ინტენსიურად ახორციელებდნენ, თუმცა ამ მეთოდით მთიელთა დამორჩილებამ და რუსული ძალაუფლების განმტკიცებამ არნახული მასშტაბები ამ პერიოდში და კავკასიის სწორედ ამ რეგიონში მიიღო.

განთავისუფლებულ ადგილებში რუსეთის ხელისუფლება კაზაკურ მოსახლეობას ასახლებდა და თავის ბატონობას მყარ საფუძვლეს უქმნიდა. 1861 წელს ბარიატინსკი წერდა სამხედრო მინისტრს: "დასავლეთ კავკასიაში ჩვენი ძალაუფლების განმტკიცებისთვის ერთადერთ საიმედო საშუალებად მიგვაჩნია ჩვენი შეიარაღებული კაზაკების მიერ კავკასიონის ქედის ორივე მხარის მთიანი და მთისწინეთის სივრცის დაკავება, დასაყრდენი პუნქტებისთვის საფუძვლის ჩაყრა და სამხედრო გზების გაყვანა, ყუბანისპირეთის მდიდარ დაბლობზე ადგილობრივი მთის მოსახლეობის ჩამოსახლება და მათზე მკაცრი მეთვალყურეობისა და სამართლიანი მმართველობის დანერგვა. ყველა დანარჩენმა ღონისძიებამ შეიძლება მხოლოდ დროებითი სარგებლობა მოგვითხოვოს, ისინი ვერ მიგვიყვანენ ამ მხარეში ჩვენი ძალაუფლების საბოლოო გამარჯვებამდე" [3, 665]. ეს ფაქტიურად სამოქმედო გეგმა იყო. აშკარაა, რომ რუსები კავკა-

სიის ომის ამ ეტაპზე საომარ ოპერაციებზე უფრო ეფექტურად მიიჩნევდნენ მთიელთა ბარში ჩამოსახლებას, ხოლო მათ ადგილებზე კაზაკების დასახლებას.

შექმნილი მდგომარეობისა და კავკასიაში რუსეთის პოლიტიკის უკეთ გასააზრებლად მეტად საინტერესოდ გვეჩვენება გაზეთ "კავკაზში" გამოქვეყნებული ერთ-ერთი წერილი, რომელიც 1859 წლის მოვლენების შეფასებას ეხება: "დასავლეთ კავკასიაში ამ წელს არ ყოფილა განსაკუთრებული მოძრაობა, თუმცა განუწყვეტლად სრულდებოდა ჩვენს მიერ შედგენილი გეგმა—ჩვენთვის სასურველი მოვლენები მშვიდობიანად და თავისთავად ხდებოდა. იანვრის მეორე ნახევარში (1859 წლის—მ.ტ.) პოლკოვნიკმა ბაბიჩმა გადანვა ბჟედუხთა აულები და ხელისუფლებას დაემორჩილა აფხაზური ტომი ფსხუ. თებერვალში მორჩილება გამოაცხადეს კიზილბეკოვლებმა, ბაშალბაევებმა, ტიმოველებმა და ბესლენელების, შანგიჩელებისა და ყუბანისკიტა ყაბარდოელების ნაწილმა. ნოემბერში ხდება ძალიან მნიშვნელოვანი მოვლენა: აბაძეების ასიათასიანი მეომარი ტომის 1500 არჩეული წარმომადგენელი მამასახლისებთან ერთად მუჰამედ-ამინის ხელმძღვანელობით რუსეთის ქვეშევრდომობის ფიცს დებს და გვამღვებს მძევლებს. მათთან ერთად დაიფიცეს ტუაფისა და ბარანაელების საზოგადოებებმა"[4,2]. გაზეთ "კავკაზის" 1863 წლის 1 იანვრის მონიშვნაში კი ვკითხულობთ: "გასული წლის მოვლენები არ გამოირჩეოდა გარეგნული ბრწყინვალეობითა და სიკაშკაშით. ჩვენ ჯერ კიდევ წინა წელს ვამბობდით, რომ ჩვენმა ომმა მიიღო თითქმის მთლიანად მშვიდობიანი ხასიათი. ჩვენ, ასე ვთქვათ, შეგვაქვს ცივილიზაციის საწყისები მთაში, და მას მხოლოდ მხარს ვუჭერთ იარაღით. იქ, სადაც მას იღებენ გასროლის გარეშე, ჩნდება მაშინვე კოლონიზაცია. ხოლო სადაც წინააღმდეგობას გვინევენ, ვმოქმედებთ ცეცხლითა და მახვილით... წინა წელს ჩვენი ომის ასეთი ხასიათი უფრო აშკარა გახდა. ჩვენ არ შევეუდგებით დანვრილებით ჩამოვთვალეთ საომარი მოქმედებების, თავდასხმებისა და მთიელებთან შეტაკებების მთელი სისტემა... მივუთითებთ მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანზე: უპირველეს ყოვლისა—ჩვენს მიერ თავდაცვითი სიმაგრეების წინა ხაზზე ჩატარებულ მოქმედებებზე. შემტევი პუნქტების არჩევა, სტანიცებისთვის საფუძვლის ჩაყრა, ახოების გაჭრა, გზებისა და ხიდების მშენებლობა,—ხოლო შემდგომ—დამორჩილებული მთიელების ჩამოსახლება დაბლობში სტანიცებს შორის მითითებულ ადგილებზე, რუსეთიდან კოლონიზაციის მოზღვაება და ადგილობრივი მოსახლეობის თურქეთში გადინება, ასეთია მოძრაობის საერთო სურათი. იგი სრული სისრულით ჯერ კიდევ 1861 წლის ზაფხულში გამოვლინდა. ურუპსა და ხოდოვს

შორის არსებული ადგილების მთლიანი განმენდის შემდეგ, იქიდან მთლიანად გამოიდევნა აქამდე ჩვენს მიმართ მტრულად განწყობილი ტომები: ბაშალბელები, ტამოველები, კიზილბეკოვლები, შახ-გირეელები და ბაგოველები. მათი ნაწილი მაშინვე იქნა ჩამოსახლებული დაბლობში, დანარჩენები ჩავიდნენ სოხუმში და გაემგზავრნენ თურქეთში. დახოვის საზოგადოების დამორჩილება იყო წინა წლის მნიშვნელოვანი მიღწევა. ის მდიდარი იყო მოვლენებით და შედეგებით. ყველაზე მამაცი ტომმა, რომელსაც ეკავა საუკეთესო მთათა-შორისი ქვეყანა, დაინახა რა საშიშროება, რომ შესაძლოა უკუგდებულნი იყვნენ ქედის სამხრეთ-დასავლეთ ფერდობზე და იძულებულნი ან იცხოვრონ მჭიდრო სივრცეში—ზღვისპირეთში ან თურქეთში გადასახლდნენ. საფრთხის შეგნებამ გამოიწვია ჩვენი მტრების მხრიდან მთელი რიგი სასონარკვეთილი ქმედებები"[5, 2-3].

ზემოთ მოყვანილი ტექსტიდან აშკარა ხდება რუსეთის კოლონიზატორული გეგმები და მისი მოქმედების მეთოდები. კომენტარი ვფიქრობთ ზედმეტია. ჯერ კაზაკების, ხოლო შემდგომ რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან სხვადასხვა სოციალური ფენის კოლონისტებით ადგილობრივი მოსახლეობის ჩანაცვლებით და ახალი სტანიცების შექმნით რუსეთის მთავრობამ ფაქტიურად უპერსპექტივო გახადა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელთა შემდგომი არსებობა. რუსეთის მთავრობამ ამ გეგმის შემსრულებელიც იპოვა, გენერალი ევდოკიმოვი. ყუბანის ოლქის არმიის მეთაურად მისი დანიშვნის შემდეგ მიღებული იქნა ადილელების შავიზღვისპირეთში გადმოსახლების, მათ მიწებზე კი კაზაკების დასახლების გეგმა. უბიხები რუსებს ეწინააღმდეგებოდნენ 1864 წლის მარტამდე, თუმცა დამარცხდნენ და დამორჩილდნენ რუსებს.

ყუბანისპირეთის კაზაკებით ინტენსიური დასახლების ხელშესაწყობად 1861 წელს ალექსანდრე II-ის ბრძანებით გამოიყო 1360 ათასი დესეტინა მიწა. გამოიცა განკარგულება ოფიცრებისთვის მიეცათ 50, ხოლო რიგითი კაზაკებისთვის 10 დესეტინა. დაბლობზე ჩამოსახლებული ადილელებისთვის გამოიყო ერთ მილიონ დესეტინაზე მეტი. ადილელების მიწებზე კი შავი ზღვის კაზაკების დასახლების გეგმა შემუშავდა [6, 172-174, 241].

გრაფი ევდოკიმოვის რაზმები სასტიკად უსწორდებოდნენ მონინააღმდეგეებს, ძირფესვიანად ანადგურებდნენ აულებს, ალყაში აქცევდნენ მთიელებს და აიძულებდნენ მათ თავიანთი ადგილებიდან აყრას.

შვეინროვებული მთიელები იძულებულნი გახდნენ მეფის ხელისუფალთა ზრახვებში ეჭვი შეჰპარვოდათ და გადარჩენის სხვა გზები ეძებნათ. მათი დიდი ნაწილი თურქი ემისრების, ადგილობრი-

ვი არისტოკრატიისა და მაჰმადიანური სასულიერო მოღვაწეების პროპაგანდას წამოეგო, რომლებიც თურქეთში კარგ ცხოვრებას ჰპირდებოდნენ.

კავკასიელთა იმდროინდელ მდგომარეობაზე ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის გრიგოლ ორბელიანის წერილი, რომელშიც ყურადღებაა გამახვილებული მთიელთა თურქეთში გადასახლების მიზეზებზე. 1861 წლის 3 ივლისს იგი წერდა: "სამხედრო საჭიროებიდან გამომდინარე, იმ მიწებიდან, რომელიც გამოყოფილი იყო ადგილობრივი მცხოვრებლებისთვის, ჩვენ არაერთხელ ვართმევდით ნაწილს კაზაკური მოსახლეობისთვის ან სიმაგრეებისთვის და ერთხელ უკვე ახალ ადგილებზე გადასახლებულეს, აღნიშნული გარემოებების გამო ხელახლა ვასახლებდით და ხშირად რამდენიმეჯერაც ადგილიდან ადგილზე, ამ ახალი გადასახლების შემთხვევაშიც ადგილობრივ მოსახლეობას მიწებს მხოლოდ შეზღუდული რაოდენობით და დროებით სარგებლობაში ვაძლევდით... მიწაზე თავიანთი არასაკმარისი უფლებებით შეიძლება აიხსნას ის სისწრაფე და სიიოლე, რითაც მთელი აულები, ხოლო ხშირად კი მთელი საზოგადოებები თავს ანებებდნენ მათთვის გამოყოფილ მიწებს და მირბოდნენ მთებში, რათა გაეძლიერებინათ ჩვენს მიმართ მტრულად განწყობილი მოსახლეობა, ბოლო დროს კი—გადასახლებულიყვნენ თურქეთში. უჭკუობა, ფანატიზმი და გამარჯვებულის მიმართ სიძულვილი ამ მოვლენებში თამაშობდა მეორეხარისხოვან როლს"[2,203].

მეფის სხვა კავკასიელი მოხელეებისგან და კავკასიის ისტორიის საკითხებზე მომუშავე მრავალი ისტორიკოსისგან განსხვავებით, რომლებიც მთიელთა გადასახლების ძირითად მიზეზად თურქების პროპაგანდასა და რელიგიურ ფაქტორს მიიჩნევდნენ, გრიგოლ ორბელიანი ცდილობდა და გამბედაობაც ჰყოფნიდა, რომ მეფის კარის ოფიციალური დამოკიდებულებისგან რადიკალურად განსხვავებული და, ჩვენის აზრით, თამამი და სწორი მოსაზრება გამოეთქვა ამ საკითხთან მიმართებაში. იგი არ უშინდებოდა მთიელთა გადასახლების მომხრე და დამცემავ, ძალაუფლებით მასზე მაღლა მდგომ საკმაოდ ძლიერი თანამდებობის მქონე მოხელეებს, რომლებსაც თვით ხელმწიფეც უჭერდა მხარს. იგი მოგვიანებით კიდევ არაერთხელ წარმოაჩენს თავის პოზიციას მუჰაჯირობასთან დაკავშირებით. მას ისეთი არგუმენტები მოჰყავდა პირველ რიგში რუსეთს რომ მოუტანდა სარგებლობას, და თან კავკასიელებსაც გადაარჩენდა უეჭველი დალუპვისაგან. ე.ი. ორივე მხარისთვის სასარგებლო იქნებოდა [3, 1008]. სამწუხაროდ, მისი შეხედულებები მიუღებელი იყო რუსი ჩინოვნიკებისთვის.

რუსეთის პოლიტიკურ წრეებში მთიელთა გადასახლებას მხოლოდ მიესალმებოდნენ. რუსი დიპლომატები ამ საკითხზე მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ თურქეთთან. ეს უკანასკნელი უარს აცხადებდა გადასახლების ყველა მსურველის მიღებაზე იმ მოტივით, რომ მათი რიცხვი ძალიან დიდი იყო და იგი ვერ შეძლებდა მათ დაბინავებას [2, 1011]. რუსული ადმინისტრაცია დანაშაულებრივად დუმდა ამის შესახებ. მისთვის ურჩი მთიელების თავიდან მოშორების ფაქტი იმდენად მიმზიდველი იყო, რომ აღარ ფიქრობდა იმ მძიმე შედეგებზე, რომელიც შესაძლოა ამ მოვლენას მოჰყოლოდა.

კავკასიაში დაიწყო თავისი მასშტაბით უჩვეულო მიგრაციის პროცესი—მუჰაჯირობა. ისტორიკოსები მის რამდენიმე ეტაპზე მიუთითებენ: ა. ნაროჩნიცკის რედაქტორობით გამოცემულ "ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ისტორიაში (XVIII საუკუნის ბოლოდან-1917 წლამდე)" მას სამ ეტაპად ჰყოფენ: "პირველი-1859-1862 წლების; მეორე-1863-1864 წლების და მესამე-1865 წლის. პირველ ეტაპზე თურქეთში წასვლის სურვილი გამომჟღავნდა ჩეჩენ მოსახლეობაში, თუმცა გადასახლება მაშინ არ განხორციელდა. ამავე წელს აბაზინელთა აულ ლოოვიდან გადასახლების სურვილი გამოთქვა 66-მა ოჯახმა, ხოლო 1860 წელს აულ ხანგირევიდან -43-მა. 1859 წლის ივლის-სექტემბერში ყუბანისპირეთის ნოღაელების 296-მა ოჯახმა (2693-მა ადამიანმა) მიიღო თანხმობა თურქეთში გადასახლებაზე. ამავე დროს გადასახლდა ხატუკაელების 306 ოჯახი (3 ათას ადამიანზე მეტი) და ხამიშეველების 69 ოჯახი [2, 204-205].

შემდგომში გადასახლებულთა რიცხვი დღითიდღე იზრდებოდა. მუჰაჯირების ზუსტი რიცხვი დადგენილი არ არის. იგი ფაქტიურად გენოციდის ტოლფასი იყო, რადგანაც მიგრირებული მთის მოსახლეობის დიდი ნაწილის სიკვდილით დამთავრდა.

მეფის რუსეთი ყოველმხრივ ახალისებდა მთიელთა მიგრაციას. იგი ისე იქცეოდა თითქოს მათზე ზრუნავდა, სინამდვილეში მათ წასვლას უწყობდა ხელს. გამოიყო გასამგზავრებელი თანხებიც. ორგანიზებას უკეთებდნენ გამგზავრების პროცესსაც. 1862 წლის 10 მაისს კავკასიის კომიტეტმა შექმნა თურქეთში გადასახლების მსურველ მთიელთა საქმეების მომგვარებელი კომისია. მას ფულადი დახმარება უნდა გაენია მუჰაჯირებისთვის და მოლაპარაკებები უნდა ეწარმოებინა სამგზავრო გემების მფლობელებთან კავკასიელების გადაყვანის თაობაზე. მთიელების გადაყვანაში მონაწილეობას იღებდა "ნაოსნობისა და ვაჭრობის რუსული საზოგადოება", ასევე ქერჩისა და ოდესის გემების კერძო მფლობელები [2, 205-206].

რუსეთის მოხელეები ადგილზე სიხარბესა და გულგრილობას იჩენდნენ. უფრო მეტიც, აშკარა დანაშაულს ჩადიდნენ, რაც ისე-

დაც გაუბედურებული და გზაკვალარეული მთიელების სიკვდილს იწვევდა. ეს უფრო ძარცვას ჰგავდა, ვიდრე დახმარებას. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის სახელმწიფო მგზავრობის ფულს თვითონ იხდიდა, ადგილზე მთიელებს ხელმეორედ ახდევინებდნენ ბილეთის საფასურს. ხშირად კავკასიელები დაზიანებული გემებით გადაჰყავდათ და მათი გაუმართავობის შესახებ გემის მებატრონეებმა კარგად იცოდნენ. გემი ზღვაში გასვლისთანავე იძირებოდა და მისი მგზავრებიც იღუპებოდნენ. საერთოდ, გემები გადატვირთული იყო, კავკასიელების უმეტესობა კი გზაში იხოცებოდა ავადმყოფობითა და შიმშილით. გემის მებატრონეები ავადმყოფებს შემწვევისთანავე ზღვაში ჰყრიდნენ იმ საბაბით, რომ დაავადება სხვებსაც გადაეცემოდათ [6, 224].

საშინელ მდგომარეობაში ვარდებოდნენ თურქეთში გადასვლებიც. თურქეთის საპორტო ქალაქები სავსე იყო დაუძღვრებულნი მომკვდავი და შიშველ-ტიტველი ხალხით. კავკასიელები ყიდვასა-ყიდვის საგანი ხდებოდნენ. გადასახლებულები ისეთ მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნენ, რომ მათი უმეტესობა უკან დაბრუნებას ნატარებოდა. რუსეთის კონსული თურქეთში იძულებული იყო ზოგიერთი მათგანისთვის დაბრუნების უფლება მიეცა. ნაწილი თვითნებურად, ათასი გაჭირვებისა და წინააღმდეგობის გადალახვის შემდეგ უბრუნდებოდა მშობლიურ ადგილებს [5, 210].

ოფიციალური მონაცემებით შავი ზღვის აღმოსავლეთი პორტებიდან 1858—1865 წლებში გაემგზავრა 493 ათასზე მეტი კავკასიელი, მათ შორის 45023—ნატუხაელი, 27337—აბაძეხი, 165 626—შაფსუღი, 74 567—უბიხი, 11873—ჯიგიტი, 10500—ბჯედუხი, 30 000—აბაზინელი, 4 000—ბესლენელი; თემირგოელელი, მოხომეველი, ეგერუკელი—15 000, ყუბანისპირეთის ნოღაელები—30 000, ყაბარდოელები—17 000, ჩეჩნები—23 193 ადამიანი [2, 207].

ამ მონაცემებში არ არის შესული ათასობით ყარაჩაელი. მრავალი ათასი მთიელი გადასახლდა შესაბამისი დოკუმენტების გაფორმების გარეშე. გადასახლება მოხდა საქართველოს სამხედრო გზითაც. ეს მონაცემებიც უცნობია [7, 456-457].

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის გამო გადასახლებულთა ზუსტი რიცხვის დადგენა არ ხერხდება. ცნობილი კავკასოლოგი ა.პ. ბერუე ნახევარმილიონს ასახელებდა, თუმცა მიაჩნდა, რომ სინამდვილეში გაცილებით მეტმა დატოვა სამშობლო.

ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით, დაახლოებით 900 ათას ადამიანზე მეტი გადასახლდა. თუმცა გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ნახევარი მილიონიც გადაჭარბებულია. მათი აზრით, მართალია, მთიელთა ნაწილი ისე გადავიდა თურქეთში, რომ მათ შესახებ არა-

ფორმალური დოკუმენტი არ შემდგარა, მაგრამ ადგილი ჰქონდა შესაბამისი სამსახურების მხრიდან მუშაჯირთა რიცხვის ხელოვნურად გაზრდასაც მთავრობისგან გამგზავრებისთვის საჭირო თანხების მოკლევადიანი მიზნით [2, 207].

1867 წელს მუშაჯირობა დაიწყო აფხაზეთში. თურქეთში ამ წლის 30000 აფხაზეთის მცხოვრები გადასახლდა. 1877-1878 წლებში შემდეგ ეს პროცესი კვლავ განახლდა. ოფიციალური მონაცემებით ამ დროს მშობლიური კერა 30 000-მა აფხაზმა დატოვა [8, 7].

მუშაჯირობა ჩრდილოკავკასიელი ხალხის ისტორიაში ტრაგიკული მოვლენა იყო. ამ საკითხის მკვლევარები ამტკიცებენ, რომ გადასახლებულთა უმეტესობა გზაში დაიღუპა და თურქეთამდე მხოლოდ მათი ნაწილი ჩავიდა.

გამომწვევები წყაროები და ლიტერატურა:

1. ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, რედ. ზ. ანჩაბაძე, თბ., 1978
2. История народов Северного Кавказа (конец XVIII в.—1917г), под ред. Наринский, М., 1988
3. Акты собранные Кавказской археографической комиссией, под ред. Ад. Барже, Тифлис, т. XII, ч.2, 1904
4. Газети "Кавказ", 1860, 1
5. იგივე, 1863, 1
6. Давидов Г. А., Махаджирство и проблемы истории Абхазий XX столетия, Тбилиси, 1982
7. Дроздов И., Последняя борьба с борцами Западного Кавказа, Тифлис, 1877, 13
8. ხ. ხორავა, აფხაზთა მუშაჯირობა, თბილისი, 2004
9. გ. გასვიანი, აფხაზეთი და მუშაჯირობა, გაზ. "საქართველო", 1998, 47, 48, 50, 51, 52
10. ა. ჩხეიძე, ინგლისის პოლიტიკა კავკასიაში, თბ., 1973

SOME QUESTIONS ABOUT WAR AND MUHAGIRATION OF THE CAUCASUS

Summary

Imam Shamil was taken prisoner in 1859. Russia conquered the North-East Caucasus and aimed all his forces to subordinate the North-West Caucasus. Russians political groups realized that in spite of weak resistance this side could brought a great danger to them as because of nearness of the Black Sea enemies of Russia: Turkey and its unions England and France could easily penetrate in. Their agitation and even not numerous landing operations from the sea could cause the rise of anti-colony movement. Russians felt well that they might immediately subordinate this side and put an end to mountaineers' resistance. At this point of Caucasian war to achieve their objects migration actions were considered as the effective methods in battle operations. Installation of refractory mountaineers on lowlands and settling Cossacks on their lands royal government continues up to now. However subordinating mountaineers by this method gave unprecedented results in this period and exactly in these regions of the Caucasus. From 1859 there began Caucasians massive exile in Turkey by encouragement and incentive of royal Russia, Turkey and their unions, local priesthood and aristocrats. They supposed that more than half million people emigrated at all. This was equal to genocide as according the data of investigators majority of them died on the journey.

დოდო ჭუმბურიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი
ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

დიმიტრი ნაზარიშვილი

შესავალი

ქუთაისში, ქალაქის ცენტრიდან საფიჩხიისკენ მიმავალ ქუჩაზე, ერთი ძველებური, ლამაზეზოიანი სახლი დგას. იმ სახლში XX საუკუნის 60-იან წლებში ცხოვრობდა მოხუცი, სიმპათიური და სათნო ქალბატონი — ელეონორა ნაზარიშვილი. მისი და, ისიც ნაზარიშვილი და დისშვილებიც ხშირად ჩამოდიოდნენ თბილისიდან და სახლი ცოცხლდებოდა. თუმცა, მაშინდელი ქუთაისის ინტელიგენციაც არ ტოვებდა ელო ნაზარიშვილს მარტო. მასთან მიდიოდნენ და წარსულზე დაუღალავად აღაპარაკებდნენ მეცნიერები და მწერლები, მხატვრები და ექიმები, სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები, რომელთაც ამ მშვენიერი ქალბატონის მიერ გაცოცხლებული წარსულის რომანტიკა საოცრად ხიბლავდათ და იზიდავდათ.

ვის არ შეხვდებოდით ამ მოგონებებში: XIX საუკუნის დიდი მწერლებსა და მოღვაწეებს, ქართველ სიმბოლისტებს, 900-იანი წლების ქუთაისის ბულვარის გმირებს, საზღვარგარეთ — ბელგიასა და საფრანგეთში მიღებულ შთაბეჭდილებებს... ელეონორა ნაზარიშვილს განათლება იქ მიეღო და გასახსენებელიც ბევრი შემორჩენოდა. დიმიტრი ნაზარიშვილის არქივიც მან გადასცა ქუთაისის მუზეუმს, რომელშიც იმ ამბების ნაწილია დოკუმენტურად გაფორმებული, რასაც ასე დაუზარებლად ჰყვებოდა.

დიდი სიყვარულით იყო მისი მოგონებები გაცისკროვნებული — ილიას, აკაკის, ნიკო ნიკოლაძის, კირილე ლორთქიფანიძის, ტიცციან ტაბიძის, პაოლო იაშვილის, გალაკტიონისა და სხვათა მიმართ. ვინც კი ქუთაისში გარკვეული დროით მოღვაწეობდა, ნაზარიშვილების ოჯახთან ყველას რაღაც აკავშირებდა.

დიმიტრი ნაზარიშვილი დიდებული და სტუმართმოყვარე, კეთილი გულის ადამიანი ყოფილა. ის იმ ქართველ მოღვაწეთა ტიპს განეკუთვნებოდა, ყველაფერ პირადულს რომ საქვეყნოსთვის იღებდა, ძალას და ენერგიას არ იშურებდა ქართველი ხალხის საკეთილდღეოდ. სხვა ქუთაისელ კათოლიკეთა ოჯახების მსგავსად, ამ ოჯახმაც დიდი წვლილი შეიტანა ქართული კულტურისა და განათ-

ლების აღორძინების საქმეში. ეს მცირე ნარკვევიც ნაზარიშვილის არქივის გამოყენებით შეიქმნა, რათა გაცოცხლდეს XIX-XX საუკუნეების ქართველი მამულიშვილის კიდევ ერთი პორტრეტი, ნათელი მოეფინოს კიდევ ერთი ისეთი ადამიანის საქმიანობას, რომელმაც თანამოაზრეებთან ერთად შექმნა დიდებული ეპოქა საქართველოს ისტორიაში, იღვანა თერგდალეულთა გვერდით და XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან მოყოლებული, ვიდრე XX საუკუნის 20-იან წლებამდე, მუხლჩაუხრელად აკეთა ქართული საქმე. ამ ადამიანთა გარეშე ეპოქის სრული სურათი ვერც დაიხატება.

დიმიტრი ალექსანდრეს ძე ნაზარიშვილი მე-19 საუკუნის II ნახევრის საქართველოს მონინავე ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენელია. იგი ცნობილია არამარტო როგორც ექიმი, არამედ, აგრეთვე, როგორც საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი, გაზეთის რედაქტორ-გამომცემელი.

ნაზარიშვილების ოჯახი ქუთაისში ქართული ინტელიგენციის შესაკრებ საუკეთესო ადგილს წარმოადგენდა. აქ სტუმრად ყოფილა რუსეთისა და უცხოეთის ბევრი საუკეთესო შვილი. გამოჩენილი რუსი პოეტი კონსტანტინე ბალმონტი ქუთაისში ორჯერ სტუმრობისას ორჯერვე ეწვია ნაზარიშვილების ოჯახს, მას ბაგრატიის ტაძრის ეზოში სურათიც გადაუღია სხვა სტუმრებთან და ქუთაისის მამინდელი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებთან ერთად. ამ ოჯახის მეგობრებად ითვლებოდნენ ტიციან ტაბიძე (მას ლექსი აქვს მიძღვნილი ისია ნაზარიშვილისადმი, დიმიტრი ნაზარიშვილის ქალიშვილისადმი), პაოლო იაშვილი, ვალერიან გაფრინდაშვილი, კოლაუ ნადირაძე, კონსტანტინე ჭიჭინაძე, დავით კლდიაშვილი.

თვით დიმიტრი ნაზარიშვილი კი მეგობრობდა XIX-XX საუკუნეების დიდ მწერლებსა და მოღვაწეებთან. ესენი იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, დავით კლდიაშვილი, გიორგი ზდანოვიჩი, კირილე ლორთქიფანიძე, ევსტათე ბოსლეველი (მჭედლიძე), სეველი (დავით ბაქრაძე), დავით სოსლანი (კეზელი) და სხვ.

დიმიტრი ნაზარიშვილის ცხოვრება და შემოქმედება მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქუთაისთან. იგი ამ ქალაქში დაიბადა, რუსეთში მიიღო განათლება, მცირე ხნით იმოღვაწა კიდევ იქ, უცხოეთშიც მსახურობდა, მაგრამ კვლავ სამშობლოს დაუბრუნდა და მის ბედ-იღბალს ინანილებდა მთელი სიცოცხლის მანძილზე.

დიმიტრი ნაზარიშვილი დაიბადა 1854 წელს, ქალაქ ქუთაისში. მისი მამა — ალექსანდრე — წარმოშობით გორიდან იყო. დედა, მარიამი, მაჭავარიანის ქალი კი — იმერეთიდან. ალექსანდრეს ოჯახი ქუთაისში უქიმერიონის ციხესთან ახლოს, არქიელის გორაზე ცხოვრობდა. ალბათ, ის პოეტური ხასიათი, რაც ამ ბრწყინვალე ექიმსა და საზოგადო მოღვაწეს ჰქონდა, ძველი ქუთაისის ამ ულამაზეს კუთხეში ცხოვრებამაც, ბაგრატის ტაძრისა თუ უქიმერიონის სიახლოვემაც განაპირობა. როგორც მისი ქალიშვილი ელეონორა ნაზარიშვილი იხსენებდა, დიმიტრის უყვარდა თურმე ასეთი ხუმრობა: მე გამოუმჯღავნებელი მგოსანი ვარო, პოეტობა ადრეული ბავშვობიდან ამ ხავსიანმა კედლებმა, საყვარელმა ბაგრატის ტაძარმა შთამინერგაო.

დიმიტრი ნაზარიშვილის წინაპარი — დავით ნაზარიშვილი მეფე ვახტანგ VI-ის ამაღლაში ყოფილა და რუსეთში დარჩენილა. იქედან მისი მემკვიდრე პეტრე მობრუნებულა საქართველოში. დიმიტრის მამა ალექსანდრე პეტრეს მემკვიდრეა, მისი იმერეთში გადმოსვლა კი იმით იყო განპირობებული, რომ მეუღლე იყო აქაური. ალექსანდრეს ხუთი შვილი ჰყავდა: დიმიტრი, დავითი, ტიტე, პოლინა (მარო) და ეკატერინე. ამათგან ტიტე ბავშვობაშივე გარდაიცვალა.

ქუთაისის სახელმწიფო-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცული ნაზარიშვილის არქივიდან ირკვევა, რომ ალექსანდრე ნაზარიშვილი ერთხანს სპარსეთსა და თურქეთში იმყოფებოდა წარმომადგენლად, იშვიათად ჩამოდიოდა ხოლმე ქუთაისში და ოჯახში მისი მოსვლა ყოველთვის დიდ ზეიმად იქცეოდა ხოლმე. განსაკუთრებული მზრუნველობით მამა უფროს შვილს — დიმიტრის ექცეოდა. [1.460]

ალექსანდრე ნაზარიშვილი მოულოდნელად გარდაიცვალა, რამაც ოჯახს დიდი მწუხარების გარდა მძიმე მატერიალური მდგომარეობაც მოუტანა.

მცირეწლოვანი დიმიტრი დედამ მრევლოვის სკოლაში მიაბარა, სადაც მასთან ერთად ნიკო ნიკოლაძე და ალექსანდრე გაბაშვილი სწავლობდნენ. სწორედ აქედან ჩაეყარა საფუძველი ამ სამეულის მტკიცე მეგობრობას. შემდეგ იგი სახელმწიფოს ხარჯზე ქუთაისის კავკასიური გიმნაზიის პანსიონატში ჩარიცხეს. აქაც, კლასიკურ გიმნაზიაში იგი ნიკო ნიკოლაძესა და ალიოშა გაბაშვილთან სწავლობდა. დიმიტრიმ გიმნაზია წარჩინებით დაამთავრა. მის ხელმოკლე ოჯახს არ ჰქონდა ნიჭიერი ჭაბუკისთვის უმაღლესი განათლების მიცემის საშუალება. ამის სურვილს ვერც თავად გამოთქვამდა, რადგან უფროსი იყო და-ძმებს შორის და დედას უნდა დახმარებოდა. გიმნაზიის დირექტორის მზრუნველობით, დიმიტრი ქუთაისის წმინდა ნინოს სახელობის სასწავლებლის უფროს კლასებში ქარ-

თული ენისა და მათემატიკის მასწავლებლად იწყებს მუშაობას. ერთი წლის განმავლობაში მან იმდენი თანხის დაგროვება შეძლო, რომ 1873 წელს, 19 წლის დიმიტრი პეტერბურგში გაემგზავრა და სამედიცინო-ქირურგიული აკადემიის სტუდენტი გახდა.

სტუდენტობის წლებში იგი ხალხოსნური იდეებით იყო გატაცებული. ეს წლები მან საუკეთესო მეგობართა წრეში გაატარა, რომელთა შორის ყველაზე თბილად ალიოშა გაბაშვილს იგონებდა: ეს იყო გარეგნობით მომხიბლავი, კეთილშობილებით გამორჩეული პიროვნება, რომელიც განსაკუთრებული სიყვარულით სარგებლობდა მეგობრების წრეში, ქალების წრეში კი — დიდი მოწონებით. ზაფხულობით პეტერბურგელი სტუდენტები, მათ შორის ქართველები, როგორც ამას კირილე ლორთქიფანიძე და სხვა ქართველი მოღვაწეები იგონებდნენ, ვინაიდან სახლში ვერ ბრუნდებოდნენ, პავლოვსკის კურორტზე ისვენებდნენ. ერთხელ, თურმე, საოცრად ლატაკმა და მშიერმა სტუდენტებმა ძლივს შეაგროვეს 15 კაპიკი და სთხოვეს ალიოშა გაბაშვილს ამ ფულით ცოტა პური, ძეხვი, შაქარი და ჩაი ეყიდა. ალიოშამ, 15 კაპიკად ამდენი რამის მოთხოვნის სირცხვილი რომ დაეფარა, განსაკუთრებით ლამაზად ჩაიცვა, თავისი საგარეო ტანსაცმლით — თეთრი ჩოხით, მამა-პაპეული ქამარ-ხანჯლითა და ფაფახით გამოეწყო და ისე წავიდა მახლობელ დუქანში. იქ შესვლამდეც და დუქანშიც ყველა განცვიფრებით მისჩერებოდა თეთრ ეროვნულ ტანსაცმელში შემოსილ ბრწყინვალე გარეგნობის ახალგაზრდას, განსაკუთრებით ქალები. მედუქნე თავქუდმოგლეჯილი მივარდა და მოწინებით ჰკითხა — რას მიბრძანებთ, ჩემო ხელმწიფეო. თურმე ალიოშა გაბაშვილი ისე დაიბნა, რომ არ იცოდა რა ეთქვა. როდის-როდის ენადაბმულმა ძლივს ამოთქვა: С-спички! — თავაზიანმა გამყიდველმა 15 კაპიკად მთელი შეკვრა ასანთი მიართვა. ამგვარად, შიმშილით გულშენუხებულ მეგობრებს წლების სამყოფი ასანთი მოგვართვა საჭმლის ნაცვლადო — იგონებს დიმიტრი ნაზარიშვილი.

სტუდენტობის დროს ნაზარიშვილი ცხოვრობდა ბეხტერევი-თან ერთად. ბეხტერევიც (ვლადიმერ მიხეილის ძე) 1873 წელს ჩაირიცხა აკადემიაში. პროფესორი ვ. მ. ბეხტერევი შემდგომში გამოჩენილი რუსი ნევროპათოლოგი, ფსიქიატრი და ფსიქოლოგი, ნერვული სისტემის მორფოლოგი და ფიზიოლოგი გახდა.

ბეხტერევის ნაზარიშვილი ახასიათებს როგორც არაჩვეულებრივად გულმოდგინესა და შრომისმოყვარეს, რომელმაც არ იცოდა დაღლა. როცა გამოცდებისთვის ემზადებოდნენ, იგი დღედაღამ მეცადინეობდა. დაძაბული და ხანგრძლივი შრომის შემდეგ, როცა ვიტყოდი — დროა დავისვენო, მესხიერება მეტს ვეღარ აიტანს-თქო

— იგი მპასუხობდა — „ჩემი მხრიდან რაც ჩემზეა დამოკიდებული, მე ყველაფერს ვაკეთებ, ყველაფერს ვთავაზობ ჩემს მესხიერებას, ხოლო მიიღებს თუ არა ჩემს შეთავაზებულს იგი, ეს უკვე მისი საქმეა“.

დიმიტრი სხვა, შემდეგში ცნობილ სპეციალისტებთანაც მეგობრობდა. ერთ-ერთი მათგანი იყო შესანიშნავი პათოლოგი-ანატომი გრუბერი. დიმიტრიც გაიტაცა პათოლოგიური ანატომიის შესწავლამ და ამ დარგში წარმატებასაც მიაღწია.

1878 წელს მან დაამთავრა სამედიცინო აკადემია. მასთან ერთად აკადემია დაამთავრა ცნობილმა ქართველმა ექიმმა, ტუბერკულოზის სპეციალისტმა ილია ზურაბის ძე გოპაძემ, რომელმაც დიდი შრომა გასწია კურორტ აბასთუმნის მოწყობისათვის.

დიმიტრი ნაზარიშვილის აკადემიის დამთავრება დაემთხვა რუსეთ-თურქეთის ომს. იგი როგორც სამხედრო ექიმი გაგზავნეს დუნაის მოქმედ არმიაში. მან მუშაობა დაიწყო 24-ე ქვეითი დივიზიის ირკუტსკის 39-ე პოლკში, რომელიც ბულგარეთში, ქალაქ ბურგასში იდგა. 1878 წლის 11 ივლისს იგი მეუღლე ტატიანას წერდა იმ მძიმე სამსახურეობრივ მდგომარეობასა და სირთულეებზე, რაც მას იქ ხვდებოდა.

ამ დროს დიმიტრისთან ქ. ბურგასში უფროს ექიმად მივლინებული იქნა მისი ნათესავი ალექსანდრე პეტრეს ძე ნაზარიშვილი, რომელიც დიდ მზრუნველობას იჩენდა ახალგაზრდა დიმიტრის მიმართ. ის არმიაში გავრცელებულ მალარიას ებრძოდა, რამაც მასობრივი ხასიათი მიიღო რუსეთის სამხედრო ნაწილებში. ომის დამთავრებამდე დიმიტრიმ ბულგარეთში დაჰყო. იქ მან პარტახტიანი ტიფიც გადაიტანა.

ბულგარეთიდან დაბრუნების შემდეგ დ. ნაზარიშვილმა ქუთაისში, სამხედრო ლაზარეთში დაიწყო მუშაობა ორდინატორად. მან დაამზადა სპეციალური წვეთები, ე. წ. „ნაზარიშვილის წვეთები“, მალარიის წინააღმდეგ. ამ ნამალმა დიდი როლი ითამაშა საქართველოში მალარიის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

დიმიტრი ვერ ურიგდებოდა ლაზარეთში გავრცელებულ სამხედრო-ბიუროკრატიულ რეჟიმს, თავი დაანება სამსახურს და კერძო ექიმად დაიწყო მუშაობა. ამიტომ მთელს თავის შრომასა და ენერგიას საზოგადოების ჯანმრთელობის დაცვასა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას ახმარდა. იგი შეიყვარა ხალხმა, როგორც საუკეთესო ექიმი და საზოგადო მოღვაწე. მიუხედავად ამისა, მას არ აკმაყოფილებდა მიღწეული, სურდა საფუძვლიანად დაუფლებოდა მედიცინას. ამ მიზნით იგი პეტერბურგში გაემგზავრა, სადაც სამხედრო-სამედიცინო აკადემიის კერძო პათოლოგიისა და ში-

ნაგან სნეულებათა თერაპიის კათედრაზე მოენყო იმ კლინიკაში, რომელსაც გამოჩენილი ექიმი-თერაპევტი, ბრწყინვალე პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე პროფესორი ვიარესლავ ავქსენტის ძე მანასეინი ხელმძღვანელობდა. იგი უაღრესად საინტერესო პიროვნებაა როგორც ექიმი, როგორც რუსი საზოგადო მოღვაწე და მასზე ვრცელი მონოგრაფიაც არის გამოცემული [2]. მას ეკუთვნის ვრცელი გამოკვლევა მაღარიის შესახებ, ასევე შიმშილთან ბრძოლის შესახებ. პენიცილინის აღმოჩენამდე 50 წლით ადრე მანასეინმა იპოვა მწვანეობის ანტიბიოტიკური თვისებები. იგი იყო გამოჩენილი რუსი მეცნიერის, სერგეი პეტრეს ძე ბოტკინის საუკეთესო მოწაფე, ხოლო დიმიტრი ნაზარიშვილი მანასეინის ერთ-ერთი საყვარელი მოწაფე იყო, რომელმაც მას ის საკითხები დაამუშავებინა, რაც თავად აღელვებდა და რომლებზედაც თავად ემუშავა. სწორედ მან შეურჩია დიმიტრის სადოქტორო თემა — „ჭლექის მკურნალობის საუკეთესო საშუალებანი“. მან 4 წლის გამწმავლობაში იმუშავა მანასეინის კლინიკაში და დიდი საექიმო გამოცდილება მიიღო. უფრო მეტიც, როცა ზაფხულობით 3 თვე კლინიკა იხურებოდა, აკადემიის პროფესორ-მასწავლებლები დასასვენებლად მიდიოდნენ, ხოლო კლინიკაში დარჩენილი ექიმები და მათთან ერთად დიმიტრიც, ერობებში გადიოდნენ სამუშაოდ, სოფლის მოსახლეობის დასახმარებლად, მრავალ დაავადებათა, განსაკუთრებით ინფექციურ დაავადებათა წინააღმდეგ საბრძოლველად, პრაქტიკული ცოდნის შესაძენად, საერობო სამედიცინო საქმის შესასწავლად. მანასეინი, დიდი მხარდამჭერი ერობის საქმიანობის გაფართოებისა, თავის მოწაფეებსაც ფართოდ აბამდა საერობო საქმეებში. ამიტომ ვხედავთ ქართველ მეცნიერს რუსეთის შორეულ კუთხეებში — ფსკოვის გუბერნიის ხოლმის მაზრაში, ანდა ნოვოლადოგის სხვადასხვა თემებში. ერობაში მუშაობის დროს მან ძვირფასი მასალები შეაგროვა, რომელთა საფუძველზე ორი მნიშვნელოვანი შრომა დაწერა: პირველი ეხებოდა „ნოვოლადოგის მაზრაში, სახელდობრ გოროდიშჩენსკის, გლაჟევსკის, სოლეცკისა და ტიგოდის თემებში ადამიანებში ჯილეხის გავრცელებას 1884 წელს“; მეორე კი — „ათაშანგის გავრცელებას ფსკოვის გუბერნიის ხოლმის მაზრაში“.

ჯილეხის, იგივე ციმბირის წყლულის წინააღმდეგ საბრძოლველად დიმიტრი იმ დროს გაიგზავნა, როცა ნოვოლადოგის მიდამოებში ეს დაავადება საქონლიდან ადამიანებზე გადავიდა, ეტლები არ დადიოდნენ და მას უზარმაზარ მანძილზე უხდებოდა ფეხით სიარული. ჩვენ ვცდილობდით გაორკეცებული ენერგიით ყველგან დროულად მიგვესწრო ავადმყოფებისათვის და შესაფერისი დახმარება აღმოგვეჩინა“-ო, იგონებდა იგი; „სიცხეში, ყოველდღიურად რამო-

დენიმი ათეული ვერსის გავლა გვიხდებოდა ფეხით იმ სოფლებს შორის, სადაც ჯილეხი მძვინვარებდა“ [3.2]. ეს შრომა 18 გვერდს მოიცავს, მან სადოქტორო დისერტაციამდე ისეთი მნიშვნელოვანი შრომა გამოაქვეყნა, რომ უკვე მიიქცია ექიმთა საზოგადოების ყურადღება; ხოლო 1887 წელს პეტერბურგის სამხედრო-სამედიცინო აკადემიის სამეცნიერო სხდომის წინაშე მან ბრწყინვალედ დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია. ამ დროს იგი 33 წლისა იყო. მას შეეძლო დარჩენილიყო პეტერბურგში, მანასეინის კლინიკაში, მაგრამ იქ დარჩენას საქართველოში დაბრუნება არჩია. მშობლიურ ქუთაისს მოაშურა, სადაც სიკვდილამდე არ შეუწყვეტია დიდი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური თუ კულტურული მოღვაწეობა, რითაც ამ უაღრესად განათლებულსა და კეთილშობილ პიროვნებას გამორჩეული ადგილი უჭირავს XIX საუკუნის ქუთაისის ცხოვრებაში.

დიმიტრი ნაზარიშვილი იყო პირველი ექიმი, რომელიც ხალხს მშობლიურ ენაზე დაელაპარაკა. არ ყოფილა რაიმე საქმე, საზოგადოებრივი საქმიანობის რომელიმე სფერო, სადაც მას მონაწილეობა არ მიეღოს.

1892 წელს დიმიტრიმ ქუთაისში დააარსა პირველი უფასო ამბულატორია ღარიბთათვის. ამ ამბულატორიის გამგედ იგი 25 წლის განმავლობაში უსასყიდლოდ მუშაობდა და სხვა ექიმების დახმარებით უფასო საექიმო მომსახურებას უწევდა ქალაქ ქუთაისისა და ქუთაისის მაზრის ღარიბ მოსახლეობას. იგი 35 წლის განმავლობაში იყო ქალაქის თვითმმართველობის ხმოსანი და მუდამ მისი მუშაობის გაუმჯობესებისთვის ზრუნავდა. ოც წელზე მეტხანს იყო ქუთაისის თეატრის ექიმი; თხუთმეტი წელი საპატრიო მსაჯულად იმსახურა, რამდენიმე წელი წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებლის მასწავლებელიც იყო. მან დიდი წვლილი შეიტანა სასოფლო-სამეურნეო სკოლის დაარსებაში.

დიმიტრი ნაზარიშვილის ინიციატივით დაარსდა ქუთაისში ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოება, რომლის მიზანს შეადგენდა ადამიანის ჯანმრთელობის დაცვა და ხალხში სამედიცინო მეცნიერების პოპულარიზაცია. 33 წლის მანძილზე დ. ნაზარიშვილმა დიდი შრომა და ენერგია შეაღია რკინიგზელთა ჯანმრთელობის დაცვის საქმეს. ამიტომ მიმართეს 1923 წელს (საქმიანობის 45 წლისთავზე): „ღრმად პატივცემულო დიმიტრი ალექსის ძე! დღევანდელ ღირსშესანიშნავ დღეს, თქვენი საექიმო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 45 წლისთავზე, ქუთაისის რკინიგზელთა სახელით, რომელთა შორის თქვენ გაატარეთ რამოდენიმე ათეული წელი, აღფრთოვანებით და წრფელი გულით მოგესალმებით. სრულ 33 წელს თქვენ ატარებდით რკინიგზელი ექიმის მძიმე უღელს. მრავალფე-

როვანი და საპასუხისმგებლოა რკინიგზელი ექიმის მოვალეობანი. თქვენ კი, ყოფილი ერობის ექიმი, ზედმინევენი მომზადებული იყავით ამგვარი მუშაობისთვის. მიუხედავად ყოველგვარი სიძნელისა და დაბრკოლებისა, თქვენ არც ერთხელ არ გიღალატინათ ექიმის წმინდა მოვალეობისათვის და ყოველ წამს მზად იყავით მიგეწოდებინათ ავადმყოფთათვის საექიმო დახმარება და შეგემსუბუქებინათ მათი ხორციელი და არაიშვიათი სულიერი ტკივილებიც... არა ათი და ასი, არამედ ათასობით თქვენის ხელით სიკვდილის ბრწყალებიდან გამოგლეჯილნი, მადლობით იხსენიებენ ექიმ ნაზაროვის სახელს. რკინიგზელთ თავის დღეში არ დაავიწყდებათ ექიმი დ. ა. ნაზაროვი, რომელმაც 33 წელი გაატარა მათ შორის და მათი ჭირისა და ღვინის გაზიარებით.

ჩვენ, რკინიგზელები, მუდამ ვამაყობთ, რომ ჩვენი ექიმი ნაზაროვი არ კმაყოფილდებოდა მხოლოდ საექიმო ასპარეზზე მოქმედებით, არამედ სიტყვითა თუ კალმით ცდილობდა გაენია სამსახური მშრომელი ხალხისათვის. რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში თქვენი საზოგადო ასპარეზზე მრავალფეროვანი მოღვაწეობით... სავსებით დაიმსახურეთ დიდად საპატიო წოდება საზოგადო მოღვაწისა" [4.106].

დ. ნაზარიშვილის პირადი ინიციატივით 1890 წელს ქუთაისში დაარსდა I საექიმო-სამეცნიერო საზოგადოება, რომელიც იმ დროისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. იმ დროს დასავლეთ საქართველოსა და ქუთაისის მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვის საქმე მეტად უზრუნველყო იყო. ქალაქში ყურადღება არ ექცეოდა სანიტარული წესრიგის დაცვას. მოსახლეობაში სხვადასხვა ინფექციური დაავადება გავრცელდა. ავადმყოფები მკურნალობდნენ კერძო ექიმებთან და ექიმბაშებთან. ამ დროს ჩაუდგა სათავეში დ. ნაზარიშვილი საექიმო-სამეცნიერო საზოგადოებას. იგი იგონებს: „...1890 წელს დაარსდა ექიმთა საზოგადოება, რომლის წესდება დიდი გაჭირვებითა და ხვეწნით დავამტკიცებინე მთავრობას პეტერბურგში. ამ საზოგადოებას მეცნიერული ხასიათის გარდა, მიზნად ჰქონდა ექიმების შეკავშირება და საერთო ძალით გუბერნიაში განსაკუთრებით სანიტარული მუშაობის გამართვა" [4.284].

1890 წელს ქუთაისში სამსონ თოფურიასა და დ. ნაზარიშვილის ინიციატივით გაიხსნა პირველი საავადმყოფო, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ჯანმრთელობის გაუმჯობესების საქმეში.

ამ დროსვე დიმიტრი ნაზარიშვილმა დაწერა მნიშვნელოვანი ნაშრომი — „შავი ჭირი და მასზე არსებული შეხედულებანი". 90-იან წლებში საქართველოს ქოლერის ეპიდემია მოედო, რამაც მოსახლე-

ობის გაჭირვებული ფენები მეტად დააზარალა. ექიმი სპირიდონ ბოლქვაძე იგონებდა, რომ „ეპიდემიის გაჩენის შემდეგ დაარსებული უფასო ამბულატორია გათვალისწინებული იყო ქუთაისისა და დასავლეთ საქართველოს უღარიბესი მოსახლეობის დასახმარებლად"-ო".

1892 წელს დიმიტრი ნაზარიშვილის ინიციატივით გაიხსნა უფასო სამკურნალო, რომლის გამგედ მან 25 წელი იმუშავა.

განსაკუთრებით დიდი როლი ითამაშა დ. ნაზარიშვილმა წყალტუბოს წყლების სამკურნალო თვისებების შესწავლასა და აქ კურორტის გახსნის საქმეში. ამ წყლების საუკეთესო შემადგენლობა და დიდი სამკურნალო ძალა შეამჩნია ცნობილმა ქართველმა მეცნიერმა, ოდესის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ვ. ი. პეტრიაშვილმა 1905 წელს. შემდეგ, 1919 წელს კი, აღნიშნული წყლების ქიმიური შემადგენლობა შეისწავლა რ. დ. კუპცისმა და მათში რადიუმის არსებობა დაადგინა. 1915 წელს დ. ნაზარიშვილი პეტერბურგში სამედიცინო საზოგადოების წინაშე გამოვიდა მოხსენებით, რომელიც შემდეგ ცალკე შრომად დაიბეჭდა ქუთაისში [5.3]. პეტერბურგში ნასვლამდე იგი ესაუბრა ამ წყლების მფლობელებს — იოსელიანებს, რომელთაც მის ფასად ყოველწლიურად იჯარის სახით 20 ათასი მანეთი მოითხოვეს, ხოლო გაყიდვის შემთხვევაში — 7,5 მილიონი მანეთი.

დ. ნაზარიშვილს პეტერბურგში დიდი დახმარება გაუწია ცნობილმა პროფესორმა სერგი პეტრეს ძე ფეოდოროვმა, რომლის ძმა ქუთაისში მუშაობდა სასამართლოს თავმჯდომარედ. ამის შესახებ პეტერბურგიდან დიმიტრი ოჯახს ასე სწერდა: „დღეს ყრილობა სწყვეტს მუშაობას და შემდეგ იწყება უკვე ყველაზე მნიშვნელოვანი საქმე სხვადასხვა სამინისტროებში. გუშინ ფეოდოროვმა მთხოვა, რომ მის გარეშე ეს საქმე არ დამეწყოს. ერთი სიტყვით, იგი დიდ მონაწილეობას იღებს ამ საქმეში და, ვფიქრობ, რომ მივალწევ, რომ მოგვეცნე ფული წყალტუბოში ათასი კაცისთვის დროებითი ბარაკების მოსაწყობად და გზების გასაყვანად" [4.344].

პროფესორ ფეოდოროვთან დიმიტრი ნაზარიშვილის ურთიერთობისა და წყალტუბოს განაშენიანების რთულ საკითხზე საკმაოდ ვრცელ სურათს იძლევა მისი მეორე წერილი ოჯახისადმი, რომელიც მან 1915 წლის 17 იანვარს გამოგზავნა:

„დღეს მე ვიყავი პროფესორ ს. ფეოდოროვის კლინიკაში... დიდ ოპერაციაზე. მან მე დამათვალისწინებინა კლინიკა ექიმების, სტუდენტების, ექთნებისა და სხვების თანხლებით. ალბათ, ვინც მე არ მიცნობდა, შეეძლოთ ეფიქრათ, რომ იგი დამყვება მე, მინისტრის ტოლ პიროვნებას და ყველაფერი უნდა მომახსენოს. მიჩვენა მისი

აუდიტორია, შესახვევი, საოპერაციო, სასტერილიზაციო, მუზეუმი. აქედან მან თავისი მანქანით წამოიყვანა გინეკოლოგიურ ინსტიტუტში, რომლის ქირურგიულ განყოფილებასაც თავად განაგებს. აქ მუშაობენ საუკეთესო პროფესორები, რომლებიც გამაცნო. მათ ჩემდამი უდიდესი თავაზიანობა გამოიჩინეს, დამათვალისწინებინეს თავიანთი განყოფილებები და მაძლევდნენ ახსნა-განმარტებებს, როგორც მეცნიერების რომელიმე „კორიფეს“, რომელიც მოვლინებულია ზღვის გაღმადან. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ პროფ. ფიოდოროვი, რომელსაც მე ვუწოდებ მეორე ქუთაისელს, უდიდეს მზრუნველობას იჩენს ჩვენს საქმეზე, მატარებს ხელის გულით, როგორც დიდად სათაყვანებელ საგანს. დათვალისწინების შემდეგ ს. ფიოდოროვმა დამპატიჟა საუზმეზე. ოთხი დღის უკან მან მიმიპატიჟა რესტორან „მედვედში“, სადაც შეკრებილნი იყვნენ, როგორც მან მითხრა, ჩემი საქმისთვის — წყალტუბოს საკითხთან დაკავშირებით მეტად საჭირო ხალხი. იყო დაახლოებით ორმოცი კაცი. მან შემიყვანა იმ საზოგადოებაში, სადაც იყვნენ მინისტრების მოადგილეები, აკადემიკოსები და ა. შ. 14 იანვარს მე დავპატიჟე ს. ფიოდოროვი თავის ასისტენტებით, პლუს დიმიტრი ზაქარიას ძე ჭიაბროვი, ანდრო ერისთავი, ჩემი ძმა ვასილი და რუსეთის რკინიგზის მთავარი ექიმი უსპენსკი. ს. ფიოდოროვის მანქანით მე წავედი ვასილევსკის კუნძულზე ვაჭრობისა და მრეწველობის მინისტრის მოადგილე კონოვალოვთან, რომელთანაც 4 საათზე მექონდა დანიშნული შეხვედრა.

კონოვალოვმა მიმიღო მეტად თავაზიანად და მთელი ორი საათი საუბრობდა ჩემთან ქუთაისისა და წყალტუბოს შესახებ, ძებნიდა საშუალებებს, თუ როგორ უნდა დაგვეწყო წყალტუბოს ექსპლოატაცია და ა. შ. მე დავინწყე იქედან, მივედი მასთან პირდაპირ ქუჩიდან და მან უნდა მიმიღოს, რომ მე არც ერთი რწმუნება არა მაქვს წყალტუბოს შესახებ, მხოლოდ გული შემტკივა როცა ვხედავ, რომ ასეთი საუცხოო წყაროები ისეთი ხალხის ხელშია, რომელთაც არაფერი შეუძლიათ გააკეთონ და სხვებსაც არ აძლევენ საშუალებას ისარგებლონ ამით. წამომიყენა მთელი რიგი გეგმებისა... შემპირდა ყოველგვარი დახმარება. ორი დღის შემდეგ კი, შეხვედრა მაქვს სხვებთან“ [4.345].

ბოლოს და ბოლოს, პროფ. ს. ფიოდოროვისა და სხვა გავლენიანი პირების შემწეობით, დ. ნაზარიშვილმა მიაღწია იმას, რომ პრინცი ოლდენბურგსკის განკარგულებით წყალტუბოს კეთილმოწყობისათვის შედგენილ იქნა ხარჯთაღრიცხვა შვიდას სამოცდათხუთმეტი ათასი მანეთის ოდენობით. ამ თანხით წყალტუბოში უნდა აგებულიყო სააბაზანე შენობები, გზა — ქუთაისისა და წყალტუბოს შორის.

მაგრამ, მიუხედავად დ. ნაზარიშვილის კიდეც მრავალი მცდელობისა, ეს საკითხი მაინც დაგვიანებით გადაწყდა.

დ. ნაზარიშვილმა დიდი როლი ითამაშა მაღარიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მისი და ექიმ ვ. ლორთქიფანიძის ინიციატივით დაარსდა ქუთაისში წითელი ჯვრის სამალარიო დისპანსერი. ამ დაწესებულებას დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა, რადგან იგი უფასოდ კურნავდა ავადმყოფებს. ამის შესახებ გაზეთი „მუშა“ 1926 წელს წერდა:

„ეს რა ბედნიერება მოგვივლინა ღმერთმა“ — ხშირად გაიგონებთ დისპანსერის შესახებ საქართველოს შორეული სოფლებიდან მოსული გლეხებიდან. ხსენებული დისპანსერის სათავეში ისეთ გამოცდილ ექიმთა ყოფნა, როგორებიცაა დ. ნაზაროვი და ვ. ლორთქიფანიძე, იშვიათის მუყაითობით შერჩეული მუშა-მოსამსახურეთა შტატი და წითელი ჯვრის ქუთაისის განყოფილების საქმიანობა — ყველაფერი ეს თავდება, რომ ხსენებული სასარგებლო საქმე კვლავ მეტად გაფართოვდება. და მით დაუფასებელ ღვაწლსა და სამსახურს გაუწევს დას. საქართველოს მუშებსა და მშრომელ გლეხკაცებს“ [6.1171].

35 წლის მანძილზე დიმიტრი ნაზარიშვილს ირჩევდნენ ქალაქის თვითმმართველობის ხმოსნად, სადაც იგი სასკოლო და სანიტარული კომისიის თავმჯდომარე იყო. იგი, როგორც დეპუტატი, იბრძოდა ქალაქის კეთილმოწყობისა და მისი მცხოვრებლების საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესებისათვის.

ქალაქის გამწვანება, სანიტარულ-ჰიგიენური მდგომარეობის დაცვა, სკოლებისა და კულტურულ დაწესებულებათა გაჯანსაღება, ქალაქში წყალსადენისა და კანალიზაციის მოწყობა, — ყველა ეს საკითხი თვითმმართველობაში დ. ნაზარიშვილის საზრუნავ საკითხს წარმოადგენდა. როგორც პირად გამოსვლებში, აგრეთვე პრესის ფურცლებზე არ ინდობდა და უღმობელი კრიტიკით გამოდიოდა თვითმმართველობის მუშაობის, ქალაქის გამგეობისა და ქალაქის თავის საქმიანობის ნაკლოვანი მხარეების შესახებ. ამიტომ, ზოგჯერ თავად ერეოდა და ცდილობდა ამ პოსტზე ღირსეული პიროვნების მოხვედრას. ასე შეეცადა იგი ქუთაისის ქალაქის თავად 1910 წელს ნიკო ნიკოლაძის არჩევას, მაგრამ ამაზე თავად ნ. ნიკოლაძემ თქვა უარი. დიმიტრი ნაზარიშვილისადმი მიწერილ წერილში ნიკოლაძე აღნიშნავს: „68 წლის ასაკში ისეთი დიდი საქმისათვის ხელის მოკიდება, როგორიც არის ქუთაისის ქალაქის თავობა, ჩემს მიერ გაუმართლებელი იქნება. მთელი ეს ე. წ. ბლოკი მტრული გააფთრებისა, თავს მესხმის. ეს მტრობა, ჩემს მიმართ, ბუნებრივია, გადატანილი იქნება ქალაქის საქმეებზე“. წერილი ფოთიდანაა გამოგზავნილი 1910 წლის 30 სექტემბერს [4.28].

დიმიტრი ნაზარიშვილი მონაწილეობდა ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის მუშაობაშიც და მუდამ ამ დაწესებულების საზოგადოების ინტერესებისადმი დამორჩილებისათვის იბრძოდა.

საექიმო და საზოგადოებრივ მოღვაწეობასთან ერთად, დ. ნაზარიშვილი იყო საინტერესო პუბლიცისტი და მოაზროვნე. იგი მრავალ პერიოდულ გამოცემასთან თანამშრომლობდა ფსევდონიმებით: „ია“, „ლომკირი“, „Наблюдатель“ და სხვა. თანამშრომლობდა გაზეთებში — „შრომა“, „ჩვენი ქვეყანა“, „Новое обозрение“, „Возрождение“, „მუშა“, „ერი“, „ეროვნული დემოკრატია“ და სხვა.

დიმიტრი ნაზარიშვილის პუბლიცისტურ ნერილებში ნამოყვებული საკითხები შეეხება საქართველოს პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებას, სამედიცინო სფეროს. განსაკუთრებით თავისი იდეურ-პოლიტიკური და საზოგადოებრივი შეხედულებანი მან გაზეთ „შრომაში“ წარმოადგინა.

როგორც ვთქვით, ჯერ კიდევ სტუდენტობაში, დიმიტრი ნაზარიშვილი დაუახლოვდა ხალხოსნურ მოძრაობას და გაიზიარა მათი შეხედულებანი; ამით უნდა აიხსნას მის მიერ გაზეთ „შრომის“ დაარსების ინიციატივაც, რომელმაც გარშემო შემოიკრიბა ლიბერალ-ხალხოსანთა ერთი ჯგუფი. ეს გაზეთი იყო ლიბერალურ-ხალხოსნური მიმართულების ორგანო დასავლეთ საქართველოში. ეს იყო პირველი ქართული გაზეთი, რომელიც ქუთაისში დაარსდა [7.9].

1881 წელს დიმიტრი ელიზბარის ძე დადიანმა და დიმიტრი ალექსანდრეს ძე ნაზარიშვილმა კავკასიის საცენზურო კომიტეტში აღძრეს საქმე ქუთაისში ყოველკვირეული გაზეთის „შრომის“ გამოცემის ნებართვის შესახებ. ეს თხოვნა დაკმაყოფილდა და 1881 წლის 21 ივლისს კავკასიის მეფისნაცვალმა ნება დართო ქუთაისის გუბერნატორს გაზეთის გამოცემაზე. გაზეთის გამოცემა, როგორც ეს ნებართვაში ეწერა, ევალებოდა დიმიტრი დადიანს, დ. ნაზარიშვილი კი ქუთაისის გუბერნატორის მიერ არაკეთილსაიმედო პირად იქნა დახასიათებული და იგი თუმცა რედაქტორ-გამომცემლად დატოვეს, მაგრამ ჟანდარმერიას დაევალა მასზე თვალყურის დევნება. გაზეთის ყოველი ნომერი უნდა გაგზავნილიყო კავკასიის საცენზურო კომიტეტში [8.25, 26].

აი, როგორ წერდა ქუთაისის გუბერნატორი მეფის ნაცვალს დ. ნაზარიშვილზე:

„ექიმი ნაზარიშვილი ნაკლებად სანდო ადამიანია. ის დამკვიდრდა ქუთაისში ამ ორი-სამი წლის წინათ და, როგორც მე გავიგე, მოერიდა სამსახურს სამხედრო საექიმო უწყებაში, რათა მთავრობისათვის სამსახური არ გაენია. საექიმო პრაქტიკასთან ერთად, ის ქალაქის დუმაში, სადაც ხმოსნადაა, ეწევა ოპოზიციურს, ამასთან

ნავე სრულიად უსაფუძვლო აგიტაციას: ბანკის არჩევნები მას უნდა გამოიყენოს გაზეთის გამოცემის საქმეში და შესაძლოა სხვა უფრო ფარულსა და ბოროტმოქმედ წარმოებისათვის. ბანკის საქმეებში სერიოზული კონტროლის უქონლობის გამო, ეს განზრახვა სიმართლეს მოკლებული არ არის. აი, რაში გამოიხატება ბატონ ნაზარიშვილის ღია მოქმედება. მისი ნამდვილი მოქმედება კი, რომელიც პოლიციისა და ჟანდარმერიის შტაბ-ოფიცრის დაკვირვებას ვერ გამოეპარა, მოზრდილ გიმნაზიელთა შორის სრულიად უკიდურესი სოციალისტური თეორიის პროპაგანდაში გამოიხატება. რაც შეეხება პირველი მარტის ამბავს (იგულისხმება ალექსანდრე II-ის მკვლელობა), ნაზარიშვილმა ამის გამო დიდი ალტაცება გამოთქვა იმ პირის მიმართ, რომელმაც პირველად აცნობა მას ამ უბედურების შესახებ. მაგრამ ეს გარემოება საიდუმლოებას წარმოადგენს, რათა კომპრომეტირებული არ იქნას ის პირი, რომელიც დღესაც მას თვალყურს ადევნებს“.

დიმიტრი დადიანი იყო ცნობილი პუბლიცისტი, კარგი გვარიშვილი, მდიდარი, მთავრობისაგან საიმედო კაცად მიჩნეული. ამიტომაც წამოაყენეს მისი კანდიდატურა დ. ნაზარიშვილმა და „შრომის“ ირგვლივ შემოკრებილმა ხელმოკლე ახალგაზრდა ხალხოსნების ჯგუფმა. ამიტომ სწერდა გუბერნატორი მეფისნაცვალს: „აქედან გამომდინარე, ჩემთვის გასაგებია, რომ დ. ნაზაროვი გაზეთის გამოცემისთვის ცდილობს მიეკედლოს დ. დადიანის რეპუტაციას და ისარგებლოს მისი ფულადი სახსრებით“.

გაზეთ „შრომაში“ გამოქვეყნებული დ. ნაზარიშვილის სტატიების მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ იგი ლიბერალურ-ხალხოსნურ პოზიციაზე მდგარა.

„შრომის“ თანამშრომელთა ყურადღების ცენტრში იყო ხალხის კეთილდღეობა, ხალხთან დაახლოება, მათი მდგომარეობის შესწავლა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისათვის ზრუნვა, ისინი მოითხოვდნენ ხალხთან მჭიდრო კავშირის დამყარებას: „მაშ, შევათანხმოთ, შევაერთოთ ჩვენი რწმენა მათ რწმენასთან, ჩვენი ცხოვრება მათ ცხოვრებასთან, ზოგი ჩვენ შევასწავლოთ და უმეტესად მათგან ვისწავლოთ, გადავდვათ თავი მათთან სულით და გულით შეკავშირებულად და მაშინ ჩვენ აჩქარებულის ნაბიჯით წავალთ ეკონომიურის მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და გონების და ზნეობის განვითარების გზაზედ“ — წერდა დ. ნაზარიშვილი [9.22]. საქართველოს მდგომარეობასთან ერთად, იგი იხილავდა რუსეთის სოფლების მდგომარეობას, აღწერდა, თუ რა ცუდ დღეში იყო რუსი გლეხი, აკრიტიკებდა თვითმპყრობელობას, რომელსაც არ შე-

ედლო არა თუ სხვა ხალხების მდგომარეობის გაუმჯობესება, არამედ თვით რუსი ხალხიც ამ დღეში ჰყავდა.

გაზეთ „შრომის“ პუბლიცისტები და მათ შორის დ. ნაზარიშვილიც, უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობის გამო და გლეხების ინტერესების დაცვასთან ერთად, თავდადებით იბრძოდნენ საქართველოს ეროვნული აღორძინებისათვის.

„შრომის“ ფურცლებზე დაბეჭდილმა ნაზარიშვილისა და სხვათა მთავრობის წინააღმდეგ მიმართულმა კორესპონდენციებმა, როგორც ეს საარქივო მასალებიდან ჩანს, გამოიწვია მთავრობის აღშფოთება და ეს გაზეთი გახდა კავკასიის საცენზურო კომიტეტისა და მთავარმმართველის მსჯელობის საგანი. დაიწყო მისი შევიწროება. დააპატიმრეს ქუთაისელი ცენზორი — აბულაძე, ცენზურა თბილისში გადაიტანეს და იგი უსასტიკეს ლუკა ისარლოვს ჩააბარეს. ბოლოს კი, 1883 წლის 3 ივნისს „შრომის“ გამოცემა შეწყდა.

მთავრობისა და საზოგადოების ერთი ნაწილის უღირსი საქციელით შეწუხებული და აღშფოთებული დიმიტრი ნაზარიშვილი 1883 წლის 9 მაისს ნ. ნიკოლაძეს წერდა: „არ არის საჭირო, რომ მოგიყვანოთ მაგალითები ჩვენი საზოგადოების ცხოვრებიდან, ისინი თქვენთვის კარგად არის ცნობილი, მაგრამ არ შემოიღია, რომ არ გავიხსენო ჩვენი უბედური გაზეთის შესახებ, რომელსაც დღეს თუ ხვალ მოუღებენ ბოლოს. და იცით ვინ არის ამის მიზეზი? თვით ჩვენი საზოგადოება, რომელიც ჩვენი გაზეთის თითქმის ყოველი ნომრის გამოსვლის შემდეგ გზავნიდა ურიცხვ დასმენებს სხვადასხვა ორგანოებში. ზოგიერთნი, რომლებიც მანამდე, სანამ შეისწავლიდა ანბანის ამოკითხვას, ისწავლიდა სტრიქონებს შორის ამოეკითხა ის, რაც გამოსადეგია მხოლოდ დასმენისათვის. შედეგად მივიღეთ ის, რომ ცენზურა გადაიტანეს თბილისში და ახლა ბატონი ლუკა ისარლოვი შეუბრალებლად ანადგურებს ჩვენს ისედაც ნაკლებ შინაარსიან წერილებს. ჩვენთან საერთოდ ამგვარად ხდება... მაგრამ ყველა ამის გამო რომ დავკარგოთ რწმენა უკეთეს მომავალზე, ვთვლი არასაპატიო ცოდვით. ყოველ შემთხვევაში, ახალგაზრდა თაობისთვის, რომელმაც ჯერ კიდევ ვერ მოასწრო გაეკეთებინა მისთვის რაიმე... რაც შემეხება პირადად მე, ამ ვითარებიდან გამომაქვს დასკვნა, რომ საჭიროა დაველოდო და დავზოგო საკუთარი ძალა, რომ უკეთეს დროს გამოვიყენო იგი და ის უკეთესი დრო შორს არ არის, ყოველ შემთხვევაში, მე ეგრე ვფიქრობ“ [4.347].

ექიმი დ. ნაზარიშვილი იყო სასტიკი მებრძოლი ერის გამრავლების შემაფერხებელი აბორტების მკეთებელი ექიმების წინააღმდეგ. მან საზოგადოებას გააცნო პრობლემა და მოუწოდა, ბოიკოტი

გამოეცხადებინათ. უფრო მეტიც, ქუთაისიდან გაეძევიანათ ექიმი, რომელიც აბორტს აკეთებდა თავის კაბინეტში [4.86]. ის იბრძოდა, აგრეთვე, ქუთაისის საექიმო კადრების ღირსეული შევსებისათვის. უღირსი პიროვნება, მისი აზრით, არ შეიძლებოდა ხალხის ჯანმრთელობის დამცველი ყოფილიყო. ექიმი ევსევი ლოსაბერიძე იგონებს, თუ რა დიდი ბრძოლა გაუმართეს მათ გუბერნიის მთავარი ექიმის თანამდებობაზე მყოფ ექიმ სეგალს, შეიტანეს განცხადება ქალაქის აღმასრულებელ კომიტეტში მისი გადაყენების თაობაზე და მოითხოვეს თავიანთი არჩეული პირის დანიშვნა ამ ადგილზე [4.21].

დიმიტრი ნაზარიშვილის არქივში დაცულია საინტერესო მიმონერა ცნობილ მწერლებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან. აქედან ვასკვნი, თუ რა გულთბილი დამოკიდებულება ჰქონდა მას აკაკი წერეთელთან, კირილე ლორთქიფანიძესთან, ნიკო ნიკოლაძესთან და სხვებთან. განსაკუთრებით აღვნიშნავთ ნაზარიშვილისა და ნიკო ნიკოლაძის გამორჩეულ მეგობრობას, უსაზღვრო ერთგულებას ერთმანეთისადმი. ნიკო ნიკოლაძე მისადმი მიწერილ ყველა წერილს სწორედ ასე ამთავრებდა — შენი მარად ერთგული ნიკო ნიკოლაძეო. იგი დიდად ზრუნავდა დიმიტრიზე, მის სამსახურებრივ თუ ოჯახურ კეთილდღეობაზე.

„ძმაო დიმიტრი, — წერდა ნიკოლაძე დ. ნაზარიშვილს, — არ გეგონოს, თუ ღმერთი გნამს, რომ დავივიწყე შენი საქმე. მას აქვთ, რაც პარიჟიდან დავბრუნდი, ისეთი თავბრუსხვევი შრომა გვექონდა პრავლენიეში, რომ სწორედ წარმოუდგენელია. ვრუნეკოლიც გეტყოდა, იმედი მაქვს, თუ რამდენი ვწერეთ, ვიყუბდეთ და ვიცოდვილეთ ამ უკანასკნელი ორი თვის განმავლობაში. თუმც, ხშირათ მქონდა შემთხვევა, შენს საქმეზე მელაპარაკნა, ყველამ ასე მითხრა — მოიცა, რა დროს ამეებზე ლაპარაკიანო, ჯერ „переводочный предства“ (sic) გავაკეთოთ და მერმე სხვაზე ვიფიქროთო. ცხადია, როგორც იქნა, ამ საქმესაც მოვერიეთ და ამ ორ კვირეში ისიც დაბოლოვდება. მაშ, შენი თანამდებობის საქმეც ახლოა.

ხშირათ მინდოდა შემოვსულიყავ შენთან, მაგრამ ვერ მოვახერხე: ისეთი დაქანცული ვიყავი ხოლმე პეტერბურგში, როცა ვთავისუფლდებოდი შრომისაგან, რომ ძილის მეტი აღარა მახსოვდა რა — ან რა უნდა მეთქვა, რომ მოვსულიყავი. ამას გწერ და თან იმედიც მაქვს, რომ ამ დღეებში გნახავ.

შენი მეუღლე დიდის პატივით მომიკითხე

შენი ერთგული ნიკო ნიკოლაძე

გამოგზავნილია პავლოვსკიდან“.

6. ნიკოლაძის რამდენიმე წერილი ეხება ქალაქის თავის თანამდებობაზე მისი კანდიდატურის წამოყენებას დ. ნაზარიშვილის

მიერ. ის ერთ წერილში უარს უცხადებს მას ასაკის გამო, მეორე წერილში კი წერს: „ჩემო საყვარელო ძვირფასო დიმიტრი. მაპატიე, რომ პასუხი შენს წერილზე დამიგვიანდა. უამრავი სადავოდარბო საქმე მაქვს მარგანეცის თათბირისა და ქალაქის სხვა შუამდგომლობათა გამო...“ შემდეგ იგი პასუხს სცემს ნაზარიშვილს, რომელმაც სთხოვა — ეკისრა ქუთაისის ქალაქის თავის მოვალეობა. ნიკოლაძე აღნიშნავს, რომ მას მთელი სულითა და გულით უნდა ემსახუროს ქუთაისს და მისი აზრით, უკეთესად მოემსახურება მას არა ქალაქის თავის როლში, არამედ რწმუნებულად... „აირჩიეთ ქალაქის თავად ვინც გსურთ, მე კი, თქვენთან ერთად ხელიხელჩაკიდებული ვიმუშავე და გპირდებით — ქუთაისს გადავაქცევ მნიშვნელოვან სამრეწველო ქალაქად“.

წერილი დაწერილია რუსულად და გამოგზავნილია პეტერბურგიდან 1910 წელს.

ნ. ნიკოლაძეს ხშირად ჭირდებოდა ნაზარიშვილის თანადგომაც ფოთის საქმეებში. ამაზე მისი ზოგიერთი წერილი კარგად მეტყველებს [4.30].

„ამ დღეებში ვიყავი ქუთაისში. შენ უკვე სანირეში იყავი წასული...“ ნ. ნიკოლაძე თხოვს დ. ნაზარიშვილს იშუამდგომლოს სადაც ჯერ არს, ფოთის ქალაქის თავის მოადგილედ გალაკტიონ აბესალომის ძე ტყემალაძის დასამტკიცებლად. ტყემალაძეს 1905 წლის რევოლუციის დროს მონაწილეობა მიუღია სტუდენტთა გაფიცვაში, რის გამოც მისთვის უარი უთქვამთ ქალაქის თავის მოადგილეობაზე. ნ. ნიკოლაძე არწმუნებს დიმიტრის, რომ ტყემალაძე ღირსეული პიროვნებაა და ის მათ ნდობას გაამართლებს. წერილი ფოთიდანაა გამოგზავნილი 1915 წელს [4.31]

პირად, ოჯახურ ურთიერთობაშიც ისინი ძალიან ახლოს იყვნენ, ერთმანეთისთვის ყოველგვარი დახმარების თხოვნა შეეძლოთ:

„ძმაო დიმიტრი, — წერს ნ. ნიკოლაძე ერთ წერილში დ. ნაზარიშვილს, — შენი ჭირი, დამავალე, მიდი ერობაში და შემიტყვე, მოუვიდა თუ არა მას მინათმოქმედების მინისტრის განკარგულება ჩემი ჯიხაიმის ეზოს შესახებ (მეორე განკარგულება), რომელიც გამოგზავნეს ტფილისიდან 28 ივლისს 1919 წელს. იმ განკარგულების ნომერს დეპეშით მოგწერენ ჯიხაიშიდან, თუ ძმა ხარ, თხოვე ჩემს მაგიერ, ის განკარგულება ზემლემერს გადასცენ ასასრულებლათ. 8 სექტ. 1919 წელი. შენი მარად ერთგული

ნიკო ნიკოლაძე.“

დიმიტრი ნაზარიშვილის არქივში დაცულია ასევე რამდენიმე წერილი, რომელთა ადრესატები სხვა მოღვაწენი არიან. მაგ. დავით ლორთქიფანიძე; ქალაქის საქმეების საკრებულოში წარდგენილი

განცხადებები და ახსნა-განმარტებანი, საჩივარი — გაგზავნილი ნ. ნიკოლაძის, როგორც ფოთის ქალაქის თავის მიერ, მმართველი სენატის I დეპარტამენტში და საგაზეთო წერილები, გაგზავნილი ვაზ. „ვოზროუდენიეს“ რედაქციაში. ერთი ასეთი წერილია — «Горе имеет сердце», რომელიც პასუხია ამ გაზეთში დაბეჭდილი წერილისა — «Политика отцов и её последствия»-ს წინააღმდეგ.

დიმიტრი ნაზარიშვილმა ბევრი შრომა და ცდა ჩაატარა კავკასიაში ერობის დამკვიდრებისთვის. მას მოსწონდა რუსული ერობა და ქართული სოფლის განვითარების დიდ საშუალებად მიაჩნდა იგი. მან შეადგინა ნაშრომი — „ერობა კავკასიაში“ და წარადგინა ქალაქის თვითმმართველობაში. ნაშრომი ექვსი ნაწილისგან შედგებოდა. მის პირველ წერილს ასეთი მინაწერი აქვს: „ბატონო კირილე, გიგზავნი ამ წერილს გადასახედავთ და თუ არ მოგაწყენთ თავი, ჩვეულებრივი დახმარება აღმოგიჩინე. ეს დიდი საინტერესო კითხვაა და მინდა აღვძრა კითხვა ამაზედ,

დ. ნაზაროვი“.

ნაშრომს ეწოდება „პროექტი უმთავრეს საფუძველთა წესდებისათვის ადგილობრივ სათემო მმართველობისა ქუთაისის გუბერნიაში“ და შემდეგი ნაწილებისგან შედგებოდა:

1. საერობო დაწესებულებათა ტერიტორია;
2. ორგანოები საერობო თვითმმართველობისა;
3. საერობო შემოსავალი;
4. საერობო დაწესებულებათა განსაგები საგნები;
5. ხარისხი საერობო დაწესებულებათა უფლებისა;
6. საერობო თვითმმართველობის კონტროლი.

ერობა, მისთვის ასე ნაცნობი და ახლობელი რუსეთის სინამდვილიდან, სადაც წლების მანძილზე უმოღვაწია, სამშობლოს აღორძინების, მისი კეთილდღეობის, მშრომელი გლეხობის უკეთ სამსახურის გამოხატულება იყო. რაც შეეხება ნაშრომში გადმოცემული მმართველობის სტრუქტურის ისტორიულ მნიშვნელობას, რუსული და ქართული სინამდვილის შედარებას, განჭვრეტას იმისას, თუ როგორ იხარებდა ერობა ქართულ ნიადაგზე, ამ თვალსაზრისით ნაზარიშვილის ნაშრომს, ალბათ, ბევრი ხარვეზი მოეძებნებოდა. მთავარი მაინც ის იყო, რომ ეს დაუღალავი მოღვაწე მარად მამულის კეთილდღეობისათვის ზრუნავდა, ყველგან და ყველგან — მისი აღორძინების გზებს ეძებდა. აკი თავიანთ მიმართვებსა და მოგონებებშიც ამას იმეორებენ ცნობილი ქართველი მოღვაწეები. საამისოდ ექიმ სპირიდონ ბოლქვაძის ვრცელი მოგონებაც საკმარისია, სადაც სრულადაა ნაჩვენები ამ დიდი ადამიანის საქვეყნო ღვაწლი, პროფესიული თავდადება და საზოგადოებრივი დაუღალავი

გარჯა. სპირიდონ ბოლქვაძე იგონებდა დიმიტრი ნაზარიშვილის ბრძოლას ქოლერისა და ციმბირის წყლულის წინააღმდეგ, ექიმ ჯი-ნორიძესა და ვასილ წერეთელთან ერთად თავდადებას ამ საქმეში, უფასო მკურნალობას, სპეციალურად შექმნილი სამედიცინო კომი-სიის მუშაობას, სადაც ნაზარიშვილი ხელმძღვანელ როლს ასრუ-ლებდა. ეს გულმონყაღე და კეთილი ადამიანი რკინიგზელ მუშებსა თუ ტყიბულელ მალაროელებს დიდხანს უანგაროდ ემსახურებოდა.

განსაკუთრებით საინტერესოა ბოლქვაძის მოგონებათა ის ნა-წილი, რომელიც კირილე ლორთქიფანიძეს ეხება. ნაზარიშვილების ოჯახში იგი განსაკუთრებულად უყვარდათ, აფასებდნენ და ზრუ-ნავდნენ მისთვის. დიმიტრიმ იცოდა, რა დიდი პიროვნება იყო კირი-ლე ლორთქიფანიძე, ილიადან დაწყებული ყველასათვის გამორჩეუ-ლი იყო მისი ღვაწლი და დამსახურება და ამიტომ მისი ამაგის წარ-მოჩინებაც საჭიროდ მიაჩნდათ. თავად ის კი, საკუთარ საქმეებზე უბრალო წარმოდგენისა იყო, მისი ფოტოც კი არ მოეპოვებოდათ, თუმცა, ამის მიზეზი ადამიანური ფაქტორი ყოფილა: კირილე ლორ-თქიფანიძეს სტუდენტობისას პეტერბურგიდან დედისთვის სურათი გამოუგზავნია, რომელიც იმ დღეს გარდაცვლილა. იმ დღეს დაუფი-ცია — დღეიდან სურათს აღარ გადავიღებო. ბოლქვაძე აღწერდა, თუ როგორ „გულით სურდა დიმიტრის ამ ხარვეზის გამოსწორება“.

დიმიტრი ნაზარიშვილს, როგორც ბრწყინვალე ექიმსა და სა-ხელოვან მამულიშვილს იგონებენ ექიმი იაკობ იოსების ძე ჩარეიშ-ვილი, მასწავლებელი ელენე პეტრიაშვილი; მისი მოღვაწეობის 45 წლისთავზე გამოგზავნილ სიმონ ჯაფარიძის, ჩხიკვიშვილის, ბახტა-ძის, აბაშიძის, ამირეჯიბის, გამრეკელის, მუხაძის, სოლოვიოვისა და მედიცინის სხვა მუშაკთა დეპეშებიც ამაზე მეტყველებენ.

ძნელი და რთული იყო ასეთი სპეტაკი მამულიშვილის პირადი ცხოვრება. მუდმივი გასაჭირი, საზოგადოებისადმი სამსახურის სა-ნაცვლოდ გულგრილობისა და გულისტკივილის მიგება — ეს ყველა-ფერი კარგად ჩანს ნაზარიშვილის არქივში დაცული მასალებიდან. 263-ე ნომრით არქივში დაცულია დ. ნაზარიშვილის თხოვნა, სადაც ვრცელადაა მოთხოვნილი ის მძიმე მდგომარეობა, რაც მან ბოლო წლებში გადაიტანა. იგი აღნიშნავს, რომ 1921 წელს ოჯახის საჭირო-ებისათვის ქუთაისის საადგილმამულო ბანკში დააგირავა თავისი სახლი და მამული, რისთვისაც მიიღო 200 ათასი მანეთის საგირაო ფურცლები, მაგრამ ეს გირაოს ფურცლები ქუთაისის ბანკმა არ და-ახურდავა. ამჟამად ქუთაისში არის საიპოტეკო განყოფილება, წერს იგი, რომელსაც მინდობილი აქვს ბანკში დაგირავებული მამულების ლიკვიდაცია. განყოფილებას მისთვის მიუცია ანგარიში, რომლის მიხედვით მას უნდა შეეტანა ოქროს ფულით 960 მანეთი, ე. ი. ერთი

მილიარდი მანეთი ბონებით. დ. ნაზაროვი ითხოვს, გადაისინჯოს ეს საკითხი, რადგან მას არ გამოუყენებია საადგილმამულო ბანკიდან გამოტანილი ფურცლები: „ორმოცდახუთი წლის განმავლობაში ემრომობდი, ყოველის მხრით ვზღუდავდი ჩემს მოთხოვნილებებს, ბევრს რასმე ვაკლებდი ოჯახს და შვილებს, რომ ბოლო დროს მქო-ნოდა თავშესაფარი და მოხუცებულობის დროს სხვის კარზე არ ამომხდენოდა სული. ეხლა ვხედავ, რომ ჩემი სურვილი ვერ დავაკმა-ყოფილე და ორას ათას მანეთში მეკარგება ამდენი ვაი-ვაგლახით შეძენილი მამული. მეტს მე არას ვიტყვი ამის შესახებ და ვთხოუ-ლობ, რომ ამ გარემოებას მიექცეს ყურადღება ვისთანაც ჯერარს და მომცენ საშუალება, ჩემი უკანასკნელი დღეი გავატარო ჩემს შექმნილ კერასთან და არ ვიქმნე მოსავლელი ჩემი მოხუცებული და უპატრონო დების...“ [4.263]

ეს კიდევ რა იყო. უარესი ელოდა. მას სახლში შეუვარდა და ძალით ბინა წაართვა ვიღაც სტუდენტმა — სოციალისტურ-ბოლშე-ვიკური იდეებით შეპყრობილმა ვინმე მესხმა, რამაც საბოლოოდ შე-არყია მისი სულიერი მდგომარეობა.

ავადმყოფ დ. ნაზარიშვილს ბევრი წერილი მოსდიოდა, უსურ-ვებდნენ გამოჯანმრთელებას, ამხნევებდნენ, სთავაზობდნენ დახმა-რებას — მატერიალურსა თუ სამედიცინოს. გულთბილ წერილებს სწერდა პროფესორი გრიგოლ მუხაძე თბილისიდან:

„ძვირფასო დიმიტრი!

ძალიან ვწუხვარ, რომ მე პირადად ავადმყოფობის გამო ვერ შევძელი თქვენთან ჩამოსვლა. ძალიან მეწყინა თქვენი ავადმყოფო-ბის ამბავი. ალექო წულუკიძეც ავით იყო და ამიტომ მისი წამოსვლა დაგვიანდა. ჩვენი საერთო აზრი და სურვილია თბილისში ჩამობ-რდნენ, აქ კარგად მოწყობილი უროლოგიური კაბინეტი გვაქვს და ცალკე ოთახში მოგაწყობთ. თქვენს ავადმყოფობას დაკვირვება, სპეციალური გამოკვლევა და სპეციალური წამლობა ესაჭიროება და ყოველივე აქ უფრო კარგად ჩატარდება, ვიდრე ქუთაისში. მე დარ-წმუნებული ვარ, რომ ჩვენი დახმარებით თქვენ ისევ გამოჯან-მრთელდებით და თქვენთვის ჩვეულებრივ ახალგაზრდობას დაგიბ-რუნებთ.

კიდევ ბოდიშს გიხდით, რომ მე პირადად ვერ გინახულეთ. გთხოვთ გაბედოთ და თქვენ ჩამოვრდნეთ ჩვენს კლინიკაში.

თქვენი პატივისმცემელი გრ. მუხაძე“.

დიმიტრი ნაზარიშვილი 1927 წლის თებერვალში გარდაიცვა-ლა. გაზეთებში გამოქვეყნდა სამგლოვიარო განცხადებები, დაიბეჭ-და მისადმი მიძღვნილი ლექსები, წერილები და მოგონებები.

დimitრი ნაზარიშვილი თავისი დროის სახელოვანი მოღვაწე იყო. მრავალმხრივი ნიჭით, დაუღალავი ენერგიით სავსე მამულიშვილმა ბევრი კარგი საქმე გააკეთა და დიდი როლი ითამაშა ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების გაუმჯობესების საქმეში.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. «Энциклопедический словарь», т. XX, 1897 г., С.-Петербург
2. Г. И. Арсеньев, В. А. Манасеин (Жизнь и деятельность – 1841-1901 г. г.), Москва, 1951 г.;
3. Д. А. Назаров, Сибирская язва на людях в Новоладожском уезде, в волностях: Городищенской, Глажевской, солещкой и Тогодской в 1884 г., журн. "Врач", № 41, 1886 г., С.-Петербург, стр. 2;
4. დ. ნაზარიშვილის არქივი 2176/106, 284, 288, 344, 345,
5. Д. А. Назаров, «Цхалтубские минеральные источники и государственно-общественное их знание», доклад, Кутаиси, 1917 г.
6. გაზეთი „მუშა“, 1926 წ., 1171
7. დ.გ. ბაქრაძე, ქართული პერიოდიკის ბიბლიოგრაფია, თბილისი, 1947 წ., გვ. 9
8. ცსსა, ფონდი 5/12, 1881, საქმე 6107, გვ. 25-26
9. გაზ. „შრომა“, 1882 წ. 22

Dodo Chumburidze

DIMITRI NAZARISHVILI

Summary

Dimitri Nazarishvili is the eminent representative of progressive intelligentsia of the II part of XIX century. He was famous doctor, public figure, publicist, editor of the newspaper. Nazarishvili made friends with great writers and public figures of his epoch. They were: Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Niko Nikoladze, Davit Kldiashvili, Giorgi Zdanovich, Kirile Lortkipanidze and others. His life and creation is connected to town Kutaisi,

but he got higher education in Petersburg and for some period he was working as a doctor abroad.

During his activity in Kutaisi he didn't stop relation with well-known Russian scientists – Vladimir Mikheilovich Bekhterev, Viacheslav Avksentevich Manasein, with professor Fiodorov. He was the beloved pupil of Sergey Petrevich Botkin. He played the important part against struggle with anthrax and other inflectional diseases.

Nazarishvili established Tskaltubo Balneology Resort, free Medical Institutions, Red Cross Malaria Dispensary. He was editor and founder of Newspaper "Shroma", which was published in Kutaisi in 1881-1883 yrs; he was struggling to establish Elective District Council in Georgia. As other catholic activists, Nazarishvili did his great bit not only in progress of this town, also in progress of whole Georgian Culture. In the presented work, on the basis of Dimitri Nazarishvili Archive which is defended in Kutaisi State Museum, there is shown the way of life of this famous public man.

ნიკო ჯავახიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

ესპანეთის სამოქალაქო ომი და საქართველო (1936-1939 წწ.)

XX საუკუნის 30-იანი წლების მიწურულს მსოფლიოს საზოგადოებრიობის ყურადღება მიპყრობილი იყო ესპანეთისაკენ, სადაც სისხლისმღვრელი სამოქალაქო ომი მიმდინარეობდა.

1936 წლის ივლისში ესპანეთში აჯანყებამ იფეთქა. მას ხელმძღვანელობდა გენერალი ფრანკო, რომელსაც ესპანეთის არმიაში დამსახურებული ავტორიტეტი ჰქონდა მოპოვებული.

არსებობს შეხედულება, რომ ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი, რის გამოც ადამიანები ფრანკოს უმკაცრეს დისციპლინას ემორჩილებოდნენ, მისი საოცარი სიმამაცე იყო. ამასთან ერთად, სიმშვიდემ, რომელსაც იგი მტკიცედ ინარჩუნებდა სამხედრო ოპერაციების დროს და საველე ოფიცრის პრაქტიკულმა ნიჭმა ხელი შეუწყო ფრანკოს წარმატებებს. ახალგაზრდა ოფიცრის სიმამაცის უკან სწორედ ის ცივისსხლიანობა იმალებოდა, რომელმაც ფრანკოს ჯერ ესპანეთის სამოქალაქო ომის უმძიმესი დღეები, ხოლო შემდეგ — II მსოფლიო ომი და ცივი ომი გადაატანინა [5, 55].

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, სამწლიან (1936-1939) სამოქალაქო ომში გამარჯვება წილად ხვდა ფრანკოს და არა რესპუბლიკურ მთავრობას, რომელსაც სსრ კავშირის ხელმძღვანელობა და მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან ჩასული მოხალისენი ეხმარებოდნენ.

აღნიშნულ პერიოდში ევროპაში თავიანთი გავლენის განმტკიცების მსურველი ორი მძლავრი ტოტალიტარული რეჟიმის: სსრ კავშირისა და გერმანიის გეოპოლიტიკური და სამხედრო მეტოქეობის მთავარ არენად ესპანეთი იქცა. ორივე მხარეს თავისი მკაფიოდ განსაზღვრული ინტერესი გააჩნდა. საბჭოთა ხელმძღვანელობა "ფაშისტების შემოტევის შესაჩერებლად" ეხმარებოდა ესპანეთის რესპუბლიკის ხელისუფლებას, ნაცისტური გერმანიისა და მასთან ერთად, ფაშისტური იტალიის მესვეურები კი მხარს უჭერდნენ ესპანელ გენერალ ფრანკოს, რომელიც სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდა "ანტიეროვნულ ძალებთან" და კომუნისტურ ინტერნაციონალთან.

ცნობილია, რომ საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა რესპუბლიკურ მთავრობას იარაღით, საბრძოლო მასალებით, ფულითა და სპეციალისტებით აქტიურად ეხმარებოდა. ესპანეთში 3.000-მდე საბჭოთა სამხედრო სპეციალისტი (მრჩეველები, არტილერიისტები, ტანკისტები, მფრინავები და სხვ.) იბრძოდა [14, 482].

სსრ კავშირიდან ესპანეთში ჩასულ სამხედრო სპეციალისტთა შორის ქართველებიც იყვნენ.

მომავალი კონტრ-ადმირალი *სიმონ სპირიდონის ძე რამიშვილი* (1903-1973) პირველი იყო ქართველთაგან, რომელიც 1936 წელს გაგზავნეს ესპანეთში კარტახენის სამხედრო-საზღვაო ბაზის მეთაურის მრჩევლად. მამაც და გამჭრიახ ქართველ ოფიცერს, იმხანად II რანგის კაპიტანს, იქ "დონ ხუან გარსიას" სახელით იცნობდნენ. აქვე დავსძენთ, რომ იგი 1945 წლის იანვარში მიაღწინეს ქალაქ პორტლენდში (აშშ), რათა ხელი შეეწყო სსრ კავშირში აშშ-ის დახმარების შეუფერხებელი მონოდებისათვის (ლენდ-ლიზის პროგრამით) [6, 685].

მოგვიანებით ს. რამიშვილი იყო კურსანტთა ბრიგადის მეთაური (1941). 1940 წელს სათავეში ედგა ლენინგრადის, ხოლო შემდეგ კასპიის (1948-1961) უმაღლეს სამხედრო-საზღვაო სასწავლებლებს.

1941 წლის 21 მაისს ს. რამიშვილს კონტრ-ადმირალთა სამხედრო წოდება მიენიჭა [6, 299].

მომავალი გენერალ-მაიორი *ვლადიმერ კონსტანტინეს ძე მოდეპაძე* (1915-1985), როგორც კავშირგაბმულობის პროფესიონალი სპეციალისტი, 1938 წლის დამდეგს ესპანეთში მიაღწინეს. ესპანეთში მას "ხოსეს" ფსევდონიმით იცნობდნენ.

ლიტენანტმა ვლადიმერ მოდეპაძემ ერთ წელიწადზე მეტხანს დაჰყო მადრიდის ცენტრალური ფრონტის მეზობლთა რიგებში. იგი ფასდაუდებელ დახმარებას უწევდა რესპუბლიკელებს სპეციალური რადიოტექნიკის საბრძოლო გამოყენებაში.

მას არაერთხელ მოუსმენია დოლორეს იბარურის მგზნებარე სიტყვები, შეუსრულებია პასიონარიას სპეციალური დავალებები.

მამაცურად მეზობლომ ინტერნაციონალისტების წინააღმდეგობის მიუხედავად, ფრანკისტები რესპუბლიკას მედგრად უტყევენ. რესპუბლიკური ესპანეთი სისხლისაგან იცლებოდა.

1939 წლის მარტში ფრანკომ საბოლოო გამარჯვება მოიპოვა. რესპუბლიკური ესპანეთი დამარცხდა. საბჭოთა სამხედრო პირები ესპანეთს ჯგუფებად ტოვებდნენ.

ვ. მოდეპაძე 30 კაცისაგან შემდგარ ჯგუფში მოხვდა, რომელთა შორის დოლორეს იბარურიც იყო. მათ რთული გზა გაიარეს. ისინი დაბრუნდნენ შემდეგი მარშრუტით: აფრიკიდან ზღვით — მარ-

სელში, მარსელიდან მატარებლით პარიზში, სადაც თითქმის ერთ თვეს დარჩნენ. აქედან ჩრდილოეთ საფრანგეთში, ბოლოს — საბჭოთა გემით ბალტიის ზღვის გავლით — ლენინგრადში [7, 60-61].

ალსანიშნავია, რომ მოგვიანებით ვ. მოდებაძე მსახურობდა: ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის დაზვერვის ქვეგანყოფილების უფროსის მოადგილედ (1940-1941), ყირიმის ფრონტის, შავი ზღვის ჯარების ჯგუფის დაზვერვის უფროსად (1941-1943), ერთ-ერთი სტრატეგიული შენაერთის განყოფილების უფროსად (1943-1945), შეიარაღებული ძალების გენშტაბის მთავარი სამმართველოს უფროსის მოადგილედ (1968-1982).

1967 წლის 20 თებერვალს ვ. მოდებაძეს გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება მიენიჭა [6, 295].

რესპუბლიკური ესპანეთის დამცველთა შორის იყო სსრ კავშირის არმიის საჰაერო ძალების ოფიცერი, ლეიტენანტი *შალვა გიორგის ძე ლოლაძე* (1917-1945). იგი დიდ ბრიტანეთში ჩასულა, საიდანაც თავის მეკავშირესთან ერთად ესპანეთში ჩაულენვია [4, 193-194].

სსრკ-გერმანიის ომის დროს იგი ტყვედ ჩავარდა და სამსახური გერმანიის შეიარაღებული ძალების შემადგენლობაში შექმნილ “ქართულ ლეგიონში” დაიწყო. იგი იყო ერთ-ერთი ხელმძღვანელი 1945 წლის აპრილ-მაისში კუნძულ ტექსელზე (ჰოლანდია) მომხდარი ქართველ ლეგიონერთა 822-ე ბატალიონის აჯანყებისა გერმანელების წინააღმდეგ, რომლის დროსაც ბრძოლაში დაიღუპა.

ესპანეთის სამოქალაქო ომის პერიოდში რესპუბლიკური მთავრობის მომხრე მრავალი ესპანელი იძულებული გახდა საბჭოთა კავშირში გადასახლებულიყო. მათი ნაწილი საქართველოში დამკვიდრდა.

ესპანეთიდან დევნილთა შორის იყო საერთაშორისო მუშათა მოძრაობის თვალსაჩინო მოღვაწე, ესპანეთის კომპარტიის გენერალური მდივანი ხოსე დიასი (1895-1942), რომელიც თბილისში დასახლდა. 1942 წლის 20 მარტს მან სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა. დაკრძალული იყო თბილისში, ვერის სასაფლაოზე, საიდანაც მისი ნეშტი ამ ცოტა ხნის წინათ სამშობლოში გადაასვენეს.

ფრანკისტების მხარდამხარ ასევე მრავალი უცხოელი მოხალისე იბრძოდა. ძირითადი დახმარება ფრანკოს გერმანულმა და იტალიურმა ჯარებმა გაუნიეს, რომელთა საერთო რაოდენობა 300.000-მდე მებრძოლს შეადგენდა [13, 482]. მათ შორის გამოირჩეოდა გერმანიის სამხედრო-საჰაერო ძალების (ლიუფტვაფე) ქვეგანაყოფი, ლეგიონი “კონდორი”, რომლის წევრთათვისაც ესპანეთის

ზამ — თიუქმ მეთიციოფა :თიტლონზამ იტენენ მემემლონდუ იმ

სამოქალაქო ომი II მსოფლიო ომის ერთგვარ გენერალურ რეპეტიციას წარმოადგენდა [12, 261-262].

ალსანიშნავია, რომ ფრანკისტების მხარდამხარ ქართველი ემიგრანტებიც იბრძოდნენ. მათ გულწრფელად სწამდათ, რომ ფრანკოს გამარჯვება დაასუსტებდა საქართველოს დამოუკიდებლობის დამასამარებელ ბოლშევიკურ რეჟიმს. მათ შორის იყვნენ: საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ყოფილი პოლკოვნიკი ფრიდონ წულუკიძე, რუსეთის იმპერატორის ამაღლის ყოფილი ნევრი, გვარდიის პოლკოვნიკი ალექსანდრე ამილახვარი, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის “შეფიცულთა რაზმის” წევრი, საფრანგეთის სამხედრო აკადემიის კურსდამთავრებული მერაბ ჯორჯაძე, პორუჩიკი კონსტანტინე გოგნიჯანოშვილი, ილარიონ მაღალაშვილი და სხვები.

ქართველ ემიგრანტთა გარკვეული ნაწილი, მართალია, უშუალოდ არ მონაწილეობდა ესპანეთის სამოქალაქო ომში, მაგრამ გენერალ ფრანკოს აშკარად თანაუგრძნობდა. მათ შორის იყვნენ ნაციონალისტური მიმართულების პოლიტიკური ძალები: საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია, ორგანიზაცია “თეთრი გიორგი” და სხვები.

ფრანკოს მიერ მოპოვებულ სამხედრო წარმატებებს საგანგებო წერილით გამოეხმაურა ქართული ემიგრაციის ცნობილი წარმომადგენელი, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი ალექსანდრე ცომაია (1907-1956). მისი სტატია “ფრანკოს გამარჯვება” დაიბეჭდა საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის პარიზში გამომავალ ახალგაზრდულ ჟურნალში “ახალი ივერია”. საგულისხმოა, რომ იგი გამოქვეყნდა მანამდე, სანამ ფრანკო საბოლოო გამარჯვებას მოიპოვებდა [10].

რესპუბლიკური ესპანეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართველ ემიგრანტთა მონაწილეობა შესწავლილი გვაქვს სტატიაში: “ესპანეთის სამოქალაქო ომი და ქართული ემიგრაცია” [11, 469-479]. ამიტომ, ამ საკითხის შესახებ საუბარს აღარ გავაგრძელებთ.

სამოქალაქო ომის პერიოდში რესპუბლიკური ესპანეთის დამცველთა მიერ გამოვლენილი გმირული შემართებით იმდროინდელი ქართველი ახალგაზრდობა აღფრთოვანებული იყო.

ესპანეთში მიმდინარე მოვლენებით ახალგაზრდა პოეტები ლადო ასათიანი და მირზა გელოვანი დიდ დაინტერესებას იჩენდნენ. ისინი ესპანელებს და განსაკუთრებით ბასკებს ქართველთა მონათესავე ხალხებად მიიჩნევდნენ და გულთადად თანაუგრძნობდნენ.

თავისი მეგობრების წრეში ლადო ასათიანი თურმე ხშირ-ხშირად წამოიძახებდა: “ერთი ქართველი პოეტი არ უნდა იყოს ახლა

იქ? ვინ გამიშვებს, თორემ ახლავე გავფრინდებოდიო... შეაგროვე ტალიკ-ტალიკი ქართველი ბიჭები, დასხი ხომალდზე ძველებურად, გადაიარე შავი ზღვა, აფრაგამილი ჩაუქროლე სტამბოლსა და საბერძნეთს, ლაჯებში გამოივლე და გაუძვერი ხმელთაშუა ზღვისაკენ გასავლელ სრუტეებს, შემოუარ-შეუარე იქ მიმოფანტულ კუნძულ-ყურეებს და ასე, ზღვა-ზღვა ცურვით, მიაღექი ესპანეთს ვალენსიიდან.

ნახეთ, როგორ შეხედებიან ესპანელები ლეჩხუმელ გრანდს — ლადო ასათიანს! მერედა, რა ამბავია ამდენი ქართული სახელები: არაგონია, ალგოდორა, ასტურია, იბერია, კასპე, ტალავერა, ტახო, ტომარა, ხეტაფა... ნამდვილ მეორე საქართველოში ვიგრძნობ თავს. სადაა ახლა მაიაკოვსკი? როგორ დაიქუხებდა და დაიგრგვინებდა!" [1, 183].

ნიკა აგიაშვილი იგონებდა: "ჩვენამდე აღწევდა "ბანდერა როსას" ცეცხლოვანი ხმები და ზარბაზნების გრაილ-გრაილი ასტურიაში, ესტრამადურაში, ტოლედოსა და გვადალახარაში. მთელი მსოფლიოს მონინავე ადამიანები და მწერლები გაეშურნენ ბრძოლების შუაგულში: სახელოვანი ამერიკელი მწერალი ერნესტ ჰემინგუეი, ფრანგი ჟან რისერ ბლოკი, ჩილელი პაბლო ნერუდა, გერმანელი იოჰანეს ბეხერი, მათე ზალკა, ცნობილი რუსი მწერლები: ალექსი ტოლსტოი, ილია ერენბურგი, მიხეილ კოლცოვი და კიდევ ბევრი სხვა გამორჩენილი ადამიანი ხიშტითა და კალმით გვერდში ამოუდგა დოლორეს იბარურსა და ხოსე დიასს, აჯანყების დასაწყისშივე დაღუპულ გარსია ლორკას, რაფაელ ალბერტისა და ჭაღარა ანტონიო მაჩადოს... ამ დროს დაწერა ლადომ რამდენიმე ლექსი ესპანეთზე და შორიდან გამოეხმაურა იმ დროთა მღელვარე ამბებს" [1, 183-184].

ლადო ასათიანის მიერ 1936 წელს დაწერილი ლექსი "ესპანელ მეგობრებს" ორ ნაწილად იყოფა. პირველ ნაწილში, რომელსაც ეწოდება "შვილებო — რუბენ და ამალია (პასიონარიას წერილი შვილებისადმი — მოსკოვში)", ვკითხულობთ:

"ბილბაოს თავზე გაზის ნისლია,
ველებზე დაჰქრის შრაპნელის რისხვა,
სისხლისმსმელები ისევ ისვრიან,
— ჩვენ ვერ შეგვაკრთობს ვერაგი მტრის ხმა!
ამალია და ძვირფასო რუბენ,
ფრონტზეა თქვენთვის ნეტარი დედაც.
ო, არ იდარდოთ, თუ დავიდუპეთ,
რადგან ბედნიერ მომავალს ვჭედავთ!

შენ, ჩემო შვილო, იყავ ძლიერი,
მტერს სისხლის ღვარით აუვსე უბე,
შეგრჩეთ მებრძოლის ნება-იერი,
ამალია და ძვირფასო რუბენ!
იმედითაა გული ავსილი,
მზე გაანათებს მალე ესპანეთს
და ბედნიერი დედა და შვილი
მზის ქვეყანაში ვნახავთ ერთმანეთს.
და თქვენც, შვილებო, იყავით მხნედა,
იყავით მტკიცედ, გთხოვთ მხოლოდ ამას:
ბარიკადებზე მებრძოლი დედა,
ბარიკადებზე მებრძოლი მამა.
გარშემო ისევ გაზის ნისლია,
ის უერთდება ზეცაში ღრუბელს.
გახსოვდეს, შენსკენ როცა ისვრიან,
შენც მარჯვედ უნდა ესროლო, რუბენ!" [3, 56].

აღნიშნული ლექსის მეორე ნაწილი, სახელწოდებით "რაფაელ ალბერტ" ლადო ასათიანმა ესპანელ რევოლუციონერ პოეტს რაფაელ ალბერტს მიუძღვნა. ლექსში ქართველი პოეტი თავის ესპანელ კოლეგას ასე მიმართავს:

"შენ მგოსნის ცეცხლი განვალებს, როცა
უმღერ ესპანელ ვაჟკაცის მხარ-ბეჭს.
ასწიე ბრძოლის მგზნებარე დროშა,
ძვირფასო ძმაო, რაფაელ ალბერტ!
დე, გაიფანტოს რაზმიდან — რაზმად
შენი სიმღერა, მოედოს სანგრებს,
გავარდეს იგი ისე, ვით ვაზნა,
სისხლისმსმელების ზღუდეს რომ ანგრევს,
გაგრკინებია გულის კარები
და ლაჩარს გმირის შეძლებით ჰმოსავ,
მინდა ამ ლექსის წმინდა პწკარებით
გადაგეხვიო მგოსანი — მგოსანს.
დე, გაიფანტოს სიმღერა წმინდა —
ესპანელ ხალხის დუშმანთ რომ არბევს.
მეც შენი ყელით ვიმღერო მინდა,
ძვირფასო ძმაო, რაფაელ ალბერტ!
რაფაელ ალბერტ, ჩემი სხეული
გახმეს, უგულო ხესავით გახმეს,

თუ მტრისკენ მნახო გადარხეული,
ვეზიზღებოდე მეგობრებს, მნახველს.
რაფაელ ალბერტ, ჩემი სხეული
გახმეს, უგულო ხესავით გახმეს,
საკუთარ საქმედ თუ არ მიმაჩნდეს
მე ესპანელი მშრომელის საქმე!" [3, 57].

საკავშირო გაზეთებში "იზვესტიასა" და "პრავდაში" გამოქვეყნებულ წერილებს ესპანეთის შესახებ ქართველი ახალგაზრდობა დიდი ინტერესით კითხულობდა.

კოლცოვის მორიგ სტატიაში "ესპანური დღიურიდან" აღნიშნული იყო, რომ ლამაზჩელები არ იცნობენ მწერალ მიგელ დე სერვანტესს და მის გმირებს, ხოლო სოფელ ტობოსოში დუღსინია ტობოსელის სახელი არ სმენიათო.

აღნიშნულმა ინფორმაციამ ლადო ასათიანის გაკვირვება გამოიწვია. მას უთქვამს: "ჩვენ ვჯობნებივართ იმ დალოცვილებს. აბა, საქართველოს რომელ სოფელში ან რომელი ქართველის ოჯახში არ იცნობენ რუსთაველს ან ილიას, აკაკის, ვაჟას, ყაზბეგს, დავით კლდიაშვილს, ეგნატე ნინოშვილს და არ ნაუკითხავთ მათი გმირების თავგადასავალი?" [2, 29].

ქართველ შემოქმედთა ერთმა ჯგუფმა, რომელშიც მ. გელოვანი და ლ. ასათიანიც შედიოდნენ, იმდროინდელ მთავრობას თხოვნით მიმართა, რომ ესპანეთში საბრძოლველად წასვლაში დახმარებოდა.

ნ. აგიაშვილის მოგონებაში ვკითხულობთ: "ელიოზ ხუციშვილმა, ვანიონ დარასელმა, გიორგი ნაფეტვარიძემ, მამია ასათიანმა და თვითონ ლადომ განცხადებით მიმართეს ზემდგომ ორგანოებს, ესპანეთში საბრძოლველად გაგვიშვითო. მათ სიაში მეც ვეწერე, — ძალიან მინდოდა სერვანტესის ქვეყანაში წასვლა, ლამაზჩის მხარისა და "დონ კიხოტში" აღწერილ სხვა საიშვიათო კუთხეთა მონახულება.

როგორც შემდეგ გავიგეთ, ასეთივე განცხადება დაენერათ თბილისში მცხოვრებ ახალგაზრდა მწერლებსაც: მირზა გელოვანს, რევაზ მარგიანს, ალექსანდრე საჯიას, გაბრიელ ჯაბუშანურს, ვახტანგ ჭელიძეს, შალვა ამისულაშვილსა და სხვებს, მაგრამ... სანამ პასუხი მოგვივიდოდა, იქ, ესპანეთში, ყველაფერი დამთავრდა" [1, 183-184].

ესპანეთიდან ჩამოსული ბასკი და ქართველი ხალხების სოლიდარობის გამოხატულებად იქცა ამხანაგური საფეხურთო მატჩი,

რომელიც სამოქალაქო ომის დროს თბილისში შედგა. მატჩი ბასკი ფეხბურთელების გამარჯვებით დამთავრდა.

საქართველოში გადმოსახლებულ ესპანეთის მოქალაქეთა შორის ბასკებიც იყვნენ.

ბასკი ასული მარტინა მინტეგი ბილბაო იმ ესპანელ ბავშვთა შორის იყო, რომლებიც XX საუკუნის 30-იანი წლების მიწურულიდან საქართველოში დამკვიდრდა. მოგვიანებით იგი ქართველ ჭაბუკზე მწერალ გივი იორამაშვილზე დაქორწინდა.

თავის მშვენიერ წიგნში "ჩემი ბასკეთი" მ. მონტეგიმ იმდროინდელ ესპანეთში მიმდინარე მოვლენები და საკუთარი თავგადასავალი ფრიად საინტერესოდ გადმოსცა [9].

ქართველების ბასკი რძლის წიგნში ვკითხულობთ: "თბილისში ბევრი ესპანელი დარჩა, აქვე დაოჯახდნენ. ჩემს ოჯახში, ყოველ წელიწადს, ჩემი დაბადების დღეს, თავს ვიყრით ესპანელები. განსაკუთრებით სიხალისე შემოაქვთ მოქანდაკე ლუის ფერნანდესსა და სატრიკოტაჟო კომბინატის ოსტატს დარიო სუარესს. მათი სიმღერების მოსასმენად მეზობლები ფანჯრებს აღებენ. ლუისს ცოლად რუსი ქალი ჰყავს, დარიოს — ქართველი.

ერთ-ერთ ასეთ საღამოზე ჩემი ქმრის მეგობარი პოეტი მურმან ლებანიძე გვეწვია. ამ საღამომ შთააგონა მურმანს შესანიშნავი ლექსი "ესპანური კანტატა".

— ესპანეთივით მქუხარეა ქვეყანა ჩვენი!

— ესპანელებივით ფიცხნი ვართ ყრმანი!

— ესპანეთივით მზურვალეა ქვეყანა ჩვენი!

— ესპანელივით შავგვრემანი გიშოვეთ ქმარი!

ასე იწყება მურმანის ლექსი. მე მგონი, შესანიშნავად გადმოსცა მურმანმა იმდამინდელი განწყობილება, სადაც მხიარულებაც იყო (როგორც ეს სუფრას სჩვევია), მაგრამ ნალველიც ბევრი ერიო.

— მარტინა მინტეგი, თავი რისად ჩაგიკიდია,

ტურფა საქართველოს რძალო?

და გვიპასუხა მარტინამ მაზღებს:

— ვინც საქართველოს გარეშე გასძლებს

ვინც დაივინყებს გორსა და ატენს,

დედასაც ქართველს, მამასაც ქართველს,

ვინც უცხო მხარეს ილხენს ადვილად,

ხომ ვერ ახსენებთ იმას ქართველად?!

... შორს პირინეის ნათლდება მთები,
იმ მთებს დაჰფრენენ ოცნების ფრთებით
და, ვით მხედრები რკინის კასკებით,
სხედან, პირქუშად სდუმან ბასკები.

ესპანეთზე ჭმუნვას ესპანური სიმღერები სცვლიან.

ასე მღერის მარტინა და ის ბიჭებიც აქ არიან,
ვისაც მშობლად გაუხდია საქართველოს ნალკოტი;
ჰქუხდა ომის გაგანია, იმის შემდეგ რა ხანია, —
ცხრა წლის ბიჭი ესპანეთში გავრბოდი.

... მერე სახლში მოგვაყენეს ესპანელი ხიზნები;
სიხარულით ვმღეროდით, სიხარულით ვტირდით;
იმ შავტუხა გოგო-ბიჭებს ქუჩა-ქუჩა დავდევიდით,
“ვივა, ვივა ესპანეთს!” — მთელ წელიწადს ვცვივროდით.

ის ბიჭებიც აქ არიან, — დაიზარდნენ რა ხანია —
გათხოვეს მარტინა და ქართულ ოჯახს სტუმრობენ;
მოსაკითხით მოდიან, ქეიფი და ყაყანია,
ქართულს მასლაათობენ და ესპანურად ხუმრობენ...”
[9, 20-21].

მურმან ლებანიძეს ეკუთვნის ლექსი “ესპანელები”, რომელიც ასე-
ვე ესპანეთის სამოქალაქო ომის თემაზეა შექმნილი. ლექსში ვკით-
ხულობთ:

“ისე მოდიან, ისე მოდიან, ისე მოდიან
ხოხე დიასის, ხოსე დიასის სასაფლაოსთან,
წარბშეკრულები, მდუმარენი ისე მოდიან,
თითქოს აქ იყოს და არა იქ პირინეები,
ამ თრიალეთის ქედის ნაცვლად,
ისე მოდიან!
ისე მოდიან, ისე მოდიან დიასის ძეგლთან,
მსასოფარნი,
მსასოფარნი იმგვარად დგანან,
თითქოს ეს იყოს ესპანეთი და არა ძეგლი,
არა საფლავი —
ესპანეთი ეს იყოს თითქოს!
თითქოს აქ ჩქეფდეს შფოთიანი გვადალკვივირი

და არა მწუხრში მოისმოდეს
ბუტბუტი მტკვრისა...
“ვინ იცის, მტკვარო,
რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი!” [8, 493].

ამრიგად, სამოქალაქო ომის (1936-1939) პერიოდში ესპანეთში
მეგრძოლ საბჭოთა სამხედრო სპეციალისტებს შორის ქართველე-
ბიც იყვნენ. მათ შორის გამოირჩეოდნენ მომავალი კონტრ-ადმირა-
ლი *სიმონ სპირიდონის ძე რამიშვილი* (1903-1973), მომავალი გენე-
რალ-მაიორი *ვლადიმერ კონსტანტინეს ძე მოდებაძე* (1915-1985),
ლეიტენანტი *შალვა გიორგის ძე ლოლაძე* (1917-1945), რომელიც მო-
გვიანებით, კუნძულ ტეესელზე (ნიდერლანდები) მომხდარ ანტინა-
ციტურ აჯანყებას (1945 წლის აპრილი-მაისი) მეთაურობდა და
სხვები.

რესპუბლიკური ესპანეთის დამცველთა მიერ გამოვლენილი
გმირული შემართებით იმდროინდელი ქართველი ახალგაზრდობა
აღფრთოვანებული იყო. ესპანეთში მიმდინარე მოვლენებით დიდ
დაინტერესებას იჩენდნენ ახალგაზრდა ქართველი პოეტები: ლადო
ასათიანი, მირზა გელოვანი და სხვები. ისინი ესპანელებს და განსა-
კუთრებით ბასკებს ქართველთა მონათესავე ხალხებად მიიჩნე-
ვდნენ და გულითადად თანაუგრძნობდნენ.

ესპანეთის სამოქალაქო ომის თემაზე შეიქმნა ლადო ასათია-
ნის, მურმან ლებანიძისა და სხვათა ლექსები.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ნიკა აგიაშვილი, პირად-პირადი, თბ., 1986.
2. ნიკა აგიაშვილი, ჭაბუკები დარჩნენ მარად, თბ., 1971.
3. ლადო ასათიანი, ერთგომეული, შეადგინა მანანა ასათიანმა, თბ., 1979.
4. გივი გაბლიანი, ჩემი მოგონებანი (მეორე მსოფლიო ომი), II, ქუთაისი, 2000.
5. გენერალისიმუსი ფრანკო, საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს საგარეო პოლიტიკის კვლევისა და ანალიზის ცენტრის ბიულეტენი 4 (13), თბ., 1999.
6. ლევან დოლიძე, გენერლები საქართველოდან (საქართველოს გენერალიტეტის სამსაუკუნოვანი მატრიანე), თბ., 2003.
7. ლევან დოლიძე, მხედართუფროსები საქართველოდან, თბ., 1986.
8. მურმან ლებანიძე, რჩეული ლირიკა, თბ., 1987.

9. მარტინა მინტეგი ბილბაო, ჩემი ბასკეთი, თბ., 1967.
10. ალექსანდრე ცომაია, ფრანკოს გამარჯვება, ჟურნ. "ახალი ივერია", პარიზი, 1938, 12.
11. ნიკო ჯავახიშვილი, ესპანეთის სამოქალაქო ომი და ქართული ემიგრაცია (1936-1939), წელიწადული "ქართული დიპლომატია", ტ. 10, თბ., 2003.
12. «Кондор», Энциклопедия Третьего Рейха», Москва, 1996.
13. Национально-революционная война испанского народа 1936-39, «Военный Энциклопедический словарь», Москва, 1983.
14. Советские вооруженные силы: история строительства, Москва, 1978.

Prof. Dr. Niko Javakhishvili

Main research scholar of Ivane Javakhishvili

Institute of History and Ethnology

CIVIL WAR IN SPAIN AND GEORGIA

(1936-1939)

Summary

Among soviet military specialists fighting in Spain during civil war period (1936-1939) also were georgians. Among them were notable Rear-Admiral *Simon Ramishvili* (1903-1973), future Major General *Vladimer Modebadze* (1925-1985), Lieutenant *Shalva Loladze* (1917-1945), who later was leading Anti-Nazism uprising on the island Texel (Netherlands, April-May of 1945) and others.

Georgia became the second motherland for the numerous settlers from Spain. Among them was Jose Dias (1895-1945), figure of the international labour movement, the secretary general of Spanish Communist party, who settled in Tbilisi. He was buried in Tbilisi, Vera Cemetery, from where his ashes were recently reburied in Spain.

Those days georgian youth was delighted because of the republican Spain defender's heroism. Young Georgian poets: *Lado Asatiani*, *Mirza Gelovani* and others were interested in the running events in Spain. They were counting Spaniards and mostly basks georgians' relative people and sympathized them.

On the theme of Spain civil war were created poems of famous georgian poets: *Lado Asatiani*, *Murman Lebanidze* and others.

ალექსანდრე ოთარაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
იაკობ გოგებაშვილის თელავის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ქართული მეფრინველეობის პროდუქტების ქვეპორტი XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში

XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე, საქართველოს მოსახლეობა შინაურ ფრინველს მხოლოდ საკუთარი მოთხოვნილების: ხორცის, კვერცხის და ბუმბულის მისაღებად ამრავლებდა. იმ პერიოდში მეფრინველეობის პროდუქტებით ვაჭრობა საქეპორტო ხასიათს არ ატარებდა და მცირე რაოდენობით გადიოდა ადგილობრივ ბაზარზე. სადაც ადგილობრივი მეფრინველეობის პროდუქტების გაცვლა სხვადასხვა მოთხოვნილების საოჯახო საგნებზე ხდებოდა [1,235].

მეფრინველეობის პროდუქტების საგარეო ბაზარზე გატანას უპირატესად შემდეგი გარემოებები აფერხებდა: 1) გლეხი ზრდიდა იმდენ ქათამს, რამდენიც სჭირდებოდა მის ოჯახს გამოსაკვებად (ხორცი, კვერცხი) და საოჯახო მოხმარებისათვის (ბუმბული); 2) არ იყო გაყვანილი კეთილმოწყობილი გზები, რომლის საშუალებითაც სოფლები სავაჭრო ცენტრებს დაუკავშირდებოდნენ. თავდაპირველად, როდესაც მეფრინველეობის პროდუქტებით საგარეო ვაჭრობის საქმეში პირველი ნაბიჯები იდგმებოდა, კერძო ჩარჩო-ვაჭრები გასაგზავნ კვერცხს თანდათან აგროვებდნენ და რადგან მათ კვერცხის შესანახად შესაფერისი ადგილი არ გააჩნდათ-ფუჭდებოდა, რის გამოც ქართულ საქონელს ბაზარი ეკარგებოდა. ამის გამო შინაური ფრინველის პროდუქტებს შორის საბაზრო მნიშვნელობა უპირატესად მხოლოდ ქათმის ხორცს და ფრთას - ბუმბულს ჰქონდა. რაც დრო გადიოდა კვერცხს თანდათან უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თუ 1870-იან წლებამდე თბილისის ბაზარს მაზრის სოფლები ამარაგებდნენ, ფოთი-თბილისის რკინიგზის გახსნის შემდეგ, თბილისის ბაზარს თანდათან დასავლეთ საქართველოდან შემოტანილი მეფრინველეობის პროდუქტები იპყრობს [1,13-14].

1877-78 წლებში ქუთაისის გუბერნიიდან გაგზავნილი მეფრინველეობის პროდუქტები თავს იყრიდა ბათუმში და ადგილობრივი ნავსადგურიდან გამავალი გემები მეფრინველეობის პროდუქტებითა და მარაგდებოდა [1,235]. ბათუმი, ფოთი, ქუთაისი და თბილისი პატარა

ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

სომხეთ-აზერბაიჯანის ტერიტორიული პრაქტიკის ბათუმის ოლქზე (1919-1920)

საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ არსებობა ბათუმის ოლქის გარეშე დაიწყო. 1918 წ. 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის პირობების თანახმად სამუსლიმანო საქართველო ოსმალეთს ჰქონდა ოკუპირებული. პირველ მსოფლიო ომში თურქეთის დამარცხების შემდეგ 1919 წლის იანვრიდან ბათუმის ოლქში ფუნქციონირება დაიწყო დიდი ბრიტანეთის საოკუპაციო ხელისუფლებამ. ბათუმის ოლქი მოიცავდა ქობულეთის, აჭარის, ართვინის, გონიოსა და იმერხევის (შავშეთითურთ) რაიონებს. ქ. ბათუმი პოლიტიკურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ნავსადგურითა და სარკინიგზო მაგისტრალით უცხო ქვეყანათა პოლიტიკურ ინტერესებს აღძრავდა. სამუსლიმანო საქართველოში აქტიურად მოქმედებდნენ პროთურქული, პრობოლშევიკური, პროსომხური და პროაზერბაიჯანული ორგანიზაციები, მათ გვერდით მძიმე პირობებში ბრძოლა უწევდათ პროქართულ მიმართულებებსაც. ბათუმის ოლქის ტერიტორიაზე სხვადასხვა მოტივით პრეტენზიას აცხადებდა სომხეთისა და აზერბაიჯანის სახელმწიფოთა მთავრობებიც.

სომხეთის რესპუბლიკა სარგებლობდა საერთაშორისო მხარდაჭერით, მის ინტერესებს იცავდნენ აშშ და ევროპის სახელმწიფოები. სომხური მთავრობა ცდილობდა არ დაპირისპირებოდა თეთრგვარდიელთა ლიდერს გენერალ დენიკინს, შედეგად ეს უკანასკნელიც საჭირო შემთხვევაში მისი მომხრე იქნებოდა. სომხეთის ხელი-სუფლება და მმართველი პარტია “დაშნაკცუტუნი” თავის სახელმწიფო ინტერესებთან შესაბამისობაში წარმართავდნენ ურთიერთობას საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან. პირისპირ შეხვედრებისას მათი დიპლომატები დაშაქრულები საუბრობდნენ და კეთილგანწყობას გამოხატავდნენ, ამავდროულად არც საქართველოს მთავრობის დისკრიმინაციას და იმიჯის შელახვას ერიდებოდნენ ევროპულ ასპარეზზე, არ იზარებდნენ, არც ფანტაზია ლალატობდნენ და გამოგონილი ბრალდებებით აჭრებდნენ უცხოურ პრესას, ეწეოდნენ ანტიქართულ აგიტაციას—პროპაგანდას (20). სომხეთი სამართლიანობას ნაკლებად მისდევდა, შესაძლებლობა ეძლეოდა და ამით სარგებლობდა კიდეც. ცდილობდა რაც შეიძ-

ლება მეტი მოეთხოვა ჩრდილოელი მეზობლისაგან და მისი მიღებისათვის ყველა ხერხით ებრძოლა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამწლიანი ისტორია სომხეთ—საქართველოს ომსაც იცნობს, რომელიც სომხური მხარის პროვოცირებული იყო.

სომხური ნაციონალური ორგანიზაცია “დროშაკისტები” აქტიურად მოქმედებდნენ ბათუმის ოლქში, ისინი დახმარებას უწევდნენ ოსმალეთიდან დევნილ თანამემამულეებს. აქ ასევე არსებობდა ანტიქართულად განწყობილი სომხური ნაციონალისტური ორგანიზაციები “გინჩაკი” და “დაშნაკცუტუნი”, რომლებიც აგენტურულ საქმიანობას წარმართავდნენ ბათუმის ოლქში და საქართველოს სახელმწიფოებრიობის საზიანოდ მოქმედებდნენ. სამუსლიმანო საქართველოში სომხური ორგანიზაციებისაგან მოსალოდნელი საფრთხე იმდენად რეალური და მასშტაბური იყო, რომ ყოველივე აისახა იმდროინდელ ქართულ პერიოდულ გამოცემებში, ამ თემაზე აქტიურად წერდნენ და საუბრობდნენ საქართველოში [11].

ოსმალეთიდან დევნილი სომეხი ლტოლვილები, რომლებიც მზრუნველობითა და მხარდაჭერით სარგებლობდნენ, ბათუმის ოლქის დაცლილ ტერიტორიებზე სახლდებოდნენ, მათ დახმარებას უწევდა აშშ—ის საქველმოქმედო ორგანიზაცია. სომხური სეგმენტი ოლქში იმდენად მყარად დამკვიდრდა, რომ თავს უფლებას აძლევდნენ თავის ნება სურვილის შესაბამისად ემოქმედათ. სომხეთის მთავრობა მოითხოვდა ლტოლვილთათვის საქართველოში სამუდამოდ დასახლების უფლება მიეცათ, რასაც დემოკრატიული ხელისუფლება ეწინააღმდეგებოდა [10, 54].

სომხეთს სურდა მისთვის მიეცათ ზღვაზე გასასვლელი, ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ის პრეტენზიას აცხადებდა ბათუმის ოლქზე, რომელიც სადაო ტერიტორიად იქცა ერთი მხრივ ამ მხარეზე ისტორიული უფლების მქონე საქართველოსა და მეორე მხრივ სომხეთთან, ერთად აზერბაიჯანის და უფრო ანგარიშგასაწიე ევროპის სახელმწიფოთა შორის [18, 18]. სომხეთი ითხოვდა ყარსიდან — ბათუმამდე და ბათუმიდან — რიზემდე რკინიგზის გაყვანას, მასზე სომხეთის კონტროლის დანესებას და ჭოროხის მთელ მარცხენა სანაპიროს.

დაშნაკი სომხები უკავშირდებოდნენ ბათუმის ოლქში მოქმედ თურქოფილურ ორგანიზაციას “სედაი მილეთს”, მონაწილეობდნენ მათ მიერ შექმნილ შეიარაღებულ რაზმებში, აღსანიშნავია, რომ ისინი სარგებლობდნენ ბათუმის ოლქის ბრიტანული ადმინისტრაციის ხელმძღვანელის გენერალ-გუბერნატორ კუკ—კოლისის მხარდაჭერით [7, 20]. “დაშნაკებსა” და “სედაი მილეთს” შორის არსებობდა შეთანხმება, რომ პარიზის საზავო კონფერენციაზე ბათუ-

მის ოლქზე სომხეთის მთავრობის მოთხოვნებს თურქოფილური ორგანიზაციისაგან სრული მხარდაჭერა ექნებოდა [3, 83].

აზერბაიჯან — საქართველოს მთავრობათა შორის უფრო მოკავშირული ურთიერთობა არსებობდა, თუმცა იყო წინააღმდეგობებიც, ინტერესთა კონფლიქტი. ერთ—ერთი ასეთი შეუთანხმებლობის ობიექტი ბათუმის ოლქი და ქ. ქათუმის ნავსადგური იყო. აზერბაიჯანი, როგორც ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის ნავთობით მდიდარი ქვეყანა, მიისწრაფოდა გასასვლელი ჰქონოდა შავ ზღვაზე. მათ უნდოდათ ბაჟის გარეშე, თავისუფლად გაეტანათ ნავთობი ბათუმის ნავსადგურიდან.

აზერბაიჯანის მთავრობა აჭარლებს რელიგიური ერთიანობის საბაზით აზერბაიჯანის ერთ—ერთ ტომად აცხადებდა და დემოკრატიული საქართველოს მთავრობას ნოტიო მიმართავდა, ხელი არ შეეშალა აჭარის მოსახლეობის დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვისთვის [3, 256]. ბათუმისათვის ბრძოლა საქართველო — აზერბაიჯანს შორის არ შემოიფარგლებოდა დიპლომატიური მოლაპარაკებებით და ტაქტიკით. უფრო აქტიური და აზერბაიჯანისთვის იმედის მომცემი იყო, მისი ინტერესების გამტარებელი, ბათუმის ოლქში მოქმედი ორგანიზაციები. 1916 წელს ბათუმში გაიხსნა ბაქოს საქველმოქმედო საზოგადოების განყოფილება, რომელსაც მუსავატები ხელმძღვანელობდნენ. ოფიციალურად მისი მიზანი იყო მსოფლიო ომისაგან დაზარალებული მაჰმადიანი მოსახლეობის დახმარება, ფაქტობრივად კი ისინი პანისლამისტურ პროპაგანდას ეწეოდნენ [6, 30]. ამ მხრივ გამოირჩეოდა მათი ერთ—ერთი წევრი აზერბაიჯანელი რიზა—ბეგი. ისინი ქართული სკოლების წინააღმდეგ აზერბაიჯანულ სკოლებს ხსნიდნენ და ცდილობდნენ მიეზიდათ აჭარელი ბავშვები. ბაქოს საქველმოქმედო საზოგადოების ბათუმის განყოფილების აგიტაციის შესაჩერებლად მემედ აბაშიძემ დაარსა "საქველმოქმედო საზოგადოება", რითაც მოსახლეობაზე მათი გავლენა შემცირდა [1, 77].

1918 წელს ბაქოს საქველმოქმედო საზოგადოების ბათუმის განყოფილების და ე. წ. "ისლამის კომიტეტის" ბაზაზე შეიქმნა თურქოფილური ორგანიზაცია "სედაი მილეთი" (ერის ხმა) [6, 117], ეს მოძრაობა მჭიდრო კავშირში იყო აზერბაიჯანის "მუსავატებთან", ისინი ერთობლივად, ურთიერთ დახმარებით მოქმედებდნენ. მათ საქმიანობას წარმართავდა აზერბაიჯანის კონსული მემედ—ბეგ ეფენდიევი [6, 120—121].

ბათუმის ოლქში მოქმედი ანტიქართული ორგანიზაციები ზოგ შემთხვევაში ახერხებდნენ მოსახლეობის გადაბირებას, მათგან ქმნიდნენ შეიარაღებულ რაზმებს, ასეთ ჯგუფებში ერთიანდებოდა

ნენ ასევე თურქები, თეთრგვარდიელი რუსები, დაშნაკი სომხები და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან გამოქცეული კაზაკები.

აზერბაიჯანის სახელმწიფო მოღვაწეთაგან აქტიურობდა საგარეო საქმეთა მინისტრი ხან—ხოელი, იგი რელიგიურ თემას მხერხებულად იყენებდა თავისი ქვეყნის ინტერესებისათვის [19, 67].

სომხეთი და აზერბაიჯანი თავის მოთხოვნებს ბათუმის ოლქის ტერიტორიაზე ევროპაში მიმდინარე საერთაშორისო კონფერენციებზე ახმოვანებდნენ. სომხეთ — აზერბაიჯანის ტერიტორიული პრეტენზიების დაკმაყოფილებაში საერთაშორისო მხარდაჭერის მოპოვება იმჟამინდელი მსოფლიო პოლიტიკის გათვალისწინებით სავსებრით რეალური იყო.

სომხეთის ინტერესების დამცველი და გამტარებელი აშშ—ის მთავრობა იყო, რომელიც ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა შორის მხოლოდ ამ ქვეყნის დამოუკიდებლობას აღიარებდა, რადგან მათი ლოგიკით სომხეთი რუსეთმა დაიპყრო, საქართველოსაგან განსხვავებით, რომელიც ნებაყოფლობით შეუერთდა რუსეთის იმპერიას [8, 354]. აშშ—ის მთავრობა "დიდი სომხეთის" საზღვრების აღდგენის იდეასაც აყენებდა და აცხადებდა, რომ ე. წ. "ტერიტორიული გაერთიანებანი", ანუ საქართველო და აზერბაიჯანი, უნდა შეერთებოდა სომხეთს. მანამდე კი ამ უკანასკნელს აუცილებლად უნდა მისცემოდა შავ ზღვაზე გასასვლელის მოტივით ბათუმის ოლქი. აშშ—ის მსგავსი დამოკიდებულება შეიცვალა 1920 წლიდან, რაც დაკავშირებული იყო საპრეზიდენტო არჩევნებთან. ახალი პრეზიდენტის პოლიტიკური კურსი ევროპის საქმეებში ჩაურევლობა იყო [8, 359].

ევროპის სახელმწიფოები არ აღიარებდნენ საქართველოს ისტორიულ უფლებას ბათუმის ოლქზე და მას დამოუკიდებელ ტერიტორიულ ერთეულად განიხილავდნენ, რომელიც პირველ მსოფლიო ომში ოსმალეთის იმპერიის დამარცხების შემდეგ ერგოთ. ბათუმის ოლქმა დასავლეთის ქვეყნების აღმოსავლურ პოლიტიკაში საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოებისას სტრატეგიული მნიშვნელობა შეიძინა, ამიტომ ის თავისი გავლენის ქვეშ მოაქცია. ამავდროულად ქ. ბათუმი თავისი პორტით ეკონომიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო, ამ მხარის ფლობა და მასზე გავლენის შენარჩუნება ევროპის სახელმწიფოთა ინტერესებში შედიოდა, ანტანტის ქვეყნები ცდილობდნენ ბათუმის ოლქზე ამიერკავკასიის ქვეყნების პრეტენზიები თავისი ინტერესების შესაბამისად გადაეწყვიტათ.

1919 წლის 18 იანვარს საფრანგეთის დედაქალაქში დაიწყო პარიზის საზავო კონფერენცია, რომელსაც პირველ მსოფლიო ომში

გამარჯვებული სახელმწიფოები იწვევდნენ. კონფერენცია შესვენებებით 1920 წლის 21 იანვრამდე მიმდინარეობდა [17, 78].

პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე წარგზავნილი ქართველი დელეგატები ხელმძღვანელობდნენ დემოკრატიული მთავრობის მიერ დადგენილი სამოქმედო გეგმით. მათ ზუსტი მითითებები ჰქონდათ მიღებული, თუ როგორ უნდა ემოქმედათ “ბათუმის საკითხის” განხილვისას. კერძოდ “თუ მოკავშირეებს დასჭირდებოდათ ეკონომიკური მიზნით ბათუმ—ბაქოს რკინიგზა, ისე რომ იგი საბაჟოებით არ იყოს დაყოფილი, ამის წინააღმდეგი საქართველო არ იქნებოდა” [5, 162] ასევე ქართული დელეგაცია ეცდებოდა სომხეთს მისცემოდა ზღვაზე გასასვლელი, რაც დემოკრატიული მთავრობის აზრით სომხეთთან ურთიერთობას გააუმჯობესებდა. რაც შეეხება აზერბაიჯანს ის საფრთხეს წარმოადგენდა, თუკი ოსმალეთის ორიენტაციას დაიცავდა [5, 162].

პარიზის საზავო კონფერენციაზე აზერბაიჯანის მთავრობის დელეგატებმა წარადგინეს თავისი ტერიტორიული პრეტენზიები, რომლის მიხედვითაც ისინი მოითხოვდნენ საინგილოს, ბორჩალოს მაზრას, ახალციხის მაზრას და ბათუმის ოლქს. აზერბაიჯანის ეს მოთხოვნები რელიგიური ერთიანობის პრინციპს ემყარებოდა [9, 13].

პარიზის კონფერენციის წინაშე მოთხოვნებით წარსდგა მეორე ამიერკავკასიური რესპუბლიკაც, საქართველოს სამხრეთელი მეზობელი სომხეთი. მათ თითქმის საქართველოს მიწების ნახევარი მოითხოვეს. ჩამონათვალში იყო: თბილისი, ბორჩალოს მაზრა, ახალციხის მაზრა, ახალქალაქის მაზრა, გორი და ბათუმის ოლქი. სომხეთის ეს პრეტენზიები ეთნიკურ პრინციპს ეფუძნებოდა [9, 13]. სომხები დელეგატები ლონდონსა და პარიზს არწმუნებდნენ, რომ ბათუმის ოლქის მოსახლეობის უმრავლესობას სომხები წარმოადგენდნენ, ამიტომ მათ უნდა გადასცემოდათ ეს მხარე. რეალურად კი 1917 წლის მონაცემებით ბათუმის ოლქში 61 000 მცხოვრები იყო, მათგან 56 000 ქართველი. სომხებმა კონფერენციაზე წარდგენილ მოთხოვნებს თან დაურთეს მათ მიერ შედგენილი სომხეთის რუკა, სადაც სომხეთის სახელმწიფოს საზღვრებში მოქცეული იყო ზემოთ ჩამოთვლილი სადაო ტერიტორიები [9, 13].

სომხეთ — აზერბაიჯანის ამ ტერიტორიულ პრეტენზიებს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საზღვრების დამდგენმა კომისიამ თავისი დასკვნა დაუპირისპირა. კომისია საქართველოს შემადგენლობაში აცხადებდა ყველა იმ ტერიტორიას, რომელსაც ეს სახელმწიფოები თავისად თვლიდნენ. საზღვრების დამდგენ ქართულ კომისიას გამოეხმაურა სომხური მხარე, მათ არც ამ-

ჯერად დაიზარეს და კიდევ ერთხელ “საქებარი” ეპითეტებით შეამკეს საქართველოს დემოკრატიული მთავრობა, რალათქმუნდა უცხოურ პრესაში.

დიდი ბრიტანეთი, რომელიც პოლიტიკურ ამინდს ქმნიდა საერთაშორისო ურთიერთობებში და ომის შემდგომ მსოფლიოს მონყობის საკითხებზე ევროპაში მიმდინარე პარიზის საზავო კონფერენციაზე, 1920 წლის თებერვლიდან უარს ამბობდა ბათუმის ოლქში საოკუპაციო რეჟიმის გაგრძელებაზე. ბათუმის საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა მოახლოებული უმაღლესი საბჭოს ლონდონის კონფერენციას დაევალა.

მოკავშირეთა უმაღლესი საბჭოს ლონდონის კონფერენცია მიმდინარეობდა 1920 წლის 12 თებერვლიდან 10 აპრილამდე. მასზე “ბათუმის საკითხი” განხილულ იქნა ე. წ. “ოსმალეთის ამიერკავკასიის” და “დიდი სომხეთის სახელმწიფოს” ფონზე. მოკავშირეები განსაკუთრებულ ყურადღებას ამაღლავებდნენ მომავალი სომხეთის საზღვრებისადმი. საქართველოს დელეგაციისათვის საკითხის ამგვარი ფორმით დასმა მიუღებელი იყო, რადგან იგი ემყარებოდა ბათუმის საკითხის გადანყვეტისას სომხეთის გარკვეული პრეტენზიების დაკმაყოფილებას ზღვაზე გასასვლელის, ბათუმის ოლქის ფარგლებში ექსტერიტორიული უფლებებით აღჭურვილი სარკინიგზო მაგისტრალის გაყვანას, საქართველოს კანონიერი ტერიტორიების გარკვეული ნაწილის მითვისების გზით [22, 158—159].

ლონდონის კონფერენციასთან შეიქმნა სპეციალური კომისია — ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიისა და იაპონიის წარმომადგენლებისაგან, რომელსაც უნდა შეესწავლა და განეხილა საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის რესპუბლიკების საზღვრების, ასევე სომხეთისა და აზერბაიჯანისათვის ზღვაზე გასასვლელი გზის უზრუნველყოფის საკითხი [4, 138]. კომისიის საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის წარმომადგენლები ეჭვის თვლით უყურებდნენ ბათუმზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ერთპიროვნული ხელისუფლების ცნობის საკითხს [14, 52]. კომისიის თავმჯდომარის ბ. კამერეის თქმით: “არც ერთი ახალი სახელმწიფო არ უნდა იყოს მოკლებული ზღვაზე გამავალ თავისუფალ გზას. როცა ვქმნით დამოუკიდებელ სომხეთს იგი უნდა უზრუნველყოფილი იყოს ანგარიში უნდა გაეწიოს იმასაც, რომ ბათუმს დიდი მნიშვნელობა აქვს დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების სპარსეთთან სატრანზიტო ვაჭრობისათვის, ბათუმი არის აგრეთვე ბაქოს ნავთობის გასაზიდო ნავსადგური” [2, 125] კამერერი არაფერს ამბობს საქართველოს ინტერესებზე. სომხეთის პოზიციების დამცველად კონფერენციაზე აშშ-ის პრეზიდენტი ვუდრო ვილსონი გამო-

ვიდა. მისი გეგმით სომხეთის ტერიტორია უნდა გაფართოებულიყო ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთის ვილაიეთების ხარჯზე და მას უნდა მისცემოდა ზღვაზე გასასვლელი [13, 159].

სომხეთის მსგავსად კომისიას აზერბაიჯანის დელეგაციამაც წარუდგინა მოთხოვნები ბათუმის ოლქის გარკვეული ტერიტორიების საკუთრებაში გადაცემის შესახებ. აზერბაიჯანი მსოფლიო ომში დამარცხებული ოსმალეთის მემკვიდრეობაზე აცხადებდა პრეტენზიას და ამიერკავკასიის მუსლიმანურ რეგიონებს, მათ შორის ბათუმის ოლქსაც, თავისად თვლიდა [14, 54].

ყოველივე ზემოაღნიშნულთან ერთად საზღვრების დამდგენი კომისია ითვალისწინებდა ბათუმში ანტანტის სახელმწიფოთა ინტერესებსაც. 1920 წლის 25 თებერვლის სხდომაზე საქართველოს დელეგაციამ (კ. ჩხეიძე, ზ. ავალიშვილი, შ. ღამბაშიძე) კომისიას განუმარტა ბათუმზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორიული უფლება, მოითხოვა ოლქის საქართველოსათვის გადაცემა და აღნიშნა, რომ მისი მთავრობა თანახმაა უზრუნველყოს მეზობელი რესპუბლიკების და საერთაშორისო სატრანზიტო ვაჭრობის ინტერესების დაცვა. კომისია მაინც თვის პირვანდელ აზრზე დარჩა [14, 54].

ლონდონის კონფერენციაზე შემუშავებული რეზოლუციის მიხედვით ბათუმის ოლქი ნაწილდებოდა საქართველო — სომხეთს შორის. საქართველოს იურისდიქციას უნდა დაქვემდებარებოდა ოლქის ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი, სომხეთს სამხრეთი, კერძოდ ართვინის რაიონი და ისტორიული ლაზისტანი. ოლქის ასეთი დანაწილება მისაღები იყო სომხეთისათვის. მას შესაძლებლობა ეძლეოდა გაეყვანა რკინიგზა ართვინიდან, რომელიც გაივლიდა მდ. ჭოროხს და დასრულდებოდა ბათუმის საზღვაო პორტში. ამავდროულად ჭოროხის მიმდებარე ტერიტორია პორტო—ფრანკოს საზღვრებში ექცეოდა, ამით რკინიგზა ქართულ მიწა—წყალს სცილდებოდა და მთლიანად სომხეთის დაქვემდებარებაში ექცეოდა. ქართულმა დელეგაციამ უარყო შემოთავაზებული პროექტი [4, 138].

1920 წლის 24 მარტს საზღვრის დამდგენმა კომისიამ უმაღლეს საბჭოს წარუდგინა ახალი რეკომენდაცია, რომლის მიხედვითაც სომხეთს გადაეცემოდა მხოლოდ ჭოროხისა და იმერხევის ველი ზღვისაკენ გასასვლელი დერეფნის სახით. ქ. ბათუმი და მთელი პროვინცია საქართველოს შემადგენლობაში ექცეოდა, იმ პირობით, რომ სომხეთსა და აზერბაიჯანს ექნებოდა თავისუფალი ტრანზიტის უფლება [14, 57—58]. საზღვრის დამდგენი კომისიის გადაწყვეტილების ცვლილება განაპირობა ბოლშევიკური რუსეთის და მუსტაფა ქემალის წარმატებებმა, აგრეთვე ინგლისელებთან შეუთანხმლებ-

ლად ქართული სამთავრობო ჯარების შესვლამ ბათუმის ოლქში და ზოგიერთი მნიშვნელოვანი პუნქტის (ართვინი, არტაანი, ხულო) დაკავებამ [16, 4].

ლონდონის კონფერენციამ ისე დაასრულა მუშაობა, რომ “ბათუმის საკითხზე” რაიმე რეალური გადაწყვეტილება არ მიუღია. მისი განხილვა გაგრძელდა ანტანტის უმაღლესი საბჭოს მომდევნო სან—რემოს (1920 წლის 18—26 აპრილი) კონფერენციაზე.

ბათუმის საკითხზე მსჯელობდნენ პარიზში შეკრებილი ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა დელეგაციები, სადაც ძირითადი წინააღმდეგობა სომხეთისა და საქართველოს წარმომადგენლებს შორის წარიმართა. სომხეთი თავის ტერიტორიულ პრეტენზიებს ბათუმის ოლქზე არ თმობდა, თავის მხრივ არც ქართული მხარე აპირებდა კომპრომისზე წასვლას. მოლაპარაკებებში ჩაერია ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთშეთანხმებით დაინტერესებული ბრიტანეთის მთავრობა და თავისი წარმომადგენელი საზღვრების დადგენის კომისიიდან რობერტ განსიტარტი გაგზავნა დელეგაციების შეხვედრაზე. მან დელეგატებს მოუწოდა დამოუკიდებლად გადაეწყვიტათ სადაო ტერიტორიული საკითხები და ხელმოწერილი შეთანხმების ტექსტი გადაეცათ დიდი ბრიტანეთისათვის. ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა წარმომადგენლებს შორის შეთანხმების მიღწევა ვერ მოხერხდა [14, 61].

ამასობაში ინგლისის მთავრობაში მომწიფდა აზრი, რომ ქ. ბათუმი საქართველოსათვის დაებრუნებინათ პორტო—ფრანკოს პირობით [22, 441]. ამ საკითხზე მსჯელობა გაგრძელდა სან—რემოს კონფერენციაზე, რომელიც 1920 წლის 18 აპრილს გაიხსნა, სადაც უნდა განხილულიყო სამი საკითხი 1. ამიერკავკასიის სახელმწიფოების მდგომარეობა; 2. ბათუმის საკითხი; 3. კავკასიის რესპუბლიკებში ჯარების გაგზავნის საკითხი [15, 89]. კონფერენციაზე უმაღლესმა საბჭომ მხარი დაუჭირა სომხეთის პროექტს, რომლის მიხედვითაც აჭარა საქართველოს გადაეცემოდა იმ პირობით, თუ სომხეთს ექნებოდა რკინიგზის გაყვანის შესაძლებლობა საკუთრების უფლებით. საქართველოს დელეგაციამ უარყო ეს წინადადება. სან—რემოს კონფერენციამ ვერ შეძლო ამიერკავკასიის საკითხებზე საბოლოო შეთანხმების მიღწევა [4, 143].

დიდი დავის შემდეგ საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკათა დელეგაციების საერთო სხდომაზე აღიარა საქართველოს უზენაესი უფლება ბათუმის ოლქზე. ბათუმში დაცული იქნებოდა, როგორც აზერბაიჯანის, ისე სომხეთის ინტერესები [9, 71].

გაზ. "საქართველოს რესპუბლიკის" 1920 წლის 28 მარტის ნომერში აზერბაიჯანის ნაციონალური საბჭოს თავმჯდომარე გათმე ზადე წერდა: "უკანასკნელ ხანებში, საქართველოსა და ადერბაიჯანის ხალხთა მტრები პირადი ინტერესებისათვის ავრცელებენ ხმებს პრესაში . . . ვითომ აგენტები ჩეტნიკებს აიარალებს საქართველოს წინააღმდეგ. ბათუმში არსებული ადერბაიჯანის ნაციონალური საბჭოს სახელით პროტესტს ვაცხადებ ამ ქორიკნობის წინააღმდეგ, რომელიც მიმართულია ორი მეზობელი ხალხის წინააღმდეგ" [12, 3]. ეს იყო დამარცხებული მხარის თავისმართლება. მალე 1920 წლის 26 აპრილს აზერბაიჯანის დამოუკიდებელ სახლმწიფოს ბოლშევიკები დაესხნენ თავს, რის შედეგადაც ქვეყანა გასაბჭოვდა.

1920 წლის 10 ივნისს დიდი ბრიტანეთის მთავრობის სხდომაზე დაადგინეს მოეხსნათ საოკუპაციო რეჟიმი და ბათუმის ოლქი საქართველოსათვის გადაეცათ. 28 ივნისს საქართველოსთან მიღწეული შეთანხმებით: "საქართველოს მთავრობა ვალდებულია იღებდა, რომ უზრუნველყოფდა დამოუკიდებელი რესპუბლიკების სომხეთისა და აზერბაიჯანის თავისუფალ ტრანზიტს ბათუმის პორტით, საქართველოს რკინიგზებით და ვალდებული იქნებოდა აღნიშნულ რესპუბლიკებს ბათუმის პორტით თავისუფალი სარგებლობის უფლება მისცემოდა". იმავე დროს ინგლის — საქართველოს შორის ხელმოწერილი კიდევ ერთი შეთანხმების თანახმად, საქართველოს მთავრობა მდინარე ქოროხის გასწვრივ შავ ზღვამდე სომხეთის რკინიგზის მშენებლობის კონცესიას გადასცემდა ბრიტანეთის მთავრობას [18, 11].

ამრიგად, ამიერკავკასიის სამი სახელმწიფო, რომელთაც საერთაშორისო ვითარებისა და ჩრდილოეთიდან მომავალი საფრთხის გათვალისწინებით ქვეყნის სუვერენიტეტის დასაცავად და შესაწარმუნებლად, ერთიანობა და შეთანხმებული მოქმედება მოეთხოვებოდათ, ტერიტორიების გამო ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ, რაც უდიდესი შეცდომა იყო, მომავალში განვითარებული ისტორიული ფაქტების გათვალისწინებით. მაშინ, როცა მსოფლიო სახელმწიფოები არ აპირებდნენ ამიერკავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის დასაცავად ბოლშევიკურ რუსეთს დაპირისპირებოდნენ, ეს უკანასკნელი კი ძალებს იკრებდა და მიმდინარე სამოქალაქო ომში წარმატებებს აღწევდა, ასეთ ვითარებაში ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება ამ სამი, ტერიტორიულად მოსაზღვრე რესპუბლიკების სტრატეგიული მოკავშირეობა და საერთო ძალებით მოსალოდნელი აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლა იქნებოდა, რაც არ მოხდა. ამბიციები უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა — მით უფრო სომხეთისათვის.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა

1. აბაშიძე მ., რჩეული ნაწერები, თბ., 1967
2. ახვლედიანი ხ., საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება აჭარაში 1917—1921 წწ. ბათუმი, 1971
3. ახვლედიანი ხ., სახალხო—განმანათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, ბათუმი 1956
4. ზოსიძე ნ., პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ—განმანათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918—1920 წწ. თბ., 1993
5. მენთემაშვილი ა., საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და პარიზის სამშვიდობო კონფერენცია, "მაცნე", ისტორიის სერია, 1992, 2
6. მესხია ე., პოლიტიკური პარტიები და ორგანიზაციები სამხრეთ—დასავლეთ საქართველოში 1917—1921 წწ. თბ., 1995, დისერტაცია
7. მესხია ე., სამუსლიმანო საქართველოს განმანათავისუფლებელი კომიტეტის ისტორიიდან, ბათუმი, 1994
8. ნინიძე მ., ამერიკის შეერთებული შტატებისა და საქართველოს ურთიერთობა 1917—1920 წწ. წგნ.: ქართული დიპლომატია (წელიწდეული), ტ. VIII, თბ., 2001
9. ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., 1989
10. რამიშვილი ა., ჩვენი შეცდომები (1918—1921), თბ., 2000
11. "საქართველო", 1918
12. "საქართველოს რესპუბლიკა", 1920, 70
13. სვანიძე მ., დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისათვის 1918—1921 წწ. წგნ.: ქართული დიპლომატია (წელიწდეული), ტ. X, თბ., 2003
14. სურგულაძე ა., სიორიძე მ., პორტო—ფრანკო ბათუმში, ბათუმი, 1996
15. ტაბალუა ი., ბათუმის საკითხი სან—რემოს კონფერენციაზე (1920), "მაცნე", ისტორიის სერია, 1982, 3
16. ტაბალუა ი., ინგლისელები საქართველოში და ბათუმის საკითხი, "საქართველოს რესპუბლიკა", 1991, 4
17. ქართული დიპლომატიის ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1999
18. ცუხიშვილი რ., ინგლის—საქართველოს ურთიერთობა 1918—1921 წწ. თბ., 1995, დისერტაცია
19. ჭუმბურიძე დ., აჭარის საკითხი 1918—1921 წწ. და ქართული საზოგადოებრივი აზრი, თბ., 1999
20. ჭუმბურიძე დ., საქართველო—სომხეთის ურთიერთობა 1918—1921 წწ. და ქართული საზოგადოებრივი აზრი, თბ., 1999
21. ჯოჯუა დ., საქართველო—იტალიის ურთიერთობა 1919—1921 წწ. თბ., 1997, დისერტაცია

22. М. М. Сиоридзе, Батумский вопрос в Английском кабинете в феврале 1920 года, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1988, 2

Shorena Museridze

*The scientific researcher of Ivane Javakhishvili
Institute of History and Ethnography*

ARMENIAN-AZERI TERRITORIAL PRETENSIONS in Batumi region (1919-1920)

Summary

The work is about one of the passages of Georgian history in 1919-1920. Batumi region was occupied firstly by Osmalia (1918) and then by the Great Britain (1919-1920). From the political-economic viewpoint Batumi region was very significant and the foreign countries including Armenia and Azerbaijan were interested in the city of Batumi. Armenia demanded the part of Batumi region to construct the railway and to have the pass on the Black Sea, though as for Azerbaijan it wanted Batumi Sea-Port not to have difficulties during the oil transportation process. There existed pro-Azeri and pro-Armenian organizations in Batumi. The British administration, Osmalian emissary and the White Russian Nazis, the Denikinians of the region used to support them. Armenia and Azerbaijan sounded their territorial demands at the international conference in Europe. The US President Wilson was protecting Armenia's interests. In the beginning the European states did not recognize Georgia's historic right over Batumi region and they even supported Armenian-Azeri pretensions to be satisfied. Then they changed their attitude towards the issue and recognized Batumi region, as a part of Georgia though required Georgian administration to consider Armenian-Azeri demands.

მანანა დარჩაშვილი

ს.ს.ი.პ. პოლიტოლოგიის ინსტიტუტის
მიმდინარე პოლიტიკისა და პოლიტიკური ტექნოლოგიების
განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

1991 წლის 9 აპრილი —

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა

საქართველოს უახლეს ისტორიაში 9 აპრილი გამორჩეული თარიღია, რომელიც ერის ერთიანობის სიმბოლოა.

ამ დღეს არა მარტო პატივს მივაგებთ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლთა ხსოვნას, ვინც დაეცა 1989 წლის 9 აპრილს, არამედ ამავე დროს აღვნიშნავთ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას.

1991 წლის 9 აპრილს, საქართველოს უზენაესმა საბჭომ, ღვთის, ერისა და კაცობრიობის წინაშე გამოაცხადა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა — 1918 წლის 26 მაისის ისტორიული აქტის საფუძველზე. აქტისა, რომლითაც საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ გამოაცხადა ქვეყნის დამოუკიდებლობა, რომელშიც ნათქვამი იყო:

“1. ამიერიდან საქართველოს ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველო სრულუფლებოვანი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოა.

2. დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკური ფორმა — დემოკრატიული რესპუბლიკაა”.

საქართველოს რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას თავიდანვე უარყოფითად შეხვდა საბჭოთა რუსეთის ხელმძღვანელობა. საბჭოთა რუსეთმა უგულვებელყო საერთაშორისო სამართლის ნორმები და მის მიერ იურიდიულად აღიარებული (1920 წ. 7 მაისი) დამოუკიდებელი საქართველოს მიმართ ძალისმიერი აქციის განხორციელებას შეუდგა. 1921 წლის 25 თებერვალს წითელმა არმიამ თბილისი დაიკავა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ემიგრაციაში გაემგზავრა. ისე, რომ საბჭოთა რუსეთის წინაშე კაპიტულაციას მაინც არ დასთანხმდა. ამდენად, სამართლებრივი თვალსაზრისით, საქართველო გახდა რუსეთის ინტერვენციის მსხვერპლი, რუსეთმა მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია.

Manana Darchashvili

Researcher at the Department of Public Policy and Political Management
of the Institute of Political Science

THE 9TH OF APRIL, 1991

The Restoration of the Georgian State Independence

Summary

On 31st of March, 1991 there was held on a referendum by the National Government of Georgia. The only question to response was: "Do you agree with the restoration if the Independence of Georgia according to the Act of Independence adopted on the 26th of May, 1918?"

Over 99,08 percent of the voters answered "yes" to the question.

The Act of Independence of the Georgian State gained firm judicial guarantee.

On the 9th of April, 1991 first special session of the first Convocation the head of the Georgian Supreme Council, Zviad Gamsakhurdia declared the project of the Restoration of the Act of Georgian Independence. The document was adopted by the Supreme Council unanimously. With the adoption of the Act Georgian National regained the State Sovereignty lost on the 25th of February, 1921.

რელიგია

ავთანდილ სონღულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების გამგე

რელიგიური საქტაბის ისტორიიდან საქართველოში

ყოველი რელიგია განსაზღვრავს ადამიანის ადგილსა და დანიშნულებას სამყაროში, თუ როგორ და რისთვის იცხოვროს მან. ეს კი მოითხოვს გარკვეული ზნეობრივი ნორმების დანერგვას, რომელთა დაცვა და შესრულება ადამიანს მიიყვანს სასურველ მიზნამდე. ამისათვის რელიგია აყალიბებს მცნებებს, რომლებიც შეიცავენ მოთხოვნებს — თუ რა უნდა აკეთოს და რა არ უნდა აკეთოს ადამიანმა. ძველი აღთქმიდან ცნობილია ათი მცნება. მათგან სანიმუშოდ გამოვყოთ რამდენიმე: "არა კაც — ჰკლა", "არ იქურდო", "არა ცილი სწამო" და "არა იმრუშო". ეს შეგონებები საფუძვლად დაედო არა მარტო ქრისტიანულ, არამედ საერთოდ ყოველგვარ მორალს. ისინი, საერთოდ, ადამიანური ქცევის ნორმებად იქცნენ. მათ შეიძინეს ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობა [1, 51].

დემოკრატიულ საზოგადოებაში რელიგიისადმი დამოკიდებულება შემდეგია: რელიგია გამოყოფილია სახელმწიფოსაგან. მისი აღიარება არ არის სავალდებულო. ეს პიროვნების კერძო საქმეა. ყოველ ადამიანს აქვს რწმენის თავისუფლება, რომლის მიხედვით, მას შეუძლია აირჩიოს ის რელიგია, რომელიც ყველაზე მისაღებად მიაჩნია ან საერთოდ უარი თქვას რელიგიაზე [1, 55].

მაგრამ, რა არის რელიგიური სექტა? — ზოგიერთი პოლიტიკოსის მოსაზრებით, რელიგიური დაჯგუფება სექტა არ არის. ლექსიკონების დიდი ნაწილის მიხედვით "სექტა ქვეყანაში მოქმედი ძირითადი კონფესიის შედარებით მცირერიცხოვანი რელიგიური დაჯგუფებაა". ეს განმარტება სრულყოფილი არ არის.

თუ რელიგია ხასიათდება ღმერთთან კავშირისაკენ სწრაფვით, სექტანტურ მენტალიტეტში ყველაფერი იწყება და მთავრდება

ლიდერი. სექტათა უმრავლესობა ამკვიდრებს ბრმა მორჩილებას, თაყვანისცემას ლიდერისადმი, რომლებიც იყენებენ პიროვნებაზე ძალადობის, ჰიპნოზის, შთაგონების სპეციალურად შემუშავებულ მეთოდს, რათა შეინარჩუნონ ლიდერისა და თემის დოქტრინისადმი მათი მორჩილება [2, 111-112].

სექტა (ლათ. "secta" მოძღვრება, სკოლა) გაგებულია ისეთ რელიგიურ მოძღვრებად, რომელიც არ სცნობს საკუთარი რელიგიის სჯულის კანონს და აღიარებს მხოლოდ წმინდა წერილს, ისიც მხოლოდ საკუთარი ინტერპრეტაციით.

ქრისტიანული კონფესიები მონოფიზიტური თუ დიოფიზიტური: მართლმადიდებელი და კათოლიკური ცნობენ წმინდა წერილს, წმინდა გარდამოცემას, წმინდანთა კულტს, საკუთარი ეკლესიის წმინდა მამათა (თეოლოგთა) ავტორიტეტს და სჯულის კანონის სხვადასხვა რედაქციას (მონოფიზიტები პირველი სამი მსოფლიო კრების ძეგლისდებას, მართლმადიდებლები შვიდი საეკლესიო კრებისას)...

ამ კონფესიებს გამოყოფილი სექტები, სჯულის კანონს არ სცნობენ. სჯულის კანონის უარყოფა იმავდროულად ქრისტიანული ზნეობრივი პრინციპების გარკვეული ნაწილის უარყოფასაც ნიშნავს [3, 239].

XVII საუკუნის შუა ხანებში რუსეთის პატრიარქის ნიკონის მიერ ჩატარებულმა საეკლესიო რეფორმამ რუსულ ეკლესიაში გამოიწვია განხეთქილება, ე.წ. "რასკოლი", რომელმაც წარმოქმნა ე.წ. "სტაროვერთა" მოძრაობა.

პეტრე პირველის მმართველობის პერიოდში, როდესაც ეკლესიებიდან ზარები ჩამოხსნეს და ზარბაზნებად გადაადნეს, როდესაც აიკრძალა წვერისა და ძველებური ტრადიციული ტანსაცმლის ტარება, დაიწყო რეპრესიები სტაროვერების მიმართ. სტაროვერების ძირითადმა ნაწილმა დატოვა რუსეთი. ნაწილი რუმინეთში წავიდა, უმრავლესობა კი თურქეთში გადავიდა. გარკვეული ჯგუფი საქართველოში ჩამოვიდა [4, 172].

პირველი რუსი სექტანტები, რომლებიც საქართველოში დასახლდნენ, სკოპცები (საჭურისები) იყვნენ. 1822 წლიდან სკოპცებს უმთავრესად რედუტ-კალეში და სოხუმში ასახლებდნენ. 1825 წლიდან მათ გზავნიდნენ მდინარე რიონზე მდებარე სოფელ მარანში დასახლებლად. მალე სოფელ მარანში თავი მოუყარეს 0,3 ათასამდე კაცს. სკოპცების ერთი ჯგუფი შემდეგში დასახლეს სოფელ კოდორში. სკოპცებს დაევაღათ სამხედრო ტვირთისა და ამუნიციის ტრანსპორტირება ყულევიდან (რედუტკალედან) რიონით — მარანამდე. ამ მძიმე შრომამ და მრავალგვარმა გაჭირვებამ გამოიწვია

მნიშვნელოვანი სიკვდილიანობა. მათი რაოდენობა სისტემატიურად მცირდებოდა, რადგან მათ სექტანტურ შეხედულებათა შესაბამისად ჩატარებული კასტრაციის გამო სკოპცების ბუნებრივი გამრავლება არ ხდებოდა [5, 129].

XIX საუკუნის 40-იან წლებში საქართველოში მყოფი გერმანელი მოგზაური მორიც ვაგნერი აღნიშნული სექტის შესახებ შემდეგს გადმოგვცემს: "რუსეთში არის სექტა — "სტარევერცი", ე. ი. ძველმორწმუნენი — რომლის მიმდევრები ბიბლიის ერთი ადგილის მცდარად გაგების გამო გარკვეულ ასაკში ისაჭურისებენ თავს. მოსკოვში, პეტერბურგში და რუსეთის ბევრ ქალაქში, თვით რიგაშიც კი ცხოვრობენ ეს იშვითი ფანატიკოსები, რომლებიც სხეულის სამარცხვინო დასაჭურისების საშუალებით იმედოვნებენ ზეცაში დაიმკვიდრონ ღირსეული ადგილი. რუსეთის მთავრობამ მისთვის ჩვეულებრივ სიმკაცრით სცადა ამ ფანატიკოსთა სექტის დათრგუნვა, მაგრამ რელიგიური ფანატიკოსების წინააღმდეგ ისეთივე წარმატებას ვერ მიაღწია, როგორც პოლიტიკურ შეურაცხადებთან, დასჯის მიზნით ბევრი ეს საჭურისი გამოაწყვეს ნაცრისფერ მუნდირებში, ბევრი კავკასიაში გაასახლეს. . . სადაც მათ შექმნეს სამხედრო კოლონიები. მე საკმაო რაოდენობით ვიხილე ეს ხალხი, რომლებიც ერთი გერმანელი ექიმის მტკიცებით, სხვა ინდივიდებთან შედარებით უფრო მეტად დაავადებულნი ენდემური ავადმყოფობებით წვანან ქუთაისის სამხედრო ჰოსპიტალში. მკრთალი მიწისფერი, სიგამხდრე და საზიზღარი ქალური გამომეტყველება უწვევრო ქოსა სახეებისა ამ საჭურისებს სხვა რუსი ჯარისკაცებისაგან ერთი შეხედვით გამოგარჩევენებს" [6, 115-116].

საქართველოში ჩამოსახლებულ სექტანტებს შორის ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანი დუხობორები იყვნენ. "დუხობორი" სულისა და ჭეშმარიტებისათვის მებრძოლს ნიშნავს. მათ განყვეტილი აქვთ ყოველგვარი კავშირი მართლმადიდებლურ ეკლესიასთან. დუხობორთა მრწამსი უფრო მეტად მენონიტთა, კვაკერთა და სოცინიანელთა მრწამსს უახლოვდება. დუხობორთა სექტა ამ პროტესტანტულ მიმდინარეობებზე გვიან ჩამოყალიბდა და, პირდაპირი კავშირის უქონლობის მიუხედავად, აშკარაა მათი იდეების მსგავსება [7, 62].

XVIII საუკუნეში მართლმადიდებლებმა რუს სექტანტებს უწოდეს "დუხობორი", "მოლოკანი" და ა. შ. კერძოდ, 1788 წელს არქივისკოპოსმა ნიკიფორემ სულიერი ქრისტიანების ერთ ჯგუფს უწოდა "დუხობორეც", სექტანტებმაც სიამოვნებით მიიღეს ეს სახელწოდება. იგი სწრაფად გავრცელდა სამხრეთ რუსეთის გლეხობასა და დონის კაზაკებს შორის [7, 13].

მეფის ხელისუფლებამ 1841-1844 წლებში დუხობორები იმპერიის პერიფერიაში, კერძოდ, საქართველოში ჩამოასახლა. სექტანტებს საცხოვრებლად გამოუყვეს ახალციხის მაზრა (შემდგომი: ბოგდანოვკის რაიონი) [8, ფურც. 12] აქ მათ 8 სოფელი დაარსეს. სოფლები შეადგენდნენ ერთ დამოუკიდებელ და თავისებურ ადმინისტრაციულ ერთეულს — სასოფლო თემს. 6 სოფელი მდებარეობდა გუმბრისაკენ მიმავალი გზის გასწვრივ, ხოლო 2 — თავფარავანის ტბის სანაპიროზე, ბორჩალოს მაზრის საზღვრის ახლოს. 1844-1847 წლებში დუხობორები დასახლდნენ ამავე მაზრაში თავად ორბელიანის მიწებზე [5, 130].

დუხობორებს მიაჩნდათ, რომ ღმერთი სულიწმინდის მეშვეობით აერთიანებს ყველას და ამიტომ ისინი თანამომძეები "სობრატები" არიან. ამ უკანასკნელთ აერთიანებს "ობშინა", რომელშიც ფორმალურად ყველანი ერთმანეთის სულიერი ძმები და დები არიან. ბავშვებიც კი თავიანთ მშობლებს ნათესაობის ერთი ტერმინით მიმართავენ: მაგალითად, მამას — "ბრატ პიოტრს", დედას — "სესტრა ვარვარა". აქვე აღვნიშნავთ, რომ ტერმინები "ოტეც//პაპა" (მამა), ნათესაობის ნომენკლატურაში არ გამოიყენება. დღესაც კი შვილი მამას სახელით მიმართავს, ხოლო დედას — ნათესაობის ტერმინით — "ნიანია" [7, 205].

1855 წელს ზემოთ აღნიშნულ რვა სოფელში დუხობორების რიცხვი 2873 სულს შეადგენდა. 1886 წლისათვის ჯავახეთში მცხოვრები რუსი დუხობორების რაოდენობამ უკვე 6,6 ათასს მიაღწია, მაგრამ XIX საუკუნის 90-იან წლებში დუხობორების ერთი ნაწილი კანადაში გადასახლდა, რის შედეგადაც მათი რაოდენობა რამდენადმე შემცირდა. ეს პროცესი შემდგომშიც გრძელდებოდა [9, 286].

მოლოკნები საქართველოში ჩამოსახლდნენ XIX საუკუნის შუა წლებიდან. თბილისში ისინი დამკვიდრდნენ კომპაქტურად, ქალაქის ახალ უბნებში — რიყესა და კუკიაზე, მათ შექმნეს აგრეთვე სოფელი მალხაზოვკა მდინარე ივრის ნაპირზე. 1902 წელს თბილისის გუბერნიაში მოლოკნების რიცხვი უკვე შეადგენდა 11,3 ათასს, მაგრამ მათი უმრავლესობა ცხოვრობდა ლორეს ზეგანზე, რომელიც 1921 წლიდან სომხეთს მიეკუთვნა. 1863 წლიდან თბილისში მოქმედებდა მოლოკნების სამლოცველო სახლი [10, 21].

მოლოკნები ცდილობდნენ მონაწილეობა მიეღოთ კომუნისტური ხელისუფლების მიერ წამოყენებულ საქმიანობაში, რათა მათთვის ყურადღება მიექციათ. ამ მიზნით, 1924 წლის შემოდგომაზე მოლოკნების კოოპერატივმა "მომხმარებელმა" დესიმონოვის მოედანზე გახსნა "წითელი სასადილო" და სასტუმრო [11].

1927 წლის 27 თებერვალს მოლოკნების სულიერ — ქრისტიანთა ამიერკავკასიის სამხარეო საბჭომ დაადგინა 29 აპრილს თბილისში ჩატარებინა სექტანტთა მეორე ყრილობა. ღონისძიების ჩატარება განსაზღვრული იყო სამლოცველო სახლში, რომელიც გოგოლის ქუჩაზე 36-ში მდებარეობდა. ყრილობის დღის წესრიგი ითვალისწინებდა სასულიერო და ეკონომიკური საკითხების განხილვას [12, ფურც. 2].

50-იანი წლების მეორე ნახევარში საქართველოში ითვლებოდა დაახლოებით 3 ათასი მოლოკნის ოჯახი. თბილისში ოფიციალურად მოქმედებდა მოლოკნების 4 სამლოცველო სახლი, სადაც სისტემატიურად დადიოდა 1800-ზე მეტი მორწმუნე. მოლოკნების დიდი ნაწილი მოსული იყო ყარსისა და არდაგანის მხრიდან (თურქეთი), ამ მხარეში მცხოვრებლებთან მათ შემდგომშიც ჰქონდათ ნათესაური ურთიერთობები.

1957 წლიდან ტურისტის რანგში თბილისში ხშირად ჩამოდიოდნენ მოლოკნები აშშ-დან, რომლებიც ხვდებოდნენ თავის ნათესავებს და ნაცნობებს და გადასცემდნენ საჩუქრებს. ასეთი კონტაქტები მოლოკნების აქტივიზაციას იწვევდა [13, ფურც. 50].

ბაპტისტური სექტა საერთაშორისო რელიგიური ორგანიზაციაა, რომელსაც აფინანსებს საზღვარგარეთის სათანადო ცენტრები. საქართველოში ბაპტისტების სექტა 1862 წელს ჩამოყალიბდა. 1927 წელს მათ ზემოთ აღნიშნეს არსებობის 65 წლი.

ერთ-ერთი პირველი, ვინც თბილისში მდინარე მტკვარში მოინათლა და ბაპტისტური სარწმუნოება მიიღო ნიკიტა ვორონინი იყო. ეს მოხდა 1867 წელს. მისი ნათლია გახდა მარტინ კალვეიტი. ვორონინის ინიციატივით მოკლე დროში თბილისში შეიქმნა ბაპტისტთა პატარა ჯგუფი, რომელიც დროთა განმავლობაში რიცხოვნობდა და გაიზარდა და მათი საშუალებით გავრცელდა რუსეთში.

1876 წელს თბილისში შეიქმნა აგრეთვე სახარების მორწმუნეთა ჯგუფი. ორივე ჯგუფში ქადაგება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. მრავალი წლის განმავლობაში ქართველი მორწმუნეები ამ კრებებს მხოლოდ მსმენელის როლში ესწრებოდნენ. 1891 წელს სარწმუნოებრივი დევნის გამო ანდრე გაზავეი გადასახლეს, სადაც გაიცნო ვიქტორ ახოზაძე. მისი გავლენით თბილისში დაბრუნებულმა გაზავეიმ შექმნა ბაპტისტთა ჯგუფი.

1912 წელს რუსულ ბაპტისტთა საზოგადოებას შეუერთდა ალექსი ხუციშვილი. ქართული ჯგუფის გაძლიერებაში დიდი როლი შეასრულა ილია კანდელაკმა. 1919 წლის 12 მარტს თბილისის სამლოცველო სახლში პირველად ჩატარდა კრება ქართულ ენაზე. ბიბლიის ტექსტს რუსულიდან თარგმნიდნენ. რუსული გუნდის წევრ-

ბი გალობდნენ ქართული სიტყვებით, რომელიც კანდელაკის მიერ იყო თარგმნილი.

1928 წლისათვის საქართველოში ბაპტისტები 500-მდე წევრს ითვლიდნენ. მათ მრავალრიცხოვანი თემები ჰქონდათ თბილისში, ბათუმში. მცირე თემი სოფელ მალხაზოვკაში. ჯგუფები ფუნქციონირებდა თელავსა და სოფელ კარდანახში [14].

50-იანი წლების მეორე ნახევარში თბილისში და საქართველოს ზოგიერთ რაიონში სხვა სექტანტურ მიმდინარეობათა მსგავსად შედარებით აქტიურად მოქმედებდნენ "ორმოცდაათიანელები", რომელთა რიგები ითვლიდა 550-მდე წევრს. თბილისში არაღვთაურად მოქმედებდა "ორმოცდაათიანელთა" 120 კაციანი ჯგუფი.

განსაკუთრებული მისტიკური რელიგიური მოძღვრების გამო ეს სექტა საბჭოთა კავშირში აკრძალული იყო და რეგისტრაციას არ ექვემდებარებოდა. სექტანტები რიტუალების შესრულების დროს დასაშვებად თვლიდნენ ფიზიკურ თვითგვემას, რაც იწვევდა ნერვოზულ დაავადებებს [13, ფურც. 36].

ორმოცდაათიანელები ევანგელისტური რწმენის სექტაა, რომელიც შეიქმნა XX საუკუნის დასაწყისში აშშ-ში, შემდგომ ნორვეგიაში გავრცელდა, იქიდან გერმანიასა და ევროპის სხვა ქვეყნებში. ჩვენში 1920 წლიდან იწყებს გავრცელებას. ორმოცდაათიანელთა რწმენით, როგორც ქრისტეს აღდგომის მეორმოცდაათე დღეს მის მოციქულებს მოევლინათ "სულიწმინდა", ასევე, სექტის წევრს აქტიური ლოცვით შეიძლება მოევლინოს სული წმინდა და "უცხო ენაზე" ისაუბროს იესო ქრისტესთან [15, ფურც. 107].

მათი პრაქტიკიდან ცნობილია ფაქტები, როდესაც სექტანტთა შორის რელიგიური ფანატიზმის გასაღრმავებლად ზოგიერთი ავტორიტეტები მიმართავდნენ "მკურნალობას" და სხვ. სექტანტი ხელმძღვანელები გავლენის გასაფართოებლად პრაქტიკაში იყენებდნენ თანამორწმუნეთათვის მატერიალურ დახმარებას. საჩუქრებს საზეიმო ვითარებაში გადასცემდნენ ხელმოკლე სექტანტებს. ისინი ამინდის მიუხედავად მტკვარში აწყობდნენ მონათვლის რიტუალებს, რაც მორწმუნეებში იწვევდა ქრონიკულ დაავადებებს [13, ფურც. 40].

ამავე პერიოდში თბილისში მოქმედებდა სექტანტური ჯგუფი "პრიგუნები", რომელიც ითვლიდა 100-ზე მეტ მორწმუნეს. ისინი ძირითადად ცხოვრობდნენ თბილისის განაპირა რაიონებში: ღრმა-ლელეში, ნავთლულში, ავჭალაში. მრავალი მათგანი მოლოცვების მსგავსად ყარსიდან და არდაგანიდან იყვნენ ჩამოსული. მათაც მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ თურქეთში, აშშ და კანადაში მცხოვრებ ნათესავებთან.

"პრიგუნებს" შორის იყვნენ პირები, რომლებიც წარსულში გააკულაქეს და გამოექცნენ კოლექტივიზაციას როსტოვის მხარე-დან და ჩრდილო კავკასიიდან. ზოგიერთი მათგანი ნასამართლელი იყო ანტისაბჭოური მოღვაწეობისათვის. რელიგიური რიტუალების ჩასატარებლად პრიგუნები იკრიბებოდნენ ყოველ კვირას ცალკეულ მორწმუნეთა ოჯახებში [13, ფურც. 51]. ლოცვის დროს რელიგიური ფსალმუნების სიმღერით ყველა სექტანტი ხტუნავდა. პრიგუნების სექტა აკრძალული იყო და რეგისტრაციას არ ექვემდებარებოდა, რამდენადაც მათთან დაშვებული იყო რელიგიური რიტუალების დროს "მიუღებელი ფორმები..." [13, ფურც. 52].

XX საუკუნის 40-იანი წლებიდან თბილისში მოქმედებდა მცირერიცხოვანი, მაგრამ კარგად ორგანიზებული იეღოველების ჯგუფი, რომლის ხელმძღვანელი იყო "ამიერკავკასიის ძმობის" ლიდერი მიხეილ ავეტისის ძე ხაჩატურიანი. იგი ადრე პასუხისგებაში იყო მიცემული იეღოვას მოძღვრების პროპაგანდისათვის.

მათი რწმენის თანახმად: მზის სისტემაში არის ადამიანი — ღმერთი, ანუ "მშვიდობისა და სიყვარულის ღმერთი იეღოვა" და "მტრობისა და სიკვდილის ღმერთი — სატანა". ათასწლეულთა განმავლობაში ისინი ეწევიან ერთმანეთთან შეურიგებელ ბრძოლას.

იეღოველების რწმენით დედამიწაზე არსებული სახელმწიფოები, პარტიები, პროფკავშირები, ასევე ყველა სხვა პოლიტიკური და რელიგიური ორგანიზაციები შექმნილია სატანას მიერ კაცობრიობის გასანადგურებლად, ამიტომ იეღოველი შორს უნდა იყოს ყოველივე ამისგან და არ მიიღოს მონაწილეობა მსგავს საქმიანობაში.

1959 წლისათვის თბილისში იეღოველების რიცხვი მნიშვნელოვნად შემცირდა. ისინი სხვადასხვა ღონისძიებით ცდილობდნენ ყოფილიყვნენ ახლო ურთიერთობაში. თბილისელ იეღოველებს ხშირი შეხვედრები ჰქონდათ თელაველ და ტყიბულელ თანამორწმუნეებთან [13, ფურც. 49].

50-იან წლებში აჭარის ტერიტორიაზე მნიშვნელოვნად გააქტიურდა "სუბოტნიკების" სექტა. ("სუბოტნიკი" რუსულად — "მეშაბათები") — ე. წ. სულიერ ქრისტიანთა სექტა, ჩამოყალიბდა XVII საუკუნეში რუსეთში, როგორც ნიშანი სოციალური პროტესტისა გლეხთა ჩაგვრის წინააღმდეგ. მოძრაობაში ჩაება ღარიბი გლეხობა, შემდეგ ვაჭრები და მეშჩანები. თავიანთი მოძღვრების საფუძვლად გაიხადეს ბიბლია, ცნობენ ერთიან ღმერთს, უარყოფენ სამებას. ქრისტეს აცხადებენ უბრალო წინასწარმეტყველად (არა ღმერთად). იცავენ წინადაცვეთის ძველ ებრაულ წესს, შაბათის დღესასწაულს (აქედან სახელწოდება). უარყოფენ ქრისტეს მოძღვრებას, ხატთა თაყვანისცემას, კვირადღის წესებს, ბავშვებს არქმევენ ებრაულ სა-

ხელებს და საერთოდ იმდენად "ებრაელობენ", რომ მრავალი მათგანი ითხოვს ისრაელში წასვლას [15, 177].

აჭარაში "სუბოტნიკები" ძირითადად ცხოვრობდნენ ბათუმში, ბათუმისა და ქობულეთის რაიონებში. შაბათობით ატარებდნენ შეკრებებს რელიგიური რიტუალების შესასრულებლად, რაც თვითგვემამდე, მორწმუნეთა ზნეობრივი და ფიზიკური დამცირებით მთავრდებოდა. ამიტომ აღნიშნული სექტის საქმიანობა აკრძალული იყო. 1958 წელს სექტანტი სუბოტნიკების რიცხვი 300-მდე გაიზარდა [16, ფურც. 15].

"სუბოტნიკთა" ერთ-ერთი პროპაგანდისტი სექტანტებს არწმუნებდა, რომ ღმერთი მათ წაიყვანდა ისრაელის მიწაზე და მოაწყობდა ისე, რომ მესაზღვრეები სიხარულით შეხვდებოდნენ და გააცილებდნენ [16, ფურც. 16].

საინტერესოა, რომ "სუბოტნიკთა" ხელმძღვანელები ცდილობდნენ მორწმუნეთა კონცენტრირება მოეხდინათ ჩაქვში, რამდენადაც მათი აზრით ეს ტერიტორია ყველაზე ხელსაყრელი იყო სექტანტური მუშაობისათვის [16, ფურც. 17].

როგორც ვხედავთ აღნიშნულ პერიოდში საგრძნობლად გამოცოცხლდა სექტანტური მოძრაობა. ასევე, გარკვეული მოქმედების შესაძლებლობა მიეცათ არატრადიციულ რელიგიებს. კერძოდ, 1959 წელს საბჭოთა კავშირის ბუდისტების საზოგადოებამ მოიწვია ბუდისტთა მსოფლიო ძმობის ვიცე — პრეზიდენტი, რომელიც იყო ამავე დროს ნეპალის ბუდისტთა საზოგადოების "დხარმოდაიას საბხას" პრეზიდენტი — ამირტანანდა ბხიკჰუ, თავის ქალიშვილთან ვიმლა დევისთან ერთად. ვიზიტის პროგრამაში შედიოდა მისი ჩამოსვლა სოჭში, სოხუმში და ბათუმში, რაც განხორციელდა კიდევ [17, ფურც. 1]. ამ ვიზიტს გარკვეული მიზანი ჰქონდა, კერძოდ გაენიშა ბუდიზმის პროპაგანდა საბჭოთა კავშირის მოსახლეობაში. საქართველო შემთხვევით არ ყოფილა შერჩეული.

ისე, როგორც ქრისტიანობაში, ისლამის ნიაღშიც გაჩნდა ტრადიციული ისლამისაგან განსხვავებული მინდინარეობები. მათგან ჩრდილო კავკასიაში აქტიურად გავრცელდა ვ ა ჰ ა ბ ი ზ მ ი, რომელიც საუდის არაბეთიდან შევიდა დაღესტანში, იქიდან ჩეჩნეთში და ჩეჩნეთიდან საქართველოში, კერძოდ — პანკისის ხეობაში, შემდეგ გურიის მთიანეთში. ვაჰაბიზმი ჩრდილო კავკასიისთვისაც ახალი მოვლენაა, თუმცა, განსაკუთრებული აქტიურობის გამო ვაჰაბიტები მნიშვნელოვან ძალად იქცნენ პოლიტიკურ დაპირისპირებებში.

ვაჰაბიზმი სუნიტურ ისლამში არსებული რელიგიურ-პოლიტიკური მიმდინარეობაა, რომელიც წარმოიქმნა არაბეთის ნახევარკუნძულზე XVIII საუკუნის შუა ხანებში მუჰამედ ალ-ვაჰაბის

(1703—1787 წწ.) მოძღვრების საფუძველზე და არაბეთში არსებული კრიზისის წინააღმდეგ მიმართულ რეაქციას წარმოადგენდა. ვაჰაბიტთა მოძღვრება მოითხოვდა მუჰამედის დროინდელი — ადრეული ისლამისაკენ დაბრუნებას.

ახალ მოძღვრებას ზიარებულმა ახალგაზრდებმა პანკისის ხეობაში შექმნეს "ვაჰაბიტთა თემი", რამაც ქისტების საზოგადოების დაყოფა გამოიწვია. ვაჰაბიტებმა პანკისის ხეობაში მეჩეთი ააშენეს სოფელ დუისის ცენტრში, მოლა კი არაბეთიდან ჩამოიყვანეს [18, 82-83].

ვაჰაბიზმი არა მარტო პანკისში, არამედ, როგორც აღვნიშნეთ გურიაშიც დაფიქსირდა. საუბარია ჩოხატაურის რაიონის ერთ-ერთ ყველაზე მაღალმთიან სოფელზე ზოტზე, სადაც XIX საუკუნიდან სახლობენ მაჰმადიანი ქართველები. ამ რაიონში კიდევ ორი მუსლიმური სოფელია — ქვაბლა და ჩხაკაურა. აქვე მეჩეთები, რომლებშიც მხოლოდ მოხუცები და შუახნის ხალხი დადიოდა. 2000 წელს მეჩეთში ზოტელმა ახალგაზრდებმაც დაიწყეს სიარული. ისინი ვაჰაბიტები აღმოჩნდნენ და მალე მთელი სოფელი გადაიბირეს. ძველ რწმენაზე მხოლოდ მოხუცები დარჩნენ. ჩხაკაურასა და ქვაბლაში ვაჰაბიტები არ არიან. ტრადიციულ ისლამსა და ვაჰაბიტებს შორის კონფლიქტზე მიუთითებს სოფელ ჩხაკაურას ხოჯა რიზალი. მისი სიტყვით, ვაჰაბიტებმა ხოჯა გადააყენეს. ვაჰაბიტმა ხოჯებმა თურქულიც იცოდნენ, არაბულიც და ყურანიც. ამიტომ მათთან პაექრობა ჭირდა [18, 112].

ბოლო ათწლეულის მანძილზე იყო გარკვეული იერიში სვანებისათვის უცხო, არატრადიციული რელიგიური სექტების მხრიდან, რამაც სექტანტთათვის სასურველი ნაყოფი ვერ გამოიღო. ვერ გაარღვიეს რა რელიგიით ნასაზრდოები ტრადიციული ცხოვრების წესი, სექტანტებმა უკან დაიხიეს და მათმა დიდმა მანილმა ვერც საცხოვრებლად გაძლო სვანეთში, რადგან ადგილობრივთა ყოფის ყოველდღიურობა, ყოფის ყოველი ნიუანსი, გაჯერებული ტრადიციული ფასეულობებით, სექტანტთა გაღიზიანებას იწვევდა. ანუ მთამ ვერ იგუა ის, რაც მისთვის სასტიკად უცხო, არაბუნებრივი და მკრეხელური იყო, მთიელმა ნათესაური კავშირიც კი განწყობა, რადგან შეურაცხვეს მისი მთავარი სულიერი ღირებულება — სარწმუნოება ("რჯულ") და ვერც სექტანტმა მქადაგებელმა გაარღვია ტრადიციული ფასეულობებით შემოზღუდული მიჯნა (საზღვარი), ე. ი. მოხდა ე. წ. ბუნებრივი ფილტრაცია და სვანეთის მკვიდრმა მოსახლეობამ აღიდგინა "ერთობის" შეგრძნება, რაც როგორც ცნობილია, აუცილებელია მთური ყოფისათვის [19, 23].

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ საბჭოთა კავშირში მოსახლეობის კონფესიური შემადგენლობა არ აღირიცხებოდა. მებრძოლი ათეიზმის ქვეყანაში რელიგია "კანონგარეშე", საზოგადოებრივი გაკიცხვისა და ისტორიული გადმონაშთის რანგში განიხილებოდა, რის გამოც ოფიციალური სტატისტიკა აღმსარებლობის შესახებ არ არსებობდა. საქართველოში პირველად 2002 წელს დადგინდა მოსახლეობის კონფესიური სტრუქტურა. აღწერით, მთლიანი მოსახლეობის 88,6 პროცენტი ქრისტიანული აღმსარებლობისაა, მაჰმადიანური მოსახლეობის რიცხვი 9,9 პროცენტს შეადგენს, იუდეველებისა — 0,1%, სხვების — 0,8 — ს და 0,6 არცერთს არ მიაკუთვნებს თავს. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში მცხოვრები არცერთი ეროვნება არ არის მონოკონფესიური. გარდა საკუთარი ტრადიციული აღმსარებლობისა, ყველა ეთნოსში გვხვდებიან სხვა ძველი თუ ახალი აღმსარებლობის მიმდევრები [18, 35-36].

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ვ. ერქომაიშვილი, ფილოსოფია, თბ., 2005
2. დ. მღებრიშვილი, თანამედროვე ეთნო-რელიგიური პროცესები მცხეთის რაიონის სოფლებში, "მარი ბროსეს დაბადებიდან 200 წლის-თავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია", თბ., 2000
3. ს. ლობჯანიძე, აღზრდის ეთიკური პრინციპები ეპოქალური ცვლილებების შუქზე, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 2006
4. ლ. ჭანჭაღელიშვილი, საქართველოში მცხოვრები სტაროვრები (ისტორიულ — ეთნოგრაფიული მიმოხილვა), "კლიო", 13, 2001
5. კ. ანთაძე, საქართველოს მოსახლეობა XIX საუკუნეში, თბ., 1973
6. მორიცივაგერი საქართველოს შესახებ, გერმანული ტექსტი თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო გ. ი. გელაშვილმა, თბ., 2002
7. კონფლიქტური სიტუაციები პილიტნიკურ საზოგადოებაში, თბ., 1998
8. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემდეგში სუიცსა), ფ. 184, ანაწ. 16, საქ. 262
9. ვ. ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობა, თბ., 1996
10. შ. კაკური, თბილისის მოსახლეობა 1803—1970 წწ. თბ., 1979
11. კომუნისტი, 1924, 31 ოქტომბერი
12. სუიცსა, ფ. 607, ანაწ. 2, საქ. 434
13. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი (შემდეგში სპა), ფ. 14, ანაწ. 34, საქ. 438

14. ამ საკითხზე ვრცლად იხილეთ ჩემი ნაშრომი "ბაპტიზმი საქართველოში", "კლიო", 2005, 27
15. ა. გელოვანი, რწმენა, ღმერთები, ადამიანები, თბ., 1990
16. სუიცსა, ფ. 600, ანაწ. 18, საქ. 231
17. იქვე, ფ. 1880, ანაწ. 1, საქ. 36
18. ქ. ხუციშვილი, რელიგიური სიტუაციის ცვლილება და უსაფრთხოების პრობლემა თანამედროვე საქართველოში, თბ., 2004
19. რ. გუჯეჯიანი, ტრადიციული ყოფისა და რწმენა-წარმოდგენების ურთიერთმიმართება დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში (სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2005

Avtandil Songulashvili

FROM THE HISTORY OF RELIGIOUS IN GEORGIA

Summary

Every religion determines the place and the purpose of a human being in the universe. The author of the paper interprets the term "sect" as religious teaching of Christian orientation which acknowledges only the specific and its own interpretation of the Holy scripture and not the law of God.

First Russian sectarians who settled in Georgia (1922) were Scoptis. Dukhobors reselted latly and Molokans in the 50s of 19th century.

Baptists sect was established in Tbilisi in 1982. Together with Baptists different sects such as: Pentecostals, Priguns etc were active illegally.

In the middle of 20th century the sect of Subotnics became active in Achara.

During the last year religious sects tried to ground in Svaneti (the mountain region of west Georgia), but their activities were resultless.

ელდარ ბუბულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის
განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

რუსი ეგზარქოსების მოღვაწეობის ისტორიიდან (XIX ს.-ს I ნახევარი)

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ კათოლიკოს-პატრიარქის ნაცვლად რუსეთის უნმიდესმა სინოდმა ეგზარქოსის ტიტული დაანესა. სიტყვა „ეგზარქოსი“ ბერძნულია და ნიშნავს მთავარს. ტერმინი სათავეს უძველესი დროიდან იღებს და ამ ტიტულს ბიზანტია-რომის იმპერიის დროს მაღალი წრის სამოქალაქო მოხელეებს ანიჭებდნენ, რომლებიც ოლქების სათავეში იდგნენ. აქედან ეს ტერმინი ქრისტიანულ საეკლესიო კანონიკაში დამკვიდრდა. ადრეულ ეტაპზე ეგზარქოსი ნიშნავდა მხარის ან ოლქის მიტროპოლიტს. შემდეგ მისი როლი გაიზარდა და დაიკავა მაღალი საფეხური მიტროპოლიტსა და პატრიარქს შორის. V ს-ში ეგზარქოსები სრული დამოუკიდებლობის უფლებით სარგებლობდნენ, მაგრამ VI ს-ის შუა წლებიდან ამ დამოუკიდებლობას კარგავენ. უფრო გვიან ეგზარქოსს დაევალა საეკლესიო საქმეების რევიზორობა, მთავარეპისკოპოსებზე მეთვალყურეობა და შემოსული საჩივრების განხილვა [1, 37]. რა თქმა უნდა, საქართველოს ეგზარქოსს უნმიდესი სინოდისადმი დაქვემდებარებული ეპარქიების კონტროლი ევალებოდა, მაგრამ ძველი ტიტულის გახსენებით და მისი აღდგენით რუსეთის მმართველი წრეები ვითომდა ხაზს უსვამდნენ და პატივისცემას გამოხატავდნენ საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ეკლესიისადმი. მართალია, რუსეთის უნმიდეს სინოდში ასეთი მაღალი ტიტულით არცერთი მღვდელმთავარი არ იყო წარმოდგენილი, მაგრამ ფაქტიურად, საქართველოს ეგზარქოსს მათთან შედარებით არავითარი პრივილეგია არ ჰქონდა. უმეტეს შემთხვევაში, იგი რუსეთის შიდა ეპარქიის მმართველებზე ნაკლები უფლებებით სარგებლობდა. საქართველოს ეგზარქოსს ჰქონდა მხოლოდ ერთი უპირატესობა: მას უნმიდეს სინოდში მუდმივი მეოთხე ადგილი ეკავა.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში საეგზარქოსოს დაარსებამ განსაკუთრებული როლი ითამაშა. ეკლესიამ დაკარგა ავტოკეფალია და უნმიდესი სინოდის მიერ მოვლინებულ ეგზარქოსებს დაექვემდებარა. პიროვნული ავ-კარგიანობის მიუხედავად, ისინი რუ-

სეთის სინოდის ნებას აღასრულებდნენ და რუსეთის იმპერიის სამსახურში იყვნენ ჩაბმულნი. ხელისუფლება ეგზარქოსების მეშვეობით ახდენდა ქართული ეკლესიის გარდაქმნას, რადგან „რუსეთის მთავრობამ ძლიერ კარგად იცოდა, თუ რა უაღრესად ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ როლს თამაშობდა ქართული ეკლესია საქართველოს წარსულ ცხოვრებაში და ამიტომ მისი დანგრევა და იქიდან ქართული სულის ამოძრკვა ერთი უმთავრესი მუხლი შეიქნა საიმპერიო მთავრობის რუსიფიკატორული პროგრამისა“ [2, 49].

საქართველოს საეგზარქოსოსა და მასზე დაქვემდებარებული საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის მეშვეობით, რომელიც ძირითადად რუსეთიდან მოვლინებული კადრებით იყო დაკომპლექტებული, რუსეთის ცარიზმი საქართველოში ატარებდა თავის საეკლესიო პოლიტიკას. ეგზარქოსად დასანიშნ კანდიდატურას საგანგებოდ არჩევდნენ. ამ თანამდებობაზე, სინოდის წარდგინებით, რუსეთის იმპერატორი ნიშნავდა ყოვლადსაიმედო, იმპერიისთვის თავდადებულ, სასულიერო მოღვაწეობაში გამოცდილ პიროვნებას. ეგზარქოსი, როგორც რუსეთის სასულიერო ბიუროკრატიული ხელისუფლების ერთ-ერთი წარმომადგენელი, სახელმწიფოს ინტერესებიდან გამომდინარე, ცარიზმისთვის მისაღებ პოლიტიკას ატარებდა [7, 41-46]. ასეთი დიდი პოლიტიკური დატვირთვის გამო საქართველოს საეგზარქოსოს და მის ხელმძღვანელ ეგზარქოსებს არ შეეძლოთ ქართველი ერის ინტერესების გათვალისწინებით ელვანათ. როგორც რუსი მკვლევრები წერენ: „თუ რომელიმე ქართველი გადანყევტს რუსი ეგზარქოსების უზურპატორულ ქმედებებზე ნამდვილი ისტორიის დაწერას, განითლება მოგვიხდება, იმდენად არცხვენენ ისინი რუს სამღვდელოებას“ [3, 92; 4, 10; 5, 8].

ეგზარქოსები საქართველოს ეკლესიას საუკუნე და 6 წელიწადი მართავდნენ. ამ ხნის მანძილზე მხოლოდ ცხრამეტმა ეგზარქოსმა მოასწრო საქართველოში მოღვაწეობა და მათგან მხოლოდ პირველი ეგზარქოსი — ვარლამ ერისთავი იყო ქართველი, დანარჩენები კი — რუსები [8, 101-103]. მიუხედავად იმისა, რომ ეგზარქოსები ხშირად იცვლებოდნენ და მათი მოღვაწეობა იმპერიული პოლიტიკის განხორციელებას ემსახურებოდა, მაინც გარკვეული ინდივიდუალობით გამოირჩეოდნენ და ჩვენი ერის ცხოვრებაში, მეტ-ნაკლები სახით, საკუთარ ხელწერას ტოვებდნენ.

მიტროპოლიტ ვარლამის განვევის შემდეგ, 1817 წლის 14 მაისს ეგზარქოსად დანიშნეს თეოფილაქტე რუსანოვი (1817-1821). ამ დროიდან მოყოლებული 1917 წლამდე საქართველოს ეკლესიის მეთაურად ვხვდავთ მხოლოდ რუსი ეროვნების მღვდელმთავრებს. მათი მეშვეობით რუსეთის მმართველი წრეები რეაქციულ პოლიტიკას

ატარებდნენ საქართველოში. ეგზარქოსთა მოღვაწეობის შესახებ სამართლიანად წერდა პატრიარქი კალისტრატე ცინცაძე: „ჩვენი ენის, ზნე-ჩვეულებებისა და წარსულის უცოდინარი სინოდის ეგზარქოსები საქართველოს ეკლესიას მართავდნენ „ბრძანებითა მისი უდიდებულესობისაითა“ და არა სჯულის კანონისა და საქართველოს ეკლესიის კრებათა ხელმძღვანელობით, ხოლო ადგილობრივი მათი თანამშრომელნი ეპისკოპოზნი და მღვდელნი, ახალი მდგომარეობით ხელფეხშეკრულნი, ველარ ახერხებდნენ თავიანთი პირდაპირი მოვალეობის შესრულებას „მართლისა დამტკიცებას და გულალრძნილისა განხდას“ [9, ფურც. 3]. სწორედ ასეთ პირთა რიცხვს ეკუთვნოდა თეოფილაქტე რუსანოვი, რომელიც „იყო კაცი სასტიკი, უსამართლო, შეუბრალებელი და გაუტანელი“ [10, ფურც. 56]. შემთხვევითი არ იყო ხელისუფლების მიერ ასეთი თვისებების მქონე პიროვნების დანიშვნა საქართველოს ეგზარქოსად. დაპყრობილი ქვეყნის ეკლესიური რეორგანიზაცია სწორედ თეოფილაქტესავით დაუნდობელი პიროვნების ხელმძღვანელობით იყო შესაძლებელი. არხანგელსკის გუბერნიაში, მედავითნის ოჯახში დაბადებულმა თეოფილაქტემ (ეროზაში თევდორე გაბრიელის ძე რუსანოვი) ეგზარქოსობამდე სასულიერო მოღვაწეობის გრძელი გზა განვლო.

თანამედროვეთა გადმოცემით, თეოფილაქტე ნიჭიერი, განათლებული და ბრწყინვალე მოქადაგე ყოფილა. მან პეტერბურგის საზოგადოება თავისი ქადაგებებითა და ფრანგული ენის ცოდნით მოხიბლა. ამასთან ერთად, იგი ყოფილა პატივმოყვარე. რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს, იგი კეთილგანწყობილი არ იყო ბერ-მონაზვნობისა და ასკეტური ცხოვრების მიმართ. მიუხედავად ასეთი განწყობისა, იგი მაინც ბერად აღიკვეცა, რადგან სასულიერო იერარქიაში მაღალ თანამდებობას ამის გარეშე ვერ მიაღწევდა. თეოფილაქტეს ბერულ სამოსშიც საკმაოდ თავისუფლად ეჭირა თავი. ბერობის მიუხედავად, მას უყვარდა ფუფუნება და ბრწყინვალეობა. თავისი მჭევრმეტყველური ნიჭითა და წარმოსადევი გარეგნობით სამეფო კარზე იგი მიღებული პიროვნება გახდა. ერთხანს იგი კალუგის ახლადდარსებული ეპარქიის მმართველი იყო, შემდგომ კი პეტერბურგში გადადის და ოცნებობს ამ ქალაქის მიტროპოლიტობაზე. მაღლე იგი უპირისპირდება მაღალი იერარქიის სამღვდლო პირებს, რის გამოც დედაქალაქს ტოვებს და რიაზანის ეპარქიის მმართველად ინიშნება. ერთხანს, 1812 წ. იგი ნაპოლეონის მიერ გაპარტახებული ეპარქიების აღდგენისათვის შექმნილ „ექსტრაორდინალურ კომისიას“ ხელმძღვანელობდა, ხოლო 1813 წ. ისევ რიაზანის ეპარქიას დაუბრუნდა. მაღალ იერარქებთან დაპირისპირების გამო თეოფილაქტეს ავტორიტეტი პეტერბურგში საგრძნობლად დაეცა. ამის

გამო იგი დედაქალაქს მოაშორეს და საქართველოში გამოგზავნეს. 1819 წელს მას მიტროპოლიტობა უბოძეს და წმ. ვლადიმირის პირველი ხარისხის ორდენით დააჯილდოვეს, მაგრამ ვერც დანიშნულებამ და ვერც დაჯილდოებამ მას შვეება ვერ მოჰგვარა. იგი თავს გადასახლებულად მიიჩნევდა და მუდამ რუსეთში დაბრუნებაზე ფიქრობდა. რუსეთში კი თეოფილაქტე რუსანოვი სისასტიკის გამო ყველამ შეიძულა. მან 1817 წლის 9 ნოემბერს, საქართველოში ჩამოსვლისთანავე, თბილისის სიონის დეკანოზს იოსებ ფალავანდიშვილს წერილობით აცნობა, რომ ოთხშაბათს, პარასკევს და შაბათს სიონის ტაძარში წირვა-ლოცვას რუსულ ენაზე, ეგზარქოსთან ერთად აღასრულებდა რუსი სამღვდელოება, ხოლო კვირის დარჩენილ დღეებში და დღესასწაულებზე ქართველ სამღვდელოებას უფლება ეძლეოდა, წირვა ქართულად ჩაეტარებინა. თეოფილაქტემ შეადგინა კომისია ეკლესია-მონასტრების უძრავ-მოძრავი ქონების საბოლოოდ აღსაწერად და სიგელ-გუჯრების რუსულ ენაზე გადასათარგმნად [11, 20]. საქართველოში რუსული პოლიტიკური ინტერესების გამტარებელი სამღვდელოების ჩამოყალიბების მიზნით თეოფილაქტემ მნიშვნელოვანი ყურადღება დაუთმო სასულიერო განათლებას. ამ მიზნით, მისი ინიციატივით თბილისში, თელავში, გორსა და სიღნაღში გაიხსნა სასულიერო სასწავლებლები. მის დროსვე თბილისში 1817 წ. დაარსდა სასულიერო სემინარია. თეოფილაქტე დიდად დაეხმარა „ოსეთის სასულიერო კომისიას“. მისი ეგზარქოსობის დროს, დაახლოებით 47 ათასი მთიელი მოექცა ახალ სარწმუნოებაზე [11, 11; 12, 356].

თეოფილაქტე რუსანოვმა თავისი სისასტიკე სამღვდელოების მიმართ საქართველოში მოღვაწეობის დროსაც გამოავლინა. მან განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში ჩაყარა სასულიერო პირები. „თეოფილაქტე დორობებს ყრიდა ხოლმე პირიდან, როცა კი გაჯავრდებოდა და სამღვდლო პირთა როზგავდა კიდევ“ [13, ფურც. 3]. მისი განკარგულებით ქართველ სასულიერო პირთა გვარებს „შვილი“ და „ძე“ მოაკვეცეს და იგი „ОБ“-ით შეცვალეს [13, ფურც. 3].

ეგზარქოსი თეოფილაქტე მარტოდ არ ეწეოდა ანტიქართულ საქმიანობას. მან რუსეთიდან ჩამოიყვანა რუს საერო და სასულიერო პირთა მთელი დასი, რომლებიც სხვადასხვა შემოსავლიან თანამდებობებზე დაინიშნენ [14, 12]. თეოფილაქტემ კანცელარიის მმართველობა ჩააბარა თავის ძმას, რომელმაც მოღვაწეობა იმით დაიწყო, რომ ეგზარქოსის კანცელარიაში გამოაკრა საეკლესიო ღვთისმსახურებისათვის გადასახადი ფულადი თანხის ნიხრი. მანვე ახლადდარსებული სემინარიის რექტორობა უბოძა თავის მეგობარს, ბერ ვიტალის. თეოფილაქტემ გადააყენა დავით გარეჯის წი-

ნამძღვარი ილარიონ ვაჩნაძე და მის მაგივრად გაამწესა სემინარიის რექტორი ვიტალი, მაგრამ ამ უკანასკნელმა 1818 წლის 26 ოქტომბერს მოუცლელობის გამო უარი განაცხადა შეთავაზებულ წინადადებაზე [15, 11; 16, 3]. თბილისის სიონის დეკანოზად დაინიშნა თეოფილაქტეს ახლობელი ალექსანდრე ფედოროვი, რომელიც 1823 წ. ცოლ-შვილის გარდაცვალების შემდეგ ანტონის სახელით ბერად აღიკვეცა და იმავე წელს ეგზარქოსმა იონამ დავით გარეჯის წინამძღვრობა უბოძა. თეოფილაქტეს დროს საეგზარქოსოს ყველა თანამშრომელი რუსი მოხელე იყო. თეოფილაქტეს დროიდან მკაცრი რეჟიმი დანესდა სასულიერო სასწავლებლებში. უმნიშვნელო დანაშაულის გამო მკაცრი სასჯელი იყო შემოღებული. თეოფილაქტეს მითითებით, თბილისის სასულიერო სემინარიაში ცალკე საგნად შემოიღეს სლავური საეკლესიო გალობის სწავლება, მაშინ, როცა ამ დროს ძველ ქართულ საეკლესიო საგალობლებს საერთოდ არ ასწავლიდნენ [16, 12-13].

ეგზარქოსი თეოფილაქტე ხშირად თვითნებურად ასხვისებდა საქართველოს ეკლესიის კუთვნილ ქონებას. მან 1820 წ. თბილისის სიონის ქარვასლა არწრუნს მიჰყიდა. მანვე გაასხვისა მუხრანის ხიდთან არსებული რუისის ტაძრის მეტოქი, ასევე ხუთ დღიურ მინასთან ერთად გაყიდა ქვემო ავლაბრის ხიდთან რუსთავის მეტოქი.

თეოფილაქტე, რუსული წყაროების მიხედვით, ჯიუტი და დაუნდობელი იყო. ეს თვისებები მან გამოავლინა დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო გარდაქმნების გატარების დროს. 1819 წ. იგი თავის ემისრებთან ერთად იმერეთს ეწვია და დაიწყო საეკლესიო ქონების აღწერა. დასახული მიზნის განსახორციელებლად არავის და არაფერს ერიდებოდა და თავისი ქმედებებით შეურაცხყოფდა იმერეთის სამღვდელოებს და მოსახლეობას. მისმა არასწორმა პოლიტიკამ 1819-1820 წლებში გამოიწვია იმერეთში აჯანყება, რომელმაც ნაწილობრივ გურია და რაჭა მოიცვა. როგორც წყაროებით დასტურდება, ხელისუფლება აჯანყების გამომწვევ მიზეზად ნაწილობრივ ეგზარქოსის სიჯიუტეს მიიჩნევდა, რის გამოც იგი იმერეთიდან გაიწვიეს. აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ეგზარქოსმა თეოფილაქტემ შური იძია მათზე. აჯანყების მეთაური მიტროპოლიტი დოსითეოს ქუთათელი და ექვთიმე გენათელი დაატყვევეს და იმერეთიდან გადაასახლეს, თვითონ კი 1821 წლის დასაწყისში სამხედრო ნაწილებთან ერთად რაჭის სოფლებს შეესია და ვინც კი ეჭვმიტანილი იყო, ყველა დასაჯა, ხოლო ორი მღვდელი მაისურაძე ციმბირში გადაასახლა. აჯანყებულებისადმი გამოჩენილი სისასტიკის გამო, აკაკი წერეთლის დედას დარეჯანს, რომელიც იყო შვილი აჯანყების ერთ-ერთი ხელმძღვანელის, ივანე აბაშიძის და შვილიშვილი მეფე სოლომონ I-ის,

თეოფილაქტეს შესახებ დაუწერია სატირა „მრისხანე ბატონი“, რომელიც, სამწუხაროდ, დღემდე დაკარგულად ითვლება.

თეოფილაქტე ეგზარქოსი ხშირად მღვდელმთავრისათვის შეუფერებულ საქციელსაც ჩადიოდა. მან 1819 წელს დიდი ფიზიკური და სულიერი ტანჯვა მიიყენა იმ დროისათვის საქართველოში წმინდა პიროვნებად მიჩნეულ განდევნილ ბერს ბესარიონ ფავლენიშვილს. იგი სტეფანწმინდიდან ფეხით ჩამოიყვანა, გაასამართლა და გიჟად გამოაცხადა. შემდეგ კი შიომღვიმის მონასტერში გამოკეტა, სადაც მას თეოფილაქტეს მითითებით მოსვენებას არ აძლევდა სემინარიის რექტორი ათანასე, რომელიც აგრეთვე შიომღვიმის მონასტრის წინამძღვრად ითვლებოდა [18, 77-86].

როგორც წყაროები გადმოგვცემენ, „თეოფილაქტე შეეხო ქართველი ერის ცხოვრებას ცეცხლითა და მახვილით და სადაც წინააღმდეგობა დახვდა – მუსრი გაავლო“ [17, 15.] მან დიდი ყურადღება მიექცია გაუქმებულ ქართულ ეკლესია-მონასტრებში უპატრონოდ მიტოვებულ საეკლესიო ძეგრფასეულობას. მისი განკარგულებით ქართული ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი ძეგრფასეულობა თბილისში ჩამოზიდეს, ხოლო შემდეგ სად წავიდა აღნიშნული სიმდიდრე, ცნობილი არაა. ამ საქმეში ეგზარქოსმა თეოფილაქტემ ჩააბა არა მარტო რუსეთიდან ჩამოყვანილი სასულიერო პირები, არამედ ქართველი სამღვდელოების რენეგატი ნაწილიც. ეგზარქოსის ყურმოჭრილი მონები და მისი ყველა სურვილის აღმსრულებლები იყვნენ არქიმანდრიტები: ელეფთერ ზუკაკიშვილი, ეპიფანე ბუჭყიაშვილი, რუისის ტაძრის დეკანოზი ზაქარია მამაცაშვილი და სხვები. თეოფილაქტეს მითითებით დასახელებულმა პირებმა 1818 წელს შეადგინეს აღმოსავლეთ საქართველოში იმ დროისათვის მოქმედი და გაუქმებული ეკლესია-მონასტრების სია. შემდეგ კი დაიწყო ამ ეკლესია-მონასტრების საეკლესიო ძეგრფასეულობის აღწერა და მათი თბილისში ჩამოტანა. 1818 წლის შემოდგომაზე არქიმანდრიტმა ეპიფანემ საეგზარქოსოს კანცელარიის მმართველ თეოფილაქტეს ძმასთან ერთად აღწერა რუსთავის ყოფილი ეპარქიის კუთვნილი მარტყოფის ღვთაების მონასტრის სინამინდეები. ამ ერთგული სამსახურის გამო არქიმანდრიტი ეპიფანე ძვირფასი თვლებით შემკული გულსაკიდი ჯვრით დააჯილდოვეს [19, 3]. იმავე წლის მარტში ეგზარქოსის დავალებით რუისის ბლადოჩინმა (კეთილმოწესე) ზაქარია მამაცაშვილმა და გორელმა მღვდელმა ქრისტეფორე ანანიაშვილმა აღწერეს შიდა ქართლის სინამინდეები და გარდაცვლილი იუსტინე (მაღალაშვილი) მღვდელმთავრის ნაქონი ძვირფასი ნივთები და საეკლესიო შესამოსლები გადასცეს ეგზარქოსის ერთგულ სიონის ტაძრის დეკანოზს გაბრიელ ქართველიშვილს. ამავე პერიოდში

ეგზარქოსის განკარგულებით სამთავისის ტაძრის დეკანოზმა ბესარიონ ილურიძემ სამთავნელი ეპისკოპოსის გერვასის გარდაცვალების შემდეგ რუსიში დარჩენილი მისი სამღვდელმსახურო ძვირფასეულობა შეაგროვა, სკივრში ჩალაგებული ურემზე დადო და თბილისში გაგზავნა, მაგრამ მათ ამილახვრის კაცები წამოენივნენ, ჩამოართვეს ქონება და სოფ. ქალაში ამილახვრებს საეკლესიო ძვირფასეულობა მიართვეს. მომხდარის შესახებ, 1818 წლის 3 აპრილს საეკლესიო მამულების გამგებელმა არქიმანდრიტმა საბამ აცნობა ეგზარქოსს. ამ უკანასკნელმა სასწრაფო ზომები მიიღო. თბილისის გუბერნატორის დავალებით გორის მაზრის უფროსი ტიტოვი იმავე წლის 21 აპრილს 100 შეიარაღებული ჯარისკაცით სოფელ ქალაში ჩავიდა და საეკლესიო ძვირფასეულობა (ოქროს გულსაკიდი ჯვარი, ოქროთი დაფერილი ბარძიმ-ფეშხუმი, ძვირფასი ქვებით შემკული ორი მიტრა, ტიხრულ მინაქერიანი პანალიები და სხვა) თბილისში ჩაიტანეს და ჩააბარეს დეკანოზ გაბრიელ ქართველიშვილს [20, 3]. ეგზარქოსის ერთგულმა მღვდელმა ელეფთერ ზუკაკიშვილმა, მისი მითითებით 1818 წლის გაზაფხულამდე მოიარა კახეთის გაუქმებული ტაძრები, საიდანაც ჩამოიტანა სამღვდელმთავრო ნივთები, რომელთა შორის გამოირჩეოდა ძვირფასი ქვებით შემკული ოქროს მიტრა. მასზე მოთავსებული იყო 86 ბრილიანტი, 537 იაგუნდი, 16 ზურმუხტი, 520 ფირუზი, 95 მარგალიტი. აღნიშნული მიტრა გადაურჩა გაქურდვას და იგი შემდეგ საეკლესიო მუზეუმის კუთვნილება გახდა. კახეთიდან ჩამოტანილ სინდინდეთა შორის იყო ოქროთი დაფერილი ვერცხლის გვირგვინი, ვერცხლის დიდი ტაშტი, ბრილიანტებით შემკული პანალია, მაცხოვრის გულსაკიდი ხატი, ოქროს ჯვარ-სანთლები, ძვირფასი თვლებით შემკული მრავალი საეკლესიო შესამოსელი და სხვ. [20, 3]. თეოფილაქტე ეგზარქოსის მითითებით, მისი ერთგული სამღვდელოების მიერ შეგროვილი საეკლესიო ძვირფასეულობის დიდ ნაწილს ჩვენამდე არ მოუღწევია. როგორც ჩანს, იგი ეგზარქოს თეოფილაქტესა და მისი გარემოცვის შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა.

როგორც აღინიშნა, თეოფილაქტეს ხელმძღვანელობით 1818-1819 წლებში გატარდა საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის მესამე ეტაპი. მანვე შემოიღო საშტატო ერთეულები, რომლის ძალით ბევრი ეკლესია-მონასტერი დაიხურა და საგრძნობლად შემცირდა სამღვდელოების რაოდენობა. მართალია, მან ბევრი ეკლესია-მონასტერი გააუქმა, მაგრამ მის სახელს უკავშირდება 1821 წელს თბილისში დარეჯან დედოფლის სასახლის ბაზაზე ფერიცვალების მონასტრის დაარსება, რომელიც რუსეთიდან მოვლინებული სამღვდელოებით იყო დაკომპლექტებული.

ეგზარქოსი თეოფილაქტე უდიერად ეკიდებოდა საქართველოს ეკლესიის წარსულს. ამის დასტურია თუნდაც ის ფაქტი, რომ მან გაქურდვის მიზნით, მოინდომა ბოდბის მონასტერში არსებული ქართველთა განმანათლებლის წმ. ნინოს საფლავის გახსნა, მაგრამ, გადმოცემით, როგორც კი ბარი საფლავს შეახო, იმწამსვე განუტევა სული. ოფიციალური ვერსიით კი ცნობილია, რომ ეგზარქოსი თეოფილაქტე 1821 წლის 19 ივლისს ტიფით გარდაიცვალა, დაკრძალულია ბოდბის წმ. გიორგის ეკლესიაში, მარჯვენა კედლის მხარეს.

თეოფილაქტეს შემდეგ საქართველოს ეგზარქოსად, სინოდის წარდგინებით, იმპერატორმა 1821 წლის 1 ოქტომბერს დანიშნა იონა ვასილევსკი (1821-1832). ეგზარქოსად დანიშვნამდე მან საინტერესო სასულიერო მოღვაწეობის გზა განვლო. იონა (ერობაში იოანე სიმონის ძე) ვასილევსკი დაიბადა 1763 წლის 18 თებერვალს კალუგაში, ლარიბი ხატმწერ-მეღვთისნის ოჯახში. პირველდაწყებითი სასულიერო განათლება მიიღო კალუგის მახლობლად მდებარე ლავრენტის მონასტრის სასწავლებელში, შემდეგ პერერვინის სემინარიაში, საიდანაც იგი, როგორც კარგი მოსწავლე, გადაიყვანეს ლავრის სემინარიაში, რომელსაც შემდგომ ეწოდა მოსკოვის აკადემია. სასულიერო განათლების მიღების შემდეგ მისი სასულიერო კარიერა აღმავალი გზით წარიმართა. მან ყველა სასულიერო ხარისხი შედარებით მოკლე დროში გაიარა. 1807 წ. ბერად აღიკვეცა და მიიღო არქიმანდრიტობა. ერთი წლის შემდეგ კალუგის სემინარიის რექტორია. შეთავსებით ამავე ქალაქის პერემიშლის წმ. სამების მონასტრის წინამძღვრად დაინიშნა. მცირე ხნის შემდეგ პეტერბურგის სასულიერო აკადემიის ინსპექტორია. 1812 წელს აყვანილ იქნა ეპისკოპოსის ხარისხში. 1891 წლამდე იგი ჯერ ტამბოვის, შემდეგ კი ასტრახანის ეპარქიის მმართველია [21, 1].

რუსული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, იონა არ იყო ცნობილი სწავლული, არც გამოჩენილი საეკლესიო მქადაგებელი, არამედ იყო ყურადღებიანი, მშვიდი, ღვთისმსახურების მოწინავე ალმსრულელები მღვდელმთავარი. მისივე დახასიათებით იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა ხელქვეითი სამღვდელოების ზნეობასა და ყოფას. სამღვდელოების განათლების დონის ამაღლების მიზნით, ტამბოვში მან პირველმა დააწესა, რომ სამღვდელოების შვილებს აუცილებლად უნდა მიეღოთ სრულყოფილი განათლება. ზემოთ დასახელებული თვისებებიდან იონამ საქართველოს ეგზარქოსობისას ზოგიერთი ნამდვილად გამოავლინა. კერძოდ ის, რომ მან სათანადო ყურადღება დაუთმო სასულიერო სასწავლებლებს. მისი ინიციატივით თბილისის სასულიერო სემინარიისათვის აშენდა სამსართულიანი შენობა, მაგრამ ეს სახლი მალე დაინგრა [20, 3]. იონას უშუალო ჩარევით

საქართველოს საეკლესიო საეპარქოსოს დაქვემდებარებულ კავკავში დაარსდა სასულიერო სასწავლებელი, ხოლო ალაგირში გაიხსნა ორკლასიანი პანსიონი [12, 357]. ეგზარქოს იონას დროს განსაკუთრებით გააქტიურდა „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ მოღვაწეობა. მისი უშუალო ხელშეწყობით დაიწყო ღვთისმსახურების ოსურ ენაზე შესრულება. იონა ეგზარქოსის მოღვაწეობის დადებით მხარედ უნდა მივიჩნიოთ, რომ იგი გაჭირვებულთა დამხმარე და შემწე ყოფილა ამის საილუსტრაციოდ მის ბიოგრაფებს მოჰყავთ ის ფაქტი, რომ თბილისში ქოლერის გაჩენის დროს იონა თურმე ავადმყოფებს თვითონ უვლიდა და მათთან აღასრულებდა ღვთისმსახურებას.

იონა ეგზარქოსი თეოფილაქტე რუსანოვივით სასტიკი და დაუნდობელი არ ყოფილა, მაგრამ მან ბევრ საქმეში მიზანმიმართულად იმოქმედებდა. მის დროს მექრთამეობა და ეკლესია-მონასტრების ძარცვა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. თეოფილაქტეს მსგავსად მანაც რუსეთიდან ჩამოიყვანა თავისი ერთგული სამღვდლოება და ისინი შესაძლებლად ადგილებზე დანიშნა. თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორად 1821 წელს მისი წარდგინებით არქიმანდრიტი ირინეოსი დანიშნა, რომელსაც აგრეთვე დაევალა ქვათახევის, შიომღვიმის და თბილისის ფერიცვალების მონასტრის წინამძღვრობაც. როდესაც ირინეოსმა ზემოთ დასახელებული მონასტრები გადაიბარა, აღმოჩნდა, რომ დაკარგული იყო ოქროსა და ვერცხლის ძვირფასეულობა [16, 11]. მართალია, აღნიშნული დანაკარგის შესახებ სათანადო წერილობითი აქტიც შედგა, მაგრამ არავინ დაინტერესებულა იმით, თუ სად იმყოფებოდა დაკარგული სინამდევები და ვინ იყო დამნაშავე. ეგზარქოსისაგან დიდი უფლებებით აღჭურვილი არქიმანდრიტი ირინეოსი არაფრად აგდებდა ქართველ ბერებს. „მისი ფიქრით, ის ქართველი ბერი იყო პატივსაცემი, რომელმაც რუსული იცოდა და მისი მორჩილი იყო“ [22, 14]. დანარჩენ ქართველ ბერებს იგი ოფიციალურ მიმონერაში სულელებს უწოდებდა. მისი არქიმანდრიტობის დროს ქვათახევის მონასტერი კიდევ უფრო გაპარტახდა, რადგან მას დრო და საშუალება არ ჰქონდა, რომ წელიწადში ერთხელ მაინც ჩასულიყო აღნიშნულ მონასტერში. XIX ს-ის 20-იან წლებში ქვათახევის მონასტერში მხოლოდ ერთი ქართველი ბერი მოღვაწეობდა. ეგზარქოსის განკარგულებით მას ქვეთახევის მონასტრის ქონება თბილისის ფერიცვალების მონასტერში გადაუტანია. არქიმანდრიტი ირინეოსს ქართველი ბერების გარდა ცუდი მეცადუნეობა ჰქონდა ძველი ქართული საეკლესიო საგალობლების შესახებაც. აღნიშნულის შესახებ ეგზარქოსისადმი გაგზავნილ მიმართვაში იგი აღნიშნავს: „...но неимению в Грузии образованных монашествующих, которых все знание состоит в чтении церковных

книг, а некоторых в письме и пении, каковые же называются учеными; пении их притом такие, которым гораздо легче отвратить русских, нежели привлечь“ [22, 14].

1844 წლის 24 სექტემბერს, დავით გარეჯში ყოფნის დროს ეგზარქოს იონას მოენონა და თბილისში ჩამოიტანა ძვირფასი თვლებითა და ოქროქსოვილის ფარჩით მორთული ომფორი და ბისონი [16, 14]. სინოდის მოთხოვნის საფუძველზე, 1830 წელს ეგზარქოს იონას განკარგულებით, საქართველოს ეკლესია-მონასტრებიდან გამოიტანეს უძველესი დროიდან შენარჩუნებული ძველი დროშები, თოფ-იარაღი, ხანჯლები, ჩაფხუტები და ისინი სამხედრო გუბერნატორს ჩააბარეს [16, 15]. თუ რა ბედი ეწია ეკლესია-მონასტრების კუთვნილ უძველეს ქართულ საჭურველს, დღემდე უცნობია. იონა ეგზარქოსის დროს გურიის გაუქმებული თუ მოქმედი ეკლესია-მონასტრებიდან ბევრი საეკლესიო ძვირფასეულობა ჩამოიტანეს თბილისში.

ეგზარქოს იონას მოღვაწეობის ერთ-ერთ დადებით მოვლენად უნდა იქნეს მიჩნეული ის, რომ მან 1830 წლის 29 სექტემბერს სინოდალურ კანტორას წინადადებით მიმართა, რათა გახსნილიყო დედათა მონასტერი, რადგან ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ დედათა სამონასტრო ცხოვრება საერთოდ მოშლილა. ქართველი მონაზვნები იმ დროისათვის გაფანტული ყოფილან საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ტაძრებში. ეგზარქოსს მიაჩნდა, რომ თბილისში, ან მის მახლობლად დაარსებული მონასტერი ერთად შეკრებდა გაფანტულ დედაებს. 1830 წლის 2 დეკემბერს სინოდალურმა კანტორამ ეგზარქოსის ამ მოთხოვნას უსახსრობის გამო უარით უპასუხა [16, 17]. 1832 წლის 5 მარტს რუსეთის სინოდის გადაწყვეტილებით იონა პეტერბურგში გაიწვიეს. 10-წლიანი მოღვაწეობისას მას განსაკუთრებით არ გამოუჩენია თავი. იგი ტიპიური რუსი მოხელე იყო, რომელიც საქართველოში რუსული იმპერიული საეკლესიო პოლიტიკის გატარებას უწყობდა ხელს. მისი საქართველოში მოღვაწეობით არც ხელისუფლება უნდა ყოფილიყო აღფრთოვანებული. ამის დასტურია ის, რომ ეგზარქოსობისას მას მიტროპოლიტობა უბოძეს. სხვა ჯილდო ხელისუფლებისაგან არ მიუღია.

1832 წლის 12 მარტს საქართველოს ახალ ეგზარქოსად დაინიშნა სარატოვის ეპარქიის მმართველი მთავარეპისკოპოსი მოსე (ბოგდანოვ-პლატონოვ-ანტიპოვი). იგი იყო ღრმად განათლებული პიროვნება. დამთავრებული ჰქონდა სერგი-სამების სემინარია. ბერად აღკვეცის შემდეგ მოსე სწავლობდა პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში, რომელიც დაამთავრა 1817 წელს მაგისტრის ხარისხით და იმავე წელს დანიშნეს კიევის სასულიერო სემინარიის რექტორად. ორი წლის შემდეგ გადაიყვანეს ახლადგახსნილი კიევის სასულიერო

აკადემიის რექტორად, სადაც მან ღვთისმეტყველებაში სადოქტორო დისერტაცია დაიცვა. 1824 წელს იგი აკურთხეს ეპისკოპოსად და სხვადასხვა დროს რუსეთის ეპარქიებს განაგებდა. საქართველოში მოღვაწეობა მცირე ხანს მოუხდა, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ცარიზმის მოხელე იყო, ქართველ ხალხში კარგი სახელი დატოვა. იგი, თურმე, დიდ ყურადღებას აქცევდა ძველ ქართულ საეკლესიო საგალობლებს. უძველესი ქართული საეკლესიო საგალობლების გადარჩენის მიზნით მას თბილისში შეუკრებია საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მგალობლები და მათი ნაგალობები ნოტებზე გადაუტანია. სამწუხაროდ, მის ამ ნაშრომს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ეგზარქოს მოსეს მითითებით 1833 წელს გაუხსნიათ ღარიბი სასულიერო წოდების სამზრუნველო (перечисительство о бедных духовного звания) [12, 356]. აგრეთვე იგი საეგზარქოსოზე დაქვემდებარებული ეკლესია-მონასტრების მდგომარეობით იყო დაინტერესებული. ამ მიზნით, 1833 წელს, მისი მითითებით არქიმანდრიტმა არსენმა (მგალობლიშვილი) და დეკანოზმა იოანემ (გოგიტიძე) შეადგინეს გურიის მხარის ეკლესია-მონასტრების მიმოხილვა [12, 357]. მოსე ეგზარქოსს აგრეთვე შეუდგენია ოსური ენის გრამატიკა, როგორც წყაროებით დასტურდება, მას ოსური ენა კარგად სცოდნია. მის მიერ შედგენილი ოსური ენის გრამატიკა იმ დონეზე ყოფილა შესრულებული, რომ თურმე ცნობილი ლინგვისტები (მაგალითად შეგრენი) მას იყენებდნენ ოსური ენის შესასწავლად. ეგზარქოს მოსეს შედგენილი ოსური ენის გრამატიკა თბილისის სასულიერო სემინარიის სახელმძღვანელოდ გამოიყენებოდა. მასვე განზრახული ჰქონდა მახათას მთაზე აღედგინა იმ დროისათვის ნანგრევების სახით მოღწეული წმ. ელიას სახელობის ეკლესია, მაგრამ უდროოდ გარდაცვალების გამო განზახვა სისრულეებში ვერ მოიყვანა, მოსე ეგზარქოსი გარდაიცვალა ქოლერით 1834 წლის 13 ივლისს, დასაფლავებულია თბილისის სიონის ტაძარში. როგორც ზემოთ აღინიშნა, მცირე დროის მოღვაწეობის მიუხედავად, მან თავის სამწყსოში კარგი სახელი დატოვა. ამან განაპირობა ისიც, რომ იმერეთის მიტროპოლიტმა დავით წერეთელმა სტამბულიდან ჩამოიტანა მის საფლავზე მარმარილოს ძეგლის დასადგმელი ქვა, „რათა ამ სახით უკვდავეყო საქმით უკვდავ-ყოფილი სახელი მწყემსმოღვაწისა, რომელსაც ასე ღრმად უყვარდა თავისი სულიერი სამწყსო“ [23, ფურც. 4].

1834 წლის 1 სექტემბერს საქართველოს ეგზარქოსად დაინიშნა მინსკის ეპარქიის მმართველი ევგენი (ერობაში ალექსანდრე ფილიპეს ძე ბაჟენოვი, იგივე ბოჟანოვი (1834-1844). იგი დაიბადა 1784 წელს, ტულის გუბერნიაში, მედავითნის ოჯახში. განათლება მიიღო ჯერ ტულის სასულიერო სემინარიაში, 1811 წ. კი დაამთავრა სლა-

ვურ-ბერძნულ-ლათინური აკადემია. გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, ბერად აღკვეცის შემდეგ, იგი ციმბირის მხარეს არსებულ სასულიერო სასწავლებლებში პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა. 1829 წელს, ეპისკოპოსად კურთხევის შემდეგ, ევგენი ბაჟენოვი ჯერ იყო ტამბოვის, შემდეგ კი მინსკის ეპარქიის მმართველი. თანამედროვეთა გადმოცემით, იგი იყო წარმოსადეგი გარეგნობის ადამიანი, მაგრამ მკაცრი და ქედმაღლური ქვეშევრდომი სამღვდელოების მიმართ. მას განსაკუთრებული სისასტიკე გამოუჩენია ტამბოვის სასულიერო პირებისადმი. ეპარქიაში მისი მოგზაურობა ნამდვილ უბედურებად იყო ქცეული ტამბოველი სამღვდელოებისათვის, რადგან კანონის დარღვევის გამო, ისინი მკაცრად ისჯებოდნენ. მოსეს დროს ტამბოვის საზოგადოების თანდასწრებით მღვდლების გაკრეჭა და დამცირება ჩვეულებრივ ამბად იყო ქცეული. ასეთი დამამცირებელი სასჯელის მოლოდინში ერთმა მღვდელმა თავიც კი ჩამოიხრჩო. რუსული ისტორიოგრაფია, ევგენი ბაჟენოვის ტამბოვში მოღვაწეობის პერიოდს ყველაზე მძიმედ და გაუსაძლისად მიიჩნევს აქაური სამღვდელოებისათვის [24, ფურც. 5]. ასეთი სისასტიკით ცნობილი პიროვნება დანიშნეს საქართველოს ეგზარქოსად, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ისეთი სიმკაცრე და დაუნდობლობა, როგორსაც იგი ტამბოვისა და შემდგომ მინსკში მოღვაწეობის დროს იჩენდა, საქართველოში არ გამოუმჯღავებია. სხვათაშორის, საქართველოს ეგზარქოსად მის დანიშვნას მინსკის ეპარქიის სამღვდელოება შეხვდა როგორც დღესასწაულს [12, 358]. ქართული წყაროების მიხედვით, იგი „იყო მტკიცე და მთავრობის მოყვარე ხასიათის კაცი“ [12, 357]. იქცეოდა თვითნებურად, აბუჩად იგდებდა ადგილობრივ წეს-ჩვეულებებს, სასულიერო პირებს, მართალია, ისე არ სჯიდა, როგორც რუსეთში, მაგრამ დასცინოდა და ხშირად მისი ნირვა ჩხუბით მთავრდებოდა.

ეგზარქოს ევგენის მოღვაწეობის პერიოდში, 1838 წელს, თბილისის სასულიერო სემინარიისათვის საქართველოს ეკლესიის შემოსავლების ხარჯზე 80 ათას მანეთად შეისყიდეს ზუბალაშვილების სახლი, რომელშიც ერთი წლის შემდეგ განთავსდა სემინარია. მის დროს რუსეთის სინოდს სურდა თბილისის სინოდალურ კანტორასთან დაარსებულიყო ქართული სტამბა, რომელშიც ქართული საეკლესიო წიგნები დაიბეჭდებოდა. მანამდე, 1820 წლიდან 1834 წლამდე, მოსკოვის სინოდის სტამბაში იბეჭდებოდა ქართული წიგნები, მაგრამ 30-იანი წლების დასაწყისში ეს სტამბა გააუქმეს და ეგზარქოს ევგენის სთხოვეს, რომ სანაცვლოდ სტამბა თბილისში გაეხსნა. ეგზარქოსის დავალებით სინოდალურმა კანტორამ სინოდს აცნობა, თითქოს „ქართველები არასა სწერენ და არას კითხულობდნენ, ამი-

ტომ ძნელია მოვანდომებინოთ წიგნების ბეჭედაო“ [25]. ასეთი პასუხის შემდეგ ქართული საეკლესიო წიგნები ისევ რუსეთში იბეჭდებოდა.

ევგენი ეგზარქოსის სახელს უკავშირდებოდა სვეტიცხოვლის ტაძარში აღდგენითი სამუშაოების ჩატარება. როგორც აღინიშნა, ავტოკეფალიის გაუქმებით უპატრონოდ მიტოვებული ეკლესია-მონასტრები მძიმე მდგომარეობაში ჩაცვივდნენ, რადგან მათზე სასულიერო უწყება აღარ ზრუნავდა. XIX ს-ის 20-იან წლებში მათ ყურადღება საქართველოს სამოქალაქო უწყებამ მიაქცია. 1828 წ. თბილისის სამხედრო გუბერნატორმა სიპიაგინმა გორისა და დუშეთის მაზრების შემოვლის შემდეგ აღძრა საკითხი განადგურების პირას მისული სიძველეების განახლების შესახებ. ამ მოხსენების საფუძველზე, 1828 წლის 30 ნოემბერს სინოდმა იმდროინდელ ეგზარქოს იონას დაავალა დანერგვითი ცნობები შეეკრიბა, თუ რა მდგომარეობაში იმყოფებოდა საქართველოს ეკლესიები და ეზრუნა მათ შეკეთებაზე. იონას განმარტებით, განსაკუთრებით სავალალო მდგომარეობაში იყო მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძარი. მანვე სინოდს აცნობა, რომ ადგილობრივი საეკლესიო ხარჯებით, არა თუ რამდენიმე ეკლესიის, არამედ თვით სვეტიცხოვლის შეკეთებაც შეუძლებელი იყო. ამიტომ იგი შეკეთების თანხების გამოყოფას ბიუჯეტიდან მოითხოვდა, რაზედაც სინოდმა უარი განაცხადა. სინოდის გადაწყვეტილებით, ეკლესიების შეკეთება და მათ შორის სვეტიცხოვლის აღდგენა, ადგილობრივი საეკლესიო სახსრებით უნდა მომხდარიყო. იონას დანებებული საქმე დაევალა მის შემცვლელ ეგზარქოსს ევგენის, რომელმაც შეადგინა სვეტიცხოვლის სრული აღწერილობა და ხარჯთაღრიცხვა. ევგენის მიხედვით, კაპიტალურად უნდა შეკეთებულიყო არა მარტო ტაძარი, არამედ ხელახლა უნდა აშენებულიყო დანგრეული სამრეკლოც. ტაძრის შესაკეთებლად საჭირო იყო 29,931 მან. და 36 კაპ. ხოლო სამრეკლოს ასაშენებლად 6,227 მან და 65 კაპ. სინოდმა ხარჯთაღრიცხვა დაამტკიცა, მაგრამ მასში კორექტივები შეიტანა. მათი გადაწყვეტილებით, ტაძრის შესაკეთებლად ფული საქართველოს საეკლესიო შემოსავლებიდან უნდა დაფარულიყო, რაც შეეხება სამრეკლოს, რადგან იგი ძვირი ჯდება, მის აშენებაზე ამჟამად უარი უნდა ეთქვათ. ტაძრის შეკეთების კონტროლი დაევალა ახლადშექმნილ კომიტეტს, რომელსაც თავის მხრივ სინოდალური კანტორის არქიტექტორმა შეუდგინა ახალი ხარჯთაღრიცხვა, რომელიც 28,696 მან. შეადგენდა. 1837 წელს ეგზარქოსის განკარგულებით, თბილისელ ხეწო დარჩილოვს სათანადო ხელშეკრულების გაფორმებით დაევალა სვეტიცხოვლის განახლება. მართალია, 1840 წლისათვის ტაძრის განახლება დამთავრდა,

მაგრამ ჩატარებული სამუშაოები არ იყო მაღალი დონის [26, გვ. 220]. უფრო მეტიც, რემონტს შეენირა ტაძრის ჩრდილოეთ და სამხრეთ მხარეს მიშენებული ეკვდერი და პატარა ეკლესია. სავალალოა ის, რომ დიდად დაზიანდა სვეტიცხოვლის ჯერ კიდევ შემორჩენილი უძველესი ფრესკები, რაშიც ეგზარქოსთან ერთად დამნაშავე სინოდალური კანტორის არქიტექტორი, ფრანგი რინარი იყო. მას, ეგზარქოსის მითითებით, გადაუთვრებია სვეტიცხოვლის ტაძრის ფრესკები [27, 6]. თავისი ათწლიანი მოღვაწეობის პერიოდში ევგენი ბაჟენოვმა კარგი სახელი ვერ დატოვა ქართველ საზოგადოებაში. 1844 წლის 12 ნოემბერს იგი გადაიყვანეს ასტრახანის ეპისკოპოსად. მის მაგივრად კი დაინიშნა მოგილევის მთავარეპისკოპოსი ისიდორე ნიკოლსკი.

ისიდორე ნიკოლსკი (ეროვნაში იაკობ სერგის ძე) დაიბადა 1799 წ. ტულის გუბერნიაში. ამავე ქალაქის სასულიერო სემინარიის დამთავრების შემდეგ იგი შედის პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში, რომელიც 1825 წ. მაგისტრის ხარისხით დაამთავრა და იმავე წელს ბერად აღიკვეცა. ერთხანს ისიდორე პედაგოგიურ მოღვაწეობას პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში ეწეოდა. თვითმხილველთა გადმოცემით, იგი ლექციებს მარტივი, გასაგები ენით კითხულობდა, აკადემიაში მოღვაწეობის დროს მას მიენიჭა ღვთისმეტყველების მაგისტრის ხარისხი. შემდგომ იგი სასულიერო წოდებაშიც დანიშნულა. არქიმანდრიტად გახდომის შემდეგ, 1829-1833 წლებში, ისიდორე ორელოვსკის სასულიერო სემინარიის რექტორი და ღვთისმეტყველების პროფესორია, სადაც მან ღარიბ-ღატაკ აღმზრდელთა მიმართ გამოჩენილი მზრუნველობის გამო დიდი სიყვარული დაიმსახურა. 1833 წლიდან იგი მოსკოვის სასულიერო სემინარიის რექტორია, პარალელურად კი მოსკოვის ვიკარ-ეპისკოპოსად დაინიშნა. შემდგომ წლებში იგი პედაგოგიურ მოღვაწეობას თავს ანებებს და ჩრდილოეთ რუსეთის სხვადასხვა ეპარქიას განაგებს. საქართველოში გამოგზავრებამდე, ისიდორე მოგილევის ეპარქიის მმართველი იყო. რუსული წყაროების დახასიათებით, იგი გამოირჩეოდა მშვიდი ხასიათით და იშვიათი შრომისმოყვარეობით [28]. შემთხვევითი არ იყო, რომ ხელისუფლებამ XIX ს-ის 40-იანი წლების შუა ხანებში საქართველოში ეგზარქოსად გამოგზავნა მშვიდი, განონასწორებული მღვდელმთავარი. მის დანიშვნას დაემთხვა რუსეთის ხელისუფლების მიერ იმ დროისათვის საქართველოში დანებებული ლიბერალური პოლიტიკის გატარება. სწორედ ისიდორეს ეგზარქოსად დანიშვნის დროს, 1844 წელს საქართველოში მთავარმართებლის ნაცვლად დაწესდა მეფისნაცვლის ინსტიტუტი, ამ თანამდებობაზე დაინიშნა ლიბერალურ მოღვაწედ ცნობილი მ. ვორონცოვი. ბუნებრივია, რომ სა-

ქართველოს მიმართ ხელისუფლების ასეთმა ლიბერალიზაციამ გარკვეული გავლენა მოახდინა სასულიერო მმართველობაზე, რადგან რუსეთის საერო პოლიტიკური ცვალებადობის შესატყვისად იქცეულა საქართველოს საეგზარქოსოს საქმიანობაც. XIX ს-ის 40-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, 50-იანი წლების დასასრულამდე, რუსული ლიბერალური პოლიტიკის გავლენით, საქართველოს საეგზარქოსო და ამ დროს მოღვაწე ეგზარქოსი ისიდორე ნიკოლსკი შედარებით შემწყნარებლურ პოლიტიკას ატარებდა [18, 82]. საქართველოს საეგზარქოსოს ისტორიიდან შეიძლება გამოვყოთ მხოლოდ თითო-ორი ეგზარქოსი, რომლის დროსაც აშკარად ანტიქართულ გამოხტომებს არ ჰქონია ადგილი. ასეთ პირთა რიცხვს მიეკუთვნება ეგზარქოსი ისიდორე.

ეგზარქოს ისიდორეს ხელმძღვანელობით 1852-1857 წლებში საეკლესიო მამულებიდან შემოსული თანხებით შეკეთდა მცხეთის, ალავერდის, ქვათახევის და მარტყოფის მონასტრები. ისიდორეს ინიციატივით სასულიერო პირებს რუსეთის სინოდმა ხაზინიდან ჯამაგირი დაუნიშნა [26, 221].

მანვე მცხეთაში, დედათა მონასტერში, 1857 წელს დააარსა ქალთა სასწავლებელი. ისიდორე ეგზარქოსის დავალებით და მისი ხელშეწყობით ცნობილმა საეკლესიო მკვლევარმა პ. იოსელიანმა წმინდა ათონის მთიდან ჩამოიტანა ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ X საუკუნეში შესრულებული ბიბლიის ქართული თარგმანი, რომელიც სამ ცალად გადაწერეს და საჩუქრად გადასცეს: სამეგრელოს მთავარ დავით დადიანს, იმერეთის მიტროპოლიტ დავით წერეთელს, ხოლო მესამე თბილისის სიონს შესწირეს [12, 358]. მისივე გადაწყვეტილებით გურიაში, ჯუმათის მონასტერთან დაარსდა ვაჟთა სასულიერო სასწავლებელი, აშენდა საეგზარქოსოსა და საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის შენობები. მასვე განზრახული ჰქონდა საქართველოს საეგზარქოსოსთან დაეარსებინა სასულიერო ხასიათის პერიოდული ორგანო. ამ მიზნით იგი სინოდისაგან ნებართვას ითხოვდა. მისი ეგზარქოსობის დროს ასეთი პერიოდული ჟურნალი ვერ გამოიცა. 1864-1868 წლებში, ისიდორეს საქართველოდან განვევის შემდეგ, გამოვიდა ყოველთვიური ჟურნალი „საქართველოს სასულიერო მახარობელი“, რომლის რედაქტორ-გამომცემელი იყო მღვდელი გიორგი ხელიძე [6, 17].

ეგზარქოსმა ისიდორემ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია სეანეთსა და საინგილოში სამისიონერო მოღვაწეობას. განსაკუთრებული ღვაწლი დასდო მან საინგილოს, სადაც მარტო 1851 წელს 1200 მუსულმანი დაუბრუნდა ქრისტიანობას [29, 103; 12, 359]. ეგზარქოსმა მაშინდელი მეფისნაცვალი ალ. ბარიატინსკისთან ერთად

შეიმუშავა პროექტი „კავკასიაში მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ შექმნის შესახებ, რომელიც მისი საქართველოდან განვევის შემდეგ დაფუძნდა. ეგზარქოსად ყოფნის დროს, 1856 წელს, მას მიტროპოლიტის ხარისხი ებოძა [12, 359]. იგი 1858 წლის 1 მარტს გათავისუფლდა ეგზარქოსობიდან და დაინიშნა კიევის მიტროპოლიტად.

XIX ს-ის პირველ ნახევარში მოღვაწე ეგზარქოსების მეშვეობით ძირითადად განხორციელდა ის სტრუქტურული ცვლილებები, რაც საქართველოს ეკლესიაში რუსეთთან შეერთების შემდეგ მოხდა. ამავე პერიოდში რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის გამტარებელმა რუსმა ეგზარქოსებმა, ზოგიერთის გამოკლებით, საქართველოს ეკლესიის ქონება შემოსავლის წყაროდ გაიხადეს.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Православная Богословская энциклопедия, Т. V. СПб, М., 1903.
2. გრ. ლორთქიფანიძე, ფიქრები საქართველოზე, თბ., 1995.
3. Браил, О положении Грузинской православной церкви в царской России, из книги Церковные вопросы в России, СПб, 1896.
4. Н. Дурново, Судьбы Грузинской церкви, Москва, 1907.
5. საქართველოს ეკლესიის აკლესია, თბილისი, 1907.
6. ე. ბუბულაშვილი, ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა და მისი შედეგები (XIX ს.-ს II ნახევარი), „რელიგია“ 2003, 1-2-3..
7. ე. ბუბულაშვილი, ეგზარქოსი ვარლამ ერისთავი და საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის ზოგიერთი საკითხი, ანალები, 2002.
8. ე. ბუბულაშვილი, საქართველოს ეგზარქოსის ვარლამ ერისთავის მოღვაწეობის ისტორიიდან, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კრებული, მიძღვნილი ვ. გაბაშვილის 90 წლისთავისადმი, თბ. 2003.
9. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კ. ცინცაძის ფონდი, 32.
10. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ვ. კარბელაშვილის ფონდი, საქმე 97.
11. Кирион, Краткий очерк истории Грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901.
12. ი. ფერაძე, საქართველოს ეგზარქოსები, „მოგზაური“, 1901, 4.
13. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ვ. კარბელაშვილის პირადი ფონდი, საქმე 153.
14. საქართველოს სამღვდლოება და რუსეთის ეგზარქოსები, „ჯვარი ვაზისა“, 1906, 10.

15. საქართველოს სამღვდელოება და რუსეთის ეგზარქოსები, „ჯვარი ეპისკოპოსისა“, 1906, 7.
16. საქართველოს სამღვდელოება და რუსეთის ეგზარქოსები, „ჯვარი ეპისკოპოსისა“, 1906, 6.
17. საქართველოს სამღვდელოება და რუსეთის ეგზარქოსები, „ჯვარი ეპისკოპოსისა“, 1906, 8-9.
18. ე. ბუბულაშვილი, წამებული ბერი - ბესარიონ ფავლენიშვილი, ჟურნ. „რელიგია“, 1999, 7-8-9.
19. საქართველოს სამღვდელოება და რუსეთის ეგზარქოსები, „ჯვარი ეპისკოპოსისა“, 1906, 6.
20. პ. კარბელაშვილი, საქართველოს ეკლესიის სამღვდელმთავრო ტაძრების სალარონი და მათი ბედი XIX ს. დამდეგს, გაზეთი „საქართველო“, 1907, 99.
21. Иона (Василевский), www.ortho-rus.ru, 2005, 16.XI.
22. საქართველოს სამღვდელოება და რუსეთის ეგზარქოსები, „ჯვარი ეპისკოპოსისა“, 1906, 10.
23. სცსსა, ფ. 489, ანან. 1, საქმე 6232.
24. სცსსა, ფ. 489, ანან. 1, საქმე 18324.
25. www.ortho-rus.ru, Евгений (Баженов (Божанов)), 2005, 14 სექტემბერი.
26. მ. ბერძენიშვილი, მასალები XIX ს. პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, I, თბ., 1980.
27. მცხეთის საკრებულო ტაძრის განახლება მიმდინარე საუკუნეში (XIX ს.), ჟურნ. „მწყემსი“, 1900, 7.
28. www.ortho-rus.ru, Исидор Никольский, 2005 წ. 14 სექტემბერი.
29. ე. ბუბულაშვილი, XIX ს. მეორე ნახევარში მოღვაწე ეგზარქოსები (მოკლე დახასიათება), საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VII, თბ., 2004.

Eldar Bubulashvili

FROM THE HISTORY OF GOVERNING THE GEORGIAN CHURCH BY RUSSIAN EXARCHS

Summary

The present work is a study of activities of Russian Exarchs in Georgia in the first half of the 19th century. It is noted that the Georgian Church, after abolition of its autocephaly by imperial Russia, was governed by Exarchs for hundred and six years. 19 Exarchs governed the church during this period and

only the first of them, Exarch Varlam Eristavi was ethnically Georgian. All the other Exarchs were Russian.

The work reveals activities of Exarchs as follows: Theophilact Rusanov (1817-1821), Iona Vasilevski (1821-1832), Mose Bogdanov-Platonov (1832-1834), Evgeni Badzenov (1834-1844) and Isidor Nikolsky (1844-1858). It is showed that Russian Exarchs carried out the Imperialistic policy in Georgia. Accordingly, a candidate for the exarchy was carefully selected. The Synod of the Russian Church used to choose candidatures for the position and then Russian Emperor used to appoint as exarch a candidate whom he regarded most trustful, experienced and devoted to the Imperialistic ideas.

Structural changes that took place in the Georgian Church, after joining the Russian Church, were carried out by Russian Exarchs in the first half of the 19th century.

ხათუნა ქოქრაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის
განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის ძირითადი ტანდენციები (XIX ს-ის ბოლო — XX ს-ის დასაწყისი)

უსახელმწიფო ერში, როდესაც კოლონიალიზმის პირობებში დიდია მეტროპოლიურ სახელმწიფოში ასიმილაციის საფრთხე, განსაკუთრებით მძაფრდება ნაციონალური იდენტობის დაცვისათვის ბრძოლა; ძლიერდება მშობლიური ენის დაცვა-შენარჩუნების, ქვეყნის ისტორიის წარმოჩენის, კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-პატრონობის, ერში განათლების დონის ამაღლების აუცილებლობა. ყოველივე ეს მცირერიცხოვან ერებში არსებობისათვის, თვითგადარჩენისა და თავისუფლებისაკენ სწრაფვის საშუალებაა.

რუსეთის იმპერიამ საქართველოში კოლონიალური პოლიტიკის განსახორციელებლად იარაღად გამოიყენა: ა) სახელმწიფო პოლიტიკა; ბ) განათლების სისტემა და გ) რუსული ეკლესია. ქართულმა კულტურულმა ელიტამ იმპერიული პოლიტიკის ამ ტრიადას, თავის მხრივ დაუპირისპირა ილია ჭავჭავაძისეული „მამული, ენა, სარწმუნოება“, რომლის ერთ-ერთი კომპონენტი — „სარწმუნოება“ — ნაციონალური თვითგამორკვევის პროცესში ეროვნული ცნობიერების ერთ-ერთ განმსაზღვრელ და მნიშვნელოვან ფენომენს წარმოადგენს. ილია ჭავჭავაძის დროშაზე გამოსახული — „სარწმუნოება“, ქრისტიანობას, კერძოდ მართლმადიდებლობას გულისხმობს, რომელიც ძნელბედობის ჟამს ისტორიულად უდიდეს როლს ასრულებდა ქართველთა კონსოლიდაციისა და ეროვნული ცნობიერების ჩამოყალიბების პროცესში. შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ XIX ს-ში, რუსეთის იმპერიის პოლიტიკური და იდეოლოგიური წნეხის ქვეშ არსებობის პირობებში შეიქმნა პლატონ იოსელიანის, მიხეილ საბინინის, მოსე ჯანაშვილის პირველი მონოგრაფიული გამოკვლევები საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესახებ [1;2;3]. ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფია სწორედ ამ ეპოქაში იღებს სათავეს და ფორმისა და შინაარსის მიხედვით ზუსტად პასუხობს დროის მოთხოვნებს.

XIX ს-ის II ნახევარში და განსაკუთრებით ბოლო ოცნლეულში რუსეთის იმპერიაში აქტუალური გახდა „მთლიანი და განუყოფელი რუსეთის“ შოვინისტური იდეოლოგია, რის გამოც რუსიფიკაციის პოლიტიკა ჩამოყალიბდა, როგორც პოლიტიკური სისტემა. გახდა მეთოდური, თეორიულად დასაბუთებული და უნივერსალური განურჩევლად ყველა კოლონიური ორგანიზმისათვის. იგი მიმართული იყო რუსეთის შემადგენლობაში შემავალი „ინოროდცების“ არა მხოლოდ ეროვნული თავისებურებების, არამედ მათი მორალური და ინტელექტუალური ცხოვრების წინააღმდეგ [4, 411-413].

რუსიფიკაციის პოლიტიკის შესრულებმა ეროვნულ ენებსა და კულტურას შეუტია. გამკაცრდა ცენზურა, აიკრძალა ის ჟურნალ-გაზეთები, რომლებიც ეროვნულ მოძრაობას თანაუგრძნობდნენ. ხმარებიდან ამოღებული იქნა პოლიტიკური ცნება — საქართველო. დაიწყო პროპაგანდა, რომ მეგრელები, აჭარლები, სვანები არაქართველ ეთნოსებს წარმოადგენენ, დაუნდობელი ბრძოლა გამოეცხადა ქართველ-აფხაზთა კულტურულ ერთობას, დევნა განიცადა ქართულმა ეკლესიამ. სასულიერო სასწავლებლებში აიკრძალა ქართული სასულიერო და საერო ლიტერატურის სწავლება და ა.შ. [5, 424-434].

ყოველივე ამან ქართული კულტურული ელიტის უმნიშვნელოვანესი კონსოლიდაცია განაპირობა. XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში შექმნილი სხვადასხვა ტიპის „საზოგადოებები“ (ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, საეკლესიო მუზეუმი, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, ფილარმონიული საზოგადოება, დრამატული საზოგადოება და სხვა) ნათელყოფს ნაციონალური იდენტობის დასაცავად საზოგადოებრივი აქტივობისა და ეროვნული ენერგიის გამოვლინების საკმაოდ მაღალ ხარისხს. ეროვნული მოძრაობის აღმავლობის პირობებში ქართული ენის შენარჩუნებასთან ერთად უდიდესი მნიშვნელობა მიენიჭა ისტორიასაც. ბუნებრივია, ამ პროცესებმა ქართული საისტორიო აზროვნებისა და მათ შორის საეკლესიო ისტორიოგრაფიის წინაშე ახალი ამოცანები დასახა.

XIX ს-ის II ნახევარში ეროვნული სამეცნიერო აზრის მდიდარი ტრადიციებისა და უცხოური ისტორიოგრაფიის მიღწევების, თეორიებისა და იდეების ურთიერთშერწყმის შედეგად საისტორიო მეცნიერება საქართველოში ახალ სიმაღლეებს იმკვიდრებს. ქართველ ისტორიკოსთა ნააზრევში იგრძნობა ამ პერიოდისათვის მეტად პოპულარული ფილოსოფიურ-სოციოლოგიური მიმდინარეობის — პოზიტივიზმის ზეგავლენა. მიუხედავად რიგი ნაკლოვანებისა და ცალმხრიობისა მან დიდი როლი შეასრულა თავისი დროის ჰუმან-

ნიტარული მეცნიერების განვითარებაში: ხელი შეუწყო საისტორიო მეცნიერების თვალსაზრისის გაფართოებას, ისტორიის შედარებითი და სტატისტიკური მეთოდების გამოყენებას, თემატურ გამდიდრებას; დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა ფაქტოგრაფიას. ამის გამო აღნიშნულ პერიოდს ისტორიოგრაფიაში „ფაქტების დიდი ეპოქა“ ეწოდა; მყარ საფუძველზე დადგა წყაროების პუბლიკაცია და კრიტიკა. ამ სკოლის გავლენით საისტორიო მეცნიერებაში ჩამოყალიბდა წერილობითი დოკუმენტის, როგორც ერთადერთი სანდო წყაროს, კულტი [6,48-68; 7,58]. თუმცა აღსანიშნავია, რომ პოზიტივიზმი არ ამოწურავს XIX ს-ის II ნახევრის ქართული საისტორიო აზროვნების ძირითად მიმართულებებს. ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომებისათვის დამახასიათებელია მოვლენათა შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის მოძიება, ფაქტების ანალიზი, კონკრეტული ისტორიული ხდომილების მსოფლიო პროცესების კონტექსტში გააზრება; იყენებენ ისტორიულ წყაროთა კვლევის იმ დროისათვის ცნობილ მეთოდებს (შედარებითი მეთოდი, კრიტიკულ-ისტორიული მეთოდი და სხვა). ნიშანდობლივია, რომ ამ პერიოდის ქართველოლოგიურ მეცნიერებაზე უდიდესი გავლენა მოახდინა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიამ, რის შედეგადაც XIX ს-ის II ნახევრის ქართული ისტორიოგრაფია ძირითად ყურადღებას ეროვნულ პრობლემებს მიაპყრობს [8,2-19; 9,11-37; 10,6-12; 11, 112,352,358]. ხსენებული ეპოქის საქართველოს ისტორიის მოამბეების (დ. ბაქრაძე, ი. ჭავჭავაძე, გ. ქიქოძე, ს. ბარათაშვილი, მ. ჯანაშვილი, ზ. ჭინაძე, დ. კარიჭაშვილი, ალ. ხახანაშვილი, დ. ჩუბინაშვილი, თ. ჟორდანი, ს. გორგაძე, ალ. ცაგარელი, გ. საძაგლიშვილი (ეპისკოპოსი კირიონი), ე. თაყაიშვილი, პ. კარბელაშვილი და სხვები) საისტორიო მემკვიდრეობა წმინდა სამეცნიერო ღირებულების გარდა, მყარ ნაციონალურ ნიადაგზე დგას და ეროვნული თვითშეგნების გაღვივების, კულტურული ტრადიციების აღდგენა-განმტკიცების, სიძველეების შესწავლისა და პოპულარიზაციის ფუნქციას იძენს.

განმმ. XIX ს-ის 80-იან წლებში ქართულ საზოგადოებრივ და ინტელექტუალურ ცხოვრებაში მიმდინარე მნიშვნელოვანი სიახლეები საქართველოს საეკლესიო ისტორიის კვლევის პროცესზეც აისახა. ამ პერიოდში სამეცნიერო ასპარეზზე გამოვიდა მკვლევართა ახალი თაობა, რომელთაც საეკლესიო განათლება საისტორიო ღვთისმეტყველების დარგში რუსეთის სხვადასხვა სასულიერო აკადემიებში შეიძინეს. აღსანიშნავია, რომ კიევის, პეტერბურგის, მოსკოვის, ყაზანის და სხვა სასულიერო აკადემიები წარმოადგენდნენ რუსეთში საღვთისმეტყველო განათლების ძირითად ცენტრებს. ამდენად, შემთხვევითი არ არის, რომ ამ საღვთისმეტყველო სკოლებში აღ-

ზრდილმა ქართველმა მეცნიერებმა (გიორგი (კირიონ) საძაგლიშვილი, კალისტრატე ცინცაძე, პოლიევქტოს კარბელაშვილი, თედო ჟორდანი, ამბროსი ხელაია, სერგი გორგაძე და სხვები), რომელთა ერთმა ნაწილმა შემდგომში სამეცნიერო მუშაობა სასულიერო-საეკლესიო მოღვაწეობას შეუთავსა, სწორედ საქართველოს ეკლესიის ისტორიის კვლევას მიუძღვნეს თავი. განახლებულ სამეცნიერო იდეებზე აღზრდილმა მკვლევარებმა ახლებურად გაიაზრეს საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მთელი რიგი პრობლემები და საფუძველი ჩაუყარეს საქართველოში საეკლესიო ისტორიოგრაფიული აზროვნების ახალ სკოლას.

XIX ს-ის ბოლო და XX ს-ის დასაწყისი გამოირჩევა საეკლესიო ისტორიის დარგში სამეცნიერო მუშაობის განსაკუთრებული გააქტიურებით, იქმნება მონოგრაფიები და გამოკვლევები საქართველოს ეკლესიის ისტორიის სხვადასხვა საკითხების შესახებ. ბუნებრივია, ავტორთა უმრავლესობა ისტორიული პროცესების კონცეპტუალური გააზრებისას იმ საღვთისმეტყველო თვალსაზრისიდან ამოდის, რომელიც ისტორიის შემეცნებას სამყაროსა და ღმერთის შეცნობის ერთ-ერთ გზად მიიჩნევს. ამასთანავე აღიარებს, რომ სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების ფორმათა განახლებას კულტურული პროგრესი განაპირობებს, ხოლო საზოგადოების ისტორიის ეტაპობრივი განვითარება კულტურულ-რელიგიური ცხოვრების ეტაპებს მიესადაგება. მათი თვალთახედვისთვის ორგანულია საზოგადოების განვითარებაში მატერიალური და სულიერი სანყისების სადმი თანაბარი მნიშვნელობის მინიჭება, ისტორიული განვითარების ევოლუციური ხასიათის აღიარება, ხოლო საზოგადოების ზნეობრიობისა და უმაღლესი იდეალებისაკენ სწრაფვა მიიჩნევა პროგრესის უმთავრეს წყაროდ [12, 113,116-117; 19, 83-94].

ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ XIX-XX ს-ის მიჯნაზე ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში აისახა „კულტურულ-ისტორიული სკოლის“ ტრადიციებთან გარკვეულწილადი სიახლოვე. ეს მიმართულება რუსულ ისტორიოგრაფიაში სწორედ XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დამდეგს ჩნდება. მისი მიმდევრების უმრავლესობამ აღიარა პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის საერთო თეორიული პრინციპები. კულტურულ-ისტორიული სკოლის წარმოშობა ბუნებრივი შედეგი იყო ისტორიულ მეცნიერებაში დიფერენციაციის პროცესის განვითარებისა. თემატურად იგი ასახავდა საზოგადოების მატერიალურ და სულიერ კულტურას, რელიგიურ რწმენას, ეთიკურ იდეალებს, ტრადიციებს, წარმოაჩენდა სხვადასხვა ერების ეროვნულ თავისებურებებს და სხვა [6, 106].

XIX ს-ში და XX ს-ის დასაწყისში ქართველ მოაზროვნეთა დიდი ნაწილი იზიარებდა კონცეფციას — საქართველოს ისტორიაში ქრისტიანობის, კერძოდ, მართლმადიდებლობის პრიორიტეტული როლის შესახებ. ამ შეხედულებას ავითარებდნენ: პლატონ იოსელიანი, გაბრიელ ქიქოძე, ილია ჭავჭავაძე, ალექსანდრე ოქროპირიძე, იაკობ გოგებაშვილი, ლეონიდე ოქროპირიძე, მიხეილ (გობორნი) საბინინი, ექვთიმე თაყაიშვილი, კალისტრატე ცინცაძე, პეტრე კონჭოშვილი, ამბროსი ხელაია, მელიტონ კელენჯერიძე, ევსევი ნიკოლაძე და სხვანი. XIX-XX ს-ების მიჯნაზე, საზოგადო მოღვაწე და მეცნიერმა, კირიონ (ერისკაცობაში — გიორგი) საძაგლიშვილმა, რომელსაც ქართული საისტორიო-საღვთისმეტყველო აზროვნების განვითარებაში დიდი დამსახურება მიუძღვის, მეტი თანმიმდევრულობით ჩამოაყალიბა აღნიშნული კონცეფციის დებულებანი [13, 1-2; 39; 21, 114-125]. მისი თვალსაზრისით: 1. ქრისტიანობამ გადამწყვეტი როლი ითამაშა საქართველოს გაერთიანების საკითხში; 2. ქრისტიანობის პრინციპები წმინდად მხოლოდ ქართულ მართლმადიდებლობაში იქნა დაცული; 3. ქრისტიანობამ შემოგვინახა და განავრცოენა ქართული; 4. ქრისტიანობამ შექმნა ქართული ეროვნული კულტურა და განსაზღვრა მისი შინაარსი. ამასთანავე, კირიონ (გიორგი) საძაგლიშვილმა სამეცნიერო მოღვაწეობის დასაწყისშივე დაასაბუთა, რომ ქართველი ხალხის სულიერი თუ მატერიალური ყოფის, ტრადიციული კულტურის, ისტორიის მეცნიერული გააზრება წარმოუდგენელია მისი ეკლესიის ისტორიის ცოდნის გარეშე [13, 1-2].

ამდენად, XIX ს-ის ბოლოს ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში თანმიმდევრულად განისაზღვრა: საქართველოს გაქრისტიანების შედეგად, ეროვნული და ზოგადსაქაცობრიო (უნივერსალური) ფასეულობების ურთიერთშერწყმამ ქართულ თავისთავადობას, იდენტობას რა ზოგადი ნიშნულები შესძინა.

საყურადღებოა, რომ XIX ს-ის 80-იან წლებში კრიტიკულად შეფასდა საქართველოში საისტორიო-საღვთისმეტყველო მეცნიერების მდგომარეობა, განისაზღვრა საქართველოს ეკლესიის ისტორიის კვლევის განვითარების დონე, აღინიშნა ნაკლოვანებანი და დასახულ იქნა მისი სრულყოფის გზები. ამ პრობლემას, კიევის სასულიერო აკადემიის დამთავრების შემდეგ, სამშობლოში ახლად დაბრუნებულმა გიორგი (კირიონ) საძაგლიშვილმა საგანგებოდ ორი ნაშრომი მიუძღვნა [14; 15]. მან მიუთითა საქართველოს ეკლესიის ისტორიის კვლევის მეთოდურ ნაკლოვანებებზე, წყაროთა არასისტემურ კვლევა-ძიებაზე, მასალის გააზრებისას სერიოზული სამეცნიერო ხერხების უქონლობაზე, რამაც მკვლევრის აზრით ქართული

საეკლესიო ისტორიოგრაფიის არადამაკმაყოფილებელი დონე განაპირობა.

გიორგი საძაგლიშვილი შეეცადა ერვენებინა განზოგადებული სურათი, გეგმა, რომლის მიხედვითაც უნდა შექმნილიყო საქართველოს ეკლესიის ისტორია. მან გეგმის გადმოცემისას გამოყო პერიოდები, ვრცლად დაახასიათა თითოეული მათგანის თავისებურებანი და მოგვცა საქართველოს ეკლესიის ისტორიის პირველი პერიოდიზაცია: I. ქრისტიანული ერის დასაწყისიდან — V ს-მდე; II. V ს-დან — VII ს-ის ბოლომდე; III. VIII ს-დან — XIII ს-ის დასაწყისამდე; ა) VIII—X; ბ) X—XIII; 1V. XIII ს-დან 1783 წლამდე; ა) XIII-XV; ბ) XV-XVIII; გ) XVIII ს-ის II ნახევარი — 1783 წლამდე; V. 1783 წლიდან [15, 3; 20, 306-331].

ამ პერიოდიზაციის კონცეპტუალური გააზრების ამოსავალი წერტილია საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ურთიერთმიმართება აღმოსავლეთის მართლმადიდებლური ეკლესიის ისტორიასთან, საქართველოს საერო წარსულთან და მცირე აზიის რეგიონში მიმდინარე რელიგიურ-ისტორიულ პროცესებთან. საქართველოს საეკლესიო ისტორიის ამგვარი განზოგადებული გააზრება ინოვაციური იყო მაშინდელ ქართულ საისტორიო აზროვნებაში.

XIX ს-ის მიწურულს ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში წარმოდგენილი ეს სიახლე იყო სტიმული საქართველოში საისტორიო-საღვთისმეტყველო მეცნიერების შემდგომი განვითარებისათვის და ეკლესიის ისტორიის საკვანძო საკითხების მეტად საინტერესო კუთხით გააზრების მაგალითს იძლეოდა. გიორგი (კირიონ) საძაგლიშვილის პერიოდიზაცია საქართველოს საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში საუკუნეზე მეტხანს დარჩა პირველ და უკანასკნელ მცდელობად ამ მხრივ. პოსტსაბჭოთა პერიოდში საქართველოში საეკლესიო ისტორიის განვითარების ხელახალი აქტივაციის პირობებში შეიქმნა ახალი პერიოდიზაცია, რომელიც თანამედროვე საეკლესიო ისტორიკოსს მთავარეპისკოპოსს ანანია ჯაფარიძეს ეკუთვნის [16, 7-11].

XIX ს-ის II ნახევარში ისტორიის სტატუსის ამალვებას ხელი შეუწყო, ისეთი დამხმარე საისტორიო დისციპლინის განვითარებამ, როგორიცაა წყაროთმცოდნეობა. ამავე საუკუნის 70-80-იანი წლებიდან ქართველოლოგიურ მეცნიერებაში აქტუალური გახდა წყაროთმცოდნეობითი ბაზის გაფართოების საკითხი. დაიწყო საქართველოს ტერიტორიაზე უპატრონოდ მიტოვებულ ეკლესია-მონასტრებში სინმინდებებისა და უძველესი ხელნაწერების შეკრება-გამოვლენა. ამ ინიციატივის წყალობით მეცნიერთათვის ხელმისაწვდომი გახდა ქართული მწერლობის შესანიშნავი ნიმუშები, რომელ-

თა შორის „სვანური მრავალთავის“, „მეტეხის ოთხთავის“, „მოქცევაი ქართლისაის“ დასახელებაც იკმარებდა. დაიწყო ამ ძეგლების თავმოყრა „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ბიბლიოთეკაში, საეკლესიო მუზეუმის სიძველეთსაცავში, უფრო მოგვიანებით კი, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში. XIX ს-ის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ამ საზოგადოებების საცავები არაერთი საყურადღებო ხელნაწერით, წიგნით, ალბომით, არქეოლოგიური მასალით, ნუმიზმატიკური კოლექციით შეივსო.

განსაკუთრებული როლი „სიძველეთა“ და „საეკლესიო ნაშთების“ გადარჩენის საქმეში მიუძღვის, სწორედ, თბილისის საეკლესიო მუზეუმს, რომელიც 1888 წელს ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის ინიციატივით გაიხსნა და 1921 წლამდე იარსება. მისი მიზანი წესდებით განისაზღვრა და ითვალისწინებდა საქართველოს ტერიტორიაზე მიმოფანტულ სიძველეთა — ძველი ხელნაწერების, ნაბეჭდი წიგნების, საეკლესიო-სარიტუალო აღჭურვილობის, საეკლესიო სინამდდეების, ეპიგრაფიკული ძეგლების, სიგელ-გუჯრებისა და სხვათა წარმოჩენას, შეკრებას, შენახვას, კვლევასა და გამოქვეყნებას. მუზეუმს განაგებდა სამეცნიერო კომიტეტი, რომლის თავმჯდომარეს ეგზარქოსი ნიშნავდა [18, I-IV].

საეკლესიო მუზეუმის სამეცნიერო კომიტეტმა მუშაობა დაიწყო დიმიტრი ბაქრაძის უშუალო თავმჯდომარეობით; შემდგომში მას სხვადასხვა დროს ხელმძღვანელობდნენ არქიმანდრიტი ნიკოლოზი, დეკანოზი გრიგოლ პეტრიაშვილი, არქიმანდრიტი ლეონიდე, ეპისკოპოსები: კირიონ საძაგლიშვილი, დიმიტრი აბაშიძე, ექვთიმე ელიაშვილი, პეტრე კონჭოშვილი, დავით კაჭახიძე, ანტონ გიორგაძე. შემოსული მასალების დამუშავება და აღრიცხვა ევალებოდა საეკლესიო მუზეუმის გამგეს. დიმიტრი ბაქრაძის შემდეგ ამ თანამდებობას იკავებდა თედო ჟორდანი (1889-1897 წწ.), ხოლო მოგვიანებით მოსე ჯანაშვილი (1897-1921 წწ.) [22, 220]. სწორედ მათ ეკუთვნით საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობისა და კატალოგის შედგენა [23; 24; 25].

საეკლესიო მუზეუმში ფასდაუდებელი ექსპონატებით გაამდიდრდა ეპისკოპოს კირიონ საძაგლიშვილის თავმჯდომარეობის დროს. მისი ხელმძღვანელობით ნაყოფიერად წარიმართა, აგრეთვე, ხელნაწერთა პუბლიკაციისა და პოპულარიზაციის საქმეც. აღსანიშნავია, საეკლესიო მუზეუმის თანამშრომლების კალისტრატე ცინცაძის, ექვთიმე თაყაიშვილის, მარკოზ ტყემალაძის, პოლიევქტოს კარბელაშვილის, ილია ფერაძის და სხვების ღვაწლიც, რომელთაც საგანგებოდ მოიარეს მთელი საქართველო და მუზეუმის საცავებს არაერთი ღირსშესანიშნავი ძეგლი შესძინეს [18, 22].

საეკლესიო მუზეუმმა იკისრა ქართველოლოგიური დარგების, მათ შორის საეკლესიო ისტორიის, სამეცნიერო-კვლევითი პროცესის კონსოლიდაციის, საისტორიო წყაროთა მოძიების და ერთიან სისტემაში მოყვანის, კვალიფიციური დამუშავების ფუნქცია. მისივე საშუალებით უცხოელი მკვლევრები ეცნობოდნენ ჩვენს ისტორიულ განძსა და წარსულს [11, 110]. საეკლესიო მუზეუმმა ფასდაუდებელი წვლილი შეიტანა არამარტო საქართველოს ეკლესიის ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზის გამდიდრების საქმეში, არამედ საისტორიო წყაროთა არქეოგრაფიული დამუშავების საკითხშიც. მისი გრიფით ოცამდე დასახელების ნაშრომი და უნიკალური ღირებულების ხელნაწერი გამოიცა. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში გამოქვეყნებულ ძეგლთაგან აღსანიშნავია: ათონის ივერიის მონასტრის ხელნაწერი (1074 წ.), წმინდა ნინოს დაუჯდომელი, არსენ კათალიკოსის — ცხოვრება წმინდა ნინოსი, იოანე ბოლნელის — ქადაგებანი და ა. შ. [26] ამჟამად, საეკლესიო მუზეუმის სინამდდეები ხელოვნების მუზეუმში ინახება, ხოლო ხელნაწერებისა და დოკუმენტური წყაროების კოლექცია კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდშია წარმოდგენილი [22, 222].

XIX ს-ის II ნახევარში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ძველი ქართული ხელნაწერი საისტორიო ძეგლების, წყაროების გამოცემის საკითხს. XIX ს-ის 80-იან წლებში გამოქვეყნებულ არქეოგრაფიულ გამოცემათა შორის მნიშვნელოვანია მიხეილ (გობრონ) საბინინის „საქართველოს სამოთხე“, სადაც შეტანილია ძველი თხზულებები წმინდანთა ცხოვრების შესახებ. კრებულის შემდგენლის განმარტებით ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს ისტორიის ჰაგიოგრაფიულ წყაროთა კორპუსს. მასში შესულ 50-მდე თხზულებას, სათანადო შენიშვნებითა და კომენტარებით თანამედროვე პირობებშიც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა. საყურადღებოა აგრეთვე, თედო ჟორდანიას მიერ შედგენილი „ქრონიკები“, ალექსანდრე ცაგარელის — სიგელ-გუჯრების კრებული და სხვა გამოცემები, რომლებიც შეიცავენ მეტად ღირებულ წყაროებს საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესახებ. [27; 63; 64; 35]

აღსანიშნავია, რომ XIX-XX ს-ების მიჯნაზე ისტორიული ხელნაწერი ძეგლების პუბლიკაცია დღევანდელი ტექსტოლოგიისა და წყაროთმცოდნეობითი მეცნიერების თვალსაზრისით გარკვეულ ნაკლოვანებებს, უზუსტობებს შეიცავს, მაგრამ გათვალისწინებულ უნდა იქნას ისტორიული ჟამი, იმდროინდელი ისტორიოგრაფიის სულისკვეთება, როდესაც საფრთხე ემუქრებოდა ამ ძეგლების არსებობას. ისტორიკოსი მარიამ ჩხარტიშვილი, ეხება რა ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში ისტორიული წყაროების პუბლიკაციის სა-

კითხს, მართებულად შენიშნავს: „ეროვნულ მოღვაწეებს ისტორიის მომენტის ამოცანა ესმოდათ, როგორც შეკრება, დაფიქსირება, გადარჩენა. მასალის სერიოზული ანალიზი შემდგომი პერიოდის, ის უკეთესი დროების საქმედ მოიაზრებოდა, როცა ქართული იდენტობის დამადასტურებელ ამ ძეგლებს განადგურების საფრთხე არ დაემუქრებოდა“. [28, 221]

XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში აქტუალური იყო აგრეთვე, უცხოური წერილობითი წყაროების, კერძოდ, წმინდა მიწაზე არსებული საეკლესიო დოკუმენტებისა და ხელნაწერების მოძიების საკითხი. ალექსანდრე ცაგარელმა მოვლო პალესტინის, ათონისა და სინას მთის ქართული კულტურის კერები. მან საფუძველი ჩაუყარა ამ საგანძურის შესწავლას. 1880-1894 წწ. მეცნიერმა გამოაქვეყნა კვლევის შედეგად მოძიებული ხელნაწერების აღწერილობა, რისი მეშვეობითაც საზოგადოებრიობა პირველად გაეცნო არაერთ ღირსშესანიშნავ წერილობით ძეგლს (მაგ.: იოანე ზოსიმეს „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“, სინური მრავალთავი და სხვა). [33; 34]

წმინდა მიწაზე დავანებული დოკუმენტების კვლევის საქმე გააგრძელა ნ. მარმა. 1898 წელს იგი ნ. კონდაკოვის ექსპედიციასთან ერთად გაემგზავრა ათონის მთაზე და ქართულ საგანებში დაცულ ძველ ტექსტებზე მუშაობის შედეგად 1900 წელს გამოსცა ათონის აგიოგრაფიული ძეგლების სრული აღწერილობა. სამეცნიერო თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო ნ. მარმისა და ი. ჯავახიშვილის ექსპედიცია (1902 წ.) სინას მთაზე და იერუსალიმში, ხელნაწერების შესწავლისა და კატალოგიზაციის მიზნით. ამ ექსპედიციის შედეგად მოპოვებული მასალები გრანდიოზულია და წარმოაჩენს ძველი ქართული კულტურისა და მნიშვნელობის მსოფლიო მნიშვნელობას. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სინას ბიბლიოთეკის ხელნაწერების სრული აღწერილობა გამოქვეყნდა საკმაოდ მოგვიანებით, 1940 წელს [36, 27-28].

ცნობილია, რომ ისტორიკოსმა დ. ბაქრაძემ ერთ-ერთმა პირველმა მიუთითა საქართველოს ისტორიის კვლევისას, დოკუმენტური წყაროების პარალელურად არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ენათმეცნიერული მონაცემების მნიშვნელობაზე. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე საეკლესიო ისტორიოგრაფიამ გააგრძელა ეს ტრადიცია და წერილობითი წყაროების გვერდით გაბედულად შემოიტანა არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ეპიგრაფიკული, ფოლკლორული და ენათმეცნიერული მასალები. ე.წ. „არქეოლოგიური მოგზაურობებისა“ და საველე მუშაობის დროს ქართველმა მეცნიერებმა ალექსანდრე ხახანაშვილმა, ეპისკოპოსმა კირიონმა, ანტონ ნატროშვილმა, თედო ჟორდანიამ, ექვთიმე თაყაიშვილმა, ამბროსი ხე-

ლაიამ, დავით კარიჭაშვილმა, გრიგოლ ყიფშიძემ, გრიგოლ დიასამიძემ და სხვებმა — აღწერეს ქართული კულტურის არაერთი ნივთიერი ძეგლი, ტაძარი და მათი ღირსშესანიშნაობანი: მეტეხის, წრომის, ნიქოზის, ახტალის, ვალეს, შუამთის, სვეტიცხოვლის, ანანურის, გრემის, ნეკრესის, ალავერდის, ბოდბეს, ხირსის, სამთავროს, ნილკნის, მანგლისის ტაძრები და სხვა. შეგროვდა მდიდარი ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული, ლექსიკოლოგიური მასალა — ხალხური ლეგენდების, თქმულებების, ზღაპრების, ლექსების, ალუნუსხველი ქართული სიტყვების სახით. ამ მასალების დიდი ნაწილი მაშინვე გამოიცა და დღესაც არ დაუკარგავს სამეცნიერო მნიშვნელობა [30; 79].

აღსანიშნავია, რომ XIX ს-ის II ნახევარში წყაროს კრიტიკულ შესწავლაში მეცნიერები ძირითადად გარეგან კრიტიკას გულისხმობდნენ. ეს ნიშნავდა ძეგლის სანდოობის, ცნობების სიუხვისა და მნიშვნელობის, გამოყენებული წყაროებისა და თარიღის დადგენას; აგრეთვე, არქეოგრაფიულ აღწერას: ხელნაწერის დასახელებას, ფორმატის მოცულობის, სტრიქონთა რაოდენობის მითითებას და სხვა. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში, სწორედ ამგვარი მეთოდით არის შესწავლილი ისტორიულ წყაროთა დიდი ნაწილი, რაც მაშინდელი ისტორიოგრაფიის დონეს ასახავდა. ისტორიული წყაროს ანალიზური მეთოდი XX ს-ის დასაწყისში შემუშავდა [37, 121; 7, 65]. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ის ივანე ჯავახიშვილის მიერ იქნა დაწერგლი.

XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში საეკლესიო ისტორიოგრაფიის წინაშე აქტიურად დადგა წყაროთმცოდნეობითი ბაზის ფუნდამენტურად დამუშავების და მეცნიერულად გააზრების საკითხი. საეკლესიო ისტორიოგრაფიის შემდგომი განვითარება მოითხოვდა სპეციალურ სამეცნიერო დაწესებულებას, რომელიც სისტემურად შეისწავლიდა პრობლემას. სამწუხაროდ, მთელი კავკასიის რეგიონის, აგრეთვე თბილისის ბიბლიოთეკებში საეკლესიო ისტორიის სხვადასხვა დისციპლინების (ღვთისმეტყველების, საეკლესიო სამართლის, ლინგვისტიკისა და სხვა) შესახებ ლიტერატურის სიმწირე ქართველ მეცნიერებს უბიძგებდა, რომ ამგვარი სამეცნიერო ცენტრი საქართველოს ფარგლებს გარეთ დაეარსებინათ.

ეპისკოპოს კირიონის ინიციატივით და ქართველი მღვდელმთავრების ალექსანდრეს, ბესარიონისა და ლეონიდეს მხარდაჭერით რუსეთის უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლების წინაშე დაისვა პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში ქართული ეკლესიის ისტორიის კათედრის შექმნის საკითხი [38]. მათ ამგვარ მცდელობას სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია. 1904წ. საქართველოს ეკლესიის

ისტორიის კათედრის ნაცვლად პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში დაარსდა ბერძნულ-აღმოსავლურ ეკლესიათა ისტორიის კათედრა, რომელიც შეისწავლიდა ქართული ეკლესიის ისტორიასაც. უკისკოპოსმა კირიონმა სასულიერო ხელისუფლების ამგვარი გადანაცვტილება უარყოფითად შეაფასა, რადგან ბერძნულ-აღმოსავლური ეკლესიების ისტორიის კათედრის გახსნის პროექტი საქართველოს საეკლესიო ისტორიის კვლევას ათავსებდა ვიწრო ჩარჩოში, უკარგავდა მის შესწავლას სისავსესა და მთლიანობას [40, 368].

ამგვარად, XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის განვითარება ძირითადად ადგილობრივი ქართველოლოგიური მეცნიერების რესურსებს დაეფუძნა. საქართველოში ამ საისტორიო-საღვთისმეტყველო დისციპლინის შესწავლა ზემოთ ნახსენებ „საზოგადოებებში“ და ცალკეული მეცნიერების ძალისხმევით გაგრძელდა.

აქვე შევნიშნავთ, რომ ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიისათვის აქტუალურ საკითხთა მთელი წრეა გაშუქებული პერიოდულ გამოცემებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა ჟურნალი „მწყემსი“ — სასულიერო ხასიათის ორკვირეული ჟურნალი, რომელიც 1883-1910 წლებში გამოდიოდა დაბა ზესტაფონში, ქართულ და რუსულ ენებზე, დეკანოზ დავით ლამბაშიძის რედაქტორობით. მასში იბეჭდებოდა რელიგიური შინაარსის წერილები, განმარტებები, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის წარსული და თანამედროვე ცხოვრების საჭირობოროტო პრობლემები. ჟურნალი ყოველთვის იდგა ქართული ცნობიერების, ენის შენარჩუნების სადარაჯოზე. საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ცალკეულ საკითხებს აშუქებდა ჟურნალი „ჯვარი ვაზისა“, აგრეთვე გაზეთები: „ცნობის ფურცელი“, „ივერია“, „საქართველო“. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის თაობაზე არაერთი საინტერესო წერილი შემოგვინახა გაზეთმა „სიტყვა“, ჟურნალმა „საქართველოს საეგზარქოსოს სასულიერო მახარებელი“ (Духовный вестник грузинского Экзархата) [80, 131-152], აგრეთვე, ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების ბეჭდურმა გამოცემებმა — ჟურნალებმა „საქართველო“ და „კლდე“ [81, 35-44; 82, 67-72]. აღსანიშნავია, რომ ჟურნალი „საქართველო“ თავისი საქმიანობის უპირველეს მიმართულებად სხვადასხვა სარწმუნოების ქართველთა ეროვნული გაერთიანების საკითხს მიიჩნევდა.

XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში საქართველოს ეკლესიის ისტორიის სხვადასხვა პერიოდის შესწავლის შედეგად შეიქმნა ფუნდამენტური ნაშრომები. მათში საინტერესოდ გადმოიცა ქართველთა გაქრისტიანების, ქართული მონასტრებისა და მონაზ-

ვნობის ისტორიის, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის, საქართველოს საეგზარქოსოს ისტორიის, ქრისტიანული კულტის და ღვთისმსახურების შესახებ საისტორიო კონცეფციები და თეორიები, აგრეთვე, წმინდანთა და სხვადასხვა სასულიერო პირთა ცხოვრება და მოღვაწეობა.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკვლევი პრობლემათიკის მიმართებამ მსოფლიო ისტორიულ პროცესებთან და საქართველოს საერო წარსულთან აღნიშნული პერიოდის მკვლევრებს საშუალება მისცა წარმოეჩინათ ქართული ქრისტიანული კულტურის თავისთავადობა და უნიკალურობა. ანტიქართული სახელმწიფო პოლიტიკის პირობებში ჩაყენებულ ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში ვითარდება ტენდენდენცია, — წინა პლანზე გამოიტანოს ავთენტური, თვითმყოფადი ღირებულების სიმბოლოები და პრობლემები. საეკლესიო ისტორიის რიგი საკითხების კონცეპტუალური გადანაცვტა მეტად საინტერესო ხასიათისაა და ემსახურება ქართული იდენტობის ჩვენებისა და შემეცნების მიზანს. ქვემოთ შევჩერდებით ზოგიერთ თვალსაზრისზე, რომელიც XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში საეკლესიო ისტორიოგრაფიის ძირითად ტენდენციებს ასახავს. ვუჩვენებთ, როგორ გამოიყურება მაშინ განვითარებული კონცეფციები, თეორიები, შეხედულებები დღევანდელი ისტორიოგრაფიის გადმოსახედიდან.

განსახილველი პერიოდის ისტორიოგრაფია ქრისტიანობის გავრცელების წინაპირობებს გაიხზრებს ელინისტური, იუდეური და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების რელიგიურ და ისტორიულ-პოლიტიკურ პროცესებთან კავშირში. ხაზი გაესვა იმას, რომ საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა სხვადასხვა რელიგიების ურთიერთმიმართებისათვის ფართო არეალს ქმნიდა. XIX-XX ს-ების მიჯნაზე მოღვაწე საეკლესიო ისტორიკოსების შეხედულებით საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების მძლავრი საფუძველი ქრისტეს უშუალო მოწაფეების, მოციქულების ქადაგებებით მომზადდა. პოლიევქტოს კარბელაშვილის აზრით, საქართველოში იქადაგეს ქრისტეს მოციქულებმა ანდრია, სიმონმა, მატათამ. საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მკვლევარი ნ. პოკროვსკი მათ რიცხვში ბართლომესაც ასახელებს. [41, 6; 42, 22]

ცნობილია, რომ ივ. ჯავახიშვილმა უარყო ანდრია პირველწოდებულის ქართლში შემოსვლის ფაქტი, რის შედეგადაც დიდხანს მოციქულთა მიმოსვლა საქართველოს ტერიტორიაზე სპეციალურად აღარავის უკვლევია. საქართველოს ეკლესიის ისტორიის თანამედროვე მკვლევარმა, მთავარეპისკოპოსმა ანანია ჯაფარიძემ უჩვენა ქრისტეს უშუალო მოწაფეთა საქართველოში მოღვაწეობის

უტყუარობა, რის საფუძველზედაც წარმოაჩინა ქართული ეკლესიის სამოციქულო ხასიათი. [17, 34-55]

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის საეკლესიო ისტორიოგრაფია, აგრეთვე, ავითარებს აზრს ქრისტიანული იდეების ლტოლვილ ებრაელთა მიერ შემოტანის შესახებ; აღიარებს, რომ მაცხოვრის კვართის მცხეთაში ჩამოტანას მჭიდრო ქართულ-ებრაული ურთიერთობების შედეგად რეალური ისტორიული საფუძველი გააჩნდა. საქართველოში არსებულ ებრაულ სათვისტომოებთან ურთიერთობის ეს ასპექტი თანამედროვე მკვლევართა მიერაც არის გაზიარებული. [2; 43, 4-6; 44, 39-57]

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ხელსაყრელ წინაპირობად, XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისის საეკლესიო ისტორიოგრაფია, მსოფლიოს ელინიზაციის პროცესსაც ასახელებს. რომის იმპერიასა და სპარსეთს შორის ნიზიბინის ზავის თანახმად მთელი საქართველო რომის იმპერიის ნაწილად იქცა. საეკლესიო ისტორიოგრაფია რომის იმპერიის პოლიტიკური ძალუფლების ქვეშ სხვადასხვა ხალხების გაერთიანებას, ქრისტიანობის საყოველთაოდ გავრცელების ერთ-ერთ უმთავრეს წინაპირობად თვლის. წარმართობის კრიზისი, რომელიც მაშინდელი რომის იმპერიაში იდეოლოგიურად მომწიფდა, ფართოდ გავრცელდა მასში შემავალ ხალხებზეც, მათ შორის ქართველებზეც. [41, 6-8; 45, 13-15]

საკვლევი პერიოდის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მკვლევრები კარგად იცნობენ უცხოურ წარატიულ ძეგლებს: ბერძნულ, ბიზანტიურ, სომხურ, არაბულ წყაროთა ცნობებს ქართველებსა და საქართველოზე, ამ ქვეყანაში ქრისტიანობის დამკვიდრებისა და მისი ეკლესიის მდგომარეობის ცალკეულ საკითხებზე. ხშირად მოიხმობენ, აცხადებენ მათ, ხოლო საჭირო შემთხვევაში კრიტიკულად აფასებენ საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხის შესახებ ამ წყაროთა ინფორმაციულ ღირებულებას [31].

აღსანიშნავია, რომ XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისის ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფია განსაკუთრებით იცავს ქართულ წარატიულ წყაროთა საისტორიო ღირსებასა და ავთენტურობას. რუსულ ისტორიოგრაფიაში (თ. სენკოვსკი, ქ. პატკანოვი, ბოლოტოვი) დამკვიდრებულ თვალსაზრისს ქართული საისტორიო წყაროების არასანდოობის, ლეგენდაურობის შესახებ ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფია უპირისპირდება და წარმოაჩენს ეროვნული წერილობითი წყაროების მაღალ საისტორიო ღირებულებას.

გაიზიარა რა წყაროსავე ვერსია, აღნიშნული პერიოდის ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა თვალსაზრისი,

რომ „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ შემდგენლები ქართველთა განმანათლებლის თანამედროვეები სალომე უჯარმელი და მისი მდივანი ქალია [46, 2]. აღსანიშნავია, რომ ი. ჯავახიშვილმა და კ. კეკელიძემ „ნინოს ცხოვრების“ თანამედროვეთა მიერ შედგენის თვალსაზრისი უარყვეს და იგი გვიანი საუკუნეებით დაათარიღეს. თანამედროვე პერიოდში ისტორიკოსმა მარიამ ჩხარტიშვილმა დაასაბუთა, რომ „მოქცევაი ქართლისაის“ „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის შემდგენელი — პირველი ქრისტიანი მეფის, მირიანის, ძის მუღლე სალომე უჯარმელი და პეროჟავრი სივნიელი იყვნენ. ამავე აზრს იზიარებს ეკლესიის ისტორიის მკვლევარი ა. ჯაფარიძეც. [47, 149-154; 17, 173-179]

რაც შეეხება ქართლის გაქრისტიანების თარიღს, საკვლევი პერიოდის ისტორიოგრაფიამ ამ მოვლენის ქრონოლოგიზაციის ამოსავალ წერტილად ძირითადად ვახუშტისეული ტრადიცია (317-318 წ.წ.) გაიზიარა. საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თარიღად დიმიტრი ბაქრაძე, ივანე გვარამაძე 317 წელს ასახელებენ; მიხეილ საბინინი და კირიონ საძაგლიშვილი კი, პლატონ იოსელიანის აზრის თანახმად, 318 წელს მიიჩნევენ. თუმცა, უკვე თედო ჟორდანიასა და სერგი გორგაძის მიერ ქართლის მოქცევის თარიღად 326 წელი დასახელდა [48, 114; 49, 18-19]. ქართლის მოქცევის დათარიღებასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა მრავალგვარობაა: საქართველოს გაქრისტიანების ყველაზე გავრცელებულ თარიღად, ივანე ჯავახიშვილის ქრონოლოგია, 337 წელი ითვლება, ხოლო საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესია კი, 326 წელს მიიჩნევს.

XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში ქართლის გაქრისტიანების თარიღის შესახებ გამოთქმულ თვალსაზრისს, დღევანდელ საისტორიო აზროვნებაში მეცნიერული ახსნა მიეცა. თანამედროვე ისტორიკოსი ვახტანგ გოილაძე ასაბუთებს, რომ ქართლის სამეფო კარის მიერ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება მოხდა 317-318 წლებში, ხოლო ქართლის ეკლესიის მეთაურის (ეპისკოპოსის) ხელდასმა 324-325 წლებში. აზრი გაზიარებული აქვს ანანია ჯაფარიძესაც. [50, 56, 83; 17, 136-140]

XIX საუკუნის ბოლო პერიოდის ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფია, პირველი ქრისტიანი მეფის მოღვაწეობის განხილვისას, მაშინდელ საგარეო-პოლიტიკურ ფაქტორებს უსვამს ხაზს. ამით ნაჩვენები იქნა სახელმწიფოს განვითარებასა და მის პოლიტიკურ კურსზე რელიგიურ-სარწმუნოებრივი ორიენტაციის უდიდესი მნიშვნელობა; მართებულად წარმოჩნდა, რომ იბერიის გაქრისტიანება სარწმუნოებრივ-კონფესიური მნიშვნელობის გარდა ატარებ-

და, აგრეთვე, სპარსული პოლიტიკური გავლენისაგან განმათავისუფლებელ მისიასაც; მეფე მირიანმა მთელი არსებით გაიაზრა ქრისტიანობის სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა და მისი აუცილებლობა ივერიის შემდგომი განვითარებისათვის. წმ. ნინოს მოღვაწეობისა და ქართლის მოქცევის ისტორიული მნიშვნელობის შეფასებისას, ამავე პერიოდის ისტორიოგრაფია აღნიშნავს, რომ იბერიაში აღმართული ქრისტიანული ჯვარი ერთდროულად იყო ქართველთა რელიგიური და ნაციონალური ნიშანი, რითაც სათავე დაედო ახალ კულტურას ერის ისტორიაში. [32, 8; 45, 9-10]

ქართველი ერის ცხოვრებაში ქრისტიანობის განმსაზღვრელი როლის წარმოჩენისათვის მეტად საყურადღებო ნაშრომია ეპისკოპოს კირიონის მონოგრაფიული გამოკვლევა — „Двенадцативековая религиозная борьба Грузии с исламом“. მასში საქართველოს ისტორიული განვითარების ხანგრძლივი პროცესი გააზრებულია ისლამისა და ქრისტიანობის ურთიერთჭიდილის ფონზე. ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით ნაჩვენებია ქართული სახელმწიფოებრიობის არსებობის სხვადასხვა ეტაპზე ქრისტიანობის, კერძოდ მართლმადიდებლობის, როგორც საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის განმსაზღვრელი ფაქტორის მნიშვნელობა. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის სარწმუნოებრივ კონტექსტში ინტერპრეტაციის ამგვარი მცდელობა ორიგინალური იყო მაშინდელ საისტორიო აზროვნებაში და კონცეპტუალურად გამოხატავდა ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისს [52].

ქრისტიანული კულტურის შეთვისებისა და განვითარების თვალსაზრისით, უდავოდ დიდ საქმეს აკეთებდა საკუთრივ საქართველოში დაარსებული სასულიერო ცენტრები. XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისის ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიას VI ს-ში საქართველოში სამონასტრო ცხოვრებისა და მონაზვნობის ფუძემდებლების, „ასურელ მამათა“ დიოფიზიტურ აღმსარებლობაში ეჭვი არ შეაქვს. მათი მოღვაწეობის ლოგიკურ შედეგს კი VII ს-ის დასაწყისში საქართველოს ეკლესიის დიოფიზიტობისაკენ მკვეთრ შემობრუნებას, ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ჩასახვას, მძლავრი რელიგიურ-კულტურული კერებისა და ბერ-მონაზვნობის ინსტიტუტის შექმნას მიიჩნევს. ამასთან, ამ პერიოდის საეკლესიო ისტორიოგრაფიამ მხარი დაუჭირა დიმიტრი ბაქრაძის აზრს ასურელი მამების ქართველური წარმომავლობის შესახებ. [53, 11-14]

აღსანიშნავია, რომ შემდგომი პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში კორნელი კეკელიძე „ასურელ მამებს“ აღმსარებლობით მონოფიზიტებად, ხოლო ეროვნებით ქართველებად თვლის. ივ. ჯა-

ვახიშვილის მოსაზრებით „ასურელი მამები“ დიოფიზიტები უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო აზრი მათი ქართველობის შესახებ უსაფუძვლო ჰიპოთეზად მიაჩნდა [54, 370-375]. დღევანდელი საისტორიო მეცნიერება, ადასტურებს თვალსაზრისს „ასურელ მამათა“ დიოფიზიტური აღმსარებლობის შესახებ, ამასთან აუცილებლობად არ მიიჩნევს მათ ქართველურ წარმომავლობას. „მამების“ მოღვაწეობის მიზნებისა და შედეგების შესახებ თანამედროვე მკვლევრები ძირითადად ეთანხმებიან XIX-XX ს-ის მიჯნაზე არსებულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისს [51, 192-200; 55, 45; 17, 385-395]. ასურელი მამების ქართლში ჩამოსვლის ზუსტი თარიღის განსაზღვრა კი ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღესაც საკამათო საკითხად რჩება.

XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში საგანგებოდ შეფასდა ბერ-მონაზვნობის ისტორიული მისია და მისი დამსახურება ქართველი ერის წინაშე. მონასტრის როლს სახელმწიფოს კულტურულ-პოლიტიკური განვითარების საქმეში შეეხო ეპისკოპოსი კირიონი, მიხეილ (გობრონ) საბინინი [53; 12, 131-132]. XIX ს-ში რუსეთის ხელისუფლების მიერ გატარებული საეკლესიო რეფორმის შედეგად გაუქმდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალობა, დაკნინდა და შეირყა ტრადიციული საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრება. მონასტერი გადაიქცა ამორფულ დაწესებულებად და ხშირ შემთხვევაში სადამსჯელო დაწესებულების ფუნქცია იტვირთა. სასულიერო წოდების ერთი ნაწილი მორალურად დაეცა [56, 48-49]. ასეთ პირობებში ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში ხაზი გაესვა, რომ მონაზვნური ცხოვრება სულიერი სრულყოფის აქტიური შემოქმედებითი პროცესია, ის არის ზნეობრიობის საზომი ერის ისტორიასა და სახელმწიფოებრივ ყოფაში. ცხოვრების განსაკუთრებული წესის მიუხედავად მონაზონი საზოგადოების აქტიური ნაწილია. მწვავე ისტორიულ პირობებში ბერობა მებრძოლ პოზიციაზე, ერის სამსახურში იდგა; სიმშვიდისა და აყვავების პერიოდში მის კულტურულ და სულიერ ფასეულობებზე ზრუნავდა. XIX-XX ს-ების მიჯნაზე ამ საკითხების წამოწევა იყო ერთგვარი მოწოდება სასულიერო წოდებისადმი, რათა აქტიური ეროვნული პოზიცია დაეჭირათ უცხოტომელთა მიერ ქართული კულტურული მემკვიდრეობის განადგურებისა და ეროვნული მეობის გადაგვარების პოლიტიკის წინააღმდეგ.

XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ივანე გვარამაძის და მიხეილ თამარაშვილის ნაშრომებმა, რომლებიც საქართველოში კათოლიკეთა ისტორიას შეეხება. XIX ს-ის II ნახევარში ქართველ კა-

თოლიკეთა საკითხი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური საკითხთაგანი გახდა. ცნობილია, რომ 1886 წელს მთავრობის დადგენილებით კათოლიკურ ეკლესიებში ქართულ ენაზე რიტის ჩატარება აიკრძალა. უფრო მოგვიანებით 1893 წ. ქართული კათოლიკური ეკლესია სომხურ კათოლიკურ ტიპიკონს დაუკავშირეს და ფაქტობრივად ამ ეკლესიას მიუერთეს. ამდენად, კითხვის ნიშნის ქვეშ დაისვა ქართველ კათოლიკეთა ეროვნული იდენტობის საკითხი, დაიწყო მათი გასომხების პროცესი. ამავე დროს სომეხ ისტორიკოსთა მიერ იწერებოდა თვალსაზრისი კათოლიკური აღმსარებლობის ქართველთა არარსებობის შესახებ. ასეთ პირობებში, განსაკუთრებით აქტუალურად ჩანს მიხეილ თამარაშვილის მონოგრაფიული ნაშრომის — „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ გამოცემა, რომელიც ევროპის არქივებში მოპოვებულ უნიკალურ წყაროებზე დაყრდნობით შეიქმნა და ნათელი მოჰფინა საქართველოში კათოლიკობის გავრცელების პირობებსა და ამ ეკლესიის ისტორიას. მ. თამარაშვილის აღნიშნული ნიგნი, აგრეთვე შემდეგი ნაშრომები — „პასუხად სომხის მწერლებს, რომლებიც უარყოფენ ქართველ კათოლიკობას“ და 1910 წ. რომში ფრანგულად გამოცემული — „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“, ემსახურებოდა სხვადასხვა აღმსარებლობის ქართველთა შორის ეროვნული სულისკვეთების გამთლიანებას. [57; 58; 59; 60]

არამართლმადიდებელ ქართველთა (ქართველ გრიგორიანთა, ქართველ კათოლიკეთა, ქართველ მაჰმადიანთა) ეროვნული თვითშეგნების ამაღლება ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამის შემადგენელი ნაწილი იყო [61, 101]. საკვლევი პერიოდის საქართველოს საეკლესიო ისტორიოგრაფია ეთნო-კონფესიური ურთიერთმომართების ილიასეული პროგრამის მხარდამჭერად გვევლინება.

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე საგანგებო კვლევის საგანი გახდა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქთა ქრონოლოგიის მეცნიერული შესწავლა. პ. კარბელაშვილმა სხვადასხვა წყაროების შესწავლის საფუძველზე შექმნა საქართველოს ეკლესიის კათალიკოსთა და მღვდელმთავართა ქრონოლოგიური ნუსხა მოკლე ანოტაციებით [41]. ამ მიმართებით დიდი შრომა გასწია, აგრეთვე, თედო ჟორდანიამ, რომელმაც საგანგებოდ შეისწავლა აფხაზეთის საკათალიკოსოს საკითხი და შეადგინა აფხაზეთის კათალიკოსების ქრონოლოგიური რიგი. კვლევის შედეგად მან დაადგინა სამი მანამდე უცნობი კათალიკოსის სახელი: სვიმონი (XI-XII ს-ების მიჯნა), ნიკოლოზი (XIII ს. 80-იანი წლები) და ეფთვიმე (XVI-XVII ს-ების მიჯნა) [62; 64; 90; 48, 150-151]. თ. ჟორდანიას მიერ მოძიებული წყარო, „ახალციხური სახარების“ მინაწერი, XI-XII საუკუნეების ჩვენამდე მოღწე-

ულ წყაროებს შორის ერთადერთია, სადაც პირდაპირ მოიხსენიება „სვიმონ აფხაზეთის კათალიკოსი“ [64, 90; 48, 150-151]. ეს ცნობა უნიკალურია და ერთმნიშვნელოვნად ამტკიცებს დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს არსებობას XI-XII საუკუნეთა მიჯნაზე. თ. ჟორდანიას მიერ მიკვლეულ XI და XIII საუკუნეებში მოღვაწე აფხაზეთის კათალიკოსების არსებობის დამადასტურებელ ცნობებს თანამედროვე კვლევებშიც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

განსახილველი პერიოდის საეკლესიო ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია ეპისკოპოს კირიონის მონოგრაფია საქართველოს ეკლესიისა და საეგზარქოსოს ისტორიის შესახებ [65]. იგი არის პირველი ცდა მეტნაკლები სისრულით გააშუქოს XIX ს-ში საქართველოს საეგზარქოსოს მდგომარეობა. ბუნებრივია, ნაშრომის შექმნის დროს, უმკაცრესი ცენზურის პირობებში, ობიექტური შეფასებით ვერ გადმოიწა ქართულ ეკლესიაში მიმდინარე ისტორიული პროცესები, რაც დღევანდელი გადმოსახედიდან უდავოდ თვალში საცემია. თუმცა, ფაქტოლოგიის თვალსაზრისით მონოგრაფია საყურადღებოა და მას ამ პერიოდის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ვერც ერთი თანამედროვე მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის კვლევა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა XX ს-ის დასაწყისში, როდესაც დღის წესრიგში დადგა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხი. განუზომელია ისტორიკოსების ალ. ცაგარელის, თ. ჟორდანიას, მ. კელენჯერიძის, ალ. ხახანაშვილის, კ. ცინცაძის, ნ. დურნოვოს, ეპისკოპოს კირიონ საძაგლიშვილის, ს. გორგაძის და სხვათა დამსახურება, რომელთაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის ისტორიისა და მისი აღდგენის კანონიერების დასაბუთებისათვის მძლავრი ისტორიოგრაფიული ბაზა შექმნეს. აღნიშნულ პერიოდში, როდესაც საქართველოს ეკლესიის თვითმწყობის აღდგენის საკითხი რუსეთის უწმინდეს სინოდში დაისვა, ზოგიერთი რუსი ისტორიკოსის (არქიმანდრიტი ნიკანდრი, სამუილოვი) მიერ ეჭვის ქვეშ დადგა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის ისტორიული ჭეშმარიტება. ქართველმა მეცნიერებმა შესანიშნავი გამოკვლევებით უპასუხეს მათ არაობიექტურ დასკვნებს. [66; 67; 69; 83]

საქართველოს ეკლესიის იერარქიული მდგომარეობის შესახებ XIX ს-ის და XX ს-ის დასაწყისის ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში აზრთა სხვადასხვაობაა [1, 13; 66, 51; 67, 111-114; 68, 353-369; 69, 7]; პლ. იოსელიანის თვალსაზრისით ქართული ეკლესია ჯერ კონსტანტინოპოლის, ხოლო შემდეგ ანტიოქიის საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა; კ. ცინცაძე მას პონტოს სამიტროპოლი-

ტოს შემადგენელ ნაწილად თვლის; თ. ჟორდანიას კი საქართველოს ეკლესიას ანტიოქიის საპატრიარქოზე დამოკიდებულად მიიჩნევს; ნ. მარი მას იერარქიულად სომხეთის ეკლესიასთან აკავშირებს. ცნობილია, რომ ნ. მარის ამ თვალსაზრისის უსაფუძვლოა ივ. ჯავახიშვილმა დაამტკიცა. აღსანიშნავია, რომ წყაროთა სიმწირის გამო, საქართველოს ეკლესიის იერარქიული მდგომარეობის საკითხის ირგვლივ თანამედროვე ისტორიკოსებს შორისაც არ არსებობს საერთო აზრი.

საქართველოს ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიის მოპოვების თარიღის შესახებ XX ს-ის დასაწყისში ქართულ ისტორიოგრაფიაში ყველაზე გავრცელებული თვალსაზრისი ეყრდნობა ნიკონ შავშთელისა და ეფრემ მცირის ცნობებს და საქართველოს ეკლესიის მიერ სრული დამოუკიდებლობის მიღებას VIII ს-ის შუა წლებს მიაწერს (თ. ჟორდანია, ს. გორგაძე, მიხ. თამარაშვილი, კ. საძაგლიშვილი). აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდის ისტორიკოსები იბერიის ეკლესიის თავიკაცად კათალიკოსის დადგინებას ვახტანგ გორგასლის მეფობას უკავშირებენ; მაგრამ, რადგანაც გორგასლის დროს კათალიკოსის ხელდასმა საქართველოშივე არ ხდებოდა, ეს ფაქტი ქართველ მეცნიერთა მიერ შეფასდა, როგორც არასრული ავტოკეფალია, გარდამავალი ეტაპი საქართველოს ეკლესიის სრული დამოუკიდებლობის მოპოვების გზაზე [59; 69, 3-4; 70, 43]. აღსანიშნავია, რომ მაშინდელ ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში განვითარდა, აგრეთვე, თვალსაზრისი საქართველოს ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის XI ს-ში მინიჭების შესახებ [66].

თანამედროვე ისტორიოგრაფიამ ქართლის ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიის მიღება ყველაზე გავრცელებული შეხედულებით V ს-ს, ვახტანგ გორგასლის დროს დაუკავშირა [71, 63-90; 72, 45-52; 73]. არსებობს ქართული ეკლესიის ავტოკეფალურობის პირველსავე საუკუნიდან მომდინარეობის თვალსაზრისიც [17, 16-70, 315-324].

ღვთისრჩეულობის მისტიკურ კონცეფციას ყოველი ერის აზროვნებაში ერთ-ერთი უმთავრესი ადგილი უჭირავს. ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგად არის წარმოდგენილი შუა საუკუნეების მესიანისტური იდეის ნიშნები და ის ძირითადი პლასტები, რომელიც ამ იდეის ფორმირების პროცესში საქართველოს ისტორიული განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე გამოიყო. ფარნავაზიანებში კვართის სახით მინისა და ეროვნულობის, ხოლო ბაგრატიონებში დავითის შთამომავლობის იდეის ანალიზის შედეგად დადგენილია, რომ ქართული მესიანზმი იქცა იმ ყალიბად, რომლის მეშვეობითაც მოხდა ქრისტიანობის ეროვნული ცნობიერების ფაქტად გარდაქმნა [74, 13-14].

XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში რუსული კოლონიალური პოლიტიკის პირობებში, როდესაც ქართულ ეროვნულ თავის-თავადობას დაემუქრა გაქრობის საფრთხე, კვლავ თავს იჩენს ნაციონალ-განსაკუთრებული ღვთაებრივი მისიის წარმოჩენის სურვილი. ქართულ საეკლესიო-საისტორიო აზროვნებაში ჩნდება თვალსაზრისი, რომელიც უშუალოდ უპირისპირდება რუსული მესიანზმის ძირითად იდეას. ეს იდეა, XV ს-ში კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, ქრისტიანული აღმოსავლეთის რელიგიურ-კულტურულ ცენტრად მოსკოვს, ვითარდა „მესამე რომს“ აღიარებს. ეპისკოპოსმა კირიონმა თავის მონოგრაფიულ ნაშრომში — „Культурная роль Иверии в истории Руси“ რუსული და ქართული წყაროების ანალიზის და თავისებური ინტერპრეტაციის შედეგად დაასკვნა, რომ ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ მართლმადიდებლობის დაცვის ფუნქცია რეალურად არა რუსეთმა, არამედ საქართველომ შეასრულა. მაჰმადიანურ გარემოცვაში მარტოდ დარჩენილმა სასიცოცხლო ენერგია შეაღია ისლამურ სახელმწიფოებთან ბრძოლას. მღვდელმთავრის აზრით, უმძიმესი პოლიტიკური მდგომარეობის მიუხედავად ქართული ეკლესია XVII ს-მდე კვლავ ინარჩუნებდა წინანდელ ადგილსა და პატივს მართლმადიდებლურ სამყაროში და ქრისტიანობის დაცვის საქმეში ბიზანტიის ერთ-ერთი ძირითადი მემკვიდრე გახლდათ [40, 77, 82]. ამავე ნაშრომში საინტერესოაა წარმოდგენილი მცირე და დიდი ერების კულტურათა ურთიერთმართების საკითხი. ეპისკოპოსი კირიონი დიდძალი ლიტერატურისა და წყაროების მოშველიებით ახლებურად აყენებს ქართულ-რუსული კულტურული ურთიერთგავლენის პრობლემას. ავითარებს აზრს რუსულ საისტორიო მწერლობაზე, ანბანზე, საეკლესიო ორნამენტზე, ფოლკლორზე, ხატუნაზე ქართული კულტურის გავლენის შესახებ.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ქართული საისტორიო აზრი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს პიროვნებათა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლის მიმართ. წარსულის სულისკვეთების გადმოცემა სამაგალითო პიროვნებათა ბიოგრაფიების სახით აღნიშნული პერიოდის ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი ტენდენციაა. ეს შეეხება ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიასაც, რომლისთვისაც წმინდანთა და სასულიერო პირთა ცხოვრების გადმოცემა არა მხოლოდ ქრისტიანობის უმთავრესი დებულებების შემეცნებას ნიშნავს, რიტუალური დანიშნულებაც აქვს და გულისხმობს ქრისტესთვის წამებულთა თაყვანისცემას. ქართველ წმინდანთა ცხოვრების გადმოცემას, მათი უზადო თავგანწირვისა და თავდადების ჩვენებას ამავე დროს ეროვნული მეობისა

და თვითშეგნების ამაღლების ფუნქციაც ენიჭება. ამდენად, შემთხვევითი არ არის, რომ განსახილველი პერიოდის ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფია მდიდარია აბო თბილელის, დავით გარეჯელის, გიორგი მთაწმიდელის, სტეფანე ხირსელის, წმ. ნინოს, ქეთევან წამებულისა და სხვათა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი ნაშრომებით. [29; 78]

საეკლესიო ისტორიოგრაფიის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს ქრისტიანული კულტი და ღვთისმსახურება. XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში დაიწყო ღვთისმსახურების მუსიკალური ტრადიციების სამეცნიერო კვლევა. ქართული გალობის შესანიშნავმა მცოდნემ პოლიევქტოს კარბელაშვილმა უარყო ქართულ საგალობლებზე ბერძნული ტრადიციების გავლენა და გამოთქვა ჰიპოთეზა, რომ ქართული საეკლესიო მუსიკა დაეყრდნო წარმართულ-ქართულ საერო სასიმღერო კილოებს და ორიგინალური ფორმით ჩამოყალიბდა. მან ადრექრისტიანულ ხანაში გაიზიარა არა ბერძნული, არამედ იერუსალიმური ანუ ებრაულ-ქრისტიანული თემების სასიმღერო და საგალობო ტრადიციები. [75; 76, 40-47]

XX ს-ის დასაწყისში, ეპისკოპოს კირიონის მიერ, ამგვარივე ჰიპოთეზა გაუღერდა ადრექრისტიანული ქართული საკულტო არქიტექტურული ნაგებობების შესახებაც. ამ ჰიპოთეზით, მაშინდელ მეცნიერებაში აღიარებული თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ, უარყოფილია ქართულ არქიტექტურაზე ბერძნულის სრული გავლენა, მღვდელმთავრის აზრით, ახალმა რელიგიამ კი არ მოსპო წინაქრისტიანული საკულტო ნაგებობების ტრადიციული კონსტრუქცია, არამედ თავისი მიზნებისათვის გამოიყენა მისი მზა ფორმები. ამის საფუძველზე ქართულმა საკულტო არქიტექტურამ შემდგომი განვითარების შედეგად შექმნა ორიგინალური, უნიკალური სტილი. ამდენად, XX ს-ის დასაწყისის ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში წარმართულ საკულტო ნაგებობებსა და ქართულ ადრექრისტიანულ ტაძრებს შორის კავშირის მოძიებით ხაზი გაესვა საქართველოში საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ორიგინალურ ტრადიციას. [77, 62-64]

ამგვარად, XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისის ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის უმნიშვნელოვანესი შენაძენია მდიდარი წყაროთმცოდნეობითი ბაზის შექმნა. წერილობით წყაროებთან ერთად ის გამდიდრდა არქეოლოგიური, ენათმეცნიერული, ეთნოლოგიური და ფოლკლორული მასალებით. ამასთან, აქტუალურ სახეს იძენს წყაროთა მეცნიერული დამუშავებისა და გამოცემის საკითხი. ამ პერიოდში საქართველოს ეკლესიის ისტორიის კვლევისას ნამოჭრილი პრობლემების კონცეპტუალური გადაწყვეტა მეტად სა-

ინტერესო ხასიათისაა და ემსახურება ქართული იდენტობის შემეცნების, წარმოჩენის და პოპულარიზაციის მიზანს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მაშინდელი ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერება ბოლომდე ვერ გათავისუფლდა გარკვეული მეთოდოლოგიური ნაკლოვანებისაგან, რაც ხშირ შემთხვევაში წყაროთა კრიტიკული განხილვისას გარეგნული მსგავსების, ასოციაციური იდენტიფიკაციისათვის უპირატესობის მინიჭებაში გამოიხატა. ამდენად, ზოგიერთი საისტორიო შეხედულება დღევანდელი გადასახედიდან არასაკმარისად დასაბუთებული ჩანს. მომდევნო თაობის ისტორიკოსებმა, წყაროთა მიმართ ჰიპერკრიტიკული დამოკიდებულების შედეგად, XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში არსებული ბევრი საისტორიო თვალსაზრისი და კონცეფცია არ გაიზიარეს.

თანამედროვე პირობებში, როდესაც ისტორიის შემეცნების მეთოდები გაღრმავდა, კვლევის არეალი მრავალფეროვანი და ფართო გახდა XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე გააზრებული არაერთი საისტორიო პრობლემა თითქმის ანალოგიურად შეფასდა, ხოლო მეცნიერულად კი უფრო დამაჯერებლად დადასტურდა. საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ამა თუ იმ საკითხის ირგვლივ მაშინ გამოთქმული ზოგიერთი მოსაზრება თუ შეხედულება დღევანდელ ისტორიოგრაფიაში მიღებულ დასკვნებს ეხმადება და დღესაც არ კარგავს სამეცნიერო ღირებულებას. ეს მიუთითებს ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ისტორიკოსთა სამეცნიერო ალლოზე, პრობლემის ხედვის მართებულ რაკურსზე. ამგვარად, XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისის ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის მიერ შესწავლილი ბევრი საკითხი თანამედროვე ისტორიოგრაფიისათვისაც ფრიად აქტუალურია.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Иоселиани Пл., Краткая история грузинской церкви, СПб., 1843;
2. Сабинин Гоброн (Михаил), История Грузинской церкви до конца VI века, СПб., 1877;
3. ჯანაშვილი მოსე, საქართველოს საეკლესიო ისტორია, თბ., 1886.
4. История XIX века, (ред. Лависа и Рамбо), т. 7, Москва, 1939.
5. Очерки истории Грузии, т. V, Тб. 1990.
6. Гутнова Е.В., Историкография истории средних веков, М., 1974.
7. ნადირაძე ქ., ისტორიოგრაფია—ისტორიული მეცნიერების ისტორია, თბ., 2005.

8. კიკვაძე ა., XIX საუკუნის ქართული ისტორიული აზროვნება, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 29, თბ., 1951.
9. კაჭარავა ი., ქართული ისტორიოგრაფიის საკითხები, თბ., 1962.
10. ბარამიძე ა., ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიიდან, თბ., 1979.
11. მალაზონია დ., ქართული ისტორიოგრაფიული აზროვნება XIX ს.-ის მეორე ნახევარში, თბ., 2001.
12. კიკნაძე ვ., ეროვნული და საკაცობრიო პრობლემატიკა XIX ს. ქართველი სასულიერო მოღვაწეების შემოქმედებაში (ეპისკოპოსები: გაბრიელ ქიქოძე, კირიონ საძაგლიშვილი, პეტრე კონჭოშვილი, ლეთისმეტყველების კანდიდატი მიხეილ საბინინი), თბ., 2005, სადოქტორო დისერტაცია.
13. Г. Садзагелов-Ивериели, Характер грузинской (иверской) церкви и ее значение для Православия, „Пастыр“, 1886, №3.
14. Г. Садзагелов-Ивериели, К вопросу о грузинской историографии, „Пастыр“, 1886, 20-21-22; 1887, №2;
15. Г. Садзагелов-Ивериели, Краткий очерк грузинской церковной истории, „Пастыр“, 1887, №9-10-11.
16. ჯაფარიძე ა., საქართველოს ეკლესიის ისტორიის წყაროები, პერიოდიზაცია, საეკლესიო ისტორიოგრაფია, თბ., 2002.
17. ჯაფარიძე ა., საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. I, თბ., 1996.
18. Тифлисское церковное древнехранилище, Тиф., 1898.
19. ქოქრაშვილი ხ., საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონ II ფილოსოფიური შეხედულებანი, ისტორიულ-ეთნოლოგიური შტუდიები, თბ., 2000.
20. ქოქრაშვილი ხ., კათოლიკოს-პატრიარქი კირიონ II — საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მკვლევარი, საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, თბ., 2001.
21. ქოქრაშვილი ხ., კირიონ II საისტორიო კვლევის მეთოდი, საისტორიო შტუდიები, თბ., 2001.
22. ბუბულაშვილი ე., საეკლესიო მუზეუმის დაარსების ისტორიიდან, საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VI, 2003.
23. Жордания Ф., Описание рукописей церковного музея, кн. 1., 1903;
24. Жордания Ф., Описание рукописей церковного музея, кн. 2, Тиф., 1902;
25. Джанашивили М., Описание рукописей церковного музея духовенства грузинской епархии, Тиф., 1908.
26. ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი აღაპებით, საიუბილეო გამოცემა საეკლესიო მუზეუმისა, ტფ., 1901; დაუჯდომელი წმიდისა მოციქულთა სწორისა ქალწულისა ნინო ქართველთა განმანათლებლისა,

- სა, გამოცემა სამღვდელოების საეკლესიო მუზეუმისა, 7, ტფ., 1901; არსენი ქართლის კათალიკოზი, ცხოვრება წმიდა ნინოსი, საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა 10, (დანართი მკითხველთა მიმართ მღ. პ. კარბელაშვილისა), ტფ., 1902; იოანე ბოლნელი ეპისკოპოსის ქადაგებანი, საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა 14, წინასიტყვაობა მ. ჯანაშვილისა, ტფ., 1911. და სხვ.
27. საბინინი მ., საქართველოს სამოთხე, პეტერბურგი, 1882.
28. ჩხარტიშვილი მ., ქართული ჰაგიოგრაფიული წყაროების პუბლიკაციის ისტორიიდან (მიხაილ საბინინის „საქართველოს სამოთხე“), ქართული წყაროთმცოდნეობა, X, თბ., 2004.
29. Сабинин М., Полное жизнеописание святых грузинской церкви, ч. I, СПб., 1872. ч. II, СПб., 1872
30. Такаишвили Е., Материалы по археологии Кавказа, христианские памятники, (Экскурсия Е. Такаишвили 1902), вып. XII, М., 1909. ნიგნს რუსეთის არქეოლოგიური საზოგადოების მიერ დიდი ოქროს მედალი მიენიჭა.
31. Хаханов А., С., Источники по введению христианства в Грузию, М., 1893.
32. Хаханов А., Общий взгляд на состояние грузинологии, [б.м. и г.]
33. Цагарели А., Древние грузинские памятники на св. земле и синае, Православный палестинский сборник, Т. 4, 1888.
34. Цагарели А., Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, вып. 1, 1886; вып. 2, 1889; вып. 3, 1894.
35. Цагарели А., Грамоты и другие исторические документы 18-го столетия, СПб, 1898-1902.
36. ძიძიგური შ., ნიკო მარი — ქართული კულტურის მკვლევარი, თბ., 1985.
37. კიკნაძე რ., ალასანია გ., წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემები, თბ., 1988.
38. Докладная записка, Тиф. 1900;
39. Епископ Кирион, Назревший вопрос, Тиф., 1900.
40. Епископ Кирион, Культурная роль Иверии в истории Руси, 1910.
41. კარბელაშვილი პ., იერარქია—საქართველოს ეკლესიის კათალიკოსნი და მღვდელმთავარნი, ტფ., 1900.
42. Покровский Н., Краткий очерк церковно-исторической жизни православной Грузии со времени появления в ней Христианства и до вступления ее в подданство России, Тиф., 1905.
43. Г. Садзагелов-Ивериели, Иудеи в древней Иверии, Всеобщее ожидание мессии, влияние иудеев на религиозные верования наших предков язычников и перенесения ими хитона Господня в Мцхете, „Пастыр“, 1888, №3.

44. მამისთვალისფერი ე., საქართველოს იერუსალიმთან ურთიერთობის მოტივები ძველ ქართულ მწერლობაში, „რელიგია“, 1998, №1-2.
45. Г. Садзагелов-Иверელი, Мириан Хосроиани первый венценосец Грузии, „Пастыр“, 1889, №23-24; 1890, №2.
46. Г. Садзагелов-Иверели, Св. равноапостольная Нина, Прасветительница Грузии, „Пастыр“, 1888, №16.
47. ჩხარტიშვილი მ., „ნინოს ცხოვრების ვრცელი რედაქციის ატრიბუცია“, „მნათობი“, 1987, №5.
48. ნადირაძე ქ., თედო ჟორდანია — საქართველოს ისტორიის მკვლევარი, თბ., 2004.
49. აბაშიძე ზ., სერგი გორგაძე — ქართლის მოქცევის ქრონოლოგიის შე-სახე, თბ., 1997.
50. გოილაძე გ., ქართული ეკლესიის სათავეებთან, თბ., 1991.
51. გოილაძე ვ., საიდან და როდის მოვიდნენ სირიელი მამები საქართვე-ლოში, „მნათობი“, 1992, №5-6.
52. Епископ Кирион, Двенадцативековая религиозная борьба Грузии с исламом, Тиф., 1899.
53. Е. К. (Епископ Кирион), Заслуги грузинского монашества и монастырей для отечественной церкви, Тиф., 1899.
54. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, 1979.
55. მერკვილაძე დ., სირიელი სასულიერო მოღვაწეები საქართველოში (ასუ-რელი მამები), საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1996.
56. მირიანაშვილი ლ., სამონასტრო ცხოვრების თავისებურებანი XIX ს-ის საქართველოში, „ქრისტიანობა საქართველოში“ — ისტორიულ-ეთნო-ლოგიური გამოკვლევები, თბ., 2000.
57. თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვი-ლი საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე, თბ., 1902;
58. თამარაშვილი მ., პასუხად სომხის მწერლებს, რომლებიც უარყოფენ ქართველ კათოლიკობას, ტფ., 1904.
59. თამარაშვილი მ., ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე, რედაქცია გაუკეთეს, წინასიტყვაობა დაურთეს და გამოსაცემად მოამზადეს ზ. ალექსიძემ და ჯ. ოდიშელმა, თბ., 1995.
60. ლომსაძე შ., მიხეილ თამარაშვილი და ქართველი კათოლიკენი, თბ., 1984.
61. ბუბულაშვილი ე., ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ეკლესიის საკით-ხები, თბ., 2003.
62. Жордания Ф., Абхазские каталикосы, Ставрополь, 1893; ამ ნაშრომში კა-თალიკოსი სვიმონი (XI-XII სს) არ არის შეტანილი;

63. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანის მიერ, წიგნი I, ტფ. 1893.
64. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანის მიერ, წიგნი II, ტფ. 1897.
65. Епископ Кирион, Краткий очерк истории грузинской церкви и Экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901.
66. Цинцадзе К., Историческая справка по вопросу об автокефалии грузинской церкви, Тиф., 1906.
67. Марр Н., Исторический очерк Грузинской церкви, журналы и протоколы заседании предсоборного присутствия, т. 3., СПб., 1907, журнал 5, дек., 1906.
68. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, 1979.
69. Жордания Ф., Краткия историческия сведения об автокефалии грузинской церкви, Кутаиси, 1905.
70. Кирион Епископ (сухумский), Грузинский церковный вопрос, церковные ведомости, 1906, приложение №47.
71. ლომინაძე ბ., საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღ-ვთისმეტყველო კრებული, 1981, №12.
72. ლომოური ნ., საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია, „წვარი ვაზისა“, 1990, №3.
73. ვარაზაშვილი ა., საქართველოს ეკლესიის ისტორიის და ავტოკეფალი-ის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1999.
74. ჩხარტიშვილი მ., ქართული მესიანზმი, იდეის თაურსახე, სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლო-ბის აღდგენის 80 წლისთავისადმი, თბ., 1998, 19-22 მაისი, მოხსენებათა თეზისები.
75. კარბელაშვილი პ., ქართული საერო და სასულიერო კილოები, ტფ., 1898.
76. ანდრიაძე მ., ქართული ღვთისმსახურების მუსიკალური ტრადიციები, კრებული: საქართველოს ეკლესიის, ქართული სასულიერო მწერლო-ბის და ქრისტიანული ზელოვნების ისტორიის საკითხები, თბ., 1998.
77. Е. К., Анахурская аthena, Вес Кавказ, 1903, I, исторический отдел.
78. Мачавариани К., Жизнеописание святой грузинской царицы Тамары, Сухум, 1912; Мачавариани К., Жизнеописание святой великомученицы Кетевани, царицы кахети, Сухум, 1912; Мачавариани К., житие и страдания святых мучеников грузинской церкви, Сухум, 1912; იოსელიანი გ., ქარ-თველი წმინდანები, ტფ. 1901; წმიდანი მონამენი დავით და კონსტანტი-

- ნე და მონამეთა მონასტერი, ტფ., 1906; კირიონ ეპისკოპოსი, ღირსი სტეფანე და მის მიერ დაარსებული ხირსის მონასტერი, ტფ., 1998;
79. Такаишвили Э., Археологические экскурсии, разыскания и заметки, вып.1, 1905; вып.2, 1905; вып.3, 1907; вып.4, 1915. Натроев А., Мцхет и его собор Светицховели: историко-археологическое описание, Тфл., 1900. Хаханов А., Материалы по археологии Кавказа, вып.7, М., 1898. Ахтальский монастырь (Епископ Кирион), ред. Девы Бердзенишвили, Тб., 2005. Кондаков Н., Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, (грузинские надписи прочтены и истолкованы Димитрием Бахрадзе), Спб., 1890. თაყაიშვილი ე., არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, ტფ., წიგნი I, 1907; წიგნი II, 1914.
 80. შაკიაშვილი თ., ჟურნალი "საქართველოს საეგზარქოსოს სასულიერო მახარებელი" და საქართველოს ავტოკეფალიის საკითხი, საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VII, 2004.
 81. საითიძე გ., ფხოველიშვილი დ., "საქართველო" — ეროვნული მიმართულების ჟურნალი, თბ., 1997.
 82. საითიძე გ., ჟურნალი "კლდე" (1912-1915 წწ.), თბ., 2003.
 83. Tonkmelis, Правда об автокефалии грузинской церкви (ответ Самуилову и К⁰), Кутаис, 1905; Епископ Кирион, Грузинский церковный вопрос, доклад I: Что вынуждает грузин добиваться восстановления своей церкви?, доклад II: Какой Иверии дарованна автокефалия в XI веке, доклад III: Национальный принцип в церкви, доклад IV, журнал «Церковные ведомости», 1906, приложение к №47, ст.43-58; Дурново Н., Судьбы грузинской церкви, М., 1907; Дурново Н., Мутный источник или по поводу речи г. Пуришкевича в Государственной Думе по делам грузинской церкви, М., 1909; Цагарели А., Статьи и заметки по грузинскому церковному вопросу, Спб., 1912 და სხვა.

Khatuna Kokrashvili

GENERAL TENDENCIES OF GEORGIAN CHURCH HISTORIOGRAPHY

(End of XIX century – beginning of XX century)

Summary

The main movements' current in Georgian historiography in the II period of XIX century was reflected to the investigation process of Georgian Church history. Interconnections of National and Foreign historiography

achievements, theories and ideas, provoked improving of high historical thinking. Most of the Scientist-investigators, who were grown up at the renew scientific ideas began ecclesiastic activity (Kirion Sadzaglishvili, Tedo Zhordania, Sergi Gorgadze, Polievktos Karbelashvili, Mikheil Sabinini, Kalistrate Tsintsadze, Mikheil Tamarashvili and others), they interpreted the main problems of Georgian Church History in a new manner. They were arising inevitability of systematically studying of history of Georgia before Kartvelology. They tried to determine the imperfectness of Georgian Church Historiography corresponding to the epoch, to demonstrate the ways of perfection and to make a fundament for the new school of Georgian Church History.

Source study base of ecclesiastic historiography was created in the above-mentioned period. It was enriched with written monuments and documents, with archeological, linguistic, and ethnological and folklore sources too.

Direction of investigation problematic of Georgian Church history to the World Historical processes and to the Georgian Temporal past gave the possibility to these period investigators to demonstrate originality and genuineness of Georgian Christian Culture. Most of the historians of this interesting period win over to the theologian conception, which acquired the priority role and place of Christianity especially orthodoxy in the history of Georgia. Corresponding to this conception: 1) Christianity fulfilled the determinant role in the matter of consolidation of Georgia. 2) The Christianity principles were defended completely only in Georgian orthodoxy. 3) Christianity saved and spread Georgian Language. 4) Christianity created the Georgian National Culture and determined its content.

There were created fundamental works by the result of studying different periods of Georgian Church History. In them there is given the life and actively of enlighteners of Georgians Saint Nino, The first Christian King- Miriani, Assyrian Fathers, various Saints, ecclesiastic persons, Also the interesting standpoints about Georgian Monasteries and history of monasticism, Georgian Church Autocephaly, Christian Cult, divine service, history of exarchate.

At the end of the XIX c. and at the beginning of XX century conceptual decision of main problems arisen in Georgian Church Historiography is very interesting and serves the purpose of demonstration and cognition of Georgian Identity.

It is known, that there was not managed treating of complete methodological conception in Georgian Church Historiography of the investigation period. At time of critical analyzes of the sources, because of

preferring advantage to exterior or association identification, some historical standpoints are represented as less convincing. The Scientists of the next generation, by the result of hypercritical dependence towards the sources, did not share the points of view acquired in Georgian Church Historiography on the bounds of XIX and XX centuries.

The modern historical science frequently shares and convincingly confirms the conclusions, which were expressed firstly in the historiography, which is interesting period for us.

ირინე არაბიძე

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივანე ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და
უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

ახალი წყაროები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარებასთან დაკავშირებით (1920 წ.)

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა, მისი გან-
თავისუფლება რუსეთის საერო მთავრობისა და უწ. სინოდის ძალ-
მომრეობისაგან 1917 წ. 12 (25) მარტს გამოცხადდა. აღნიშნულ აქტს
წინ უძღოდა ქართველ სამღვდელთა და ერისკაცთა ხანგრძლივი
ბრძოლა მსოფლიო საეკლესიო კანონთა დარღვევით გაუქმებული
საქართველოს ეკლესიის მრავალსაუკუნოვანი დამოუკიდებლობის
აღსადგენად. აღნიშნული პროცესი დააჩქარა თებერვლის რევოლუ-
ციის შედეგად დროებითი მთავრობის მიერ გამოქვეყნებულმა მანი-
ფესტმა ხალხთა თვითგამორკვევის შესახებ.

ამიერიდან საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ძველი სა-
ქართველოს საკათოლიკოსოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა მარ-
თლმადიდებელზე უნდა გავრცელებულიყო. საქართველოს ეკლესი-
ის დროებითმა მმართველობამ რუსულ სამრევლოებს საქართვე-
ლოს კათოლიკოს-პატრიარქის დაქვემდებარებაში ავტონომიური
ეპისკოპოსის ყოლის უფლება მიანიჭა, რადგან საეკლესიო კანონე-
ბით ერთ საეკლესიო ტერიტორიაზე ორი ერთმანეთისაგან დამოუ-
კიდებელი იერარქის ყოლა აკრძალულია [1, 36]. რუსულმა სამრე-
ვლოებმა ეს კომპრომისული ნაბიჯიც არ მიიღეს.

რუსეთის დროებითმა მთავრობამ საქართველოს ეკლესიის
ავტოკეფალიის ცნობის შესახებ 1917 წლის 27 მარტის აქტით ცნო
საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესიის მხოლოდ ქართულ-ეროვ-
ნული ხასიათი და მისი იურისდიქცია ტერიტორიული საზღვრებით
არ შემოფარგლა, ე.ი. არაქართული სამრევლოები რუსეთის ეკლესი-
ის მმართველობაში დატოვა. დროებითი მთავრობა გამოთქვამდა
რწმენას, რომ საქართველოს ეკლესიის თვითგამორკვევის "დიადი
აქტის" ეკლესიურ-კანონიკურ საფუძველთა გამაგრება რუსეთის
ეკლესიასთან მშვიდობისა და სიყვარულის ატმოსფეროში მოხდე-
ბოდა. დროებითი მთავრობის აღნიშნული გადაწყვეტილება გააპ-
როტესტა საქართველოს ეკლესიის დროებითმა მმართველობამ,
რადგან ის ეწინააღმდეგებოდა საეკლესიო კანონებს, ქართველებს

არ აძლევდა ეკლესიის კეთილდღეობისა და რუსულ ელემენტთან მშვიდობიანი თანაცხოვრების გარანტიას [1, 9; 2, 95].

1917 წ. ივლისში უწმინდესმა სინოდმა გამოცა კავკასიაში მართლმადიდებელი ეკლესიის მოწყობის დროებითი წესები და თბილისში დააარსა კავკასიის საეგზარქოსო. ქართველთა მხრიდან ტფილელის კათედრის აღდგენამ (1917 წ. 13 აგვისტო) ხელი შეუშალა აღნიშნული ერთეულის ცენტრის თბილისში დაფუძნებას და ის ბაქოში განთავსდა (I მსოფლიო საეკლესიო კრების მერვე და IV საეკლესიო კრების მეთორმეტე კანონით ერთ ქალაქში ორი მწყემსმთავრის ყოფნა დაუშვებელია). თუმცა ეგზარქოსები მაინც “თბილელად და ბაქოელად” იწოდებოდნენ [3, 233, 271-272; 1, 24, 43r, 44r]. უწ. სინოდმა საქართველოს ეკლესიასთან ლოცვით-ეკვარისტული კავშირი განწყვიტა. მაგრამ ამას ავტოკეფალია აღდგენილი ეკლესიის ბედის შეცვლა აღარ შეეძლო. როგორც 1917 წელს სრულიად საქართველოს I საეკლესიო კრებაზე (8-17 სექტემბერი) არჩეულმა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა კირიონ II-ემ (1917-1918) თავის გუჯარში “საქართველოს ეკლესიის სამწყსოისა მიმართ”, აღნიშნა: “საქართველოს ეკლესიამ ასი წლის მონობის შემდეგ კვლავ ჰპოვა წყალობა ღვთისა და დაიბრუნა თავისი დამოუკიდებლობა, ამიერიდან “არლარა მონა, არამედ აზნაურ” [4, 15].

“განმტკიცება ახლად აღდგენილ ეკლესიისა მის უფლებათა ფარგლებში” პირველ რიგში გულისხმობდა რუსეთის საერო ხელისუფლებისა და უწმ. სინოდის მიერ საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებელი არსებობის გზაზე წარმოქმნილ დაბრკოლებათა წარმატებით დაძლეvas — ტერიტორიული ავტოკეფალიის მიღწევას, მსოფლიო და აღმოსავლეთის სხვა მართლმადიდებელ პატრიარქებთან ურთიერთობის აღდგენას, მათი მხრიდან საქართველოს ეკლესიის აღდგენილი ავტოკეფალიის აღიარებას.

კათოლიკოს-პატრიარქმა კირიონ II-ემ თავისი აღსაყდრების შესახებ აცნობა მართლმადიდებელ პატრიარქებს, რომის პაპსა და სომხეთის კათოლიკოს-პატრიარქს [5, 4-8].

აღმოსავლეთის პატრიარქებს თავისი აღსაყდრება აუწყა და საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესიის არსებობა შეახსენა კათოლიკოს-პატრიარქმა ლეონიდმა (1918-1921) [6, 2].

წყაროებში და მათგან გამომდინარე ისტორიოგრაფიაშიც ხშირად ვხვდებით ცნობებს იმის შესახებ, რომ საქართველოს პატრიარქებისაგან (კირიონი, ლეონიდი, ამბროსი) თავიანთ აღსაყდრებასთან დაკავშირებით აღმოსავლეთის პატრიარქათავის გაგზავნილი ეპისტოლეები რეაგირების გარეშე იყო დარჩენილი. ასეთი წყაროების რიცხვს, პირველ ყოვლისა, მიეკუთვნება სრულიად საქარ-

თველოს II საეკლესიო კრების (1920 წ. ივნისი) საქმე (სრ. საქართველოს საპატრ. არქივი, აღწ. 1, ს. 6478). აღნიშნულ კრებაზე განხილვის საგნად იქცა პატრიარქების — კირიონისა და ლეონიდის მიერ გაგზავნილ ეპისტოლეებზე პასუხის დაგვიანების გამო საკათოლიკოსო საბჭოს მიერ მსოფლიო პატრიარქთან დელეგაციის გაგზავნი საშუალებების ძიება [7, 135].

მიტროპოლიტი კალისტრატე (ცინცაძე) მემუარებში “მწარე მოგონებანი საქართველოს ეკლესიის ახლო წარსულიდან” აღნიშნავს: კარგადაა ცნობილი, რომ კათოლიკოს-პატრიარქებმა: კირიონმა, ლეონიდმა და ამბროსიმ მოკითხვის ბარათები გაუგზავნეს აღმოსავლეთის პატრიარქებს, მათ კი, თითქოს არც მიუღიათ ეს ბარათები. ყოველ შემთხვევაში ტრაპიზონის მიტროპოლიტი ხრისტენე თბილისში ყოფნისას ასე არწმუნებდა კათოლიკოს-პატრიარქ ლეონიდს. ბასილი III-ემ პასუხი არ გასცა კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის ორჯერად შეკითხვაზე თუ როდისთვის იყო მოწვეული მსოფლიო საეკლესიო კრება, მიუხედავად იმისა, რომ საპასუხო დეპეშაში ფულიც იყო გადახდილი. აღმოსავლეთის სხვა პატრიარქებს კი წესად აქვთ, მასთან დაიჭირონ ურთიერთობა, ვისთანაც მსოფლიო პატრიარქი ურთიერთობს. მიტროპოლიტი კალისტრატე აქვე გამოთქვამს აზრს და მსოფლიო საპატრიარქოს მხრიდან საქართველოსთან ურთიერთობისათვის თავის არიდების ორ მიზეზს ასახელებს: I. 1905 წლის რევოლუციის დროს ქართველი მშრომელების მიერ აღმოსავლეთის პატრიარქთა მფლობელობაში საუკუნეების განმავლობაში მყოფი მამულების დაპატრონება, საიდანაც მათ (აღმოსავლეთის პატრიარქებს) საკმაო შემოსავალი შედიოდათ; II. რუსეთის ეკლესიის ხატრი, რომელსაც სურდა, საქართველოს ეკლესიას მისი მემკვიდრეობით დაემყარებინა ურთიერთობა მსოფლიო ეკლესიასთან. ამ “ხატრის შენახვას”, როგორც მიტროპოლიტი კალისტრატე აღნიშნავს, საფუძვლად ედო აღმოსავლეთის პატრიარქთა მეტოქეების არსებობა რუსეთში, საიდანაც შესაძლოა არ შეწყვეტიდათ მათ უწმიდესობათ. თუ არა რუსეთის ეკლესიის “ხატრის შენახვა”, მსოფლიო პატრიარქი, რომელიც ებრძვის ფილეთიზმს, არ მოითმენდა უწ. სინოდისა და პატრიარქ ტიხონის მიერ დაკანონებულ ფილეთიზმს და მსოფლიო პატრიარქის სახელით ყალბი წერილის გამოქვეყნებას [8, 104-105].

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარებასა და ყალბი წერილების მიმართ მსოფლიო საპატრიარქოს დამოკიდებულებასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი მასალა აღმოჩნდა დაცული საპატრიარქოს არქივში — აღწ. 1, ს. 650, რომელიც გამოვლენილია საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენასთან დაკავ-

შირებულ დოკუმენტთა კრებულზე მუშაობისას. ირკვევა, რომ კათოლიკოს-პატრიარქ ლეონიდის წერილები კონსტანტინოპოლში არც მთლად უყურადღებოდ დარჩენილა.

აღნიშნულ საქმეში დაცულია კონსტანტინოპოლში არსებული საქართველოს რესპუბლიკის დიპლომატიური მისიის 1920 წ. 26 თებერვლის (№852) მიმართვა მისი უწმიდესობის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ლეონიდისადმი კონსულ ი. გოგოლაშვილის ხელმოწერით (სტილი დაცულია):

“თქვენო უწმიდესობავ, მისიის თავმჯდომარე ბ-ნი გ. რცხილაძე გეახლათ მსოფლიო პატრიარქის მოადგილესთან და გადასცა თქვენი უწმიდესობის მომართვანი. ამასთანავე გაახლებთ ადგილობრივი გაზეთების რამდენიმე ცალს, რომელშიაც დაბეჭდილია ცნობა ამის შესახებ.

მიიღეთ უმდაბლესი სალამი მისიის მხრივ და მოწინებითი სურვილები თქვენი ხანგრძლივი კეთილდღეობისა ჩვენი სამშობლოს და ხალხის საკეთილდღეოთ“ [6, 3].

როგორც ჩანს, საკონსულოს იმ ხანებში ხშირი ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქთან. ამავე (650) საქმეში დაცულია 1920 წ. 9 მარტის №878 წერილიც, მისიის თავმჯდომარის გ. რცხილაძის ხელმოწერით:

“მის უწმიდესობას სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს ლეონიდეს.

თქვენო უწმიდესობავ,

2 მარტს ჩემთან იყო სადარბაზოდ მსოფლიო პატრიარქის მოადგილე, ლოკუმ-ტენესი დოროთეოსი, რომელმაც გადმომცა, რომ თქვენი უწმიდესობის წერილი ნაკითხული იყო უწ. სინოდის სხდომაზე და ძლიერ კარგი შთაბეჭდილება მოახდინაო. გადმომცა აგრეთვე, რომ ამჟამად იმუშავებენ პასუხის ტექსტს, რომელსაც მოკლე ხანში გაახლებენ; დაუმატა აგრეთვე, ჩვენი მოვალეობაა საქართველოს ეკლესიას ზნეობრივი სიმტკიცე მივცეთო. თუ მათი პასუხი არ დაგაკმაყოფილებთ, გვიბრძანეთ და მაშინ ვეცდებით ისეთი პასუხი მოვანერინოთ, რომელიც თქვენთვის სასიამოვნო და მისაღები იქნება“ [6, 8].

აღნიშნული პასუხები საქართველოს ეკლესიის მესვეურთ არ მიუღიათ. ამიტომ მოტანილი წერილი კიდევ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს და ადასტურებს მიტროპოლიტ კალისტრატეს აზრის ქე-

მარიტებას რუსეთის ეკლესიის “ხათრის შენახვასთან” დაკავშირებით.

აქვე დაცულ გაზეთებში: “LE BOSPORE” 1920 წ. 3 მარტის თარიღით, 1920 წ. 24 მარტის “L' ENTENTE“-ში, “LE JOURNAL D' ORIENT“-სა და სხვ. მოთავსებულია ცნობები საქართველოს ეკლესიის სახელით საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიური მისიისა და მსოფლიო პატრიარქის მოადგილის ურთიერთობის შესახებ [6, 3-7].

საქართველოს რესპუბლიკის დიპლომატიური მისია კონსტანტინოპოლიდან 1920 წ. 5 დეკემბრის №1718 წერილით, კონსულ გოგოლაშვილის ხელმოწერით, იძლევა კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ცნობას საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისადმი მსოფლიო საპატრიარქოს დამოკიდებულებასთან დაკავშირებით. ეს წერილიც მოგვაცქნს მთლიანად:

“თქვენო უწმიდესობავ,

თქვენის დავალებით ვინახულე კონსტანტინეპოლის პატრიარქის მოადგილე /ლოკუმ ტენესი/ დოროთეოსი, რომელთანაც ხანგრძლივი საუბარი მქონდა საქართველოს ეკლესიის შესახებ. დასასრულ გადავეცი ამბავი, გამოქვეყნებული რუსულ პრესაში, საქართველოს ეკლესიის არცნობისა პატრიარქების მიერ, რომლის შესახებაც თქვენ კეთილინებეთ შეკითხვის გამოგზავნა და მეც დამავალეთ პირადად. დოროთეოსმა გადმომცა, რომ ეს ამბავი პირველად ესმის, და სრულიად ყალბია, არც მას და აგრეთვე /მისი აზრით/ არც სხვა რომელიმე პატრიარქს ასეთი განცხადება არასდროს არ გაუკეთებიათ. პირიქით, მან განაცხადა, რომ საქართველოს ეკლესია ცნობილია ავტოკეფალურად მას შემდეგ რაც საქართველოს დამოუკიდებლობა იქნა ცნობილი ფაქტიურად. ასეთია კანონი და პრინციპი მართლმადიდებელი და კერძოთ ბერძენთა ეკლესიისაო.

გაახლებთ ამასთანავე პირად სალამს დოროთეოსისა და გთხოვთ ინებოთ ჩემგანაც გრძნობები უდრმესი პატივისცემისა.

მარად თქვენი სამსახურისათვის მზად მყოფი გენერალური კონსული საქართველოს რესპუბლიკისა გოგოლაშვილი“ [6, 9].

მსოფლიო პატრიარქის მოადგილის აღნიშნულ განცხადებას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს, თუ გავითვალისწინებთ 1919 წ. რუსეთის პრესაში გავრცელებულ კონსტანტინოპოლისა და ანტიოქიის პატრიარქთა ყალბ წერილებს. კონსტანტინოპოლის პატრიარქის წერილში აღნიშნულია, რომ ის არ ცნობს საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობას და მოუწოდებს მის იერარქებს ყური უგდონ თავიანთი მწყემსის — პატრიარქ ტიხონის ხმას, შეწყვიტონ

მასთან მტრობა, შევიდნენ ძმურ ურთიერთობაში და ამ გზით ჩააყენონ თავიანთი ეკლესიის საკითხი კანონიკურ კალაპოტში; ანტიოქიის პატრიარქის მიმართვა კი ასეთი შინაარსისაა: დაგავიწყდათ, რამდენ ხანს იყავით მოსვენებით, მშვიდობიანად რუს მართლმადიდებელთა საფარველქვეშ? არასოდეს ყოფილხართ ავტოკეფალური... რუსეთის ეკლესიასთან შეერთებამდე თქვენი ეკლესია იყო ანტიოქიის დაქვემდებარებაში, ... როცა ჩვენ დავსუსტდით და თქვენამდე ხელი აღარ მოგვიწვდებოდა, ჩრდილოეთით აღიმართა ყველა მართლმადიდებელთა ახალი დამცველი და როცა ეს სახელმწიფო დაავადდა, თქვენ, როგორც უმადურმა შვილებმა ხელი აღმართეთ მის ეკლესიაზე. როგორ გაიფიქრეთ, რომ ჩვენ თანაგიგრძნობდით და გაგზდებოდით თქვენი თანამოსაქმენი ამ უკანონოებაში. გირჩევთ, მოეგეთ გონს და მოინანიეთ თქვენი მამის პატრიარქ ტიხონის, ჩვენი ძმისა და თანამოციველის წინაშე [9, 1-5; 10, 23-24].

საქართველოს ეკლესიის უფლებათა სრულად აღდგენის გზაზე აღმოსავლეთის პატრიარქთა დუმილი მნიშვნელოვან უარყოფით როლს თამაშობდა, რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენლებს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის წინააღმდეგ ბრძოლაში ახალი ხერხებისა და მეთოდების გამოყენებისაკენ უბიძგებდა.

მსოფლიო საპატრიარქოს დუმილი საქართველოს ეკლესიასთან მიმართებაში არ დარღვეულა მოგვიანებითაც. მაგ. 1926 წ. 10 ივნისისათვის განზრახულ მსოფლიო VIII საეკლესიო კრებაზე არ მიიწვიეს საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენელი, მაშინ, როცა კრებაზე მიწვეული იყვნენ რუსეთის, უკრაინისა და პოლონეთის ეკლესიები.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით 1926 წ. 27 მაისს შედგა საკათოლიკოსო საბჭოს წევრთა და ტფილისის ოლქის სამღვდელოების წარმომადგენელთა თათბირი, რომლის მიზანსაც წარმოადგენდა, გადაეწყვიტა მსოფლიო კრებაზე საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლების გაგზავნის საკითხი, რომელიც აღიძრა თბილისის ოლქის სამღვდელოების მიერ: "გვეძლევა შემთხვევა საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლების წარგზავნისა. შეიძლება ისინი არ მიიღონ კრების წევრებად, მაგრამ მათ მიეცემა შემთხვევა განაცხადონ, რომ ჩვენი ეკლესია არსებობს როგორც დამოუკიდებელი ეკლესია, რომელსაც აქვს თავისი სურვილები და მისწრაფებანი. ამის გამო დღევანდელმა კრებამ უნდა გამოარკვიოს, როგორ მივიღოთ ნებართვა წარმომადგენლების გაგზავნისათვის, ვინ გაიგზავნოს და რა საშუალებით". აღნიშნულ წინადადებას საკათოლიკოსო საბჭოს წევრები მიეგებნენ სიამოვნებით.

თათბირის წევრმა კონსტანტინე სვიმონიშვილმა გამოთქვა აზრი, "რომ საქართველოს ეკლესიას, როგორც უძველესს, საპატრიო ალაგი ეჭირა ყოველთვის მართლმადიდებელ ერთა შორის და თვალსაჩინო იყო მისი მონაწილეობა ქრისტიანულ-კულტურულ აღმშენებლობაში. დღევანდელ უყურადღებობას ქართველი ხალხი გულგრილად ვერ შეხვდება. უნდა ემცნოს მართლმადიდებელ ქვეყანას მისი ვინაობა, ეროვნული და ქრისტიანული სახე; რათაც უნდა დაუჯდეს ეს მას, არავითარ ხარჯს უნდა მოერიდოს ქართველი ერი, თუ კი არ უნდა ისტორიული შეცდომის ჩადენა და პასუხისმგებლობა. თუ მართლა კრებაზე დაშვებული არ იქნება საქართველოს ეკლესიის დელეგაცია, საბუთი ეძლევა, მან განაცხადოს საქვეყნოდ ამ ეკლესიის უფლება.

ამ აზრს იზიარებენ თათბირის წევრნი: მთავარხუცესი დეკანოზი ნესტორ მაჭარაშვილი, დეკანოზი დიმიტრი ხახუტაშვილი, დეკანოზი ბენიამინ კანდელაკი, დეკანოზი იოსებ ჩიჯავაძე, მოქ. ლორთქიფანიძე და სხ... მთავარხუცეს დ. ხახუტაშვილის აზრით მსოფლიო კრებაზე წარმომადგენლის გაგზავნა მარჯვე შემთხვევაა საქართველოს ეკლესიის იურიდიულად ცნობისათვის.

დეკანოზ ბენიამინ კანდელაკის აზრით, საქმე მეტად დიდმნიშვნელოვანია და საკითხი — არსებითი საქართველოს ეკლესიისათვის, რომ რაიმე ნივთიური ხელმოკლეობა იყოს მიჩნეული დამაბრკოლებლად. ზედმეტია მტკიცება, თუ როგორ საჭიროებას წარმოადგენს დელეგაციის პროტესტი საქართველოს ეკლესიის უდაო უფლებებისათვის და პრესაში ამ საკითხის გადატანა.

დეკანოზი იოსებ ჩიჯავაძე აღნიშნავს საქართველოს დამოუკიდებელ ეკლესიის აღდგენილ უფლების განმტკიცების საჭიროებას, რისთვისაც იძლევა მარჯვე საშუალებას დღევანდელი მომენტი — მსოფლიო კრებაზე დელეგაციის [გაგზავნის] სახით.

დასასრულ მსჯელობისა მიღებულ იქმნა გადაწყვეტილება, მსოფლიო კრებაზე გაგზავნილ იქმნას საქართველოს ეკლესიის ორი წარმომადგენელი, — ერთი სასულიერო, მეორე — ერისაგანი. დელეგატებად არჩეულ იქმნენ: ცხუმ-აფხაზელი მიტროპოლიტი ქრისტეფორე და საკათოლიკოსო საბჭოს წევრი ი. გ. რატიშვილი" [6, 34v-35r].

საბოლოოდ, 1926 წ. 2 ივნისს საკათოლიკოსო საბჭოს წევრთა და ტფილისის ოლქის წარმომადგენელთა თათბირმა მსოფლიო კრებაზე ერთი წარმომადგენლის — ცხუმ-აფხაზელი მიტროპოლიტის ქრისტეფორეს გაგზავნა დაადგინა, რათა მას კრებაზე ან კრების გარეშე მაინც განეცხადებინა, რომ საქართველოს ეკლესია არსებობს

როგორც დამოუკიდებელი ერთეული და აქვს თავისი სურვილები და მისწრაფებანი [6, 36r].

მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლის გაგზავნასთან დაკავშირებით არსებობდა სხვა აზრიც. 1926 წ. 18 ივლისს საკათოლიკოსო საბჭოს ქუთათელ-გენათელი ეპისკოპოსი დავითი (კაჭახიძე) მოახსენებდა: "სასწაული უნდა მოხდეს (შეიძლება, მოხდეს?), რო ჩვენ დელეგატს უსმინონ; და ვაი თუ მხოლოდ საბაბი მიეცეს — ჩვენ გამოგვაცხადონ ოფიციალურად სხიზმატიკოსებად: დიდი რუსეთის ეკლესიას ბერძნები არ აწყენინებენ" [6, 78].

კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან საქართველოს ეკლესიის დელეგატის გაგზავნასთან დაკავშირებული საკითხები მოიხსნა, როცა VIII მსოფლიო საეკლესიო კრება გადაიდო განუსაზღვრელი დროით [6, 71]. მაგრამ მიტროპოლიტ კალისტრატეს მიერ დაწერილი ეპისტოლე (1926 წ. 24 ივლისის თარიღით) მსოფლიო პატრიარქს მაინც გაეგზავნა. მასში კეთილ სურვილებთან ერთად საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სახელით გამოთქმული იყო "უღრმესი მწუხარება, რომ უცნობ მიზეზთა გამო, იგი არ იქმნა შერაცხილ ჩინებულთა შორის, რომელნიც მოწოდებულ არიან მართლმადიდებელი ეკლესიის ქორნილსა ზედა /მატ. 22, 2-3/, — მსოფლიო კრებაზე"... საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მოთხრობის შემდეგ ეპისტოლეში გამოთქმული იყო აზრი, რომ საქართველოს საეკლესიო ტერიტორიაზე ფილეთიზმის (ეკლესიის დაყოფა ეროვნული ნიშნით) დამყარებას და ყალბი საბუთების თხზვას მისდამი აღმოსავლეთის პატრიარქთა დამოუკიდებულებასთან დაკავშირებით ადგილი არ ექნებოდა, ამ უკანასკნელთ პასუხები რომ გაეცათ კათოლიკოს-პატრიარქების: კირიონის, ლეონიდისა და ამბროსის ბარათებზე. ბოლოს ეპისტოლეზე ხელმოწერნი მოუწოდებდნენ მსოფლიო პატრიარქს, პატარა ერის ეკლესიური ინტერესები არ შეენირა დიდ ერთან ურთიერთობისათვის და გამოთქვამდნენ იმედს, რომ მისი ყოვლადუნმადესობა, "აღძრული ეკლესიური ჭეშმარიტების ძიებით", დანარჩენ მართლმადიდებელ ეკლესიათა საჭეთმპყრობლებთან ერთად აღადგენდა საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიასთან იმ ურთიერთობას, რომელიც სუფევდა XIX ს. დასაწყისამდე [6, 38r-v, 53-64; 8, 112-113].

მსოფლიო და აღმოსავლეთის სხვა მართლმადიდებელ პატრიარქთა დუმილი საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელთა წერილებზე ირღვევა კათოლიკოს-პატრიარქად მიტროპოლიტ ქრისტეფორეს (ციციქიშვილი) (1927-1932 წწ.) აღსაყდრებასთან დაკავშირებით. მის მიერ გაგზავნილ წერილებზე მოსული პასუხებიდან ჩვენთვის საინტერესო საკითხს პირდაპირ ეხება ალექსანდრიის

პატრიარქი მელეტი: "... თუმცა მრავალი არეული და ერთმანეთის საწინააღმდეგო ცნობები დაინერა სრულიად რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიის სხვა და [სხვა] ნაწილებში მომხდარ ეკლესიურ-კანონიურ წესდებებში ცვლილებათა გამო, მაგრამ, გვრწამს რა, რომ უნმადესი ეკლესია ივერიისა დარჩა ხელუხლებელი და ერთგული ძველისა და მამა პაპულისადმი, ვაკურთხევ უფალსა, რამეთუ ინება აღვლენა დაქვრივებულსა ტახტსა ღვთისმოსავისა და საღვთო სიტყვათა შინა გამოწვრთნილის კაცისა, თქვენის უნეტარესობისა. ვხარობთ ივერიის ძმურ ეკლესიისათანა, რომ ეღირსა იგი კეთილსა მმართველსა და ვუსურვებ, რომ ეკლესიის ზეციერმა მესაჭემ მოგანიჭოსთ თქვენ, კეთილსა მწყემსსა, დღეგრძელობა, კეთილნაყოფიერი და მშვიდობითი მწყემსობა საცხოვნებელად თქვენდამი რწმუნებული სამწყსოისა სადიდებელად მთავარ მწყემსისა ქრისტესისა.

რაც შეეხება ივერიის ეკლესიის ავტოკეფალად გამოცხადებასა, ესეც შეიქმნა ჩვენი და ჩვენთან მყოფ მიტროპოლიტთა და სის მსჯელობის საგნად, ასეთს გარემოებას, როგორც ისტორიულსა და კანონიურს საფუძველზე დამყარებულს პატივსა ვცემთ მქონეთათვის და პრინციპად მიგვაჩნია ღვთის მოსაობით დაცვა ძველთაგან მომდინარე მდგომარეობათა.

მოსურნე ვართ რა ნათლად გავერკვიოთ ივერიის უნმადეს ეკლესიის შესახებ ქაოტურად არეულ გადმოცემულ ცნობებში, ვთხოვთ თქვენს ყოვლად სანატრელ უნეტარესობას, გვაცნობოს: რა ხასიათისაა თქვენი საეკლესიო მართვა-გამგეობა, რიცხვი მწყემსმთავართა და მათი სახელები, სამრევლოებისა და მსახურთა, შესახებ დამოუკიდებულებისა მთავრობასთან და სხვა გარემოებანი, რომელნიც სასარგებლონი იქნებიან.

ამასთანავე მოვიკითხავთ რა დიდის სიყვარულით თქვენს ღვთისათვის სათნო უნეტარესობას და ვუსურვებთ რა მას ღრმა მშვიდობას მისი ეკლესიითურთ, დავმთებით,

ალექსანდრიას 1928 წლის 20/2 თებერვალს.

ქრისტეს მიერ მოსიყვარულე ძმა პატრიარქი ალექსანდრიის მელეტი" [6, 147, 159, 161, 173r-v; 11].

აღნიშნული წერილების მნიშვნელობა საქართველოს ეკლესიისათვის კარგად ესმოდათ ქართველ სასულიერო პირებს. 1929 წ. იანვარში ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიის დროებითი მმართველი ეპისკოპოსი ვარლამ მარგველი ადგილობრივი რუსი მორწმუნეების დასარწმუნებლად იმაში, რომ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია და მისი მეთაური ცნობილია მსოფლიო პატრიარქის მიერ, ითხოვს ამის დამადასტურებელი საბუთების დაჩქარებით გაგზავნას და აღნიშნავს, რომ ეს არის სურვილი ადგილობრივი მთავრობისაც [6, 199].

აღნიშნული წერილის პასუხად ყოვლადსამღვდელო ვარლამს გაეგზავნა აღმოსავლეთის პატრიარქთა ეპისტოლეები, მოწერილი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქისადმი 1927 წ. სექტემბრიდან 1928 წ. თებერვლამდე [6, 199v].

1927 წლიდან მოყოლებული აღმოსავლეთის პატრიარქთა მიმონერა საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობლებთან უფრო ინტენსიურია (ახალი სტილის შემოღება, სადღესასწაულო მილოცვები) [12, 8; 13, 1; 14, 1]. მაგრამ საბოლოოდ მსოფლიო საპატრიარქოს მხრიდან საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის დადასტურება მხოლოდ 1990 წ. მოხდა. მისი აღიარებისათვის ქართველი სასულიერო პირების მცდელობა და ბრძოლა წარმატებით დაგვირგვინდა.

ჩვენ მიერ განხილული მასალა კიდევ ერთხელ ადასტურებს ქართველ სასულიერო პირთა მცდელობებს საქართველოს ეკლესიის უფლებათა სრულად აღდგენის გზაზე. ირკვევა, რომ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ლეონიდის მიერ მსოფლიო პატრიარქისათვის თავის აღსაყდრებასთან დაკავშირებით გაგზავნილი წერილები კონსტანტინოპოლში რეაგირების გარეშე არ დარჩენილა. მართალია, საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელს მათზე პასუხები არ მიუღია, მაგრამ ჩვენი ეკლესიისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კონსტანტინოპოლის პრესაში გამოქვეყნებულ სტატიებს საქართველოს ეკლესიის სახელით რესპუბლიკის დიპლომატიური მისიის წარმომადგენელთა და მსოფლიო პატრიარქის მოადგილის ურთიერთობის შესახებ, რომლებიც არღვევენ მსოფლიო საპატრიარქოს დუმილს ჩვენი ეკლესიის საჭეთმპყრობლების მიმართებზე. ასევე ძალიან მნიშვნელოვანია მსოფლიო პატრიარქის მოადგილესთან დიპლომატიური მისიის წარმომადგენლების ვიზიტისას მის მიერ ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარება და რუსულ პრესაში გავრცელებული მსოფლიო და ანტიოქიის პატრიარქების წერილების შინაარსის უარყოფა.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა

1. სრულიად საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, ს. 2273.
2. პავლიაშვილი ქ., საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია 1917-1921 წწ. თბ. 2000 წ.
3. დიდი შჯულისკანონი, რედ. ე. გაბიაშვილი, თბილისი, "მეცნიერება", 1975.
4. სრულიად საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, ს. 467.
5. ჟ. სვეტიცხოველი, 1917 წ. №4.
6. სრულიად საქართველოს საპატრ. არქივი, აღწ. 1, ს. 650.
7. სრულიად საქართველოს საპატრ. არქივი, აღწ. 1, ს. 6478.

8. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კალისტრატე ცინცაძის ფ. ს. 102.
9. სრულიად საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 2, დოკ. 544.
10. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კალისტრატე ცინცაძის ფ. ს. 242.
11. წერილის თარიღში ძველი და ახალი სტილი ერთმანეთს არ ემთხვევა.
12. საპატრ. არქივი, აღწერა 2, ს. 618.
13. ხელნაწ. ინსტ. კირიონ საძაგლიშვილის ფონდი, ს. 1517.
14. იქვე, ს. 1518.

Irine Arabidze

Scientist-collaborator of Modern and Newest History
Department of Ivane Javakhishvili History and Ethnology Institute

NEW SOURCES ABOUT RECOGNIZING CHURCH AUTOCEPHALY OF GEORGIA (1920YR)

Summary

Rehabilitation of autocephaly of Georgian Church, its emancipation from Russian National Government and the violence of Saint Synod was announced on March 12 (25) 1917 year. They had many difficulties on the way of rehabilitation their rights by the Empire Forces. The World's and East patriarchs left the applications Georgian Patriarchs Kirion II (1917-1918) and Leonidis (1918-1921) without reply for the respect of Russian Church, which was connected to rising on the throne.

In the letters on February-March, 1920 sent to the Catholic-Patriarch Leonid in Constantinople by the representatives of Diplomatic Mission of Georgian Democratic Republic it is clearly shown, that the letters sent by him to the Patriarchate of Constantinople were not stayed without reaction. This is confirmed with the published articles in the press of Constantinople about the relations of Deputy World Patriarch and Representatives of Diplomatic mission of Georgian Republic. From the letters of representatives of mission there is clarified, that the letters taken from Georgia were discussed on the meeting of Saint Synod and had a great impression on them. The representatives of Constantinople Church considered confirming the Georgian Church morally as their duty and they treated the corresponding text to send the letter to Georgia. The World Deputy Patriarch didn't know anything about the letters of the World and Antioch patriarchs, which were published in Russian press.

The correspondence of Eastern patriarchs to the Georgian Church becomes intensively since 1927yr. and the final confirmation for the rehabilitated autocephaly from the patriarchate of Constantinople was realized on 1990yr.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა

1. 8. კელენჯერიძე "საქართველოს საკათალიკოსო ეკლესიის მოკლე ისტორია", ქუთაისი, 1918, გვ. 30
2. ალექსანდრე კვიპრელი, ქრონიკა, თბ. 1878.
3. "ჯვარი ვაზისა", 1978, 1
4. "ჯვარი ვაზისა", 1978, 1.
5. "ჯვარი ვაზისა", 1979, 1
6. "ჯვარი ვაზისა", 1979, 2
7. "ქართლის ცხოვრება", 1960, IV

Tsatsa Chkhartishvili

FROM THE HISTORY OF ECCLESIASTICAL PRESS – THE JOURNAL "JVARI VAZISA" ("THE CROSS OF VINE")

Summary

The Journal "Jvari Vazisa" ("The Cross of Vine") is being published from 1978. Its aim is to explain for readers the significance of spiritual activities, means of connections between the God and human beings. The journal covers issues of Georgian church history, its traditions, main events of Georgian state and history as well as ecumenical problems, relations among Georgian Orthodox Church and other orthodox and non-orthodox churches. There is paid great attention to the restoration of old Georgian motets, protection and restoration of historical and cultural monuments and frescos.

Controversially to the official soviet press there were raised other national and patriotic issues in the journal which made it bestseller publication. Articles were prepared by ecclesiastics as well as famous scholars and artists.

The main purpose of the journal is establish love, spirituality and charity among people.

წყაროები და ლიტერატურა

1. 8. კელენჯერიძე "საქართველოს საკათალიკოსო ეკლესიის მოკლე ისტორია", ქუთაისი, 1918, გვ. 30
2. ალექსანდრე კვიპრელი, ქრონიკა, თბ. 1878.
3. "ჯვარი ვაზისა", 1978, 1
4. "ჯვარი ვაზისა", 1978, 1.
5. "ჯვარი ვაზისა", 1979, 1
6. "ჯვარი ვაზისა", 1979, 2
7. "ქართლის ცხოვრება", 1960, IV

გია გელაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

XIX საუკუნის 10-30-იანი წლების ბრიტანელი მოგზაურები საქართველოს შესახებ (მოკლე მიმოხილვა)

ამა თუ იმ ქვეყნის ისტორიის შესასწავლად უცხო მოგზაურთა მიერ დატოვებულ ცნობებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვთ. ამ ცნობებში მოიპოვება უზვი მასალა ქვეყნის სოციალური ვითარების, პოლიტიკური წყობის, ეკონომიკური მდგომარეობის, კულტურული საქმიანობის, გეოგრაფიული პირობების, ბუნებრივი სიმდიდრის და სხვათა შესახებ.

მოგზაურთა ნაწერების შედარება-შეჯერებას ადგილობრივ, თუ სხვა საისტორიო თხზულებებთან, მივყევართ ჭეშმარიტების დადგენამდე.

მოგზაური გადმოსცემს არამარტო თავისი თვალთ დაინახულს, არამედ ხშირად მოჰყავს სხვისი ნათქვამ-ნაამბობი, ან ეყრდნობა თავის წინამორბედ წყაროებს. მაგრამ შეიძლება ცნობები დამახინჯდეს შემდეგდროინდელი გამომცემლების დაუდევრობის გამოც.

უცხო მოგზაური, რომელიც მოხვდა მისთვის ახალ ბუნებრივ-სა და კულტურულ გარემოში, ცდილობს მეტ-ნაკლებად ასახოს თავისი დაკვირვებები. უცხოელი ხშირად იჩენს ნაციონალურ და განსაკუთრებით კლასობრივ მიკერძოებულებას. ის ყოველთვის უყურობს მის წინ გაშლილ სინამდვილეს იმ საზოგადოებრივი ფენის თვალთ, რომელსაც იგი ეკუთვნის. მოგზაური ყოველთვის იმ ქვეყნის პოლიტიკის გამტარებელია, რომელმაც იგი სამოგზაუროდ თუ დასაზვერად გამოგზავნა. უცხო მოგზაური მეტ წილად ადგილობრივი საზოგადოების გარკვეულ ფენებთან იჭერს კავშირს.

როცა ჩვენ ვეცნობით ამა თუ იმ პერიოდის მოგზაურებს, რომლებიც გარკვეული წლებით არიან ერთმანეთს დაშორებულნი (მაგ., 1817, 1822, 1828, 1831, 1837 და ა. შ.) ცხადია, მათი ცნობები იძლევა საშუალებას ქვეყნის თანდათანობითი განვითარების სურათი წარმოჩნდეს. ყველა ცნობა წარმოადგენს ან სიახლეს, ან დამატებით მასალას არსებული სინამდვილის შესავსებად. ამ რიგისაა ქალაქების გარეგანი სახის თანდათან შეცვლა (თორემ თბილისი რომ მტკვარზე ძევს, ეს საყოველთაოდ ცნობილია); ხალხის ყოფაში მომხდარი ცვლილებები (შეგუება ახალ პირობებთან - სალონები, ბალები და ა. შ.), სიახლეები განათლება-კულტურისა თუ ვაჭრობის სფეროში, მმართველობის სისტემაში და სხვა. განსაკუთრებით ეს ეხება ისტორიული პიროვნებების, მათი ოჯახების წევრების აღწერა-დახასიათებას, უცხოთან დამოკიდებულებას, მათ საქმიანობას; მითუმეტეს, როცა მოგზაური მათ პირადად კარგად იცნობს. ყოველივე ეს კი ანალიზის საშუალებას გვაძლევს.

ამდენად უცხო მოგზაურის ცნობა წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს მხოლოდ მისდამი კრიტიკული მიდგომის შემდეგ.

ჩვენ გადავწყვიტეთ შეგვესწავლა XVIII-XIX საუკუნეების ბრიტანელი მოგზაურების ცნობები. ბრიტანეთისა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიების გაცვლითი ხელშეკრულების საფუძველზე მომეცა საშუალება ერთი თვე მემუშავა ლონდონისა და ოქსფორდის ბიბლიოთეკებში, გავცნობოდი სხვა და სხვა კატალოგებს. ჩემს მიერ შეგროვებული მასალა ძირითადად წიგნებად გამოქვეყნებული სამოგზაურო ლიტერატურაა.

თუმცა მათი სიმრავლის და ასევე დროის სიმცირის გამოც ვერ გავეცანით ხელნაწერებსა და პრესას.

ამ ავტორთა წიგნები თავის დროზე ევროპულ საზოგადოებას აცნობდა საქართველოს (და კავკასიას), რაც მომდევნო მოგზაურებს უღვიძებდა ინტერესს ჩვენი ქვეყნისადმი.

აი, რას წერდა 1822 წელს რობერტ ლაილი (Lyal): "ინგლისში ნაკლებად ვიცნობთ, თუ რა ხდება იმ შორეულ და მთიან მხარეებში. დღეს დღეობით საკვირველია, რომ არც ერთს დიდი ბრიტანეთიდან არ უმოგზაურია შორს კავკასიაში, ანდა წარმოუდგენია კარგი ანგარიში ამ ქედზე მცხოვრები გვარტომების შესახებ. იმ ცნობათა უმეტესობა, რაც ვიცით კავკასიასთან ისევე როგორც საქართველოსთან (Georgia) დაკავშირებით, უმთავრესად მომდინარეობს გერმანელებისგან (გმელინი, გიულდენშტედტი, პალასი, რაინეგსი, ბიბერშტაინი, კლაპროტი და ა. შ.)".

ბრიტანელი მოგზაურები თავდაპირველად XVIII საუკუნეში ჩნდებიან როგორც ოსტ-ინდოეთის კომპანიის სამხედრო მოსამსა-

ხურენი ან სავაჭრო კომპანიათა წარმომადგენლები ირანსა და რუსეთში (ჯონ ბელი, ჯონ ელტონი, თომას ვუდრუფი, იონას ჰანვეი, ჯონ კუკი).

XIX საუკუნეში კი ისინი წარმოადგენენ ნამდვილ მზვერავებს. ესენი არიან ინგლისის ელჩები ირანში, ბოტანიკოსი, მხატვარი, ისევ სამხედრო პირები (თ. ალკოკი, თ. არმსტრონგი, ა. კონოლი, ე. ჰენდერსონი, ჯ. ჯონსონი, გ-თ. კეპელი, თ. ლუმსდენი, რ. ლაილი, რ. მიგნანი, ვ. მონტეითი, ჯ. მორიერი, რ. პორტერი).

რუსეთში "ბიბლიური საზოგადოების" წარმოშობის შემდეგ, კავკასიაში ჩნდებიან პროტესტანტი მისიონერებიც - ჰენდერსონი, დვაიტი, სმითი, რომლებმაც დაგვიტოვეს საკმაოდ დიდი მასალა კავკასიური ცხოვრების შესახებ, რაც ზოგჯერ შორს სცილდება მათ მისიონერულ ინტერესებს.

განსაკუთრებული ინტერესი კავკასიის მიმართ ჩნდება XIX საუკუნეში, როცა რუსეთი იპყრობს საქართველოსა და მთელ კავკასიას, როცა დღის წესრიგში დგება ე.წ. "აღმოსავლეთის საკითხი". ინგლისი ხომ შემფოთებული იყო რუსეთის წინსვლით თურქეთისა და ირანის მიმართულებით, რომლებსაც ეომებოდა და ტერიტორიებს ართმევდა (1804-13; 1806-12; 1826-28; 1828-29). აქეთ საგანგებოდ გამოემართნენ მოგზაურ-მზვერავები. თუ XIX საუკუნის პირველი ორი ათეული ინგლის-რუსეთის ურთიერთობაში ნაპოლეონის წინააღმდეგ კავშირით აღინიშნება, 20-იანი წლებიდან ეს თანხმობა თანდათან ირღვევა - ცარიზმი უტევს აღმოსავლეთს, რომელსაც ირანის გავლით გზა ეხსნება ინდოეთისაკენ. ინგლისი ფხიზლად ადევნებდა თვალს ამიერკავკასიაში და ცდილობდა თავისი გავლენის გამყარებას ირანში. ინგლის-რუსეთის ეს დაპირისპირება გარკვეულწილად ასახულია მოგზაურებთან, როგორებიცაა ალკოკი, არმსტრონგი, ჯონსონი, ლუმსდენი, პორტერი, მიგნანი, ლაილი. აი, როგორ აფრთხილებენ ისინი თავის სამეფოს, როგორ იყენებენ თავის საკუთარ, თუ ნაპოლეონის გამოცდილებას: "ჩვენ უნდა გავიაზროთ რუსეთის გეგმები მთლიანობაში და არა მხოლოდ წვრილმანებში. ჩვენ უნდა ვიფიქროთ მისი უკვე შიშის მომგვრელი არმიების ყოველწლიურ ზრდაზე მშვიდობიანობის დროს, მისი სამხედრო ტაქტიკის დახვეწა-გაუმჯობესებაზე, მის მზარდ პოლიტიკურ ანექსიასა და ძალაზე, იმ სიადვილეზე, რომლითაც მას შეუძლია კავკასიის ხეობების გავლა" (ლაილი).

"ნათელია, რომ რუსეთი ყველაფერს აკეთებს, რათა გაზარდოს თავისი პოპულარობა და კავშირები აღმოსავლეთში. როგორც კი ატყდება ტახტისათვის ბრძოლა სპარსეთში, რუსეთი მოიქცევა ისე, როგორც ადრე იმოქმედა ყირიმისა და საქართველოს მიმართ. ხელს

შეუწყობს უთანხმოებათა გაზრდას, დროებით მხარს დაუჭერს სუსტს ძლიერის წინააღმდეგ ან მიემხრობა ყველაზე ძლიერს იმ პირობით, რომ მოტყუებით მიიღოს სპარსეთის პროტექტორატი, რათა სამომავლოდ დაადოს საკუთრების მკაცრი ბორკილები... მისი ამბიციის შემდეგი გეგმები იქნება ინდოეთი და თურქეთი.”

საინტერესოა ნაპოლეონის აზრი რომელსაც ის ინგლისელებს მიმართავს და ასევე გვანვდის ლაიელი: “ადრე მე (=ნაპოლეონი-გ.გ.) ინგლისს ვეთანხმებოდი სპარსეთში ელჩის გაგზავნასთან დაკავშირებით. შემდეგ თქვენი მინისტრები საკმაოდ უჭკუოები გამოდგნენ, როცა რუსეთს მისცეს ნება დაუფლებოდა ოთხ პროვინციას, რამაც გაზარდა მათი ტერიტორიები მთებს გადაღმა. პირველივე წელს თუკი თქვენ შეებრძოლებით რუსებს ისინი წაგართმევნენ ინდოეთს!... ალექსანდრეს აზრები მიმართულია თურქეთის დაპყრობისკენ. ჩვენ ბევრი ვიმსჯელებთ ამის შესახებ; თავდაპირველად მე მომეწონა მისი გეგმები, რადგან ვიფიქრე, ეს გაანათებდა მსოფლიოს ევროპიდან მხეცი თურქების განდევნით. მაგრამ, როცა დავინახე, თუ რა უზარმაზარ ძალას შეიძენდა რუსეთი თურქული დომინიონების ბერძნული მოსახლეობის მხრივ, რომლებიც უჭკველად შეუერთდებოდნენ რუსებს, მე აღარ დავეთანხმე; მითუმეტეს, რომ ალექსანდრეს სურდა კონსტანტინოპოლის დაკავება, რასაც მე არ დავუშვებდი, რადგან ეს დაშლიდა ძალთა თანაფარდობას ევროპაში... ისინი (=ევროპელები-გ.გ.) ვერ გაუწევდნენ წინააღმდეგობას რუსებს – მამაცსა და ძლიერს. რუსეთი უფრო საშიშია, რადგან არასდროს განიარაღდება. რუსეთში ერთხელ ჯარისკაცი მუდამ ჯარისკაცია”... (ლაიელი).

როდესაც ამ პერიოდის ბრიტანელთა ცნობებს ვეცნობით, გასათვალისწინებელია, რომ საქართველოში მიმდინარე ყოველი პროცესი – ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში რუსეთთანაა დაკავშირებული, როგორც ამ უკანასკნელის პროვინციად ქცეული მხარისა, სადაც მმართველობისა და ცხოვრების ახალი წესები დამკვიდრდა. მოგზაურთა ცნობებიც ასახავენ რუსეთის ცარიზმის კოლონიალურ რეჟიმს კავკასიაში. მოგზაურები ეცნობოდნენ არამარტო ადგილობრივ ვითარებას, არამედ ჰქონდათ ურთიერთობა მთავარმართებლებთან (ერმოლოვი, პასკევიჩი, როზენი), რაც მათ ცნობებს მეტ ფასს აძლევს.

წარმოდგენილ სტატიაში შევხებით მხოლოდ რამდენიმე მოგზაურის ცნობებს, მათ ურთიერთობას ადგილობრივ მმართველობასთან, უშუალო მონაწილეობას ცხოვრების ამა თუ იმ სფეროსთან

დაკავშირებით. ისინი იმყოფებოდნენ საქართველოში 1817-37 წლებში. ქრონოლოგიური მიმდევრობით ესენია:

1. Johnson John (A Journey from India to England, through Persia, Georgia, Russia, Poland and Prussia, in the year 1817. Lond. 1818)
ჯონსონ ჯონ
მოგზაურობა ინდოეთიდან ინგლისისკენ, სპარსეთის, საქართველოს, რუსეთის, პოლონეთის და პრუსიის გავლით, 1817 წელს. ლონდონი 1818.
2. Sir Robert ker Porter (Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia during the years 1817, 1818, 1819 and 1820. vv I-II Lond. 1821)
რობერტ პორტერი
მოგზაურობანი საქართველოში, სპარსეთში, სომხეთში, ძველ ბაბილონში 1817, 1818, 1819 და 1820 წლებში ტ. I-II ლონდ. 1821 (ტფილისში იყო 1817 წელს)
3. Thomas Lumsden (A Journey from Merut in India, to London, through Arabia, Persia, Armenia, Georgia, Russia, Austria, Switzerland, and France, during the years 1819 and 1820. Lond. 1822)
თომას ლუმსდენი
მოგზაურობა მერუტიდან ინდოეთში ლონდონისკენ, არაბეთის, სპარსეთის, სომხეთის, საქართველოს, რუსეთის, ავსტრიის, შვეიცარიის და საფრანგეთის გავლით 1819 და 1820 წლებში. ლონდ. 1822. (ტფილისშია 1820 წელს)
4. Henderson Ebenezer (Biblical Researches and Travels in Russia; including a tour in the Crimea, and the Passage of the Caucasus... Lond. 1826)
ჰენდერსონ ებენეცერი
ბიბლიური კვლევები და მოგზაურობანი რუსეთში; რომელიც მოიცავს ტურს ყირიმში და კავკასიონის გადასასვლელზე. ლონდ. 1826 (ტფილისშია 1821 წელს)
5. Robert Lyall (Travels in Russia, the Crimea, the Caucasus and Georgia vv I-II, Lond. 1825)
რობერტ ლაიელი
მოგზაურობა რუსეთში, ყირიმში, კავკასიასა და საქართველოში, ტ. I-II, ლონდ. 1825 (ტფილისშია 1822)

6. Robert Mignan (A winter journey through Russia, the Caucasian Alps and Georgia... into Koordistan, vv I-II Lond.1839)
 რობერტ მიგნანი ზამთრის მოგზაურობა რუსეთის, კავკასიონის და საქართველოს გავლით... ქუთისტანში, ტ. I-II, ლონდ. 1839 (ტფილისშია 1828 წელს)
7. Richard Wilbraham (Travels in the Trans-Caucasian Provinces of Russia... in the Autumn and winter of 1837, Lond. 1839)
 რიჩარდ ვილბრაჰამი მოგზაურობა რუსეთის კუთვნილ ტრანსკავკასიის პროვინციებში... 1837 წლის შემოდგომასა და ზამთარში, ლონდ. 1839 (ტფილისშია 1837 წელს)

ის, რაც საერთოა ამ მოგზაურობებისთვის, ესაა გზა თბილისიდან ვლადიკავკაზისკენ, ან პირიქით. გააჩნია ვინ საიდან მოდის. ისინი დანვრილებით აღწერენ პუნქტებს რომლებზეც გადიან. გვეუბნებიან სადგურების თუ კარანტინის მდგომარეობის შესახებ (ლარსი, კობი, ყაზბეგი, ჯვრის უღელტეხილი, ფასანაური, ანანური, დუშეთი, მცხეთა). ასახელებენ ეკლესია-მონასტრებს, მასპინძლებს, გზებს, ამინდს, და, რაც მთავარია, ბუნების სილამაზეს.

გზები XVIII საუკუნესთან შედარებით, ცხადია, განახლდა: "გზები ჩვეულებრივ კარგია და გამოსადეგი ეტლებისა და ბორბლიანი საზიდრებისათვის... თუ მოგზაურს სურს სამგზავრო ეტლის გამოყენება, მან უნდა დაიმგზავროს რუსი დაბალი ჩინის ოფიცერი, რომელიც უზრუნველყოფს ჯარისკაცთა ესკორტს, რათა განსაკუთრებით ძნელ ადგილებში დაეხმარონ ეტლს"...

საერთოა ყველასათვის - რუსი მაღალი მოხელეების მიერ უცხო მოგზაურთა კარგი მიღება და ყოველთვის მიპატიჟება სადილად, ვახშმად, წვეულებათაზე, ბალებზე: "ჩვენ თავაზიანად მიგვიღეს; ჩვენ გავატარეთ ბევრი ძალზედ სასიამოვნო საღამო...; ჩვენ მიგვიწვიეს დიდ ბაღზე და ვახშამზე სასახლეში...; მან მოაწყო დიდებული ბალ-მასკარადი რომელზეც ჩვენც მიგვიწვიეს" (მიგნანი).

ძალზე საინტერესოა ქ.თბილისის აღწერა, რომელიც ამ მოგზაურთა ცნობების მიხედვით იცვლიდა იერსახეს. ეს ეხება მის ქუჩებს, სახლებს, ბაზრებს, დუქნებს, ქარვასლებს. ამ მხრივ ერმოლოვის დამსახურებას აღნიშნავენ: "მისი მითითებით დაძველებულ სახლებს ან აღადგენენ, ან მთლიანად ანგრევენ, რათა მათ ადგილას ახ-

ლები ააგონ... ამისთვის საოცარ ქმედებებსაც არ ერიდებოდნენ: "ჯარისკაცები, გენერალ ერმოლოვის სურვილის შესაბამისად, ქუჩებსა და შესახვევებში გავლისას, დაძველებული სახლების კედლებიდან აძრობენ თითო-ორი აგურს, რათა ხელი შეუწყონ მათ ნგრევას. ეს საქციელი ადასტურებს... სურვილის მგზნებარებას — არსებული ძველი შეიცვალოს თანამედროვე შენობებით" (ლაიელი).

"მოგზაური ვაჭარი ძლივს ცნობს მის ბაზარსა და ქარვასლას" (პორტერი). აქვე აღწერილია ქარვასლები, სავაჭრო საქონელი და მათი ფასები. "ბაზარი ანუ დიდი სავაჭრო ადგილი... მთლიანად გადახურულია, მაგრამ დატოვებული აქვს ღიობები ფერდილ ნივნივებს შორის ჰაერისა და სინათლის შემოსასვლელად... დაცულია ამინდისგან სვეტებიანი არკადის ლამაზი რიგით" (პორტერი). "ჩვენ გვითხრეს, რომ გენერალ ერმოლოვს განზრახული აქვს ტფილისის გადაქცევა ნამდვილ ევროპულ ქალაქად; მხოლოდ გარეუბან ავლბარს შემორჩება მისი აზიური სახე..." "რომ გვენახა ავლბარი, გვედით მტკვარზე გადებულ ხის ხიდზე..., რომელიც მალე ქვის ხიდით შეიცვლება" (ლაიელი). გუბერნატორის სასახლე, რომელიც 1822 წელს შენდებოდა, 1828 წელს უკვე დამთავრებულია. "სასახლე ყველაზე ვრცელი და ლამაზი შენობაა; მისი აპარტამენტები მშვენიერია როგორც ზომით, ისე მორთულობით" (მიგნანი).

მოგზაურები აგვინერენ წყლის ნისქელებს, ხვნას, რუმბებსა და ტიკებს, რომლითაც ხდება ღვინის გადატანა. "...მრავალი ურმით, რომლებშიც შებმული იყო ოთხი ან ექვსი ხარ-კამეჩი, გადაჭრილად ტფილისში ახალი ღვინო. კასრების მაგიერ საქართველოში (Georgia) ღვინის შესანახად იყენებენ კამეჩის ტყავს. მას ამოაბრუნებენ და ნავთით პოხავენ, თუმცა პირუტყვის ფორმა შენარჩუნებული აქვთ" (ვილბრაჰამი).

ყველა მოგზაური ახსენებს კახური ღვინის საუკეთესო თვისებებს. ამასთან აღნიშნავენ, რომ "ქართველებს აქვთ უდიდესი მსმელების რეპუტაცია მსოფლიოში: დღიური ნორმა, ურომლისოდაც მშრომელი საქმეს ხელს არ მოჰკიდებს, ოთხი ბოთლია... საზეიმო დღეებში კი რაოდენობა წარმოუდგენელია. მე გავსინჯე ზოგი (ღვინო — გ.გ.) და მივიჩნიე საუცხოოდ..." (ვილბრაჰამი).

თონეში პურის ცხობის აღწერისას ამბობენ, რომ "პურის ამ სახეობას (ლავაში — გ.გ.) იყენებენ არა მარტო საკვებად, არამედ თევზად და ხელსახოცადაც მთელი სერობის განმავლობაში" (პორტერი).

ყველა მოგზაური ეხება ქართველი ქალების გარეგნობას. აღნიშნავენ მათ სილამაზეს, წარმოგვიდგენენ ჩაცმულობას, მორ-

თულობას. ამასთანავე სახეზე ფერუმარილის წასმას, წარბების მოხატვას. "ისინი სახეს იხატავენ წითელი და თეთრი საღებავებით; ეწვალეებიან, რომ გადაიბან წარბები" (პორტერი). "მათი სახე ლამაზია, თვალები მშვენიერი" (ლუმსდენი).

ამავე დროს მოგზაურები აღნიშნავენ, რომ ქალები მათ მხოლოდ ბალებზე ნახეს; სტუმრად მისულებს კი სახლის უფროსის ცოლები არ ენახებოდნენ.

ლაიელი რუსებისადმი ქართველ ქალთა დამოკიდებულების შესახებ ანექდოტურ ამბავს მოგვითხრობს: "როცა ქალი ქუჩაში ხვდება ერთ ან მეტ რუსს და უჭირს გვერდის აქცევა, ის პირით კედლისკენ შებრუნდება, სანამ ის კაცები არ გაივლიან. ახალგაზრდა ოფიცრები ზოგჯერ ერთობიან ამ მორცხვობის ჩვევის შემდეგნაირი დაცინვით: ისინი ქალის დანახვისას დგებიან კედელთან და სახეს თეთრი ცხვირსახოცით იფარავენ..."

თუმცა პორტერი აბანოს ქალთა განყოფილების დათვალიერების შემდეგ გაკვირვებული ამბობს: "ჩვენ გაოგნებული და გაკვირვებული ვიყავით იმ ურცხვი გულგრილობით, რომლითაც ქართველი ვენერები აგრძელებდნენ ტანის დაბანას, მიუხედავად ჩვენი იქ შესვლისა..."

აქვე აღნიშნავენ, რომ ძალზე საინტერესოდ და დაწვრილებით აღწერენ აბანოებს ლაიელი და პორტერი. ხაზს უსვამენ მათ დანიშნულებას (დაბანა, რეცხვა, მკურნალობა, გართობა), მექისების მოქმედებას; აგვიწერენ როგორც მამაკაცთა, ისე ქალთა განყოფილებებს. ჩვენი აზრით, ლაიელთან პირველად ვხვდებით ცნობას თბილისში ბილიარდის თამაშის შესახებ. და რომ ეს გასართობი აბანოს შენობაში იყო: "ჩვენ ვესტუმრეთ სახაზინო აბანოს... შევნიშნეთ ვრცელი ოთახი..., სადაც ქართველები თამაშობდნენ ბილიარდს".

მოგზაურები საუბრობენ ეკლესიების შესახებ. ამასთან ჰენდერსონი, როგორც მისიონერი, ამბობს შემდეგს: "ორივე ეკლესია — სომხურისა და ქართულის სამღვდლოება, მცირე გამოწაკლისის გარდა, საოცრად უიმედოდ უვიცია; მაგ., ისეთი ეპისკოპოსებიც კი ნახეს, რომლებსაც არ შეეძლოთ ბიბლიის კითხვა. არქიეპისკოპოსის საქმეა, რომ დააარსოს სასწავლებელი ახალგაზრდების მოსამზადებლად ეკლესიისთვის... აზიაროს ისინი ბერძნულ, ლათინურ და რუსულ ენებს".

"ტფილისში არის გიმნაზია ყველა ეროვნების ყმანვილების განათლებისათვის, სადაც მეტი ყურადღება ექცევა აღმოსავლური ენების შესწავლას, რომლის ცოდნაც გარკვეული საფეხურია რუ-

სულ სამსახურში დასაწინაურებლად". "ტფილისში არაა არც საჯარო ბიბლიოთეკა, არც წიგნების მაღაზია" (ვილბრაჰამი).

მოგზაურები ეხებიან გერმანელ კოლონისტებს, მათ დასახლებებს და საქმიანობას, დამოკიდებულებას რუსულ მთავრობასთან. "...ისინი ისე არ აყვავებულან, როგორც ვარაუდობდნენ... ახალ-ტფილისის (ნიუ ტფილის) კოლონია მთლიანად შედგა ვაჭრებისა და ხელოსნებისგან (მექანიკოსებისგან). ისინი, რომელთა ვაჭრობაც სარფიანი გამოდგა, მალე დაიძრა ქალაქისკენ; აქ კი დარჩნენ ღარიბები. მცირე რაოდენობამ იშოვნა ფული ეტლებისა და ცხენების ქირავნობით; უდიდესმა ნაწილმა კი მიზერული საარსებო საშუალება მოიპოვა მრეცხაობით, რძისა და კარაქის გაყიდვით, შაშხისა და ძეხვის დამზადებით. ბნმა დიტრისმა მითხრა, რომ რუსული მთავრობის მოთხოვნები კოლონისტების მიმართ ლიბერალური და სამართლიანი იყო..."

საინტერესოა რუსი სამხედროების მდგომარეობა. "რუს ოფიცრებს ძალზე მცირეს უზდიან. მაგრამ მას ეძლევა ბინა, ცხენი და ულუფა რათა სამსახურში დაძახებისთანავე გამოცხადდეს" (ლუმსდენი). "რუს ჯარისკაცებს იყენებენ საზოგადოებრივ სამუშაოებზე — გზების, ხიდების, სამხედრო გზების მშენებლობაზე" (ჯონსონი).

"რუსულ არმიაში სიკვდილიანობა საქართველოში (გეორგია) უზარმაზარია;... პოლკის ერთი მესამედი ჰოსპიტალებშია. საქართველოს უწოდებენ "რუსული არმიის სასაფლაოს"... ისინი ვერ იტანენ თბილ ჰავას". "განმეორებითი ციება ასობით ჯარისკაცს კლავს. რადგან გენერალ ერმოლოვის სურვილია, რომ ყოველი სამუშაოებით განამტკიცოს დიდი და მუდმივი რუსული ძალები საქართველოში (გეორგია), მან ბრძანა რუსეთიდან აქეთ ქალების ქარავანის გადმოყვანა ქმრებთან შესაერთებლად" (ლაიელი).

ეს ძირითადად ჯარისკაცებს ეხება. მაღალი ოფიცრობა კი "ფუფუნების მიმართ აქ არანაკლები ყურადღებით არიან, ვიდრე თავის სამშობლოში" (ლაიელი).

რუსების კვარტალში ვინც შემხვდა, იმათი ცხრა მეათედი ატარებს ნიკაპამდე შეკრულ უნიფორმას, რაც არც თუ შესაფერი სამოსია ასეთი ჰავის პირობებში. თვით სანყალი მოხელეც კი, რომელიც დილიდან დაღამებამდე მილურსმულია თავის მერხზე, უნდა დაემორჩილოს ამ მომამზრებელ წესს... (ვილბრაჰამი).

ლუმსდენს უკვირს მოხელეთა მკერდზე ჯილდოების სიმრავლე: "არ შეიძლება იყოს უფრო უცნაური (უაზრო), ვიდრე სიუხვე, რომლითაც იმპერატორი ურიგებს მედლებს, ჯვრებს, სარაინდო

ორდენებს ხალხის ყველა წარმომადგენლებს ყოველგვარი სამსახურისათვის, როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო საქმეში. ძნელად თუ შეხვდები კაცს, რომელსაც მცირე რაოდენობით მაინც არ ეკეთოს ეს სათამაშოები”.

ასევე უცხოა ლუმსდენისთვის რუსების ჩვევა — შეხვედრისას ერთმანეთის გადაკოცნისა: “მე კესტუმრე რუს ოფიცერს... როცა მისი ქალბატონი დაბრუნდა, მეუცხოვა, როცა მან ჯერ მას აკოცა, შემდეგ ყველა მის მეგობარს კეთილგანწყობით იგივენაირად მიაგო მგრძნობიარობის ნიშანი.. ასევე, როცა რუსი მამაკაცები გარკვეული ხნით განშორების შემდეგ შეხვედრისას გადაეხვევიან და კოცნიან ერთმანეთს არაბთა მსგავსად” (ლუმსდენი).

როგორც ზემოთ ითქვა, მოგზაურები ხვდებოდნენ სარეკომენდაციო წერილებით ადგილობრივი მმართველობის როგორც ზედა, ისე დაბალ ფენებსაც; ასევე ადგილობრივ წარჩინებულ მოხელეებს. ასე მაგალითად: ჯონსონი შეხვდა გუბერნატორს, გენერალ კუტუზოვს და ქართველ თავად ბებუთოვს; ჰენდერსონი — გენერალ ველიამინოვს, გენერალ ყაზბეგს, რუს არქიმანდრიტს, სომეხ არქიეპისკოპოსს; მიგნანი მიიწვია ფელდმარშალმა პასკევიჩმა, მისმა მეუღლემ, ასევე ფრანგმა კონსულმა გაბბამ. მანვე გაიცნო თავადი გოლიცინი, სამხედრო გენერალ-გუბერნატორი სტრეკალოვი. ლაიელი ეცნობა მთავარმართებელ ერმოლოვს და პოეტ გრიბოედოვთან ერთად მიდის კახეთში. რაც შეეხება ვილბრაჰამს, იგი მიიღო მთავარმართებელმა ბარონმა როზენმა; შეხვდა გრაფინია სიმონიჩს, დაბადებით ქართველს, თეირანში რუსეთის ელჩის მეუღლეს. მოგზაური ესტუმრა ბ-ნ როდოფინიკინს, საგარეო საქმეთა მინისტრს; ახლოს გაიცნო ბარონი ჰანი, რომელიც წარმოადგენდა საქართველოში არსებული დარღვევების შემსწავლელი კომისიის მეთაურს, გამოგზავნილს თბილისში. ვილბრაჰამმა გაიცნო თავადი დადიანი, საქართველოს გრენადერთა პოლკოვნიკი, ბარონ როზენის სიძე. მოგზაურმა ბალზე იცეკვა თავადიშვილ (პრინცესა) კატინკასთან და შეხვდა მის დას, ქ-ნ გრიბოედოვას, თეირანში მოკლული რუსეთის ელჩის ქვრივს (“მათი მამა არის რუსეთის სამსახურის გენერალი” — [პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე — გ.გ.]).

ყველაზე მნიშვნელოვანი ვილბრაჰამისთვის იყო შეხვედრა რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ პირველთან თბილისში.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, მოგზაურებს მაინც ეჭვის თვალით უყურებდნენ და უთვალთვალებდნენ. აი, მაგალითად, რას წერს ერთ-ერთი: “მე იქ [სასახლეში — გ.გ.] ყოველ ორ-სამ დღეში დავდიოდი, რათა ხელისუფალთათვის მეჩვენებინა ჩემი კეთილი

ზრახვები, რადგან ისინი განაგრძობდნენ ჩემზე ეჭვიანობას, ჩემს მიმართ უნდობლობას”.

ყველა მოგზაური შეძლებისდაგვარად გვისურათებს ამ პიროვნებებს, ეხება მათ ხასიათს, გარეგნობას, განათლებულობას, ინტელიგენტობას, სიმამაცეს, ნიჭს, საქმიანობას, მეოჯახეობას და სხვა. ჩვენ მოვიყვანთ ზოგიერთ მაგალითს, რომლებიც არ უნდა იყოს ინტერესმოკლებული.

“ერმოლოვი გულლიაა და კეთილი. ამ განწყობას იღებს თანამემამულე როგორც მეგობარი, და უცხო, როგორც თანამემამულე”.. “არის ლიბერალური შეხედულებების; არავის შეუძლია ისე შეეგუოს იმ მაღალ მდგომარეობას, მას რომ უჭირავს ამ ქვეყანაში. მისი მონყალები უზრუნველყოფს მისდამი მაღლიერებასა და ნდობას ყველა ეროვნების ადამიანებისას, რომელთა მიმართაც ის კეთილი და დახმარების მოსურნეა... მას სავსებით ესმის ადამიანებისა... აქვს უდიდესი გეგმები” (პორტერი)*.

მოუუსმინოთ მიგნანს პასკევიჩისა და მისი ოჯახის შესახებ: “თავადი პასკევიჩი-ერევნელი გამოჩნდა თავისი შტაბის მრავალრიცხოვან ნევრებთან ერთად, გაბრწყინებული /აელვარებული/ ბრილიანტებით — ქარქაშის დასაჭერი სამხარბილივე, თვით ქარქაშშიც მთლიანად იყო მოოჭვილი. მკერდზე მარჯვნივ ეკეთა სავსე მთვარის სადარი სპარსული ორდენი ლომისა და ზზისა. მისი მეუღლე [გრაფინია] წარმოაჩინდა მსხვილი მარგალიტების უდიდესი რაოდენობის გამოფენას, რასაც ქ-ნი მიგნანი [=მოგზაურის მეუღლე — გ.გ.] ოდესმე წარმოადგენდა ასხმულს ერთ პიროვნებაზე; ისინი ზომით მუხუდოს დიდი მარცვლის ოდენა იყო.. მისი სახის გამომეტყველება, მიუხედავად მსხვილი ნაკვთებისა, იყო სასიამოვნო; სახის ფერი მშვენიერი, ხოლო მუქი თვალები ღრმად მეტყველი. შემიძლია ვთქვა, რომ ის იყო ჭკვიანი და გონიერი ქალბატონი.. ჰყავდა ორი ძალზე საინტერესო ბავშვი ზუთისა და ექვსი წლისა”..

“მარშლის მანერები არ იყო მიმზიდველი; ის ისე სწრაფად და უწყყმანო ტონით ლაპარაკობდა, რაც უსიამოვნოა საზოგადოებაში. მისი არწივისებური და მოუსვენარი თვალები არასდროს უყურებდა სახეში პიროვნებას, ვისაც მიმართავდა; მაგრამ ჩანდა, თითქოს იცოდა ყოველი, რაც მოსაუბრის გონებაში ხდებოდა”... (მიგნანი)

როგორც ითქვა, ვილბრაჰამს ბედმა გაუღიმა. იმპერატორი ნიკოლოზი მის აქ ყოფნაში ესტუმრა საქართველოს. მოგზაური რამდენჯერმე შეხვდა და კიდევ ესაუბრა იმპერატორს. აი ორიოდე ამო-

* ერმოლოვის გულკეთილობა და მონყალები მათი მოსახლეობასაც უნდა ჰკითხოვნ. რა თქმა უნდა, რუსულ პოლიტიკას მშვენიერად ატარებდა — გ.გ.

ნარიდი მისი ცნობებიდან: "მისი ფიგურა არის მბრძანებლური, გამომეტყველება უჩვეულო და მიმზიდველი. სიმაღლე დაახლოებით ექვსი ფუტია; აქვს ძლიერი სხეული; ღიმილი თავისებურად მომზიბვლელი. მაგრამ მაღალი შუბლი, მოკლე და მრუდე ზედა ტუჩი, გარეგნულად პატარა პირი – მის სახის ნაკვეთებს აძლევდა ცოტაოდენ სისასტიკეს წყნარ მდგომარეობაშიც. მისი ბუნებრივი ღია სახის ფერი ამჟამად ბრინჯაოს ფერი გაეხადა სამხრეთულ მზეს. მაგრამ შუბლი, რომელსაც კეპი უჩრდილებდა, მარმარილოსავით თეთრი ჩანდა. ცისფერი თვალები მოძრავია და მეტყველი; პატარა ულვაშები კი ემატება მის სალდათურ შესახედაობას. მის უდიდებულესობას ეცვა საერთო ოფიცრული ფორმა, მხოლოდ განსხვავებული წარჩინების ნიშნებით... იმპერატორმა მკითხა სპარსეთის მდგომარეობის შესახებ... შემდეგ გამოთქვა რამდენიმე აზრი დედოფალ ვიქტორიას პოზიციების ახალი გაძლიერების შესახებ..."

ვილბრაჰამთან პირველად გვხვდება ცნობა ბარონ როზენის სიძის, თავად დადიანის დასჯის შესახებ ნიკოლოზ I-ის თანდასწრებით: "როცა ალღუმი დაიშალა, განხორციელდა მართლმსაჯულების საზარელი აქტი: ოფიცრებს მოუხმეს წინა ხაზზე და თავადი დადიანი – საქართველოს გრენადერთა პოლკოვნიკი, გენერალ-გუბერნატორის სიძე და იმპერატორის თანაშემწე, მისი უდიდებულესობის თვალწინ დასაჯეს... დავინახე თუ როგორ გამოვიდა წინ სამხედრო გუბერნატორი, გაუხსნა თავადს სერთუკი, ჩამოგლიჯა წარჩინების ნიშნები, ჩამოართვეს ხმალი და ცოტა ხნის შემდეგ გააგზავნეს შორეულ ციხეში, რათა დალოდებოდა სამხედრო ტრიბუნალის განაჩენს... მე ძლივს ვუჯერებდი თვალებს, რადგან წინა დღეს მე ის ვიხილე იმპერატორის სუფრასთან... შემდგომში გავიგე..., რომ სასონარკვეთილმა თავი მოიკლა..."

"24 ოქტომბერს იმპერატორმა დატოვა ტფილისი... ქალაქიდან ერთ თუ ორ მილზე ეტლი, რომელშიც ისხდნენ იმპერატორი და გრაფი ორლოვი, გადაბრუნდა ძალზე სახიფათო დაღმართზე და კინაღამ გადაიჩეხა ღრმა ხევში. იმპერატორი ზურგზე დაეცა, მაგრამ მოახერხა შემოხტომოდა ერთ-ერთი მხლებელი კაზაკის ცხენს... ახალი ეტლი დაუყოვნებლივ მოგვარეს ტფილისიდან... იმპერატორის უეცარმა სტუმრობამ ღრმა კვალი დატოვა... მიაჩნიათ, რომ დიდი ცვლილებებია მოსალოდნელი ადმინისტრაციის ყველა რგოლში. მოელიან, რომ ბარონ როზენს სასწრაფოდ გადააყენებენ საქართველოს გუბერნატორობიდან... ყველასთვის ნათელი იყო, რომ იმპერატორს არ მოეწონა მისი ნამოღვაწარი.

აქამდე არცერთი მეფე არ სტუმრებია ამ შორეულ პროვინციებს; ამიტომ გუბერნატორებს ეგონათ, რომ დაცულები იყვნენ კავკასიონის ქედით და დაუსჯელად იპარპაშებდნენ ქვეყანაში".

საინტერესოა, რომ იგივე ვილბრაჰამი გვამცნობს ადლერთან მწერალ ბესტუჟევ-მარლინსკის დაღუპვისა და პეტერბურგში დუელში პუშკინის მოკვლის შესახებაც.

როდესაც მოგზაური პორტრეტი თეირანში ყოფნისას აღწერს ნოვრუზის დღესასწაულს, გვამცნობს ერეკლე მეორის მეოთხე ვაჟის, იქ მყოფი ალექსანდრე მირზას შესახებ "რომლის სულის მკვეთრი დამოუკიდებლობა ჯერაც ეწინააღმდეგება რუსეთთან სამეგობრო ყოველგვარ ურთიერთობას; დაუფარავად აცხადებს თავის თავს შეურიგებელ მტრად თავისი მშობელი ქვეყნის მიმართ ძალადობრივი პოზიციისადმი. როცა საქართველო დანებდა, ის გაიქცა დაღესტანში, შემდეგ სპარსეთში და აბას-მირზას ერთგულებაში მოექცა."

მოგზაურები კარგად ხედავენ, რომ "საქართველო (Georgia) ამჟამად ემორჩილება სამხედრო გენერალ-გუბერნატორის უახლოეს ადმინისტრაციას. მმართველობის ფორმები ისეთივეა, როგორც რუსეთის გუბერნიებში. ქართველი თავადები და წარჩინებულები რუსების თანაბრად* დაიმევიან ადმინისტრაციაში" (პორტერი).

უწყურადღებოთ არ რჩებათ მოგზაურებს ბუნება და მისი მოვლენები – ნიაღვრები, ზვავები. "ჰავა საქართველოში (Georgia) საუცხოვოა, ქვეყანა მდიდარი" (ლაიელი).

"თითქოს ზეცამ ამ ბედნიერ მიწის ნაკვეთს დაახატა ყოველივე, რაც ადამიანისთვის არის საჭირო... ასეთია ამჟამინდელი კახეთი" (პორტერი).

ამავე დროს: "ძველი დაკვირვებით, ყოველ შვიდ ან ცხრა წელიწადში ერთხელ გამანადგურებელი ზვავები ეშვებიან. ეს ყოველთვის ზამთარში კი არ ხდება, არამედ სხვა და სხვა დროს. ეს დამოკიდებულია მზის სიმხურვალეზე, ან თვოლის სიმძიმეზე.

მსგავსი საშინელი სცენა მოხდა 1817 წლის ნოემბერში... მან უცბად ჩახერგა თერგის დინება... გზაშეცვლილმა წყლებმა წარმოშვეს ტბა, რომელმაც მთელი ხეობა დაფარა... მოშალა მთელი კომუნიკაციები ვლადიკავკაზისკენ... თორმეტი დღე დასჭირდა, რომ მდინარეს გზა გაეკაფა... ხიდები, ფორტები და ყველაფერი, რაც შეხვდა, ზვირთებმა წალეკეს.

* ვერაფრით დავეთანხმებით ამ "თანაბრობას". ყოველ შემთხვევაში უცხოელს ასე ეუბნებოდნენ ან მოაჩვენებდნენ – გ.გ.

გზა გაუვალა ხდება სანამ მუშები გაასუფთავენ გასასვლელს... ხანდახან მათ უხდებათ ახალი შემოვლითი გზის გაყვანა ჩამოვარდნილი ვეებერთელა კლდეების გამო" (პორტერი).

საინტერესოა ერთი მომენტიც. ლაიფლი გვამცნობს ქალაქის უბნებს შორის მუშტი-კრივის შესახებ, რომელსაც "თამაშას" ეძახდნენ: "გარკვეული სერიოზული დღესასწაულისას მთელი მოსახლეობა ტოვებს ქალაქს და ორ მებრძოლ ბანაკად იყოფა, რომლებიც ბრძოლის იმიტაციას ქმნიან... ისინი ესვრიან ერთმანეთს ქვებს, შემდეგ ურტყამენ ჯოხებს, ან ხის ხმლებს. პატარა ბავშვებიც კი ესვრიან ქვებს მონინალმდევე ჯგუფს. მრავალი პიროვნება შავდება და კოჭლდება კიდეც... საინტერესოა, რომ ქალებიც კი აგულიანებენ... გენერალური ბრძოლის ეს სახეობა აკრძალა გენერალმა ერმოლოვმა..."

მოგზაურებს იმედი აქვთ, რომ "რუსეთის უღელქვეშაც კი საქართველო მიაღწევს პროგრესს ცივილიზაციის მხრივ და მოიპოვებს მეტ მნიშვნელობას ხალხთა შორის, თუკი მას სათავეში ეყოლება ინტელიგენტი, პატიოსანი, ზომიერი და ენერგიული ძლიერი პიროვნება - სამხედრო გუბერნატორის სახით".

ის უამრავი მასალა, რასაც მოგზაურები გვანვდიან, ყოველთვის არ არის დაზღვეული უზუსტობებისა და შეცდომებისგან. შეცდომები, რომლებსაც უშვებს მოგზაური, ძირითადად დამოკიდებულია იმაზე, თუ ვინ აწვდის მათ ამ ცნობებს, ან საიდან იღებენ მათ. ზოგი შეცდომა იოლად გასასწორებელია (1); მაგრამ ზოგი, რომელიც ვრცელდება საზოგადოებაში, იწვევს საფუძვლიან გაუგებრობას (2).

ასეთია, მაგალითად 1) ისტორიის თხრობისას - დავით აღმაშენებელი გარდაიცვალა 1125 (და არა 1130) წელს; თამარი მეფობდა 1184-1213 (და არა 1171-1198) წლებში; "ალექსანდრე პირველმა გაუყო თავის შვილებს საქართველო 1424 წელს" (არაა სწორი); ერეკლე მეორე გარდაიცვალა 78 წლის (და არა 84ის). "იმერეთი არის ძველი იბერია" (?)

2) "თბილისის მოსახლეობას შეადგენენ ქართველები, სომხები, მეგრელები, სპარსელები..." (განა მეგრელი არაა ქართველი?).

აი რას წერს ჰენდერსონი: "ნარსული V საუკუნისთვის ქართველები დამოკიდებული იყვნენ სომხებზე როგორც პოლიტიკურად, ისე ეკლესიურად"... ანდა "როცა მესროპმა შექმნა სომხური ანბანი 420 წელს, ის გავრცელდა ქართველებშიც სომეხი პატრიარქის ისაა-

კის მიერ; ამ დროიდან ქართული ანბანი წარმოიშვა სომხურიდან"... ასეთი ცნობების მიმწოდებელი იყო სომეხი არქიეპისკოპოსი ნარცი-სუსი - "იმ დროისათვის (=1821 - გ.გ.) ტფილისში ქართული ბიბლიური საზოგადოების ვიცე-პრეზიდენტი".

იგივე რიგისაა პორტერის ცნობა, რომ "წმინდა სიონის საკათედრო ტაძარი არის დიდებული სომხური ეკლესია" - მასაც სომეხი სახლის პატრონი აწვდის ამ ცნობას.

ანდა: "მარშალმა პასკევიჩმა გადაწყვიტა ათასობით სომეხი დაესახლებინა კავკასიის მთების ჩრდილოეთ მხარეზე... ისინი დააბინავეს კავკასიონის მოსაზღვრე სხვა და სხვა რუსულ სოფლებში"...

ეს ჩასახლება მოხდა საქართველოს ტერიტორიაზე და არა ჩრდილოეთ კავკასიაში ან რუსულ სოფლებში.

აღნიშნული უზუსტობები დღესაც იწვევს გაუგებრობას, რასაც იყენებენ სინამდვილის გამყალბებლები. სხვათაშორის, არცერთ ბრიტანელ მოგზაურს არსად აქვს ნახსენები "სამხრეთ ოსეთის" არსებობა. ოსეთად ისინი კავკასიონის ჩრდილო კალთებზე მცხოვრებთ მიიჩნევენ.

მოგზაურთა ცნობების სწორი ანალიზი ნათელს მოფენს ქვეყნის ნამდვილ ვითარებას და გაუადვილებს საზოგადოებას თავიდან აიცილოს ბევრი გაუგებრობა.

ასეთია ზოგადად დასახლებულ წყაროთა მონაცემები. გაცილებით მრავალფეროვანია შემდგომი პერიოდის ცნობები, რაც გამოწვეულია ქვეყანაში მომხდარი ცვლილებებითა და დაინტერესებულ ბრიტანელ მოგზაურთა რიცხვის გაზრდით.

Gia Gelashvili

THE BRITISH TRAVELLERS OF THE 10-30-IES OF THE XIX CENTURY ABOUT GEORGIA

Summary

This year we have decided to study the annals of the British travellers of the XVIII-XIX centuries.

These travellers first appear as military officials of the East India Company, or trade companies in Iran or Russia (Bell John, Elton John, Woodroffe Thomas, Hanway Jonas, Cook John) in the XVIII c.

A particular interest towards Caucasus appears in the XIX century, when Russia invades Georgia and the whole Caucasus and there enters the

so called "Eastern Issue" in the agenda of the day. England was worried by the advance of Russia towards Turkey and Iran. Russia attacks the East and opens up its way to India via Iran.

England was on the alert for the Russian movements in Transcaucasus and tried to make her influence stronger in Iran. This English-Russian rivalry finds its reflection in the works of the travellers of those times: John Johnson, Thomas Lumsden, Sir Robert Ker Porter, Robert Mignan, Lyall, Wilbraham.

When we get acquainted with references of the British travellers of those times, we have to bear in mind that each process going on in Georgia was connected with Russia in almost all spheres, as the former had already become a province of Russia. New rules of governance and life had been inculcated here. Travellers also refer to the colonial regime of Russian tsarism in the Caucasus. They not only used to become familiar with the local situation, but also used to make relationships with governor-generals (Ermolov, Paskevitch, Rosen), characterize their personalities and activities.

The element, which is common for these travellers, is the road from Tbilisi to Vladikavkaz, or vice versa. It depends, who travels from where. The travellers describe in detail the settlements they pass through, tell us of the status of the stations (Larsi, Kobi, Kazbegi, Jvari pass, Pasanauri, Ananuri, Dusheti, Mtskheta) or quarantine. They name churches and monasteries, their hosts, mention roads, weather, and, above all, the beauty of nature.

Another common feature for all of them: good reception of the foreign travelers by Russian high rank officials.

Description of the Tbilisi-city is very interesting, which, according to the information of these travellers, changed its looks. This concerns its streets, houses, bazaars, inns and taverns.

Hereby stores and trading merchandise are described as well as their prices. The travellers describe water mills, ploughing, bread baking, goat and ox wineskins, which serve to transport and store wine.

All the travellers refer to women's looks; they remark their beauty, represent us their dress, their adornment and jewellery.

Lyall and Porter describe baths in much details and in a very interesting way.

All the travellers mention the best quality of the Kakhetian wine.

The travellers mention German colonists, too, their settlements and business, their relationships with the Russian governance.

The status of the Russian military men is interesting.

With their recommendatory letters, travellers used to meet both the upper and lower layers of the local government. So, for example:

Mignan was invited by the Field-Marshal Paskewitch, by his spouse, and also by the French Consul Gamba. Lyall was introduced to the Governor-General Yermolof, and travels with the poet Griboyedof to Kakheti.

What about Wilbraham, he was received by the Governor-General, baron Rosen. He was acquainted with Baron Hahn, the head of a commission sent into Georgia to inquire into all abuses. The most important for Wilbraham was meeting with the Russian Emperor, [Nicolai].

The Emperor's rapid visit has left deep traces... It is supposed that vast changes will take place in every branch of the administration.

"No Czar had hitherto visited these distant provinces; and the governors, thinking themselves secure behind the screen of the Caucasus, had misgoverned the country with impunity" (Wilbraham).

All the travellers, as far as they are able, depict these personalities, refer to their character, education, intelligence, talent, looks, business, families, etc.

The travellers can see it well that Georgia is now under the immediate administration of the military governor-general. The form of the administration is similar to that of the governments of Russia.

Neither the natural events and disasters: floods, avalanches escape the attention of the travellers.

Such are generally and incompletely the data taken from the listed sources. The travellers express the hope that even under the yoke of Russia, Georgia may make progress in civilization.

The mistakes, which are made by a traveller in their accounts, mainly depends on who supplies them or where the traveller has taken them from: 1) some mistakes are easy to fix, but 2) some, spread in the society, cause serious misunderstandings.

Correct analysis of the traveller's information shall elucidate the truth and reality about the country and shall help society to avoid many misunderstandings.

ლელა მიქიაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივ.ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი
ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

მატროლოგიურ ერთეულთა სისტემა XIX ს.
პირველი ნახევრის საქართველოში ჟაკ
ფრანსუა გამბას მასალების მიხედვით

XIX ს. პირველი ნახევრის სამხრეთ კავკასიის და კერძოდ, - საქართველოს ისტორიული და კულტურულ-ეკონომიკური განვითარების შესასწავლად ერთ-ერთ საუკეთესო წყაროს წარმოადგენს უკ ფრანსუა გამბას (1763-1844 წწ.) მოგზაურობათა ჩანაწერები. უკ ფრანსუა გამბას (1763-1844 წწ.) მოგზაურობათა ჩანაწერები. (2 ტომად) გამოიცა პარიზში 1826 წ. ამ ნაშრომის პირველი ტომი, რომელიც ძირითადად დასავლეთ საქართველოს შეეხება, ქართულად ითარგმნა და გამოქვეყნდა 1987 წელს¹. ამჟამად მიმდინარეობს მეშუაბა მეორე ტომის (რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს და მათ შორის - თბილისის აღწერას შეიცავს) მომზადებაზე. მკითხველს ჩვენ უკვე შევთავაზეთ გამბას ცნობები თბილისის და აგურეთის, - საქართველოს მოსახლეობის შესახებ². ამჯერად ვაქვეყნებთ გამბას თხზულების დასკვნით ნაწილში დართულ მასალას XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოში გამოყენებული ზომანონის ერთეულთა სისტემის შესახებ. აღნიშნული მასალა მეტროლოგიური თვალსაზრისით უაღრესად საყურადღებოა და სავსებით შესაძლებელია, იგი სპეციალური კვლევის საგანიც იყოს.

მესაძლებელია, იგი სპეციალური კვლევის საგანიც იყოს. ამ ეტაპზე ჩვენს ამოცანას არ წარმოადგენს გამბასეულ გაანგარიშებათა სიზუსტის დადგენა (განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი ადგილობრივად გამოყენებული ზომა-წონის ერთეულთა სიდიდის შედარებითი მეთოდით განსაზღვრას ახდენს სხვა, მათ შორის – ევროპის ქვეყნებში მიღებული ნორმების მიხედვით) და ნაშრომის კომენტარებში მათ ზოგადად აღიარებულ განსაზღვრებას გთავაზობთ. თუმცა, რამდენიმე შემთხვევაში, როდესაც გაანგარიშებისას დაშვებული უზუსტობა აშკარად თვალშისაცემია, საჭი-

როდ მივიჩნიეთ სათანადო შენიშვნების დაფიქსირება. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მეტროლოგიურ ერთეულთა სიზუსტის დადგენისას ძირითადად ვეყრდნობოდით გ. ჯაფარიძის უაღრესად საყურადღებო ნაშრომს „ნარკვევი ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან (IX-XIX სს.)“³, რომელშიც სხვადასხვა სახის მრავალრიცხოვანი დოკუმენტების, აგრეთვე – ქართული და უცხოური წყაროებისა თუ ლიტერატურის კრიტიკული განხილვის საფუძველზე კვალიფიციურად და ამომწურავად არის შესწავლილი ქართული მეტროლოგიის საკითხები. რა თქმა უნდა, ეს ფაქტი თავისთავად არ გულისხმობს ჩვენს მიერ სხვა ავტორთა ნაშრომებისა თუ ისტორიული წყაროების უგულვებელყოფას, რომელთა მონაცემებიც სათანადოდ არის ასახული წარმოდგენილი ნაშრომის კომენტარებში.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობებს შეიცავს ი. ა. გიულდენშტედტის მიერ გამოქვეყნებული 1768-1774 წწ. განხორციელებული მეცნიერებათა აკადემიის ექსპედიციის მასალაც⁴, თუმცა გამბას თხზულების ქრონოლოგიური ჩარჩოები ამ მხრივ ერთგვარ უპირატესობად უნდა მივიჩნიოთ შემდეგი გარემოების გამო: საქმე იმაშია, რომ აღნიშნულ პერიოდში (კერძოდ – XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში) ცნობილი პოლიტიკური მოვლენების ნყალობით ქართული საზოგადოებრივი ელიტის წარმომადგენელთა დიდი უმრავლესობა რუსეთის სხვადასხვა რეგიონში იყო იძულებით გადასახლებული. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მათ შორის იყვნენ ისინი, ვინც ფაქტიურად ქმნიდა ქართულ ისტორიოგრაფიას (რომლის წინსვლა-განვითარებასაც აღნიშნულმა გარემოებამ აუნაზღაურებელი ზიანი მიაყენა), მაშინ სავსებით აშკარად წარმოჩინდება გამბას თხზულების, როგორც ამ პერიოდის საქართველოს ისტორიის პირველწყაროს, უდავოდ დიდი მნიშვნელობა. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, მკითხველს უთუოდ დააინტერესებს ფრანგი ავტორის თვალით დანახული იმდროინდელი საქართველო. აქვე გთავაზობთ გამბას თხზულებაში წარმოდგენილ მასალას XIX ს. პირველი ნახევრის ქართული მეტროლოგიური ერთეულების შესახებ.

ზომა-წონის ერთეულები

საქართველოში, ისევე როგორც რუსეთში, ხმარებაშია შემდე-
გი წონის ერთეულები:

ფუთი (poud)⁶, რომელიც ოცდაცამეტი გირვანქისა⁶ და ერთი მესამედის ეკვივალენტურია და შეიცავს რუსეთის ანუ მარსელის

ორმოც გირვანქას; ეს ორი უკანასკნელი ერთმანეთისაგან სულ უმნიშვნელო ნაწილით განსხვავდება.

გირვანქა ანუ ფუნტი (fund) იყოფა ოცდათორმეტ ლოტად (lot)⁷; ერთი ლოტი სამ ზოლოტნიკად (solotnik)⁸; ერთი ზოლოტნიკი სამ გრანად (grain)⁹, ხოლო გრანი – სკრუპულად (scruple)¹⁰. ეს წილადური დაყოფა გამოიყენება მხოლოდ და მხოლოდ ალმასებით, მარგალიტებითა და ოქროთი ვაჭრობის დროს.

ბერკოვეცი (berkovitz)¹¹ წონის ერთეულია, რომელიც გამოიყენება დიდი მოცულობის საქონლისათვის, როგორცაა კანაფი და პოტაში. ამ სახელწოდებით ეს საზომი ერთეული მხოლოდ პეტერბურგში, რიგასა და რუსეთის სხვა ქალაქებში იხმარება. იგი შეესაბამება ჩეტვერტს (tchevert)¹² და შეიცავს ათ ფუტს ანუ სამას ოცდაცამეტ გირვანქას და ერთ მესამედს ანუ რუსეთის ოთხას გირვანქას.

თბილისში ხორცის დუქნებში და სხვა საკვები პროდუქტებით ვაჭრობისათვის გამოიყენება განსაკუთრებული საზომი, რომელსაც ლიტრას (litre)¹³ უწოდებენ. იგი ეკვივალენტურია სპარსეთის სამეფოს ნახევარი ბათმანისა (batman)¹⁴, სამი თურქული ოყისა (oke)¹⁵ და რუსეთის ცხრა გირვანქისა (*).

ქვეყანაში, რომელიც ასე ხშირად იყო დაპყრობილი თურქების, უფრო კი სპარსელების მიერ, სულაც არ არის გასაოცარი ის ცვლილება, რაც ზომა-წონის ერთეულების ხმარებაში და ვაჭრობის წესში ხდებოდა. ეს კი დიდ ყურადღებას მოითხოვს, როცა საქონლის ყიდვა-გაყიდვა სწარმოებს.

ტევადობის (მოცულობის) საზომიც ისევე ცვალებადია, როგორც წონის ერთეულები.

რუსეთში ხმარებაშია:

1. კასრი (pipe)¹⁷ თორმეტი ანკერის (ancre)¹⁸ მოცულობისა (იგი შეიცავს დაახლოებით ხუთას პარიზულ პინტას)¹⁹.
2. ბორდოს ოქსოფტი (oxhoft)²⁰ ანუ კასრი (barrique), რომელიც შეიცავს ოცდაათ ველტს (welt), დაახლოებით პარიზის ორას ორმოცდაათ პინტას.
3. ანკერი, რომელიც შეიცავს სამ ვედროს (wedro)²¹ ანუ პარიზის ორმოც პინტას.
4. ვედრო შეიცავს ცამეტ მთელსა და ერთ მესამედ პარიზის პინტას.

* საქართველოში, განსაკუთრებით მარცვლეულისათვის იხმარება აგრეთვე საზომი ერთეული, რომელსაც კოდი (coddie)¹⁶ ეწოდება; იგი ორი ფუტის ტოლია.

მაგრამ თბილისში, სადაც ჯერ კიდევ არ არის შემოსული ხმარებაში კასრები და სადაც ღვინო და ყველა სხვა სითხე მეტ-ნაკლები მოცულობის ტიკებით ანუ „ბურდიუკებით“ (burdouk) გადააქვთ, იყენებენ ტევადობის ისეთ საწყაოს, რომელიც ამ ქვეყნისათვისაა დამახასიათებელი.

ასე მაგალითად, ღვინო იყიდება ჩაფით (chappe)²², რომელიც შეიცავს სამ თუნგს (tonque)²³, და თუნგით, რომელიც ბორდოს ხუთ ბოთლსა²⁴ და ნახევარს მოიცავს.

სიგრძის საზომი ერთეულები

საქართველოში, როგორც წესი, თითქმის ყოველთვის რუსული არშინი²⁵ (archine) იხმარება. იგი საფრანგეთის ოცდაექვსი გოჯისა (pouce)²⁶ და ექვსი ხაზის (linge)²⁷ ეკვივალენტურია.

საფრანგეთის ასი წყრთა (aune)²⁸ ეკვივალენტურია რუსული ას სამოცდაოთხი არშინისა.

საჟენი (sagenne)²⁹ არის სამი არშინი და შესაბამისად ეკვივალენტურია ექვსი ფუტისა (pied)³⁰ და შვიდნახევარი გოჯისა.

არშინი იყოფა თექვსმეტ ვერშოკად (verchok)³¹; ერთი ვერშოკი შეესაბამება საფრანგეთის ოც ხაზს.

ვერსი (werste)³², მანძილის საზომი ერთეული, შეიცავს ხუთას საჟენს, ექვს ფუტს, ექვს გოჯს, ექვს ხაზს და შესაბამისად, ოთხასი ვერსი ეკვივალენტურია ორი ათასი საჟენისა ანუ ორი ათას ორასი ტუაზისა (toise)³³ და უმნიშვნელო ნაწილისა, დაახლოებით საფრანგეთის ორი ლიესა (lieu)³⁴ და ერთი მეათედისა.

მინის საზომი ერთეულები

რუსეთში მინები იყიდება დესეტინობით (disséatine)³⁵. კერძო პირებს შორის ხმარებული დესეტინა განსხვავდება სახელმწიფოს მიერ გამოყენებული დესეტინისაგან. პირველი ტოლია ოთხმოცი საჟენი სიგრძისა ორმოც საჟენ სიგანეზე. ეს არის სამი ათას ორასი კვადრატული საჟენი და ეკვივალენტურია საფრანგეთის სამი არპანისა (arpent)³⁶ და ერთი მესამედისა, ასი კვადრატული პერშისა (perche)³⁷. პერში შეიცავს ოც ფუტს, გარდა განსხვავებისა კვადრატულ საჟენსა და კვადრატულ ტუაზს შორის.

სახელმწიფოს დესეტინა, სამოცი ორმოცზე, შეიცავს ორი ათას ოთხას კვადრატულ საჟენს და ეკვივალენტურია დაახლოებით საფრანგეთის ორნახევარი არპანისა, თუ პერშს ვიანგარიშებთ ოცი ფუტით.

მთელ საქართველოსა და იმერეთში მიწა იმისდა მიხედვით იზომება, თუ რამდენის დახვნა შეუძლია ოთხი, ექვსი ან რვა ხარშებ-მულ ურემს ერთი დღის განმავლობაში. საჭირო არ არის იმის მტკიცება, თუ რამდენად საეჭვოა ამგვარ უზუსტობაზე დამყარებული ასეთი სახის გაზომვა. ვფიქრობ, რომ ეს საზომი დაახლოებით დესეტიმის მეხუთედს უტოლდება³⁸.

ამასთანავე, საზომებისადმი ასეთი გულგრილი დამოკიდებულების ასახსნელად მკითხველს შევახსენებდი, რომ საქართველოში, მთელ ძველ კოლხეთსა და რუსეთში, გარდა შემოღობილი ადგილებისა, სადაც თუთის ხეები, ვაზი და ზაფრანაა გაშენებული, ანგარიშობენ არა მიწის ფართობს, არამედ მამულებზე მიმაგრებულ მამაკაც ყმათა რაოდენობას. რუსეთში მეზატონემ ზუსტად იცის თავისი ყმების რაოდენობა, მაგრამ წარმოდგენაც კი არა აქვს თავისი მამულების მოცულობაზე.

თბილისთან შედარებით რუსული ზომა-წონის ერთეულები იმერეთსა და სამეგრელოში, რომლებიც დიდი ხნის მანძილზე თურქებს ემორჩილებოდნენ, ნაკლებად არის ხმარებაში. ამ მხარეებში, ჩვეულებრივ, ის ზომა-წონის ერთეულები იხმარება, რაც კონსტანტინოპოლში.

ღვინო კი ამ მხარეებში, ისევე როგორც საქართველოში³⁹, იყიდება ჩაფით, თუნგითა და „მანერკით“ (manerque)⁴⁰. რომელიც მოიცავს ნახევარ თუნგს. სპეციალურ პარაგრაფში მე ვისაუბრებ კონსტანტინოპოლის ზომა-წონის ერთეულებზე, რადგანაც ანატოლიასთან და სომხეთთან უკვე მჭიდრო ურთიერთობაა დამყარებული და ეს ურთიერთობა კიდევ უფრო გაფართოვდება მომავალში.

სპარსული ზომა-წონის ერთეულები, რომლებიც ზოგჯერ იხმარება საქართველოში

განჯის ანუ ელისაბედპოლის, ნუხის, ყარაბაღის, შირვანისა და დაღესტნის სახანოებში, რომლებიც დღეს რუსეთის შემადგენლობაშია, სპარსელებმა და თათრებმა თავიანთ ადამ-წესებთან ერთად შეინარჩუნეს სპარსული ზომა-წონის ერთეულების ხმარებაც.

სპარსული ზომა-წონის ერთეულების ზუსტად განსაზღვრა ძალზე ძნელია მათი დიდი სხვადასხვაობის გამო და იმის გამოც, რომ ისინი, ვინც ყოველდღიურად იყენებენ ამ ერთეულებს, თვითონაც ნაკლებად არიან გარკვეულნი მათ წონადობაში.

მანი (man) ანუ ბათმანი წონის ერთეულია, რომელიც უფრო მეტად თავრიზში და სპარსეთის უმეტეს ნაწილშია ხმარებაში. ხელისუფლების მიერ გამოყენებული ბათმანი შეიცავს ორმოც სირს

(sir)⁴¹, ხუთი სირი კი ეკვივალენტურია ერთი გირვანქისა. ეს დაახლოებით თბილისური ერთი ლიტრაა და ისევე როგორც თავრიზში, წონის ეს ერთეული თბილისშიც ხორცის, შაქრის, ყავისა და ბევრი სხვა საქონლის გაყიდვის დროს იხმარება.

თავრიზის ახლომდებარე ადგილებში ხორბლისა და ბრინჯის გაყიდვის დროს იყენებენ ბათმანს, რომელიც შეიცავს ორმოცდახუთ სირს, ანუ ცხრა გირვანქას. ეს საზომი სპარსეთის ყურის ნავსადგურებშიც გამოიყენება.

ისფაჰანსა და მის შემოგარენში ხმარებაშია ერევენის ბათმანი, რაც სამოც სირს ანუ თორმეტ გირვანქას შეიცავს.

დაბოლოს, მანი ანუ შაჰის ბათმანი (მანე-შაჰი, meni-chahi), შეიცავს ოთხმოც სირს, ანუ თექვსმეტ გირვანქას და შესაბამისად, ოდნავ განსხვავდება თურქული ბათმანისაგან, რომელიც ექვსი ოყის (oke) ანუ რუსეთის თერამეტი გირვანქის ტოლია. ეს ძალზე გავრცელებული წონის ერთეულია ისფაჰანში, ქაშანში, თეირანში და მთელ გილანსა და მაზანდარანში, განსაკუთრებით აბრეშუმით ვაჭრობაში.

ბ-ნი შევალეი ამედე ჟობერი (Amedée Jaubert)⁴², ვისგანაც მომდინარეობს ამ ცნობების ერთი ნაწილი, ამტკიცებს, რომ ხოში ხმარებაშია განსაკუთრებული მანი ანუ ბათმანი, რომელიც შეიცავს ას სამოც სირს, ანუ ოცდათოთხმეტ გირვანქას. ეს, უდავოდ, ის ერთეულია, რომელსაც იყენებენ ბამბით ვაჭრობის დროს; თეირანსა და ყაზვინშიც ამ ერთეულს იყენებენ ხორბლის, ქერის, კარაქისა და ხმელი ხილისათვის.

ქერის მარცვალი თავდაპირველად სპარსეთში წონის ერთეულის საფუძველს წარმოადგენდა. ვარაუდობდნენ, რომ ქერის ოთხი მარცვალი, რომელსაც ჯოუ (djew)⁴³ ეწოდება, ეკვივალენტურია მუხუდოს მარცვლისა - შიშისა (chiche), ანუ ნოხუდისა (nockoud)⁴⁴; რომ ოცდაოთხი ნოხუდი ანუ მუხუდოს მარცვალი შიში უტოლდება ერთ მისხალს (mystqual)⁴⁵ ანუ ოცდაორ კარატს⁴⁶ (karat). ეს საზომი მთელ სპარსეთში ყველგან ერთნაირია და შესაძარებელი ერთეულიც საყოველთაოდ მიღებული.

თურქული მისხალი ორ კარატზე მეტია. მისხლებით იყიდება მარგალიტები, ოქრო, ვერცხლი, მოსკოტილეული, შალის კუპონები და სხვა ძვირფასი ნივთები.

თექვსმეტი მისხალი შეადგენს ერთ სირს, რაც ათას ხუთას ოცდათექვსმეტი ქერის მარცვლის ტოლია.

ხუთი სირი შეადგენს შვიდი ათას ექვსას ოთხმოც მარცვალს და ეკვივალენტურია, როგორც უკვე მოგახსენეთ, საფრანგეთის ერთი გირვანქისა.

მას შემდეგ, რაც მკითხველს სპარსეთში ხმარებული წონის ერთეულებზე ეს ცნობები მივაწოდებ, უნდა ვაღიარო, რომ მე ისევ და ისევ ეჭვი მეპარება ამ გამოანგარიშების სიზუსტეში, რადგან თუკი ვერწმუნებით ასტრახანელ სომეხ ვაჭრებს, რომლებიც სამ შაჰის ბათმან (batmanstchah) აბრეშუმს რუსეთის ორმოცდარნახევარ გირვანქად მიიჩნევენ, მაშინ შაჰის ბათმანი რუსეთის თორმეტი გირვანქისა და ერთი მესამედის ტოლი უნდა იყოს, ნაცვლად თექვსმეტი გირვანქისა.

სიგრძისა და ფართობის საზომები

სიგრძის ან ფართობის საზომი ერთეულები კიდევ უფრო ცვალებადია და არაზუსტი, ვიდრე სხვა საზომები.

ერთ-ერთი უახლოესი დროის მოგზაურის თანახმად გაზი (gues) ანუ შაჰის არშინი (archine royale)⁴⁷, რომელიც ყველაზე მეტად იხმარება სპარსეთში, ტოლია ერთი მეტრისა (mètre) და ოცდახუთი სანტიმეტრისა, ანუ დაახლოებით ოცდათვრამეტი გოჯისა, მაგრამ ყველა სპარსელი ვაჭარი, რომლებთანაც კონსტანტინოპოლის ნეგოციანტებს აქვთ ურთიერთობა, შეთანხმებულია, რომ სპარსეთის შაჰის არშინი (ზერაიშაჰი - zeraychahi) იანგარიშონ მხოლოდ და მხოლოდ ოცდაჩვიდმეტ გოჯად: ეს კი ზუსტად შეესაბამება ქართულ არშინს, რაც თავის მხრივ, სპარსული არშინია. გარდა საერთო შაჰის არშინისა, რომელიც სპარსეთში იხმარება, არსებობს, აგრეთვე, განსაკუთრებული არშინი, რომელიც გამოიყენება ისფაჰანში, იეზდში, შირაზში, ლარში (Lar), ბენდერ-ბუშირსა და ხოიში.

მინის საზომად ხმარებულ ერთეულს ჯერებს (djirib)⁴⁸ ანუ თანაბს⁴⁹ (tenef) უწოდებენ; იგი შეადგენს თექვსმეტ შაჰის არშინს. საჭიროდ არ მიმაჩნია ვისაუბრო ტევადობის საწყაოებზე, რადგან სპარსეთში საყოველთაოდ მიღებულია სითხის ისეთივე წონის ერთეულებით ვაჭრობა, როგორც ყველანაირი სახის მარცვლეულისა.

იმერეთსა და საქართველოში ხმარებული თურქული საზომები

მთელ ძველ კოლხეთში, რომელიც დიდი ხნის მანძილზე თურქების ბატონობის ქვეშ იყო, ხმარებაშია შემდეგი წონის ერთეულები: ცენტნერი (quintal) ანუ კანტარი (cantaro)⁵⁰, რაც ორმოცდათხუთის ტოლია. როცა საქმე საბაყლო საქონელს ან სანელებლებს ეხება, ცენტნერი კონსტანტინოპოლში იყოფა ასად; მაგრამ კოლხეთში ქვედანაყოფებად შემოღებულია მხოლოდ ოყის ცნობა და ეს ოყა ოთხას ღირვამად (dragme)⁵¹ იყოფა: ოყა ტოლია სამი მთელი და ერთი

მეათედი გირვანქისა, მარსელის ზომის მიხედვით. ამგვარად, ჩვეულებრივად, ოცდაცამეტ ოყას მიიჩნევენ რუსეთის ან მარსელის ასი გირვანქის ტოლად, ანუ ოთხმოცდასამ გირვანქად და ერთ მეოთხედად.

ვარდის ესენციებისათვის, ძვირფასი ქვებისათვის, მარგალიტებისა და ოქროსათვის იყენებენ სამედიცინო საწონს, რომელიც შეიცავს ერთნახევარ ღირვამს.

რაც შეეხება მარილს, ხორბალს, სიმინდს თუ სხვა მარცვლეულს, მათ ქილით (kilo)⁵² – ტევადობის საწყაოთი ყიდიან. ხუთი მთელი და შვიდი მერვედი ქილა ეკვივალენტურია ოდესის ჩეტვერტი (schetwert) ხორბლისა.

ქილა მარილი იწონის ოცდარვიდან ოცდათორმეტ ოყამდე, ოთხმოცდაოთხიდან ოთხმოცდათექვსმეტ გირვანქას, ხოლო ერთი ქილა სიმინდი, დაახლოებით ოცდამეცამეტ ოყას ანუ სამოცდაექვს გირვანქას იწონის.

სიგრძის საზომად მთელ ძველ კოლხეთში, ისევე როგორც კონსტანტინოპოლში, იყენებენ პიკს (pic)⁵³, რაც ოცდახუთი გოჯის ტოლია და ამდენად, ძალზე მცირედ განსხვავდება რუსული არშინისაგან, რომელიც ოცდაექვსნახევარი გოჯის ტოლია.

ფული

თბილისში ბრუნვაშია რუსეთში მოჭრილი და სპარსეთში ხმარებული ფული. რამდენიმე ხანია, რაც აქ თურქულ მონეტებსაც ხშირად ვხვდებით და რადგან ისინი მთელ იმერეთშია ბრუნვაში, მე თანმიმდევრობით დავასახელებ ერთსაც და მეორესაც.

რუსეთში ანგარიშსწორება ორნაირად სწარმოებს: ბანკის ასიგნაციებითა და ოქროს, ვერცხლისა და სპილენძის მონეტებით.

ბანკის ასიგნაციები თბილისში არ არის ბრუნვაში, როგორც ეს მთელ რუსეთშია. თბილისში ყველაფერი ვერცხლის მანეთებში იყიდება, მაგრამ ბანკის ეს ასიგნაციები აუცილებელია რუსეთში საფონდო ფასეულობის გადასატანად, განსაკუთრებით როცა სომხები საქონელს მაკარიევის, დღევანდელი ნიჟნი-ნოვგოროდის ბაზრობაზე ყიდულობენ.

ბანკის ასიგნაციები საქართველოში ერთდროულად ფულსაც წარმოადგენს და თამასუქსაც. მე ზემოთ განვმარტე, რა ხელსაყრელ შესაძლებლობებს უქმნის ნეგოციანტებს ფოსტის საშუალებით ფულის გადარიცხვა ან მიღება ერთი პროცენტი გადასახადით და როგორ აადვილებს ეს დიდ სავაჭრო და საბანკო ოპერაციებს.

რუსული ფულია 20 მანეთიანი ოქროს ფული ასიგნაციით (20ფრ.). მასზე, საერთოდ, ნაკლები მოთხოვნილებაა და მეტ-ნაკლებად წამგებიანიც კი არის ვერცხლის მანეთზე გაცვლისას. სავაჭრო ანგარიშსწორების დროს მას არ იყენებენ, თანაც საქართველოში იგი საერთოდ არ გვხვდება.

ყველაზე მეტად ბრუნვაშია ვერცხლის მანეთიანები. ბაზრებში ყველგან ანგარიში სწარმოებს ვერცხლის მანეთიანებით და ჩვეულებრივ, შეთანხმების თანახმად, იგი უტოლდება 3 მანეთს და 80 კაპიკს ასიგნაციით (3 ფრანკი 80 სანტიმი)⁵⁴ მოსკოვსა და ოდესაში მისი კურსი ცვალებადია - 3 მანეთი და 60 კაპიკიდან 3 მანეთსა და 80 კაპიკამდე⁵⁵.

იშვიათია ნახევარი მანეთი და 80 და 40 კაპიკიანი რუსული მონეტები. როცა მათ ანაგარიშსწორებისას იყენებენ, პირველს აბაზს (abaze)⁵⁶ უწოდებენ, მეორეს კი - ნახევარ აბაზს.

მთელ შიდა რუსეთთან შედარებით თბილისში სპილენძის მონეტებს გაცილებით მეტი ღირებულება აქვს, რადგან სპილენძის 60 კაპიკი იანგარიშება როგორც 80 კაპიკიანი მონეტის ტოლფასი და შესაბამისად, 300 კაპიკი სპილენძის მონეტა ტოლია 1 მანეთი ვერცხლიდან 3 მანეთისა და 80 კაპიკამდე. ვფიქრობ, საჭიროა ამ უცნაურობის მიზეზის ახსნა. დიდი ნაწილი 5 კაპიკიანი სპილენძის მონეტებისა, რომელთაც აგრეთვე „პეტაკს“ (pataque)⁵⁷ უწოდებენ, იმდენად მძიმე წონისაა, რომ ფულის ამ ერთეულის სამოცდაოთხი ცალი ერთ ფუტს ანუ ორმოც რუსულ გირვანქას იწონის; რადგან ერთი ფუტი ბრუტო სპილენძი არა ღირს 30-32 მანეთზე ნაკლები ასიგნაციით, აქედან გამომდინარე, მათი გადადნობა კაპიტალის მოგებას გამოიწვევდა, ხოლო ამ ოპერაციის განხორციელებას მუდმივად გაძლიერებული მეთვალყურეობაც კი ვერ შეაჩერებდა. ამიტომ მთავრობა ცდილობს ბრუნვიდან ამოიღოს ეს მონეტები და შეცვალოს ისინი ძალზე მსუბუქი წონის მონეტებით, რათა მათი გადადნობით ვერავითარი მოგება ვერ მიიღონ.

სპარსული ფული

რუსეთთან შეერთებამდე საქართველოში მხოლოდ სპარსული მონეტები იყო ბრუნვაში.

ოქროს მონეტებია თუმნიანები (toman)⁵⁸, ნახევართუმნიანები და მეოთხედი თუმნიანები. ბ-ნ ამედე ჟობერის მიხედვით, სუფთა ოქროს თუმნიანი იწონის ოცდარვა ნოზუდს ან ერთ მისხალსა და ერთ მეექვსედს და მისი ღირებულება 20 ფრანკს შეადგენდა იმ დროს, როცა გენერალ გარდანის ელჩი თეირანში იმყოფებოდა. ეს

განსწავლული და საინტერესო მოგზაური ან შეცდომას უშვებს ამ ფულის რეალური ღირებულების გაანგარიშებაში, ან კიდევ მას შემდეგ მისი წონა შემცირდა; ყოველ შემთხვევაში, ერთი რამ ნათელია: თუმნის ღირებულება, რომელიც დიდი რაოდენობით შემოაქვთ სპარსელებს თბილისში, შეადგენს 4 მანეთს ვერცხლით (16 ფრ.) და 3 თუმანი, რომელიც 48 ფრანკია, ზუსტად უტოლდება ჰოლანდიურ 4 დუკატს⁵⁹.

მთელ საქართველოში ყოველთვის, როცა სომეხი ვაჭრები ანგარიშს თუმნობით აწარმოებენ, ერთ ნომინალურ თუმანს 40 ფრანკად ანგარიშობენ, რაც მოჩვენებითი ფულია და წარმოადგენს ოქროს 2 1/2 თუმანს.

თუმანი იყოფა 8 რეალად (réale)⁶⁰. თითო რეალი უდრის 2 ფრანკს. თბილისში რეალი იშვიათია და აქ მე ისინი იმის გამო ვახსენე, რომ შესაძლებელია სავაჭრო გარიგება სპარსეთში მოხდეს და იმის გამოც, რომ მეჩვენებინა თუ როგორ იყოფა თუმანი. ეს რეალები სუფთა ვერცხლისაა.

თუკი ოქროს თუმნიანები და რეალები თბილისში ბრუნვაში მყოფი მონეტები არ არის, იგივე არ ითქმის აბაზებზე. ეს მონეტა, რომელიც დიდი ხნის წინ, აბას დიდის დროს იქნა მოჭრილი სპარსეთში და სახელიც მისი შეინარჩუნა, წმიდა ვერცხლისაა და ვაჭრობაში 80 კაპიკიანი მონეტის ტოლადაა მიჩნეული. თითქმის ყველა სახის ანგარიშსწორება ამ მონეტით სწარმოებს.

რამდენიმე წლის წინ, რუსეთის მთავრობამ, საქართველოს მეფეების მიზაძვით, თბილისის ზარაფხანებში დიდი რაოდენობით მოაჭრევინა აბაზიანები და მათი დუბლიკატები. სპარსეთში მოჭრილ აბაზიანებზე გამოხატული ლეგენდის ან ზედწერილის მაგივრად, თბილისში მოჭრილ აბაზიანებზე ერთ მხარეს აღბეჭდილია ქართული ასოებით თბილისის სახელი, მეორეზე კი - ქართული მონეტის სახელწოდება და წელი.

ეს თბილისური აბაზიანები სუფთა ვერცხლისა არ არის, როგორც სპარსეთში მოჭრილი აბაზიანები. რა მიზნს ემსახურებდა ისინი, არ ვიცი. ყოველ შემთხვევაში, ანგარიშსწორების დროს ამ ორ მონეტას შორის არავითარი განსხვავება არ არის.

ამ ორი ტიპის აბაზიანებისაგან დამოუკიდებლად, განჯის უწინდელმა ხანებმა, უფრო კი შირვანის ხანებმა, მოაჭრევინეს მეტ-ნაკლები მინარევიანი აბაზიანები, რომლებიც თავიანთი ღირებულებით დიდად განსხვავდებიან სპარსეთსა და საქართველოში მოჭრილი აბაზიანებისაგან.

სპარსული და თურქული მონეტების გარდა, თბილისში ყველაზე მეტად ბრუნვაშია ჰოლანდიური დუკატები. როდესაც ეს მონე-

ტები ახალი მოჭრილია ან აბსოლუტურად აქვთ წონა შენარჩუნებული, თბილისში მათში იძლევიან 3-3 და მეოთხედ მანეთს ვერცხლით. ასეთივე ფასში იყიდებოდა ეს დუკატები 1820 წელს, როცა პარიზული კურსით ფულის კურსი 115 იყო. ვენეციურ ცეხინებზე (sequin)⁶¹ ნაკლები მოთხოვნილებაა, რადგან ისინი დაცვას საჭიროებენ.

თურქული მონეტები

თურქულ მონეტებს თბილისში სომხებთან ისეთივე გასავალი აქვთ, როგორც დუკატებსა და ასიგნაციებს. იმერეთსა და სამეგრელოში ისინი გამოიყენებიან ყველანაირი სავაჭრო ანგარიშსწორების დროს, მაგრამ სახელმწიფო სალაროებში მათ არ იღებენ.

ოცდაათი წლის მანძილზე თურქული მონეტები იმდენად შეიცვალა, მათ ისე ხშირად ამზადებდნენ და აყალბებდნენ უცხოეთის ქვეყნებში და იმდენი ცვლილება განიცადეს თავიანთ ღირებულებაში, რომ ისინი სრულ უნესრიგობასა და ქაოსს ქმნიან. და რადგან ოტომანთა იმპერიაში ფულის კურსისა და ფინანსების დისკრედიტაციას მისი მონეტების კურსის დაცემა მოჰყვა, შეიძლება ითქვას, რომ მრავალ მიზეზთა შორის მხოლოდ ეს ერთი მიზეზიც საკმარისია იმისათვის, რომ ამ ხელისუფლების სიძლიერე შეილახოს იმ მომენტში, როცა კურსის დაცვას უზარმაზარი ხარჯები და დიდი ფული სჭირდება.

იმერეთსა და სამეგრელოში ყოველგვარი ანგარიშსწორება ფარებით (paras)⁶² სწარმოებს. ორმოცი ფარა ერთ თურქულ პიასტრს (piastre)⁶³ შეადგენს.

ოცდაათი წლის წინ ამ პიასტრის ღირებულება 2 ფრანკსა და 50 სანტიმს უდრიდა, ახლა კი მისი ღირებულებაა მხოლოდ 40 კაპიკი ანუ სანტიმი და შეიძლება უფრო ნაკლებიც, რადგან უკანასკნელ ხანს კონსტანტინოპოლში მომხდარ ამბებს არ შეუძლიათ გააუმჯობესონ ფულის კურსი და მისი ღირებულება.

დიდი ხნის მანძილზე იმერეთსა და სამეგრელოში თურქული პიასტრი აბაზის ეკვივალენტურია. ამგვარად, ქართველი ვაჭრები, რომლებიც ქუთაისში ჩადიოდნენ 2 აბაზიან ვერცხლის მანეთს აქ 200 ფარაზე, ხოლო აბაზს 40 ფარაზე ცვლიდნენ.

ორი წლის წინ, კონსტანტინოპოლში პიასტრის დაცემა გამოიწვია ფარას ღირებულებაში მცირედენი დანაწილება – ერთ აბაზში იძლეოდნენ 42 ფარას, ნაცვლად 40-ისა. ამ ტაქსას მიხედვით ვიცავთ თავისი ფარა უშუალოდ კონსტანტინოპოლიდან შემოჰქონდა, ოცდახუთ პროცენტზე მეტ მოგებას იღებდა. ამიტომ სომეხ ვაჭრებს კონსტანტინოპოლში დუკატები ჩაჰქონდათ, რომლებშიც ქუ-

თაისში 3 მანეთს ვერცხლით და რამდენიმე კაპიკს იხდიდნენ, ხოლო კონსტანტინოპოლიდან მოჰქონდათ ვალუტა ფარებში, რითაც ქვეყანა აავსეს. ამის შედეგად, 1822 წელს, რამდენიმე დღეში აბაზი 50 ფარაზე ავიდა, დღეს კი მისი ტაქსა გაცილებით უფრო მაღალი უნდა იყოს.

თურქული ოქროს მონეტები, რომლებიც დიდი რაოდენობით გვხვდება თბილისში, არის მაჰმუდები (makmoudies)⁶⁴, რომლებიც კონსტანტინოპოლში 25 პიასტრის ტოლი იყო. 1823 წელს თბილისში მათი შეძენა 4 მანეთად ვერცხლით ანუ 20 აბაზად შეიძლებოდა; ეს მონეტა დიდი ხნის მანძილზე თურქულ პიასტრს უტოლდებოდა.

თბილისში გვხვდება ნახევარ-მაჰმუდი, რომელშიც 2 მანეთს ვერცხლით იხდიან.

აქ ყიდულობენ, აგრეთვე, რუბიებს (roubiers)⁶⁵, თურქულ ოქროს მცირე მონეტას, რომლის ღირებულებაა დაახლოებით 3 თურქული პიასტრი და რომელსაც ყიდულობენ 2 აბაზნახევრად და ზოგჯერ უფრო ნაკლებადაც.

ესპანეთის პიასტრები და გერმანული ტალერები (thalers)⁶⁶, ისევე როგორც საფრანგეთის მონეტები, ჯერ კიდევ არ არის გავრცელებული თბილისში და რადგანაც, როცა რაიმე საეჭვოა სომეხი ვაჭრები ყოველთვის ფრთხილობენ რომ არ მოტყუვდნენ, ამიტომ, ვიდრე ევროპელ ნეგოციანტებს ამ მხარეში სავაჭრო კანტორები არ ექნებათ, საჭიროა გონივრული მოქმედება და ყველანაირი გადარიცხვის წარმოება მხოლოდ ბანკის ასიგნაციებითა და დუკატებით.

დამონმებული წყაროები, ლიტერატურა და კომენტარები:

1. ჟაკ ფრანსუა გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ. I, ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1987.
2. იხ. კრებ. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, X, თბ., 2004, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, XI, თბ., 2006.
3. გ. ჯაფარიძე, ნარკვევი ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან, თბ., 1973.
4. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 1962.
5. ფუთი-წონის ერთეული, იხმარებოდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე და 16, 38 კგ-ის ტოლფასი იყო.

6. გირვანქა ანუ ფუნტი – საქართველოში გირვანქა XVIII ს. დასაწყისიდან გამოიყენებოდა. ტერმინი რუსული „გრивенкаდან“ მომდინარეობს. თავდაპირველად „გრивенკა“ სავაჭრო ურთიერთობების შედეგად გავრცელდა სპარსეთში, სადაც მიიღო „გირვანქის“ ფორმა და ამ სახით დამკვიდრდა საქართველოში და ზოგადად მთელ კავკასიაში. სიდიდით იგი რუსულ ფუნტს შეესაბამება და 409,512 გრ-ს შეადგენს. იხმარებოდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე (იხ. გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 71).
7. ლოტი – (გერმ.) წონის ერთეული მეტრული სისტემის შემოღებამდე, უდრიდა 12,8 გრ-ს, ანუ 3 რუსულ ზოლოტნიკს (Советский энциклопедический словарь, М., 1990, с. 736).
8. ზოლოტნიკი – რუსული წონის ერთეული მეტრული სისტემის შემოღებამდე; 4,266 გრ. (Советский энциклопедический словарь, გვ. 471).
9. გრანი – (ლათ. – granum მარცვალი), წონის ერთეული, გამოიყენებოდა რუსეთში სააფთიაქო პრაქტიკაში და უდრიდა 62,2 მგ. (Советский энциклопедический словарь, გვ. 337).
10. სკრუპული – (ლათ. – па́тарა კენჭი), ძველებური სააფთიაქო წონის ერთეული, რუსულ სისტემაში უდრიდა 1,24 გრ-ს, ხოლო ინგლისურში – 1,29 გრ. (Советский энциклопедический словарь, გვ. 1233).
11. ბერკოვეცი – (берковск), წონის ერთეული, დაახლ. 10 ფუთის ტოლი, იხმარებოდა რუსეთში მეტრული სისტემის შემოღებამდე. პირველად იხსენიება XII ს. ვსევოლოდ მსტისლავის ძის სიგელში ნოვგოროდელი ვაჭრებისადმი (Энциклопедический словарь, изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона, СПб, 1891, т. 6, გვ. 540).
12. ჩეტვერტი – (четверть), მარცვლეულის მოცულობის აღმნიშვნელი ძველი რუსული საზომი ერთეული, რომელიც დაახლ. 9 ფუთს უტოლდებოდა (გამბა, მოგზაურობა..., ტ. I, გვ. 313, შენ. 17. არსებობს რაოდენობრივად განსხვავებული მაჩვენებელიც, რომლის თანახმადაც ჩეტვერტის მოცულობითი სიდიდე 209, 1 ლ. ტოლია, იხ. Советский энциклопедический..., გვ. 1509).
13. ლიტრა – ტერმინი ბერძნულია და იხმარებოდა ზოგადად ჭურჭლის აღსანიშნავად. როგორც წონის ერთეული, პირველად გვხვდება რომაულ მეტროლოგიაში, ხოლო შემდგომ გავრცელდა მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ქართულ წყაროებში „ლიტრა“ საზომად პირველად IX ს. ჩანს (ადიშის ოთხთავში), თუმცა მკვლევარ გ. ჯაფარიძის აზრით, მისი გამოყენება გაცილებით უფრო ადრეც არის სავარაუდო. საგულისხმოა ისიც, რომ ლიტრის სიდიდე საქართველოში საუკუნეთა მანძილზე ცვალებადი იყო, კერძოდ – აღნიშნებოდა მიდრეკილება ზრდისაკენ. მაგ., თავდაპირველად ბიზანტიური ლიტრა 327,45 გრ-ის ტოლი იყო, IX ს-დან XVIII ს. მეორე ნახევრამდე კი მისმა მაჩვენებელმა

- საქართველოში 3 კგ-ს გადააჭარბა. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში (XIX ს. პირველი ნახევარი) საქართველოში ლიტრის სხვადასხვა მონაცემებია დაფიქსირებული: თბილისის მაზრაში ის 9 ფუნტით ანუ 3,7 კგ-ით იანგარიშებოდა, ასევე იყო მიღებული იმერეთშიც; ხოლო კახეთში (თელავისა და სიღნაღის მაზრებში) მისი წონა 3,2-3,4 კგ-ს შორის მერყეობდა. ჩვენ საკვებით ვეთანხმებით გ. ჯაფარიძის დასაბუთებულ დასკვნას იმის თაობაზე, რომ აღნიშნულ პერიოდში ლიტრის წონა საქართველოში ძირითადად 3,7 კგ-ით შეიძლება განისაზღვროს (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 48-60; აგრეთვე იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული საფას-საზომთამცოდნეობა ანუ ნუმისმატიკა-მეტროლოგია, წიგნში: ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, თბ., 1925, გვ. 99-108; გიულდენშტედტის მოგზაურობა..., დასახ. გამოც., გვ. 237).
14. ბათმანი – საქართველოში გავრცელდა XVIII ს-დან და გამოიყენებოდა აბრეშუმის, მარცვლეულის და სხ. ასაწონად. ამ პერიოდში ირანული ბათმანი დაახლ. 3 კგ-ს უტოლდებოდა. (გიულდენშტედტის ცნობით კი აღმ. საქართველოს ბათმანის წონა 1 ლიტრისას ემთხვეოდა, ანუ 3,7 კგ-ის ტოლი იყო), ოსმალური კი – დაახლ. 7,3 კგ-ს; ბათმანის სახელით თავრიზული „მანი“ აღინიშნებოდა, რომელიც წონით ქართულ ლიტრას უახლოვდება. XIX ს. საქართველოში ბათმანის წონა ცვალებადი იყო. საგულისხმოა, რომ ამ ცვალებადობის გამო, მკვლევარი გ. ჯაფარიძე თავს იკავებს ბათმანის ზუსტი წონითი მაჩვენებლის დასახელებისაგან დასავლეთ საქართველოში (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 68-71; გამბა, ტ. I, გვ. 350, შენ. 47; გიულდენშტედტის მოგზაურობა, ტ. I, გვ. 237).
15. ოყა – ოსმალური წონის ერთეული (1,28 კგ.), საქართველოში XVI ს-დან ვრცელდება. მისი მოქმედების ძირითადი არეალი იყო დასავლეთი და სამხრეთი საქართველო. XIX ს. მასალებით 1 ოყა 3 რუსულ ფუნტს ანუ 1,228 კგ-ს უტოლდებოდა. XIX ს. პირველ ნახევარში დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში (რაჭის, ოზურგეთის, ახალციხის, ქუთაისის მაზრები) ოყა მარცვლეულის საწყაოდაც გამოიყენებოდა და 1,36 კგ-ს მარცვლეულს იტევდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 73-74).
16. კოდი – მარცვლეულის საწყაო, გავრცელებული იყო საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში. პირველად მოიხსენიება XV ს. დასაწყისის ქართულ წყაროებში. XVII-XVIII სს-ში კოდი ტრადიციულად 8-10 ლიტრიანი იყო (ლიტრა=3,7 კგ.), მომდევნო ხანაში, ლიტრის ზრდის კვალდაკვალ, კოდის წონითი ოდენობაც იცვლებოდა და შესაბამისად, XIX ს. პირველ ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოში 10 ლიტრიანი კოდი 37კგ-ს იწონიდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 96-100).
17. კასრი – მარცვლეულისა და ღვინის საწყაო; გავრცელდა XVI საუკუნიდან. XVIII ს-ში აღმოსავლეთ საქართველოში მარცვლეულის საზომი კასრი 16,5-17 კგ-ს ტევადობისა იყო. დასავლეთ საქართველოში კი იგი

- შმაფერსად ღვინის საწყაოდ გამოიყენებოდა და დაახლ. 48 ლიტრას შეადგენდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 94-95).
18. ანკერი - (ჰოლანდ. - anker პატარა კასრი) - ღვინის ძველებური საწყაო ზოგიერთ ქვეყანაში, უდრიდა 36 ვედროს (იხ. ქვემოთ), დაახლ. 33-40 ლიტრამდე (ქსე, I, გვ. 467).
 19. პინტა - (pint-ინგლ.) - ინგლისური მოცულობის საზომი ერთეული, სითხეებისა და ფხვიერ ნივთიერებათა საწყაო. დიდ ბრიტანეთში 1 პინტა = $\frac{1}{8}$ გალონს ანუ 0,56 დმ³. ფრანგული პინტა 0,93 ლიტრის ტოლია (Советский энциклопедический..., გვ. 1015).
 20. ოქსოფტი - სითხის საწყაო, გამოიყენებოდა ინგლისში, საფრანგეთსა და რუსეთში.
 21. ვედრო - რუსული სითხის საზომი ერთეული მეტრული სისტემის შემოღებამდე, დაახლ. 12 ლიტრის ტევადობით (Советский энциклопедический..., გვ. 201).
 22. ჩაფი - ტერმინი სომხურია და აღნიშნავს „ზომას“. საბუთებში პირველად მოიხსენიება XIV ს-ში დასავლეთ საქართველოში, ხოლო XVI-XVIII სს-ში ფართოდ გავრცელდა მთელ საქართველოში. გამოიყენებოდა სითხის საწყაოდ. მისი ტევადობა ცვალებადი იყო და სავარაუდოდ, XIX ს. პირველ მეოთხედში იგი 7,5-9 ლიტრას შეადგენდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 124-125).
 23. თუნგი - (სპარს. თიხის მალაყელიანი ქურჭელი). მზადდებოდა როგორც თიხისაგან, ისე სპილენძისაგან. გამოიყენებოდა სითხის საწყაოდ. ქართულ წყაროებში პირველად XVI ს-ში იხსენიება. მისი ტევადობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში განსხვავებული იყო. XIX ს. პირველ ნახევარში თბილისში, შორაპნისა და ახალციხის მაზრებში თუნგი იტევდა 3,7 ლიტრას, კახეთში კი - 3,4 ლიტრას (გიულდენშტედტის მოგზაურობა, ტ. I, გვ. 137; გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 90-92).
 24. ბორდოს ბოთლი გამოიყენებოდა ბორდოს ღვინის საწყაოდ და მას ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. კასრი, რომელიც დაახლ. 225 ლიტრიანია და 2. განსაკუთრებული ფორმის ბოთლი, რომელიც დაახლ. 0,75 ლიტრს იტევს (Petit Robert, I, გვ. 200).
 25. არშინი - სიგრძის საზომი ერთეული, რომელიც მეტრული სისტემის შემოღებამდე გამოიყენებოდა სხვადასხვა ქვეყანაში, მათ შორის - რუსეთში. შესაბამისად, მისი ზომაც სხვადასხვაგვარი იყო (65,2 სმ-დან 112 სმ-მდე). რუსეთში არშინი XV-XVI სს-დან შემოიღეს. მისი თავდაპირველი ზომა 72 სმ., ხოლო XIX ს. დამდეგიდან - 71,12 სმ. იყო (იხ. ქსე, I, გვ. 614 Советский энциклопедический..., გვ. 80). განსხვავებული მოსაზრება აქვს გ. ჯაფარიძეს, რომელიც XIX ს. მასალებზე დაყრდნობით ასაბუთებს, რომ ადლი, გაზანდარის გაზი და ხანის (ყაენის) არშინი ტოლ-

- ფასი საზომები იყო და საშუალოდ 101,15 სმ-ს მოიცავდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 129-132).
26. გოჯი - მანძილი ცერის ბოლო სახსრიდან ფრჩხილის წვერამდე, იხმარებოდა სიგრძის საზომად, უდრის დაახლ. 4 სმ. (გამბა, ტ. I, გვ. 311, შენ. 86; გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 137).
 27. ხაზი - (ნირი), ძველებური ფრანგული სიგრძის საზომი ერთეული, დაახლ. 2,25 მმ. (გამბა, ტ. I, გვ. 311, შენ. 87).
 28. წყრთა - (ფრანგ. - aune-იდაყვი) - ძველებური სიგრძის საზომი ერთეული. საქართველოში იხმარებოდა XVI ს-დან და მოიცავდა მანძილს იდაყვიდან შუა თითის წვერამდე. წყაროების მიხედვით იგი დაახლ. 50,6-52 სმ-ის ტოლი იყო (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 134). ფრანგული წყრთა თავდაპირველად 1,18 მ-ს, შემდეგ კი - 1,20 მ-ის ტოლი იყო. ხმარებიდან ამოღებულ იქნა 1840 წ. (Le Petit Robert, I, გვ. 131).
 29. საჟენი - მანძილის საზომი ერთეული რუსეთში მეტრული სისტემის შემოღებამდე. ისტორიულ წყაროებში პირველად XI ს. დასაწყისში იხსენიება. XI-XVII სს-ში მისი ზომა 152-დან 176 სმ-მდე მერყეობდა, ეს იყო ე.წ. „სწორი საჟენი“ (маховая сажень) - ერთი ხელის თითების ბოლოებიდან მეორის ბოლომდე. არსებობდა აგრეთვე ე.წ. ირიბი საჟენი (косая сажень) - ტერფის ძირიდან დიაგონალურად გაშლილი ხელის თითების ბოლოებამდე. 1835 წ. ბრძანებულებით საჟენის ზომა განისაზღვრა 7 ინგლისური ფუტით, ანუ 213,36 სმ-ით (Советский энциклопедический..., გვ. 1170; ქსე, IX, გვ. 97).
 30. ფუტი - (ინგ. foot-ტერფი), სიგრძის საზომი ერთეული ინგლისურ სისტემაში, 0, 3048 მ. ტოლი. რუსული სისტემის მიხედვით 1 ფუტი $\frac{1}{7}$ საჟენს ანუ - აგრეთვე 0, 3048 მ-ს უტოლდებოდა (Советский энциклопедический..., გვ. 1454).
 31. ვერშოკი - ძველებური სიგრძის საზომი რუსეთში მეტრული სისტემის შემოღებამდე, დაახლ. 4,4 სმ. (ან 44,45 მმ.); არშინში 16 ვერშოკი იყო. საქართველოში ვერშოკი გავრცელდა XIX ს-დან (ქსე, IV, გვ. 378).
 32. ვერსი - (რუს. верста), სიგრძის საზომი ერთეული ძველ რუსეთში. ლიტერატურულ ძეგლებში დასტურდება IX ს-დან. მისი ზომა ხშირად იცვლებოდა საჟენის ცვლის კვალდაკვალ. XVIII ს. ბოლოდან მეტრული სისტემის შემოღებამდე 1 ვერსი 500 საჟენს ან 1,0668 კმ. უტოლდებოდა. საქართველოში ვერსი XIX ს-დან გავრცელდა (გამბა, I, გვ. 311, შენ. 84; ქსე, IV, გვ. 376).
 33. ტუაზი - ძველებური ფრანგული სიგრძის საზომი ერთეული, 1,949 მ-ის ტოლფასი (Словарь иностранных слов, М., 1955, გვ. 707).
 34. ლიე - ძველებური ფრანგული სიგრძის საზომი ერთეული დაახლ. 4 ან 4,5 კმ-ის ტოლი (საზღვაო ლიე - 5,5 კმ. იხ. Dictionnaire encyclopédique

- Larousse, Paris, 1979, გვ. 819. უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ., 1989, გვ. 278).
35. დესეტინა – (десятина, ლათ. decima – მეთათედი), მიწის საზომი ერთეული ძველ რუსეთში, ცნობილია XV ს. ბოლოდან. თავდაპირველად იგი წარმოადგენდა კვადრატს, რომლის გვერდებიც $\frac{1}{10}$ ვერსს შეადგენდა (2,500 კვ. საჟენი). 1753 წ. სამიჯნო ინსტრუქციის თანახმად სახაზინო დესეტინა 2400 კვ. საჟენით (ანუ 1,0925 ჰა) განისაზღვრა. სამეურნეო ანუ ირიბი დესეტინა 3200 კვ. საჟენი იყო. 1917 წ. რევოლუციის შემდეგ, მეტრულ სისტემაზე გადასვლასთან დაკავშირებით მისი გამოყენება შეიზღუდა, 1927 წ.-დან კი მთლიანად გაუქმდა (ქსე, III, გვ. 480).
 36. არპანი – ადგილისდა მიხედვით განსხვავებული ძველებური მიწის საზომი ერთეული, უდრიდა დაახლ. 58,47 მ. (191,8 ფუტს).
 37. პერში – ძველებური სიგრძის საზომი ერთეული საფრანგეთში, დაახლ. არპანის მესამედის ტოლი (Le Petit Robert, I, გვ. 1399).
 38. სიგრძის ან მანძილის საზომებად საქართველოში გამოიყენებოდა სახნავი სამეურნეო იარაღები და აგრეთვე ე.წ. „დღის მიწა“ ან „დღიური“. ამ უკანასკნელში იგულისხმებოდა მიწის ის ფართობი, რომელსაც ერთი გუთანი მოხნავდა ერთი დღის მანძილზე. ამასთანავე, „დღიური“ დამოკიდებული იყო ნიადაგის ხარისხზე, სამუშაო დღის სანგრძლივობაზე და გამწვევი საქონლის ძალაზე. XIX ს. მასალების მიხედვით დღიური 3900 კვ. მ.-დან 0,5 ჰა-ს შორის მერყეობდა. თუმცა გ. ჯაფარიძის აზრით, უფრო მისაღები მაინც 0,5 ჰა- ჩანს. ორი „დღიური“ ჩვეულებრივ, ერთ რუსულ დესეტინას (ანუ 1 ჰა-ს) შეესაბამებოდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 157-158).
 39. იმ დროისათვის დამკვიდრებული ტერმინოლოგიის გათვალისწინებით, ამ შემთხვევაში იგულისხმება ალმ. საქართველო (ქართლ-კახეთი).
 40. მანერკა – მათარა, პატარა სამგზავრო წყლის ჭურჭელი, რომელსაც ჩვეულებრივ, იკიდებენ ქამარზე. ძველად კეთდებოდა ტყავისაგან, შემდეგ კი – ლითონისა ან მინისაგან და შესაბამისად, ათავსებენ ტყავის ქსოვილის ბუდეში (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, V, თბ., 1958, გვ. 19).
 41. სირი – ირანული საზომი ერთეული, დაახლ. 75 გრ. (Персидско-русский словарь, II, М., 1983, გვ. 56).
 42. ყობერი – პიერ ამედე ემელიან (1779-1847 წწ.), ფრანგი ორიენტალისტი, სილვესტერ დე სასის მოწაფე. მონაწილეობდა 1798 წ. ეგვიპტურ ექსპედიციაში, იყო დრაგომანი (თარჯიმანი) და დიპლომატიური აგენტი თურქეთსა და ირანში; College de France-ში განაგებდა ირანული, თურქული და არაბული ენების კათედრას. გამოცემული აქვს „Voyage en Armenie et en Perse“ 1821 წ. (Энциклопедический словарь, изд. Ф.А. Брокгауза и И. А. Эфрона, т. 23, гл. 30-31).

43. ჯოუ (ქერის მარცვალი) – წონის მცირე ერთეული, გამოიყენებოდა საიუველირო ნაწარმის ასაწონად, დაახლ. $\frac{1}{96}$ ზოლოტნიკის ტოლია. (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 43; Персидско-русский словарь, I, გვ. 446).
44. ნოხუდი (მუხუდო) – წონის მცირე ერთეული, $\frac{1}{5}$ გრ-ის ან $\frac{1}{24}$ მისხალის ტოლი (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 43; Персидско-русский словарь, II, გვ. 632).
45. მისხალი – წონის მცირე ერთეული – 4,6 გრ. საქართველოში დამკვიდრდა XVII ს.-დან და გამოიყენებოდა ძვირფასი თვლების და ა.შ. ასაწონად (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 47).
46. კარატი//კერატი//ყირათი – (ცერცვის მარცვალი) ძველი ბერძნული წონის ერთეული, რომელიც გავრცელებული იყო ახლო და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ბერძნულ-რომაული კარატი 0,189 გრ-ის ტოლი იყო, ეგვიპტური – 0,196 გრ-ის, სირიულ-არაბული კი – 0,212 გრ. და ა.შ. საქართველოში აღნიშნული ტერმინი დამკვიდრდა კერატის (XI-XII სს.) და ყირათის (XVII-XVIII სს.) სახელწოდებით. კერატი შედიოდა დრამის წონით სისტემაში და ამ უკანასკნელის $\frac{1}{12}$ ანუ 0,212 გრ-ის ტოლი იყო. ყირათი კი მისხლის $\frac{1}{24}$ ანუ 0,192 გრ-ს უდრიდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 37, 42; ქსე V, გვ. 393).
47. გაზი – სიგრძის საზომი ერთეული, დაახლ. 105 სმ. (Персидско-русский словарь, II, გვ. 395). გაზი ანუ შაჰის არშინი (გაზ-ე შაჰი - შაჰის წყრთა), იგივე – ყაენის ადლი XVII ს-ში უდრიდა 95 სმ., XIX ს. პირველ ნახევარში – 101,49 სმ., ხოლო დღეისათვის კი – 104 სმ-ს. „გაზანდარის გაზი“ ან „გაზანდარის ადლი“ ხშირად იხსენიება XVIII ს. ქართულ საბუთებში. XIX ს. პირველი ნახევრის რუსულ მასალებში კი გაზანდარის ადლი ან „ხაზანდარის არშინი“ გაიგივებულია ხანის (ყაენის) არშინთან. მკვლევარ გ. ჯაფარიძის დასაბუთებით: „ხანის არშინი“ საშუალო ზომამ 101,86 სმ, ხოლო თუ გავითვალისწინებთ, რომ... სპარსული შაჰის წყრთა იყო 101,49, არავითარი ეჭვი აღარ რჩება, რომ ხანის არშინი იგივე შაჰის წყრთა – გაზ-ე შაჰი უნდა იყოს. ამრიგად XIX ს. მასალებით ადლი, გაზანდარის გაზი (ადლი) და ხანის არშინი ტოლფასი საზომებია (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 131-133).
48. ჯერიბი//ჯარიბი – ფართობის საზომი ერთეული, დაახლ. 1 ჰა (Персидско-русский словарь, I, გვ. 435); ირანის ზოგიერთ პროვინციაში ფართობი ჯარიბი განისაზღვრებოდა მარცვლეულის იმ რაოდენობით, რომელსაც სანყაო „ჯარიბი“ დაიტევდა. ამ ხერხით მიწის ფართობის გაზომვა საქართველოშიც ხდებოდა (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 156).
49. თანაბი (თენაბი) – სიგრძის საზომი ერთეული, დაახლ. 7-8 მ-ის ტოლფასი (Персидско-русский словарь, II, გვ. 160).

50. კანტარი – მუსლიმურ ქვეყნებში გავრცელებული წონის ერთეული, საქართველოში ხმარებაში იყო ახალციხის მაზრაში და იწონიდა დაახლ. 220 კგ-ს (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 72).
51. ღირჰამი (ბერძნ. „დრახმე“-დან) – „დრამის“ ფორმით (როგორც მონეტა) ტერმინი შეთვისებულ იქნა ირანელებისა და სომხების მიერ, „ღირჰამის“ ფორმით კი – არაბების მიერ. ეს სახელი სავარაუდოდ, ერქვა სასაზღვრო ვერცხლის მონეტას. საქართველოში, როგორც ჩანს, ირანის გზით შემოვიდა და IX-X სს-დან ჩანს ჯერ როგორც მონეტის სახელწოდება, მოგვიანებით კი – როგორც წონის ერთეული. დადგენილია, რომ IX-X სს-ში დრამა, როგორც მონეტის აღმნიშვნელი ტერმინი, უკვე შეესაბამებოდა არაბულ ღირჰამს, ამდენად, გ. ჯაფარიძის აზრით, ის შესაძლებელია არაბული საწონის – ღირჰამის შესატყვისი ყოფილიყო. შესაბამისად, ეს ღირჰამი გვიან შუასაუკუნეებში 2,97 გრ. იწონიდა (იხ. გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 33-34). ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, თუკი ვიხელმძღვანელებთ გამბას გაანგარიშებით, 400 ღირჰამი 1,18 კგ-ის ტოლია, მაგრამ ოყის თეორიულ წონად 1,28 კგ-ია მიღებული.
52. ქილა – ტერმინი არაბულია. XIV ს. გავრცელდა ირანში, აქედან კი – ოსმალეთში. საქართველოში, კერძოდ – დასავლეთ საქართველოში ოსმალეთის გზით შემოვიდა XVI ს-დან. თავდაპირველად მისი ზომა 14,6 კგ. იყო, მოგვიანებით, კერძოდ XIX ს. 50-იანი წლებისათვის კი – 16 კგ. (გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 122-123). თუ მკვლევართა მიერ დადგენილ მონაცემებს დავეყრდნობით, გამბას გაანგარიშება ამ შემთხვევაში XIX ს-ის არაზუსტია: 1 ქილა სიმინდის მაგალითზე 22 ოყა გვაძლევს 26 კგ-ს, ხოლო 66 გირვანქა – დაახლ. 26,4 კგ-ს. ამრიგად, აქ გამბა ქილის წონით მაჩვენებელს საგრძნობლად ამეტებს და 16-ის ნაცვლად 26 კგ-ს უტოლებს.
53. პიკი – სიგრძის საზომი ერთეული საბერძნეთსა და თურქეთში. (Энциклопедический словарь, изд. Ф.А. Брокгауза и И. А. Эфрона, т. 46, გვ. 585). ოსმალური სისტემის მიხედვით – 25 დუიმის ტოლი (გამბა, I, გვ. 345).
54. ფრანკი – მაღალი სინჯის მქონე ფრანგული ოქროს მონეტა XIV ს-ში (3,826 გრ.). XVI-XVII სს-ში იჭრებოდა ვერცხლის ფრანკი წონით 14,1 გრ. 1795 წლიდან კი ბრუნვაში შემოდის ვერცხლის ფრანკი სუფთა წონით 4,5 გრ. (X. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер, Словарь нумизмата, М., 1982, გვ. 292).
55. მანეთი – რევოლუციამდელი რუსული „რუბლის“ (рубли) ქართული სახელწოდება. ქართულში მისი გავრცელება ემთხვევა კასპიისპირეთში რუსეთის პოლიტიკური დამკვიდრების პერიოდს XVIII ს. პირველი ნახევრიდან. საქართველოში რუსული მმართველობის შემოდგომის შემდეგ ტერმინმა „მანეთმა“ საბოლოოდ მოიკიდა ფეხი და „რუბლის“ ეკვივა-

- ლენტურ ქართულ სახელწოდებად იქცა. რუბლი, ანუ მანეთი იყო ერთიანი სახელმწიფო სისტემის ფულის ერთეული, რომელიც 1534 წ. შეიქმნა რუსეთში. 1704 წლიდან კი დაიწყო მანეთის ღირსების (28 გრ.) მქონე ვერცხლის ფულის მოჭრა, რის შედეგადაც რუსული მანეთი ევროპულ ფულად სისტემაში შევიდა (Словарь нумизмата, გვ. 246-247).
56. აბაზი – ვერცხლის მონეტა, რომელიც აბას I-მა შემოიღო ირანში, შემდგომში კი იგი სწრაფად გავრცელდა მეზობელ ქვეყნებში, მათ შორის – საქართველოშიც (ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს პროცესი XVII ს. დამდეგიდან დაიწყო. იხ. ქართული საფას-საზომთამცოდნეობა., გვ. 24-30). აბას I-ის დროინდელი მონეტის წონა იყო 7,8 გრ. თუმცა XVIII ს. ბოლოსთვის იგი 3 გრ-მდე შემცირდა. აბაზის შუბლზე წარწერილი იყო შაჰის სახელი, ტიტულატურა, მოჭრის ადგილი და დრო, ზურგზე კი – რელიგიური ფორმულა. საქართველოში აბაზს ჭრიდნენ XVIII ს. პირველი მეოთხედიდან XVIII ს. მიწურულამდე (გიულდენშტედტის მოგზაურობა, I, გვ. 233; ქსე, I, გვ. 11).
57. პეტაკი – (пятак) რუსული ხუთკაპიკიანი მონეტა.
58. თუმანი – მონღოლური ტერმინია და აღნიშნავდა 10 000, ფულადი სახით კი 10 დინარად ითვლებოდა. თუმცა ქართულში იგი განსხვავებულ ერთეულად დამკვიდრდა და 10 მინალთუნს უტოლდებოდა (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული საფას-საზომთამცოდნეობა, გვ. 23, 57; ჟ. პ. დე ტურნეფორი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო მზია მაგალობლიშვილმა, თბ., 1988, გვ. 63; გიულდენშტედტის მოგზაურობა, I, გვ. 237), მინალთუნი კი 5 აბაზს უდრიდა და 1000-ით აღინიშნებოდა. XVIII-XIX სს-ში თუმანი ირანული ოქროს მონეტის სახელწოდებად მოიხმარებოდა და 3 მანეთის (ან 3 მინალთუნის) ტოლფასი იყო (ქსე, V, გვ. 8).
59. დუკატი – ვენეციური ვერცხლის, შემდგომში – ოქროს მონეტა (3,5 გრ-მდე), რომელიც ევროპის მრავალ ქვეყანაშიც იჭრებოდა (XIV ს-დან ოქროს დუკატი საერთაშორისო ფულადი ერთეული გახდა). რუსეთში დუკატს 1701-1855 წწ-ში ჭრიდნენ, მას „ჩერვონეცი“ ეწოდებოდა და 3,6 გრ-ს იწონიდა. XV-XVIII ს-ში საქართველოში მიმოქცევაში იყო ვენეციური, ჰოლანდიური და უნგრული დუკატები, რომელთაც „ფლურს“ უწოდებდნენ (Словарь нумизмата, გვ. 85-86; რ. ქებულაძე, ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII სს., თბ., 1971).
60. რელი – (ესპ. real-სამეფო) ძველი ესპანური ვერცხლის მონეტა, მიმოქცევაში იყო XV ს-დან XIX ს. 70-იან წლებამდე.
61. ცეხინი – (იტალ. zecchino-ზარაფხანა) დუკატის იტალიური სახელწოდება (Словарь нумизмата, გვ. 87).
62. ფარა – თურქული ვერცხლის მონეტა, იჭრებოდა XVII ს-დან. მისი თავდაპირველი წონა იყო 1,10 გრ. XVIII ს. დასასრულისათვის ფარის ღირე-

ბულები დაკნინდა და წონაც 0,77 გრ-მდე დაეცა, ხოლო 1810 წლისათვის - 0,22 გრ-მდე. 1867 წლისათვის ერთი ფარა $\frac{1}{100}$ ლირის ტოლია (Словарь нумизмата, გვ. 204). ფარამ ფართო გავრცელება ჰქონდა დასავლეთ საქართველოში.

63. პიასტრი - (იტალ. piastra d'argento - ვერცხლის ფირფიტა), თურქ. ყურუში (ანუ გროში). ფულადი ერთეული თურქეთში (1687 წ-დან), ფაქტობრივად - თურქული ხურდა ფული, რომელიც $\frac{1}{100}$ ლირის ტოლია. მისი თავდაპირველი წონა 19,24 გრ. და 40 ფარას უტოლდებოდა. 1810 წლისთვის მისი წონა 4,65 გრ-მდე დაეცა (Словарь нумизмата, გვ. 211; ქსე, VIII, გვ. 54).

64. მაჰმუდი (უზალთუნი) - ვერცხლის თურქული მონეტა (თურქ. უზალთუნ - ასი ალთუნი), ქართულ წყაროებში ჩნდება XVIII ს-დან, აღნიშნავს ირანული აბაზის სისტემის მონეტას - მაჰმუდს (ანუ 2 შაურს ან 10 კაპიკს - იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული საფას-საზომთმცოდნეობა, გვ. 30, 57) და შეიცავს უკნინეს სამონეტო ერთეულს - ალთუნს. თბილისის ზარაფხანაში უზალთუნი იჭრებოდა XVII-XIX სს. (ქსე, X, გვ. 107).

65. რუპია (რუპია) - ინდოეთის, ინდონეზიის, პაკისტანის, ბირმის და სხვა ქვეყნების, მათ შორის - ირანისა და ოსმალეთის ფულის ერთეული. ოქროსა და ვერცხლის რუპიებს სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა მსყიდველობითი ღირებულება ჰქონდა.

66. ტალერი - ვერცხლის მონეტა; 1555 წ-დან ფულის ერთეულად იყენებდნენ „საღვთო რომის იმპერიაში“, აგრეთვე - პოლონეთში, შვედეთში, საფრანგეთში და ა.შ. თავდაპირველად შეიცავდა 28-29 გრ. სუფთა ვერცხლს. 1871-73 წწ. გერმანიაში გატარებული რეფორმების შედეგად ტალერი გაუთანაბრდა 3 ოქროს მარკას (Словарь нумизмата, გვ. 271; Советский энциклопедический..., გვ. 1315; ქსე, IX, გვ. 644).

Mzia Mgaloblishvili

Lela Mikiashvili

THE SISTEM OF METROLOGICAL UNITS IN THE FIRST PART OF XIX-TH CENTURY GEORGIA ACCORDING TO JAQUES FRANCOIS GAMBA'S MATERIALS

Summary

Jagues Francois Gamba's work "Jorney in Transcaucasus" is one of the best sources of the first half of the nineteenth century Georgia, and

generally, for studying the economic history of Transcaucasus. Gamba had been French consul for many years in Tbilisi and he was fully acquainted with different regions of Georgia. The first volume of the work, concerning West Georgia, was translated and published by M. Mgaloblishvili in 1987. The second volume contains the description of East Georgia (including Tbilisi), but it has not been translated and published yet.

At present we are publishing the attached material to the final part of Gamba's work, concerning system of metrological units (size-weight) being used in the first part of the XIX-th century Georgia. Materials of the scientific expedition, published in 1768-1774 by I.A. Giuldenshtein also contain very important information on this subject. But Gamba's work, due to its chronological frames (limits) enjoys some advantages, as at the given period (XIX-th first part) uncompensated damage was done to Georgian historiography because of the known political events. Hence, Gamba's work is granted the meaning of the first source of Georgian History of this period.